

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İKİNCİ VİYANA KUŞATMASI'NDAN PASAROFÇA ANTLAŞMASI'NA
ANADOLU'NUN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU:
AYNTAB, MANİSA, KAYSERİ ve TRABZON ÖRNEĞİ
(1683-1718)

DANIŞMAN
Prof. Dr. ENVER ÇAKAR

HAZIRLAYAN
YAVUZ KISA

ELAZIĞ-2020

ÖZET**Doktora Tezi****İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Anadolu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Manisa, Kayseri ve Trabzon Örneği (1683-1718)****Yavuz KISA****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Yeniçağ Bilim Dalı****ELAZIĞ-2020, Sayfa: XVIII+293**

1299 yılında kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti, hızla büyüyerek XVI. yüzyılda üç kıtada hüküm süren bir devlet haline geldi. Ancak bu büyüme, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış, XVII. yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. Nihayet XVII. yüzyılın sonlarında yapılan İkinci Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar, Osmanlı Devleti'ni büyük problemlerle uğraşmak zorunda bırakmıştır. Bu dönemle birlikte özellikle devlet düzeni ile toplumsal ve iktisadî yapıda değişimler gözlenmeye başlanmıştır. Bu yüzden XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti açısından bir kırılma ve geçiş dönemi olarak kabul edilir.

1683-1718 yılları arasında meydana gelen savaşlar ve devamında ortaya çıkan gelişmeler, imparatorluğun genelinde olduğu gibi, Anadolu şehirlerinde de sosyal ve ekonomik açıdan bir çöküntüye neden oldu. İkinci Viyana Kuşatması ve sonrasında yapılan savaşlar sırasında taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak ortaya çıkan eşkıyalar, Anadolu'nun birçok bölgesinde sosyal düzeni bozan hadiselerle giriştiler. Osmanlı taşrasında başlayan bu düzensiz ortam ve yerel hâkimiyet mücadeleleri, şehirlerde ve kırsal kesimlerde nüfus hareketliliğinin yanı sıra ekonomik açıdan da sıkıntıların yaşanmasına yol açtı. Savaşların uzaması sebebiyle, artan harcamaların karşılanmasında güçlükler çekildi ve bu sebeple halka yeni vergiler yüklenildi. Öyle ki savaş masraflarını karşılamak için yüksek dereceli ulemadan para

talep edildiği gibi, ileri gelenlerden de birer miktar “imddâdiyye” adıyla vergi toplanarak askerlerin ulufeleri ödenmeye çalışıldı. Ayrıca, içinde bulunulan mali sıkıntıdan kurtulmak için miri mukataaların satılması usulüne de başvuruldu. Miri mukataalar, 1695 yılından itibaren malikâne uygulamasıyla birlikte kayd-ı hayat şartıyla ayanlara ve devlet ricaline verilmeye başlandı. Artan harcamalarla birlikte ortaya çıkan ağır vergi yükleri altında kalan reaya ise devlet görevlilerinin zulmü ve eşkıyaların köyleri talan etmeleri sonucunda perişan olduğu gibi, yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı.

Bu son derece karışık ve sıkıntılı dönemin incelenmesi, Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden çalışmamızda, 1683-1718 yılları arasında ortaya çıkan olayların, Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumunu nasıl etkilediği seçilen şehirler (Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon) çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Ekonomi, Eşkıyalık, Osmanlı Devleti, Reaya, Sosyal Hayat

ABSTRACT

Doctorate Thesis

The Social and Economic Situation of Anatolia in the Period from the Second Siege of Vienna to the Treaty of Pasarofça: Ayntab, Manisa, Kayseri and Trabzon Example (1683-1718)

Yavuz KISA

Firat University

Institution of Social Sciences

History Department

Modern Ages Programme

ELAZIĞ-2020, Page: XVIII+293

The Ottoman Empire, which was considered to be established in 1299, became a state that ruled over three continents in the XVIth century by growing rapidly. As this growth started to slow down from the end of the XVIth century, it substantially stopped in the XVIIth century. The Second Siege of Vienna at the end of the XVIIth century and then the resulting long-term wars caused the Ottoman State to deal with significant problems. With this period, changes in the state order and social and economic structure started to be observed. For this reason, the late XVIIth century and beginning of the XVIIIth century was considered as a period of breaking and transition for the Ottoman State.

The wars which took place between 1683 and 1718 and the following developments caused a social and economic collapse in Anatolian cities as well as all across the empire. The bandits who showed themselves due to the fact that the majority of the administrators in the rural went to the war, during the Second Siege of Vienna and the subsequent wars, engaged in events that disrupt the social order in many regions in Anatolia. This chaotic environment and local domination struggles which began in the Ottoman rural, caused to economic problems as well as population mobility in cities and rural areas. Due to the extension of the wars, there were difficulties in terms of meeting the increase of expenses and therefore, new taxes were imposed on the public. In fact, in order to meet the costs of war, money was demanded from the high-ranking ulema and

the service pay of the soldiers was tried to be paid by collecting tax under the name of 'imdâdiyye' from the notables. Moreover, in order to avoid the current financial difficulties, the method of selling the treasury's income sources was used. The treasury's income sources started to be given to the landlords and the notables of the state, provided that they keep it throughout their lives, together with the malikâne application since 1695 Rayah, who remained under heavy tax burdens which arise with increasing expenses, had to leave its homeland and they were also miserable as a result of the oppression of the state officials and bandits plundering the villages.

Studying of this extremely complicated and troubled period is especially important in terms of Ottoman social and economic history. Therefore, in our study, it is aimed to examine how the events which occurred between 1683 and 1718, affected the social and economic situation of Anatolia, within the framework of selected cities (Ayntab, Kayseri, Manisa and Trabzon)

Keywords: Anatolia, Economy, Banditry, Ottoman State, Rayah, Social Life

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
RESİM LİSTESİ	XII
HARİTA LİSTESİ.....	XIII
ŞEKİL LİSTESİ	XIV
ÖNSÖZ	XV
KISALTMALAR	XVII
I.GİRİŞ	1
I.I. Araştırmanın Konusu	1
I.I.I. Osmanlı Hâkimiyetinde Dört Şehir: Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon	8
I.II. Araştırmanın Kaynakları	13
I.II.I. Arşiv Belgeleri	13
I.II.I.I. Şer'iyeye Sicilleri	13
I.II.I.I.I. Ayntab Şer'iyeye Sicilleri	14
I.II.I.I.II. Kayseri Şer'iyeye Sicilleri	16
I.II.I.I.III. Manisa Şer'iyeye Sicilleri	16
I.II.I.I.IV. Trabzon Şer'iyeye Sicilleri	17
I.II.I.II. Mühimme Defterleri	18
I.II.I.III. Maliyeden Müdevver Defterler	19
I.II.I.IV. Atik Şikâyet Defterleri	20
I.II.I.V. Kâmil Kepeci Defterleri	21
I.II.I.VI. Diğer Tasniflerdeki Belgeler	21
I.II.III. Kaynak Eserler	21
I.II.IV. Araştırma ve İncelemeler	22

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1683-1718 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ	23
1.1. Avrupa'dan Geriye Dönüş: İkinci Viyana Kuşatması (1683)	23
1.2. Yeni Haçlı Birliği: Kutsal İttifak'ın Oluşumundan Karlofça Antlaşmasına Kadar Genel Durum	31
1.2.1. II. Süleyman Dönemi (1687-1691)	33
1.2.2. II. Ahmed Dönemi (1691-1695)	40
1.2.3. II. Mustafa Dönemi (1695-1703)	41
1.2.3.1. Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İç Durum	45
1.3. III. Ahmed'in Tahta Çıkışından Pasarofça Antlaşması'na Kadar Genel Durum (1703-1718)	47

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL DURUM	55
2.1. Eşkîyalık Olayları	55
2.1.1. Eşkîya Tabirin Anlamı	55
2.1.2. Eşkîyalığı Doğuran Sebepler	57
2.1.2.1. Askerî Yönü Olan Siyasî ve İdarî Sebepler	58
2.1.2.2. Sosyal ve İktisadî Sebepler	62
2.1.2.3. Ahlâkî Bozulma ve Zihniyet Değişiminin Yarattığı Sıkıntılar	64
2.2. Anadolu Şehirlerinde Görülen Eşkîyalık Olayları	65
2.2.1. Yeniçeri Ocağının Bozulması ve Asker Taifesinin Eşkîyalıkları	65
2.2.2. Bağımsız Askerler: Saruca-Sekban ve Levendat Birliklerinin Eşkîyalıkları	79
2.2.3. Yol Kesen, "Kuttâ-i Tariklerin" Eşkîyalıkları	87
2.2.4. Konargöçer Aşiretlerin Eşkîyalıkları	92
2.2.5. Devlet Görevlilerin Yaptığı Eşkîyalıklar	110
2.2.6. Ferdi Eşkîyalık Olayları	124
2.3. Eşkîyalığın Önlenmesi İçin Alınan Önlemler	131
2.3.1. Adaletnâmelerin Yayınlanması	132
2.3.2. Eşkîyaların Cezalandırılması	132
2.3.3. Halkın Silahsızlandırılmaya Çalışılması	134
2.3.4. Aşiretlerin İskân Ettirilmesi	135

VIII

2.3.5. Müzakere ve Nezre Bağlama	136
2.3.6. Derbentçi Yazmak	137
2.3.7. Nefir-i Âmm İlanı	137
2.4. Nüfus ve Göç Hareketleri	138
2.4.1. Dört Şehrin (Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon) Nüfusuna Dair Genel Bilgiler	138
2.4.2. Nüfusun Durumunu Etkileyen Problem Alanları	143
2.4.2.1. Toprağa Dayalı Sorunlar: Tımar Sisteminin Bozulması	144
2.4.2.1.1. Reaya-Asker İlişkisi	151
2.4.2.2. Eşkîyalık Olaylarının Reayaya Etkisi	155
2.4.3. Göçlerin Toplum Yaşantısına Etkileri	158
2.5. İklimsel Değişimler: Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.EKONOMİK DURUM	172
3.1. Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış	172
3.2. Savaş ve İktisadî Bunalım	180
3.2.1. 1683-1718 Yılları Arasında İktisadî Alanda Alınan Tedbirler ve Sonuçları.....	190
3.2.1.1. 1691 Cizye Reformu	191
3.2.1.2. Olağanüstü Vergilerin Tahsil Edilmesi	194
3.2.1.3. Malikâne Sistemi'ne Geçiş	205
3.3. 1683-1718 Yılları Arasında Meydana Gelen Sosyal ve İktisadî Gelişmelerin Ekonomiye Etkisi	220
3.3.1. Tarımdaki Etkileri: Reayanın Topraktan Kopması	220
3.3.2. Sanayi ve Ticaret Alanlarına Etkisi	224
3.3.3. Para ve Fiyatlardaki Değişimler	234
SONUÇ	251
KAYNAKÇA	259
EKLER	288
Ek 1. Doktora Tez Çalışması Orjinallik Raporu	288
Ek 2. 1695 Yılında Malikâne Sistemine Geçilmesine Dair Gönderilen Ferman	289

Ek 3. 1695 Yılında Kayseri’de Oturan Ayan ve Zenginlerden Yetmiş Nefer Tam Donanımlı Süvarinin Talep Edilmesi	290
Ek 4. Trabzon’da Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altı Aylık Ücret	291
Ek 5. 1719 Yılında Saruca Sekban İsmiinin Yasaklanması	292
ÖZGEÇMİŞ	293

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Ayntab Şer'iyye Sicilleri	14
Tablo 2. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Kayseri Şer'iyye Sicilleri	16
Tablo 3. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Manisa Şer'iyye Sicilleri	17
Tablo 4. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Trabzon Şer'iyye Sicilleri	18
Tablo 5. 1683-1718 Yılları Arasında İncelenen Şehirlerin Avârız Haneleri	140
Tablo 6. 1683-1718 Yılları Arası Bütçe Gelir ve Giderleri	181
Tablo 7. Saruhan Sancağında Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altışar Aylık Ücretler.....	184
Tablo 8. Trabzon'da Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altışar Aylık Ücretler.....	186
Tablo 9. 1695-1697 Yılları Arasında İncelenen Şehirlerdeki Malikâne Satışları	210
Tablo 10. 1683-1718 Yılları Arasındaki Ayntab ve Trabzon'daki Gıda Fiyatları.....	246

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 1.** Para Tağışları Öncesi ve Sonrasında Alım Gücündeki Değişim 235
- Grafik 2.** 1685-1699 Yılları Arasında Akçenin Ağırlığı 243
- Grafik 3.** 1683-1718 Yılları Arasında Trabzon'daki Gıda Fiyatlarındaki Değişmeler 248
- Grafik 4.** 1683-1718 Yılları Arasında Ayntab'daki Gıda Fiyatlarındaki Değişmeler . 249

RESİM LİSTESİ

Resim 1. Viyana Kalesi Önlerinde Osmanlı-Avusturya Mücadelesi 30

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. 1691 Yılında İskândan Firar Eden Aşiretler ile İçel'den Hareket Eden Yörüklerin Anadolu'ya Dağılışı 99

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. 1683-1718 Yılları Arasındaki Glerin Genel Sebepleri 159

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılın sonlarında kurulan Osmanlı Devleti, kısa sürede üç kıtaya yayılarak farklı ırk, dil, din, örf ve adetleri bünyesinde birleştirmeyi başarmıştı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren savaşların uzun sürmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nde düzenin bozulmasına neden oldu. Özellikle XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa devletlerine karşı yapılan savaşların yaratmış olduğu olumsuz durum, devletin bütün alanlarını etkiledi. Bu dönemle birlikte devlet merkezindeki bozukluklar, Osmanlı taşrasındaki kurumlara ve reayaya yansımış, devletin birçok yerinde farklı grup ve kişilerin yapmış olduğu eşkıyalık olayları hızlıca yayılmış, ehl-i örf ve ehl-i şer' mensupları da yolsuzluklarını arttırmıştı. Merkezi otoriteyi yeniden sağlamak için alınan çeşitli önlemler ve tedbirler ise yeterince faydalı olmadı. Artan harcamalarla birlikte ortaya çıkan ağır vergi yükleri altında kalan reaya, devlet görevlilerinin zulmü ve eşkıyaların köyleri talan etmeleri sonucunda perişan olduğu gibi, yerini yurdunu terk etmek zorunda da kaldı. Bununla birlikte XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan olayların etkisiyle, Osmanlı taşrasında ayanlar daha da güçlendi. Bu durum, Osmanlı merkez-taşra ilişkilerinin yeniden şekillenmesine neden oldu ve bunun sonucunda "Osmanlı Klasik Dönem" anlayışının yapısında değişimler görülmeye başladı. Bu bağlamda, XVII. yüzyılın sonlarındaki olayların etkisiyle Osmanlı Devleti'nde değişim ve dönüşüm dönemi olarak ifade edilen XVIII. yüzyıl, tarihçiler ve araştırmacılar arasında tartışılan bir dönem olmuştur.

Bu çalışmada; İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na kadar, otuz beş yıllık bir dönemde (1683-1718) Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumu Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon örneklerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Örnek şehirler üzerinden bütünsel bir değerlendirmeye yönelik olan bu çalışmada, 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olayları, merkez-taşra ilişkileri, reyanın karşılaştıkları zorluklar ile Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumu genel hatlarıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinden seçilen şehirlerden yola çıkılarak, Osmanlı Devleti'nin kırılma dönemi olarak nitelen bir dönemi çalışıyor olmamız bize heyecan ve güç vermiştir.

Çalışmada; konu tespitinden son noktayı koyana kadar geçen süreçte, bilgi birikimi ve tecrübesinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Enver ÇAKAR'a müteşekkirdiğimi belirtmek istiyorum. Ayrıca, bu çalışmanın hazırlanması sırasında önerileri ve

uyarılarıyla bana yön veren değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Özcan TATAR'a, tez izleme komisyonundaki Prof. Dr. Orhan KILIÇ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Celalettin UZUN'a teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak bu süreçte destek veren bütün aile fertlerine, bana anlayış gösteren eşime ve yeterince zaman ayıramadığım oğluma sonsuz teşekkürler.

ELAZIĞ-2020

Yavuz KISA

KISALTMALAR

A. DVNS. MHM. d.	:	Mühimme Defterleri
A. DVNS. ŞKT. d.	:	Atık Şikâyet Defterleri
AE. SAMD. II	:	Ali Emiri II. Ahmed
AE. SAMD. III	:	Ali Emiri III. Ahmed
AE. SMST. II	:	Ali Emiri II. Mustafa
AÜDTCF	:	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz.	:	Bakınız
BOA.	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
C. DH.	:	Cevdet Dâhiliye
C. ML.	:	Cevdet Maliye
çev.	:	Çeviren
D. BŞM. DRB. d.	:	Darphâne-i Âmire Defteri
D. BŞM. ZMT. d.	:	Zimmet Halifesi Defteri
der.	:	Derleyen
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
EV. HMH. d.	:	Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri
GŞS	:	Gaziantep Şer'iyeye Sicili
H.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
İA	:	İslam Ansiklopedisi
İE. ML.	:	İbnülemin Maliye
İÜİFM	:	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜEFTD	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
KK. d.	:	Kâmil Kepeci Defteri
KŞS	:	Kayseri Şer'iyeye Sicili
M.	:	Miladi
MAD. d.	:	Maliyeden Müdevver Defterler
MŞS	:	Manisa Şer'iyeye Sicili

XVIII

nr.	:	Numara
ODTÜ	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM	:	Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
sad.	:	Sadeleştiren
TALİD	:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
trc.	:	Tercüme
TŞS	:	Trabzon Şer'iyeye Sicili
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve devamı

I.GİRİŞ

I.I. Araştırmanın Konusu

XIV. yüzyılda Batı Anadolu’da bir Türkmen Beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar, kısa sürede Tuna’dan Fırat’a kadar uzanan bir imparatorluk haline geldiler. Bu kadar hızlı büyümenin arkasında kuşkusuz Osmanlıların sahip olduğu savaşçı karakteri, gaza ülküsü ve devlet anlayışı yatmaktadır. Nitekim bu anlayış doğrultusunda XVII. yüzyıla kadar birçok yer ele geçirilmiş, şehirler kurulmuş, iktisadî fonksiyonlar harekete geçirilmiş, idarî ve askerî teşkilatlanma hızlı bir şekilde tamamlanmıştır¹.

Osmanlı tarihi üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar, XVII. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemi “*klasik devir*” olarak adlandırmışlardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, sahip olduğu devlet anlayışı, iktisat politikaları, toprak düzeni ve askerî örgütlenmesiyle diğer devletlere göre çok gelişmiş durumdaydı. Kuşkusuz devletin her alandaki bu başarısı, yöneticiler ile reaya arasındaki ilişkilerin uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’ndeki bu olumlu hava tersine dönmeye başladı. Bu dönemde doğal sınırlara ulaşan devlet, artık eskisi gibi hızlı hareket etme özelliğini kaybetti ve bunun sonucunda savaşların süresi daha uzun olmaya başladı. Savaş masraflarının artması, devletin bütün alanlarını doğrudan etkiledi. Bu durum, Osmanlı Devleti’nde “*bühran ve sıkıntı*” dönemlerinin başlamasına neden oldu².

Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan iç değişimin kökeninde dış etkenlerin de etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Çünkü ticaret yollarının yön değiştirmesi, Osmanlı Devleti’nin elinde bulundurduğu doğu-batı ticaret yollarının önemini kaybetmesine neden olduğu gibi, Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasalarına girmesi, fiyatların yükselmesine ve devalüasyona yol açtı³. Diğer yandan, Avrupa’da ateşli silahların kullanılması, Osmanlı Devleti’nde ordu teşkilatında ulufeli askerlerin önemini arttırırken, tımarlı sipahilerinin ise gözden düşmesine neden oldu.

¹ Feridun M. Emecen, “Tavaif-i Mülûkdan Osmanlılaşmaya”, *Türkiye Günlüğü*, S.58, 1999, s.31; Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s.27-34.

² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999, İstanbul 1999, s.55-60.

³ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”, *ODTÜ Gelişime Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı*, Ankara 1978, s.14-15.

Özellikle tahrir sisteminin terk edilmiş olması ve gelir tahminlerine göre toplanan vergilerin atlı sipahilere verilmek istenmemesi, tımar sisteminin çökmesine neden oldu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik alanlardaki bozulmaları hızlandırdı. Başboş kalan işsiz güçsüz gençler, Anadolu'nun her yerine dağılarak eşkıyalık yapmaya başladılar. Tımar sisteminin önemini kaybetmesi, Osmanlı taşrasında mültezimlerin gücünü daha da arttırdı⁴. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı idarî sisteminde ve toprak rejiminde önemli değişimler görülmeye başlandı.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan sosyal ve ekonomik temelli kriz, idarecilerin, zenginlerin ve ayanların işine yaradı. Bu dönemle birlikte istikrarlı vergi sisteminden düzensiz ve kuralları olmayan bir sisteme dönmeye başlandı. Özellikle miri toprakların mülk haline getirilmesi, vergi toplama düzensizliğini had safhaya ulaştırdı. Bu durum, idarecilerde ve vergi tahsildarlarında daha fazla gelir elde etme kaygısına dönüştü. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti'nde yolsuzluk, keyfi talepler ve rüşvet hızla yayılmaya başladı. Tüm bu etkenler, klasik dönem devlet yapısını temelinden sarstı.

Dönemin ıslahat ve layiha türü eserlerinde, Osmanlı Devleti'nde idarî, askerî, sosyal ve iktisadî alanlarda yaşanan bu sorunlara sıkça değinildiği görülmektedir. Bu kaynaklarda, devletin gerilemesi, iç sorunlara bağlanmış ve karamsar bir tablo çizilmiştir. Batılı yazarlara göre ise Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Avrupa devletlerine karşı askerî tehditlerin azalmasıyla değerlendirilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki dâhili problemlerle dışarıdaki fetihlerin durması aynı döneme denk gelmektedir⁵. Buradan Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç problemlerin, savaşlarda alınan başarısız sonuçların bahanesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü XVI. ve XVII. yüzyıllarda kaleme alınan risalelerde, Osmanlı Devleti zaten XVI. yüzyıldan itibaren gerileme dönemine girmiş kabul edilmektedir.

⁴ Şerif Mardin, bu dönemi "*Osmanlı Devleti'nin yıldızının sönişüne, bir feodalleşme ve yerel toprak sahiplerinin güçlenme süreci eşlik etmiştir*" diye ifade etmektedir. Şerif Mardin, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.106-107.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660* (çev. Adnan Tonguç), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2019, s.13-23; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s.53-103.

Osmanlı Devleti'nin kısa süre içinde büyük bir imparatorluk haline gelmesinde askerî faaliyetlerin yanı sıra teşkilatçı yapısı ve sahip olduğu devlet anlayışının önemi büyüktür. Bu sayede, Osmanlılar farklı kültürlerle sahip insanları yüzyıllarca idare edebilmişlerdir. Sanayi öncesi toplumların ortak özelliği, iktisadî düzenin tarıma dayalı olmasıydı. Bu yüzden, devlet için vergi kaynağının yani reayanın korunması oldukça önemliydi. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluk sınırları içerisinde yaşanan sıkıntı ve buhranın en fazla reayayı etkilediği açıktır. Çünkü ehl-i örf taifesinin kanuna aykırı talepleri, vergilerin sürekli artması, yeni vergilerin ortaya çıkması ve sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının artması reayanın durumunu doğrudan etkilemiştir. Özellikle 1683-1718 yılları arasında Anadolu'da yaşanan nüfus hareketliliğinin de bu saydığımız etkenlerin sonucunda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber, toplumsal tabakada reaya-asker ayırımının gittikçe güçleşmesi, sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştu⁶. Çünkü uzun savaşlar sebebiyle reayanın sürekli cepheye çağırılması ve maaşa bağlanması, sonrasında Anadolu'daki sivil halkın silahlanmasını ve bir zamanlar tarımla uğraşan reayanın askerliğe özenmesini hızlandırmıştır. Nitekim İkinci Viyana Kuşatması'yla birlikte idarecilerin yanısıra başıboş dolaşan askerlerin ve konargöçer aşiretlerin sosyal alanda yarattığı düzensizlik ve iktisadî alanda artan bozukluklar, birçok reayayı yerinden yurdundan etmiştir. Bu durum, hem sosyal açıdan hem de iktisadî açıdan devletin zayıflamasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarında yaşanan bu buhran dönemi aslında “değişim” dönemini de beraberinde getirmiştir. Nitekim birçok tarihçi bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nin değişim dönemine girdiğine işaret etmektedir⁷. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde meydana gelen idarî, askerî, sosyal ve iktisadî gelişmeler, XVIII. yüzyılın farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. Çünkü bu

⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (çev. Ş. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.64.

⁷ Halil İncalcık, bu dönemi “transformation” (dönüşüm) olarak; Suraiya Faroqhi, “crisis and change” (krizler ve değişim); Rhoads Murphey ise “reassessment” (yeniden değerlendirme) dönemi olarak tanımlamaktadır. Bkz. Halil İncalcık, “Military and Fiscal Transformation in The Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, S.6, 1980, s.282-337; Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim: 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1600-1914* (ed. Halil İncalcık, Donald Quataert), C.II, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s.543-757; Rhoads Murphey, “Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century”, *Poetics Today*, C.14, S.2, 1993, s.419-443; Fakat Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder, Osmanlı Devleti'nin değişim dönemine girdiği görüşüne karşı çıkmakta ve toplumsal yapıda herhangi bir değişimin olmadığını belirtmektedirler. Bkz. Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder, “Agenda for Ottoman History”, *Review*, C.1, S.1, 1977, s.37-52.

dönemin nasihatname yazarları, XVII. yüzyılın başlarından itibaren devletin merkezi otoritesinin bozulmaya başlamasıyla birlikte gerileme dönemine girildiği ve bunun da düzensizlik, eşkıyalık ve kargaşa ortamının oluşmasıyla sonuçlandığı görüşündedirler. Bugün XVIII. yüzyıl için yapılan yorumlarda bir önceki ve bir sonraki dönemler karşılaştırılmaktadır. Buna göre XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin bir önceki dönemi ile kıyaslandığında gerileme veya duraklama dönemine girdiği; bir sonraki dönemle karşılaştırıldığında ise modernleşme ve batılılaşmanın hazırlık sürecinin başladığı şeklinde yorumlanmaktadır⁸. Diğer bir deyişle, bu durum aslında ya var olan sistemin devam etmesini ya da ulus-devlet anlayışının yükselişini ifade etmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda, özellikle Osmanlı taşrasında güçlenen ayanların devletin çözülmesinin habercisi olmadığı görüşündedirler. Tersine, merkez ile taşradaki yerel ayanların bu dönemde ekonomik, toplumsal ve ideolojik olarak bütünleştiği ve bunu da payitahtın kucaklayıcı imtiyaz dağıtma anlayışı sayesinde olduğunu belirtmektedirler. Bu görüşü savunanların başında gelen Ariel Salzman, bu durumun modern devlet oluşumunun ilk örneği olduğunu savunmaktadır⁹. Bu yüzden, değişim veya dönüşüm dönemi olarak ifade edilen XVIII. yüzyıl, tartışılan bir dönem olarak ön plana çıkmıştır.

Öte yandan, son zamanlarda yapılan çalışmalarda, XVIII. yüzyılda devletlerin sosyal ve ekonomik durumunu etkileyen unsurlar arasında savaşların, önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Bu bakımdan 1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması'yla başlayıp 1699 yılına kadar devam eden uzun savaşlar silsilesi ve ardından 1711 yılında önce Rusya ve daha sonra Venedik ile Avusturya'ya karşı yapılan savaşlar, Osmanlı Devleti'ni siyasi, askerî, sosyal ve iktisadî olarak derinden etkilemiştir.

İkinci Viyana Kuşatması ve ardından Kutsal İttifak'a karşı verilen 16 yıllık uzun savaş (1683-1699), Osmanlı Devleti'nin yaptığı en yıpratıcı savaşlardan biridir. 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması ile sona eren bu savaşlar sonucunda, Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa'daki ilerlemesinin durduğu görülmektedir. Daha sonra 1700'lü yılların başında Ruslarla yapılan İstanbul Antlaşması ile askerî alanda sakin bir döneme girildi. Ancak bu dönem çok uzun sürmedi, 1711 yılında Ruslarla, 1714'de Venediklilerle

⁸ Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, C.19, S.1, 2004, s.29.

⁹ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Aynatâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.19; Ariel Salzman, "An Ancien Règime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, C.21, S.4, 1993, s.393-423.

ve son olarak 1716 yılında Avusturyalılarla tekrar savaşa girildi. Nitekim 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması, gerek Osmanlı Devleti açısından gerekse Avrupa devletleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Öyle ki artık Avrupa devletleriyle savaşların değil, diplomasinin ağırlık kazandığı bir döneme girildi¹⁰.

1683-1718 yılları arasında birçok cephede devam eden savaşlar, orduda sürekli asker, zahire ve mühimmat ihtiyacının doğmasına neden oldu. Bu yüzden Anadolu'nun birçok yerinden sürekli ordunun gereksinimi karşılayacak malzemeler ve asker talep edildi. Bununla beraber, beylerbeyi ve sancakbeylerinden savaşlara mümkün olduğu kadar çok sayıda askerle birlikte katılması isteniyordu. Ancak, özellikle 1683-1699 yılları arasındaki savaşlarda idarecilerin sürekli cephelerde bulunmaları, şehir ve köyleri tenhalaştırdı ve Anadolu'da otorite boşluğunun ortaya çıkmasına neden oldu. Ayrıca nefir-i âmm uygulamasıyla Anadolu'daki reyanın cephelere gönderilmesi, sorunları daha da derinleştirdi. Diğer yandan, bu dönemde gözden düşmeye başlayan yeniçeriler, emre itaat etmemeye başladılar. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında savaşlardan firar eden askerler, saruca sekbanlar ve levendatlar Anadolu'ya dağılarak eşkıyalık yapmaya kalkıştılar. Öyle ki bu dönemde Yedigâröğlü, Akkaş, Kara Mahmud, Topal Osman ve Yeğen Osman Paşa adlı eşkıya liderleri öncülüğünde birçok asker kaçağı Anadolu'daki şehirlerde ve köylerdeki reayaya zulmettiler¹¹. Ayrıca paşa kapılarından ayrılan başıboş saruca sekbanlar ve levendatlar kuttâ-i tarik eşkıyalarıyla bir olup, reyanın canına ve malına kast ettiler. Bununla beraber, birçok devlet görevlisi, yeniçerilik iddiasında bulunanlar ve irili ufaklı bazı gruplar da otorite boşluğundan yararlanarak eşkıyalık yapmaya başladılar.

Eşkıyalığın bu dönemde ortaya çıkmasında elbette savaşların tek başına etkisi olmadı. Bu dönemde devleti yönetenler tarafından alınan yanlış kararlar da sosyal düzenin bozulmasını tetikledi. Mesela 1691 yılında konargöçer aşiretler, Arap ve Suriye coğrafyasındaki virane köylerin canlandırılması, düzenli vergi akışının sağlanması ve yaptıkları zararları önlemek amacıyla, Rakka, Hama, Humus ve Kıbrıs'a iskân edilmek

¹⁰ 1683-1718 yılları arasında yaşanan siyasi olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.3 (1. Kısım), Ankara 2011; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, C.4 (1. Kısım); Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011,

¹¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.83.

istendiler¹². Ancak iskân bölgelerinin konargöçer aşiretler için uygun olmaması, onların iskân bölgelerinden firar edip, Anadolu’da eşkıyalık yapmalarına neden oldu.

1683-1718 yılları arasındaki eşkıyalık olayları, sosyal düzenin bozulmasına neden olan en önemli etkenlerden biridir. Nitekim savaşların uzun sürmesi sebebiyle farklı grup ve kişilerin yaptığı eşkıyalıklar, reayayı derinden etkiledi. Diğer yandan, devletin kuruluş dinamiklerinden biri olan tımar sisteminin gittikçe bozulması, reayanın topraktan kopmasına neden oldu. Öte yandan, mukataa sınırlarının hızlıca genişlemesi ve Anadolu’daki ayan ve eşrafın topraklarını büyütme girişimleri, reayanın üzerindeki baskıyı daha da arttırdı. Bunun sonucu olarak da, taşrada yaşayan reaya, ya askerî çiftliklere veya ayanların yanına sığınmak, ya da şehirlere göç etmek zorunda kaldı¹³. Bütün bu gelişmelere baktığımızda ise, reayayı zor durumda bırakan faktörlerin beşeri unsurlarlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak kuraklık, sel, deprem ve yangın gibi tabii afetlerin yanı sıra, salgın hastalıklar da reayanın sosyal ve ekonomik durumunun zayıflamasına neden olan gelişmelerdi.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve uzun süren savaşlarda, harcamaların artması ve alınan yenilgiler, Osmanlı Devleti’ni malî alanda da bir darboğazın içine sokmuştu. Devlet, bu darboğazı aşmak için Endurun Hazinesi’nde bulunan altın ve gümüş eşyaların darphaneye gönderilerek para basılmasına karar verdi. Alınan bu önlem malî alandaki zorluğu aşmaya yetmeyince, devlet görevlilerinin beratlarının yenilenmesi istendiği gibi, memurların birer aylık maaşlarına da el konuldu. Sonraki aşamada ise Anadolu’daki vakıf görevlilerinin altı aylık maaşları da aynı akibete uğradı. Ancak hazinenin nakit akışı sürekli artıyor, askerlere mevacic ve cülüs bahşişi ödenemiyordu. Bunun sonucu olarak, nakit akışını karşılamak amacıyla para politikasında değişikliğe gidildi ve olağanüstü durumlarda talep edilen aynî ve nakdî vergiler (*avâriz- divâniyye ve tekâlif-i örfiyye*) sürekli hale getirildi. Ayrıca 1687 yılında çıkarılan fermanla, Anadolu’daki zengin kişilerden imdâd-ı seferiyye adı altında borç para alınmaya başlandı. Yine devlete ek gelir sağlanması amacıyla 1691 yılında cizye reformu yapıldı. Bu reformla hane başına tahsil edilen cizye vergisi, gayr-i Müslimlerin mali durumu gözetilerek kişi bazında alındı. Nihayet 1695 yılında Osmanlı maliyesinde

¹² Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar* (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.84-95.

¹³ Mehmet Öz, “Osmanlı Çözülme Litaratüründe İktisat Boyutu”, *Osmanlı Tarihi Üzerine I-Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s.200-214.

büyük bir reform gerçekleştirildi ve bu tarihten itibaren uygulanan malikâne sistemiyle, mukataalar kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlandı. Malikâne sistemi, nakit sıkıntısı çeken hazineye ek gelir yaratmakla birlikte, bu sistem de merkez-taşra ilişkilerinin başka bir yöne evrilmesine neden oldu. Tabii olarak, malî alanda alınan bütün bu gelişmeler, tarım, sanayi ve ticaret sektörleri ile fiyatları doğrudan etkiledi.

Erken modern dönemde, şehirlerin özellikleri merkez-taşra ilişkilerini şekillendirmiştir¹⁴. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti açısından kırılma ve değişim dönemi olarak ifade edilen XVIII. yüzyılın ve bu yüzyıla tesir eden 1683-1718 yılları arasındaki olayların Anadolu şehirleri özelinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu sebeplerden ötürü yapılan bu doktora çalışmasında, XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede, kısmen dış baskılar sonucu ve esas olarak da içerideki olaylar sebebiyle yaşanan sıkıntıların, Anadolu’da seçilen şehirler (Ayntab, Manisa, Kayseri ve Trabzon) çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Eyalet ve sancakların imparatorluğun siyasi, iktisadî ve sosyal yapısında önemli bir yere sahip olması, Osmanlı taşrasından elde edeceğimiz sonuçların, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nin genel durumu hakkında da değerlendirme yapma fırsatı verecektir. Böylece Osmanlı Devleti’nde yaşanan buhran ve kargaşa dönemindeki olayların değişim ve dönüşüm dönemi olarak ifade edilen dönemi daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İkinci Viyana Kuşatması’ndan Pasarofça Antlaşması’na Anadolu’nun Sosyal ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Kayseri, Manisa, Trabzon Örneği (1683-1718) adını taşıyan bu çalışma, bir giriş ile üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, çalışmanın konusu, metodu ve kaynakları hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti’nin 1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması’yla başlayan ve 1718 yılında yapılan Pasarofça Antlaşması’na kadar devam eden siyasi ve askerî olaylar kronolojik olarak incelenmiştir. Böylece Anadolu’nun sosyal ve ekonomik durumunu etkileyen olaylar aydınlatılmaya çalışılmıştır.

¹⁴ Osmanlı başkentinde reaya ve askerî sınıf arasındaki ilişkileri ele alan Gülay Yılmaz, İstanbul’un farklı yönlerini bu bağlamda ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D., Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 2011.

İkinci bölümde, 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının sebepleri, şehirlere yayılan eşkıyalık hareketleri ve devletin eşkıyalığı önlemek için almış olduğu tedbirlere değinilmiştir. Ayrıca, sosyal düzeni bozan problemlerin şehirlerin nüfus yapısını ve vergi kaynağı olan reayayı nasıl etkilediği ve reayanın yaşananlara tepkisinin ne olduğuna dair ayrıntılı tespitlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan Üçüncü bölümde ise, Osmanlı ekonomisinin yapısına değinildikten sonra, 1683-1718 yılları arasındaki savaşların neden olduğu iktisadî bunalımın devlet hazinesini nasıl etkilediği, bu çerçevede özellikle devletin iktisadî politikasındaki değişmelerin ve hazineye kaynak yaratmak amacıyla alınan tedbirlerin neler olduğu açıklanmıştır. Yine bu çerçevede 1691 yılındaki cizye düzenlenmesi ve olağanüstü vergilerin yanı sıra imdâdiyyelerin ve 1695 yılında uygulanan malikâne sisteminin Anadolu'da reaya üzerinde nasıl bir etki yarattığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca merkez-taşra ilişkilerine değinilerek, devletin taşradaki gücünün nasıl dağıtıldığına dikkat çekildikten sonra, ortaya çıkan sosyal ve iktisadî bozukların tarım, ticaret ve sanayi üzerindeki etkileri ve devletin para politikası ile temel gıda fiyatlarına olan etkileri, seçilen şehirler bazında tespit edilmeye çalışılmıştır.

I.I.I. Osmanlı Hâkimiyetinde Dört Şehir: Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon

Çalışmanın pilot bölgeleri olarak Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon, güneyinde Ayntab (Gaziantep), batısında Manisa ve ortasında da Kayseri şehirleri seçilmiştir. Bu şehirlerin seçiminde, buldukları coğrafi bölgelerin etkisi olduğu gibi, dönemin idarî yapılanmasına göre de 4 ayrı eyaleti temsil etmektedir ki, bunlar Anadolu, Karaman, Maraş ve Trabzon eyaletleridir. Ayrıca dönemin kaynaklarına sahip olmaları açısından da Anadolu'daki bu önemli dört şehir, pilot bölgeler olarak seçilmelerinde etkili olmuştur.

Ayntab

Arapça ve Farsça bir kelime olup, "güzel pınar" anlamına gelmektedir¹⁵. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu şehir, XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Memluk Sultanlığı'nın uç karakollarından biriydi. Yavuz Sultan Selim'in 1516

¹⁵ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 27/Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.XXXVII.

yılındaki Mısır seferinde Osmanlı hâkimiyetine giren ve sancak olarak teşkilatlandırılan Ayntab, bugün Gaziantep şehrinin sınırlarını ifade etmektedir. Özellikle coğrafi konumundan dolayı şehir, Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye arasında askerî ve iktisadî bakımdan tampon görevini görmektedir¹⁶.

Ayntab sancağı, Osmanlı hâkimiyetine dâhil olduktan sonra sırasıyla, Arap (Şam) ve Dulkadir (Maraş) beylerbeyliklerine bağlanmıştır. Ayntab özellikle bu dönemde Maraş beylerinin idaresi altında kalmıştır¹⁷. XVI. yüzyıl sonlarına doğru Ayntab sancağı, eski Rumeli beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa'nın mektubuyla Haleb beylerbeyliğine bağlanmıştır. Diğer yandan, klasik Osmanlı taşra teşkilat yapısının XVII. yüzyılda değişmesiyle birlikte Ayntab, bazı beylerbeylerine ve idarecilere arpalık olarak tevcih edilmiştir¹⁸. Bu değişim ve dönüşüm XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemde Mirlivâ-i Ayntab Hassı, Menbiç Ravendan Hassı ile birleştirilerek mukataaya dönüştürülmüştür. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise Ayntab sancağı Maraş Eyaletine bağlı ve malikâne olarak yönetilmeye başlanmıştır¹⁹.

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı şehirlerini etkileyen Celali isyanları Ayntab'ı da kısmen etkilemiştir. Özellikle Kilis merkezli Canpolatoğlu isyanı kanlı mücadelelerle bastırılmış ve Ayntab'ı da etkisi altına almıştır²⁰. XVII. yüzyılın sonlarında ise Rakka iskânından firar eden konargöçer aşiretler, Ayntab ve çevresinde yoğun bir eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdir. Yine bu dönemin sonlarından itibaren yaşanan savaşlar, sosyal düzenin bozulmasına ve Ayntab'da farklı türlerde eşkıyalık olaylarının görülmesine sebep olmuştur.

Kayseri

Kayseri, Erciyes Dağı'nın etekleriyle Kızılırmak Nehri'ne dökülen ırmakların birleştiği verimli bir ova üzerinde kurulmuştur. İç kale ve surları olan Kayseri, Anadolu'da askerî ve ticarî yolların kavşak noktasıdır. Antik dönemde Mazaka,

¹⁶ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı'nın İdarî ve Malî Yapısı", *Selçukludan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2008, s.267.

¹⁷ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.129.

¹⁸ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı'nın İdarî ve Malî Yapısı", *Selçukludan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi*, s.270.

¹⁹ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s.55; *GŞS*, nr.55, s.236-237.

²⁰ Erdal Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, Gaziantep Ticaret Odası Yayınları, Gaziantep 1999, s.94-95.

Romalılar zamanında Caesarea, Türklerin zamanında Kayseriye olarak isimlendirilen bu şehir, 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı'yla Türk hâkimiyeti altına girmiş²¹, Yıldırım Bayezid zamanında ise Osmanlı topraklarına katılmıştır²².

XV. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Memlûklüler arasında yoğun bir mücadele alanına dönen Kayseri, XVI. yüzyılda Celali isyanlarıyla birçok eşkıyalık olaylarına sahne oldu. Özellikle eşkıya lideri Karayazıcı Abdülhalim'in şehre saldırması ve askerî kuvvetleri Kayseri'de mağlup etmesi sonucu, şehir eşkıyaların baskı ve şiddetine maruz kaldı²³. Bununla beraber, şehrin stratejik olarak önemli bir mevkide bulunması sebebiyle, bu dönemde Osmanlı-İran mücadelelerinde ordunun ikmal ve iaşesi Kayseri'den ve çevre yerlerden sağlanmaya çalışıldı²⁴. XVIII. yüzyılda ise Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Kayseri, arpalık olarak yönetildi²⁵. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren idarecilerin görevli oldukları sancaklara gitmeyip, İstanbul'da kalmaları Osmanlı taşrasında sorunları derinleştirdi. Nitekim Kayseri de bu durumdan nasibini aldı. XVIII. yüzyılda güçlenen ayanlardan Zennecioğlu, Kalaycıoğlu, Emir Ağaoğulları arasındaki mücadeleler, Kayseri reayasını oldukça rahatsız etti. Yine XVII. yüzyılın sonlarında konargöçerlere yönelik yapılan iskândan Kayseri sancağı da olumsuz yönden etkilendi.

Manisa

Antik çağda, Batı Anadolu'nun Lydia denilen kesiminde yer alan Manisa'nın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak şehrin kuruluşuyla ilgili rivayetlerden öğrenildiği kadarıyla, Manisa'yı kuranların Yunanistan'ın Teselya bölgesinden gelen Magnetler olduğu düşünülmektedir²⁶.

Anadolu'nun batısında, Spil Dağı'nın kuzey eteğinde bulunan Manisa, Türklerin hâkimiyetine geçmeden önceki dönemlerde, birçok uygarlığın ve devletin hâkimiyetinde kaldı. 1076 yılından itibaren Anadolu'ya ilk Türk akınlarının başlamasıyla, Manisa çevresindeki birçok kale ve şehir Türklerin hamiyetine girdi. Daha sonra, 1313 yılında

²¹ Nezahat Baydur, *Kültepe ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 13- 29.

²² Mehmet İpşirli, "Kayseri", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.96-97.

²³ Ahmed Nazif, *Mir'at-ı Kayseriyye*, (haz. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri 1987, s.124-126.

²⁴ Muhammed Karakaş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997, s.13.

²⁵ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, s.54.

²⁶ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.15.

Türkiye Selçuklu Devleti uç beylerinden Saruhan Bey tarafından fethedilerek, Saruhan Beyliğinin merkezi yapıldı²⁷. Bu dönemde yapılan imar faaliyetleriyle şehir, Türk-İslam şehri kimliği kazandı²⁸. Yıldırım Bayezid döneminde Saruhan bölgesi, diğer Batı Anadolu Beylikleri ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar bağımsız olarak siyasi yaşamına devam eden Saruhan Beyliği, II. Murad zamanında kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı²⁹. Manisa, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra payitahta yakın olması ve İstanbul'a ulaşımının kolay olması sebebiyle, XVII. yüzyıla kadar Batı Anadolu'da Osmanlı şehzadelerinin gönderildiği önemli bir sancak şehri haline geldi³⁰. Özellikle sancaklara gönderilen şehzadelerden en fazla padişah olanların Manisa'dan çıkması, XVI. yüzyılın sonlarına kadar Manisa'nın "şehzadeler şehri" olarak ün kazanmasına sebep oldu³¹. Ancak XVII. yüzyılda sancağa çıkma usulünün terk edilmesi ve bu dönemde Anadolu'yu kasıp kavuran Celali isyanlarının ortaya çıkması Manisa'nın şöhretini bitirdi³². 1627 yılından itibaren sancağın önce arpalık³³, daha sonra da mukataa ve malikâne olarak verilmesi, mültezimleri ve ikinci derecedeki memurları güçlendirdi³⁴. Bunun yanı sıra, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren savaşların etkisi ve iç güvensizliğin artması, şehir ve kasabalarda yeni güvenlik kaynaklarına ihtiyaç duyulmasına ve bunun sonucu olarak da şehirlerde güçlü ayanların

²⁷ Şihabeddin El-Ömerî'nin Mesalikü'l-Ebsar adlı eserinde Saruhan Beyliği hakkında şu ifadeler yer vermiştir: "...Onlara yollar dar gelir çünkü savaş ehli kişilerdir, onların kölelerini ve cariyelerini kimse ellerinden alamaz, Bunların dirhemleri, rıtları, müdleri ve fiyatları ondan öncekiler gibidir..." bkz. Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Çoban Oğulları Beyliği Çandar Oğulları Beyliği Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.200-201.

²⁸ Feridun M. Emecen, "Saruhanogulları", *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.173.

²⁹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s.24-25.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.123.

³¹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s.27.

³² Bu dönemde, Anadolu'nun genelinde birtakım isyan hareketleri başladığı gibi Manisa'da da isyan olayları ortaya çıkmıştır. Bu isyanlardan en önemlisi Cennetoğlu isyanıdır. Asker ve idarecilerden destek alan Cennetoğlu Aydın, Karesi, Saruhan ve Tire'de isyana kalkışmıştır. M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s.31-36.

³³ Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.392-393.

³⁴ 1697 yılında Saruhan sancağı Karaman Eyaletine ilhak olunarak 12.500 kuruşa İbrahim Paşa'ya arpalık olarak tevcih edilmiştir. (*MŞS*, nr.165, s.70/4); 1704 yılında Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa, Saruhan sancağında Hacı Ahmed Ağa'yı mütesellim tayin etmiştir. (*MŞS*, nr.170, s.35/1); 1741 yılında Manisa'ya gelen Tournefort, seyahatnamesinde "Manisa'da şimdi paşa yoktur, buna mukabil bir mütesellim ve bir serdar bulunmaktadır" demekle aslında Manisa'da XVIII. yüzyılda merkezi otoritede yaşanan boşluğu da gözler önüne sermektedir. Bkz. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos) Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.246.

ortaya çıkmasına sebep oldu³⁵. Mesela Manisa ve çevresinde güçlenen Karaosmanoğulları ailesi bu dönemde ortaya çıkmıştır³⁶.

Trabzon

Tarihte birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Trabzon, 1461 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında şehirdeki gayr-i Müslim nüfus oldukça fazlaydı. Bu sebeple şehirdeki gayr-i Müslimler başka yerlere sürgün edilerek, yerlerine çevre bölgelerden Müslüman Türk nüfusu yerleştirildi. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında Trabzon'da, nüfusun yarıdan fazlasını Müslümanlar oluşturmaya başlamıştır³⁷.

Bir uç sancağı olarak teşkilatlandırılan Trabzon, askerî ve idarî kararlar kapsamında zaman zaman farklı idarî ünitelere dâhil edilmiştir. Bu bağlamda, 1520-1527 yılları arasında Vilâyet-i Rûm-ı Hadis eyaletine bağlanan Trabzon'un 1581 yılından itibaren ise Batum beylerbeyliğine bağlandığı düşünülmektedir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren de Trabzon ve Batum sancaklarından oluşan müstakil bir eyalet ortaya çıkmıştır³⁸.

XVI. yüzyılın sonunda başlayan uzun süreli savaşlar ve XVII. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık otuz altı yıl süren Osmanlı-Safevi savaşlarının Anadolu köylüsü üzerinde pek çok açıdan olumsuz tesirler bıraktığı bilinmektedir. Savaş alanı ve sefer güzergâhlarına olan coğrafi yakınlığı da dikkate alındığında, özellikle Osmanlı-Safevi mücadelesinin Trabzon gibi bölgelerde çeşitli sorunlara sebebiyet verdiği açıktır³⁹. Bir başka ifadeyle, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan idarî, askerî, iktisadî ve sosyal olaylar önemli bir transit ticaret merkezi ve liman şehri olan Trabzon'u da olumsuz yönde etkilemiştir.

³⁵ 1735-1736 tarihli sancak tevcih defterinde Menteşe ve Saruhan sancakları malikâne suretiyle tek elden Aydın Muhasıllığı'nda birleşmiştir. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, s.53.

³⁶ Karaosmanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yuzo Nagata ve Feridun M. Emecen, "Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *TTK Belgeler*, C.25, S.29, Ankara 2004, s.1-67.

³⁷ Hanefi Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.20-21.

³⁸ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, s.68.

³⁹ Yücel Dursun, "XVII. Yüzyılın Ortasında Trabzon Eyaleti'nde Köy Terklerine Dair Bazı Gözlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, 2016, s.594.

Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'un pilot bölgeler olarak seçilmesinde etkili olan sebepler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Öncelikle Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başında Avrupa devletleriyle yapmış olduğu savaşların Anadolu'daki şehirler üzerindeki sosyal ve ekonomik etkisini daha iyi açıklayabilmek amacıyla mümkün olduğunca farklı bölgelerden önemli ticaret merkezi olan şehirler seçilmiştir.
- Teknik olarak Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumunu tespit etmemizde en önemli kaynaklardan biri olan Şer'iyeye sicillerinin seçilen şehirler açısından devamlılığı esas alınmıştır.
- Osmanlı Devleti'nin 1683-1718 yılları arasında idarî, askerî, iktisadî ve sosyal aksaklıkları gidermek amacıyla almış olduğu tedbirlerin ve yeni uygulamaların ilk görüldüğü yerlerin bu şehirlerden olması seçicimizde etkili olmuştur.
- Osmanlı Devleti aynı anda birçok cephede savaşırken artan harcamalara kaynak oluşturmak amacıyla alınan ekonomik tedbirlerin farklı coğrafyalarda bulunan şehirlerdeki reayayı nasıl ve ne derece etkilediğini tespit etmeyi hedeflediğimiz için, ekonomik özellikleri farklı olan şehirlerin seçimine dikkat edilmiştir.
- XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı taşra idaresinde etkili olan ayanların şehirlerdeki etkisini görebilmemiz açısından özellikle malikâne sisteminin uygulandığı şehirler dikkate alınmıştır.

I.II. Araştırmanın Kaynakları

I.II.I. Arşiv Belgeleri

İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumu: Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon (1683-1718) adlı çalışmamızda, kullanılan kaynakların büyük çoğunluğunu arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu belgeler, nitelik ve nicelikleri aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

I.II.I.I. Şer'iyeye Sicilleri

Osmanlı yargı sisteminin en önemli temsilcisi durumundaki kadıların vermiş oldukları hukukî kararları ve yargıyla ilgili olan çeşitli yazıları ihtiva eden defterlere

Şer'iyeye Sicilleri denilmektedir. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmalar, halkın şikâyet ve dilekleri, taşra idarelerine ait hukukî düzenlemeler ve taşranın sosyal ve iktisadî hayatını yansıtan emir ve yazılar bu defterlere kaydedilmiştir. Bu bakımdan Şer'iyeye Sicilleri hem sürekliliği hem de dönemin ana kaynakları olması sebebiyle siyasi, idarî, askerî, hukukî, içtimaî ve iktisadî alanlardaki çalışmalarda kullanılan önemli resmi belgelerdir.

1683-1718 yılları arasındaki savaş dönemlerinde Anadolu'daki şehirlerin genel durumu ile merkezi hükümet tarafından alınan kararların sosyal ve ekonomik hayatı nasıl etkilediğini karşılaştırmalı olarak tespit etmek için bu defterlerden azami derecede istifade edilmiştir.

I.II.I.II. Ayntab Şer'iyeye Sicilleri

Ayntab Şer'iyeye Sicillerinin tamamı 174 adettir. Bu siciller 1991 yılında Kültür Bakanlığı bünyesinde yürütülen bir çalışma ile Gaziantep Müzesi'nden Ankara'daki Milli Kütüphaneye taşınmıştır. Ayntab Şer'iyeye Sicillerine ait ilk defter H.938/M.1531-1532, son defter ise H.1327/M.1909-1910 tarihlidir.

Tablo 1. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Ayntab Şer'iyeye Sicilleri

Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı
35	1094-1095	288	55	1116-1117	300
36	1098-1099	214	56	1117	336
37	1099-1101	218	57	1118	350
38	1099-1101	218	58	1118-1119	310
39	1100-1101	239	59	1120-1121	379
40	1103-1104	218	60	1119-1122	384
41	1103-1104	172	61	1124-1125	298
43	1106-1107	324	62	1119-1124	246
44	1106	178	63	1123	424
45	1107	196	64	1124	248
47	1108-1109	282	65	1124	276
48⁴⁰	1108	400	66	1126-1127	256
49	1109	240	67	1128-1129	602
50	1110-1111	380	68	1129-1130	537
51	1111-1112	412	69	1130-1131	268
52	1114-1116	410	129	1107-1109	96
53	1114-1116	320	172	1094-1096	125
54	1114	372			

⁴⁰ Bu defter, 48A ve 48B şeklinde iki kısma ayrılmıştır.

H.1094-1095-1130/M.1683-1718 yılları arasını kapsayan Ayntab Şer'iyeye Sicillerine ait toplam 35 defter incelenmiş ve çalışmamızla ilgili belgelerden istifade edilmiştir. Bu defterler, 35-69 numaralar arasındaki defter ile 129 ve 172 numaralı defterler olup, bunların bir kısmı yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır⁴¹.

⁴¹ Bu defterlerden Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmış olanlar şunlardır: Perihan Aksoy, *35 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1094/1095/M.1682-1683) (s.1-145)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018; Gülcan Baş, *35 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1094/1095/M.1682-1683) (s.146-288)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018; Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1098/1100/M.1686-1689) (s.1-97)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2014; Musa Arslanboğa, *40 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1103-1104/M.1692-1693) (s.1-109)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2014; Yılmaz Deniz Ateş, *40 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1103-1104/M.1692-1693) (s.110-220)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2014; Makbule Demir, Kutval, *41 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/M.1690-1693)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018; Mustafa Çavdaroğlu, *61 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1124-1125/M.1712-1713) (s.1-100)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013; Mehmet Can, *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1124-1125/M.1712-1713) (s.101-200)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2014; Ahmet Yarşi, *45 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin İlk Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107/M.1696)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014; Bedia Güvenç, *45 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin 101-200. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107-1108/M.1696-1697)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015; Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1123-1124/M.1711-1712)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2010; Mehmet Akif Demirci, *47 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1108-1109) (s.1-125)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2017; Bahar Candan, *47 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (126-267. Sayfalar Arası)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018; Naime Yüksel Kayaçağlayan, *1714-1715 Tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2011; Eyüp Erbilici, *1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014; Betül Çiftçi, *49 Numaralı Antep Şer'iyeye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017; Şeyda Sağlam Öztürk, *67 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1128-1129/M.1716-1717) (s.429-603)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2020; Şahin Doğan, *68 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1129-1130/M.1717-1718) (s.179-356)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018; Sevim Demir, *68 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1129-1130/M.1717-1718) (s.357-537)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2020; Neşe Toğrul, *129 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1061,1108,1142/M.1650,1696,1729)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2010.

I.II.I.II. Kayseri Şer'iyeye Sicilleri

Kayseri Şer'iyeye Sicillerinin tamamı 289 adettir. Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunan bu defterlerin ilki H.895-898/M.1489-1492; son defter ise H.1327-1333/M.1909-1914 tarihlidir. Bu defterlerin kopyaları Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü bünyesinde kurulan Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları merkezinde de bulunmaktadır.

Tablo 2. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Kayseri Şer'iyeye Sicilleri

Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı
91	1094-1095	327	106	1110-1111	200
92	1095	120	107	1112-1113	206
93	1095-1096	268	108	1114	42
94	1097-1099	138	109	1115-1116	206
95	1099	54	110	1116-1117	230
96	1099-1100	116	111	1117-1119	94
97	1100-1101	124	112	1118-1120	110
98	1102-1103	185	113	1120-1121	116
99	1103-1104	182	114	1121-1122	168
100	1103-1104	180	115	1122-1123	160
101	1106-1107	202	116	1123-1125	166
102	1107-1108	136	117	1125-1126	58
103	1108-1109	246	118	1127-1129	170
104	1109-1110	102	119	1129-1133	70
105	1110	186			

I.II.I.III. Manisa Şer'iyeye Sicilleri

Manisa Şer'iyeye Sicilleri, Manisa Müzesi'nde bulunurken toplam sayısı 460 idi. Ancak 1990 yılında Ankara Milli Kütüphane'ye aktarıldıktan sonra bu defterler tekrar düzenlenmiş ve toplam sayısı 432 olarak revize edilmiştir. M. Çağatay Uluçay, bu defterlerin en eskisinin H.953/M.1546 yılına ait olduğunu belirtmektedir⁴². Bununla beraber, Manisa Şer'iyeye Sicillerinin mikro filmleri halen Manisa İl Halk Kütüphanesinde de bulunmaktadır. Ayrıca birer sureti de T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde de yer almaktadır.

⁴² M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyeye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul 1953, s.286-288.

Tablo 3. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Manisa Şer'iyeye Sicilleri

Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı
153	1089-1094	175	166	1108-1112	396
154	1095-1097	172	167	1111-1113	128
155	1094-1097	199	168	1113-1114	240
156	1095-1099	84	169	1114-1115	61
157	1097-1099	293	170	1115-1118	153
158	1099-1100	294	171	1116-1117	254
159	1100-1101	185	172	1118-1119	220
160	1101-1102	352	173	1121-1122	182
161	1102-1103	298	174	1123-1127	122
162	1104-1105	294	175	1128	209
163	1106	183	176	11126-1128	166
164	1106-1108	218	177	1128-1129	143
165	1107-1108	184	203	1110-1112	172

H.1094-1095-1130/M.1683-1718 yılları arasında Manisa Şer'iyeye Sicillerine ait toplam 28 defter incelenmiş ve çalışmamızla ilgili belgelerden istifade edilmiştir. Bu defterler, 153-177 numaraları defterlerdi⁴³. Vakıf varidat kayıtlarını ve tereke kayıtlarından oluşan 230 numaralı defterin tarihi sehven H.1164 olarak yazılmıştır. Ancak bu defter H.1110-1112 tarihleri arasındaki belgeleri de ihtiva etmektedir. 153 ve 156 numaralı defterlerdeki belgelerin büyük çoğunluğu tereke kayıtlarını, 169 numaralı defterdeki belgeler ise vakıf varidat kayıtlarını içermektedir. Bununla beraber bazı sicillerdeki sayfa numaraları orijinal değildir. Yine bazı sicillerin muhtelif sayfalarının mikrofilmleri ters olarak çekildiğinden, bunlar okunamamıştır⁴⁴.

I.II.I.IV. Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

Trabzon Şer'iyeye Sicillerinin tamamı 297 adettir. İlk defter Trabzon'un 1461 yılındaki fethinden 94 yıl sonrasına aittir. Buna göre en eski tarihli defter H.963-965/M.1555-1557; sonuncusu ise H.1332-1334/M.1913-1915 tarihlidir⁴⁵.

⁴³ Bu defterlerden Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmış olanlar şunlardır: Hediye Önderoğlu, *154 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1095-1096/M.1684-1685)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2015.

⁴⁴ 153 numaralı defterin s.44-69 sayfaları; 155 Numaralı defterin s.48-199 sayfaları; 156 numaralı defterin s.77-84 sayfaları; 157 numaralı defterin s.264-293 sayfaları; 158 numaralı defterin s.219-294 sayfaları; 160 numaralı defterin s.1-208, 215-228, 235-250 sayfaları arasındaki belgeler çekim hatasından ötürü okunamamıştır.

⁴⁵ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul 1988, s.213-214.

Tablo 4. H.1094-1095-1130/M.1683-1718 Yılları Arasındaki Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Defter No	Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı
12	1111-1114	70	51	1112-1114	26
39	1094-1095	138	52	1113-1114	93
40	1096-1097	129	53	1114-1115	121
41	1097-1099	132	54	1115-1117	129
42	1099-1100	178	55	1117-1119	150
43	1101-1102	160	56	1119-1120	182
44	1102-1104	92	57	1122-1123	122
45	1103-1104	131	58	1123-1124	58
46	1104-1105	141	59	1124-1126	108
47	1105-1106	131	60	1126-1128	184
48	1105-1109	144	61	1128	87
49	1109-1110	73	62	1128-1129	67
50	1110-1112	149	63	1130-1131	87

H.1094-1095-1130/M.1683-1718 yılları arasında Trabzon Şer'iyeye Sicillerine ait toplam 26 defter incelenmiş ve çalışmamızla ilgili belgelerden istifade edilmiştir⁴⁶.

I.II.I.II. Mühimme Defterleri

Osmanlı Devleti'nde bütün devlet işlerinin müzakere edildiği ve karara bağlandığı yere “*Divân-ı Hümâyûn*” adı verilir. Bugünkü anlamıyla Bakanlar Kurulu anlamına gelen Divân-ı Hümâyûn'da alınan her türlü kararların, İstanbul ve taşradaki yöneticilere gönderilen fermanların kaydedildiği defterlere “*Mühimme Defteri*” denilmektedir⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, idarî, sosyal ve ekonomik yapısı konularında çalışma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynak durumunda olan Mühimme Defterleri, araştırmamızda Şer'iyeye Sicilleri'nden sonra başvurulacak en önemli kaynaklardır. Bu defterler T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır.

⁴⁶ Bu defterlerden Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmış olanlar şunlardır: Murat Güney, *1826 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2011; Aynur Uygun, *1866/52 (H.1113-1114/M.1702-1703) Nolu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2001; Ali Çolak, *1868 Nolu Trabzon Şer'iyeye Siciline Göre Kenin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1997; Hatice Yetim, *1858 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/M.1691-1693)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

⁴⁷ Tefvik Temelkuran, “Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, İstanbul 1975, s.130,155.

Bu çalışmada, 1683-1718 yılları arasındaki dönemi kapsayan toplam 31 defter incelenmiştir. Bu defterler, 98-128⁴⁸ numaraları arasındaki defterler ile 180 numaralı⁴⁹ defterdir. Bunun yanı sıra ele aldığımız tarih aralığından birkaç yıl öncesindeki ve birkaç yıl sonrasındaki Mühimme Defterleri de incelenmiştir.

I.II.I.III. Maliyeden Müdevver Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler 1945 yılında Maliye Bakanlığı'ndan yığın halinde devralınan 26.000'e yakın defterler tasnifinden oluşmaktadır. Bu defterler 1427-1927 yılları arasında muhtelif maliye kalemlerine ait defterler olup, arazi tahriri, saray, yeniçeri ve mevâcip gibi farklı konuları içeren defterleri ihtiva etmektedir⁵⁰.

⁴⁸ Bu seri aralığında yer alan bazı defterler Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Reşat Çelik, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirmesi (s.1-90)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015; Mehmet Ali Tan, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Değerlendirmesi (s.91-180)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015; Muzaffer Fehmi Şakar, *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri (s.1-145)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Tuba Meryem Karacan, *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010; Bekir Gökbunar, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006; Mustafa Kılıç, *107 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; Muhammet H. Demirsoy, *109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001; Recep Temel, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168-337. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2019; Ayşegül Özer, *113 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1112-1115/M.17001-1703)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2003; İbrahim Şimşek, *123 Numaralı Mühimme Defteri (1127/1715)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014; Ömer Bıyık, *124 Numaralı Mühimme Defteri (H.1128-1130)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001; Leyla Toraman, *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005. Bunun yanı sıra bazı defterler de kitap halinde yayımlanmıştır. Bkz. Ali İrfan Kaya, *98 Numaralı Mühimme Defteri (H.1100/M.1688-1689)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019; İlhan Gök ve Ersin Kirca, *103 Numaralı Mühimme Defteri (H.1102-1107/M.1691-1695)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006.

⁴⁹ Toplam 301 sayfadan oluşan bu defterin tarihi H.1195-1196/M.1780-1781 olarak yazılmıştır. Ancak bu defter, H.1095-1096/M. 1683-1684 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'den asker, mühimmat ve zahire talepleri bu defterdeki belgelerde oldukça fazladır.

⁵⁰ Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s.266.

Çalışmamızda 532, 2931, 3236, 3241, 3423, 3439, 3891, 7543, 7551, 8458, 8507, 9484, 9496, 9501, 9505, 9885⁵¹, 10160, 21880 ve 22213 numaralı defterler kullanılmıştır. Bunlar, özellikle konargöçer aşiretlerin eşkıyalık olayları ve malikâne satışları ile diğer sosyal ve iktisadî konuları içermeleri açısından oldukça önemli kaynaklardır.

I.II.IV. Atik Şikâyet Defterleri

1649 yılına kadar Divân-ı Hümâyûn'da alınan her türlü karar, Mühimme Defterlerine kaydedilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren sadece devlet meselelerine ait konular Mühimme Defterlerine kaydedilirken, arazi ihtilafları, alacak verecek gibi her türlü şahsi davalar ile askerî ve mülki memurlardan gelen şikâyetler için “*Şikâyet Defterleri*” adı verilen defterler düzenlenmiştir. Bu durum, 1742 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra şikâyet defterleri tutulmaya devam ettiği halde, devletin idarî taksimatına göre her eyalet için “*Ahkâm-ı Şikâyet*” adıyla yeni bir defter serisi daha tutulmuştur. Bu yüzden 1742 yılından önce tutulan defterlere “*Atik Şikâyet Defterleri*” denilmiştir⁵². Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde 1649-1814 yıllarını içine alan 208 adet şikâyet defteri bulunmaktadır⁵³.

1683-1718 yılları arasındaki dönemi kapsayan toplam 60 defter bulunmakta olup, bunlar, 10-70 numaralar arasındaki defterlerdir⁵⁴. Bu defterlerden “*10 Numaralı Atik*

⁵¹ Bu defter, Nebahat Pehlivan ve Habibe Nur Nasuhoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Nebahat Pehlivan, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri'nin (MAD. 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi (s.182-363)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2018; Habibe Nur Nasuhoğlu, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri'nin (MAD. 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi (s.182-363)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2017.

⁵² Feridun M. Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet”, *TALİD*, C.3, S.5, 2017, s.128.

⁵³ Necati Aktaş, “Atik Şikâyet Defteri”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s.68.

⁵⁴ Bu seri aralığında yer alan bazı defterler Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Mesut Demir, *1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010; Hasan Basri Türk, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.1-142) Değerlendirme-Çeviri-Metin (H.1100/M.1689)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; Muhammet Murat Hurç, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR.143-302) Değerlendirme-Çeviri-Metin (H.1100/M.1689)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; Ümit Baki Erdem, *14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (H.1101-1102/M.1690-1691) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017; Nurkadın Esra Çetin, *24 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1107-1108/1696) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; Serkan Erarslan, *26 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1108-1109/1697) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Şikâyet Defteri” sefer mühimmesidir ve 97 ile 98 numaralar arasındaki mühimme defterlerindeki boşluğu gidermektedir. “40 Numaralı Atik Şikâyet Defteri” de “114/1 Numaralı Mühimme Defteri” olarak kaydedilmiştir. Çalışmamız kapsamında bu defterlerden özellikle ferdi eşkıyalık olayları ile ilgili belgelerden istifade edilmiştir.

I.II.I.V. Kâmil Kepeci Defterleri

Kâmil Kepeci'nin başkanlığındaki bir heyet tarafından yapılan tasnife Kâmil Kepeci Tasnifi denir. Büyük çoğunluğunu maliye kalemlerinin oluşturduğu bu defterler, H.873-1296/M.1468-1879 yılları arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir⁵⁵.

Çalışmada, özellikle malikâne uygulamasına geçilmesine dair fermanı içeren 5040 numaralı defterin yanı sıra, Anadolu ve Rumeli'deki malikâne satışlarını içeren 182 ve 185 numaralı defterler ile Trabzon ve Gönve sancaklarının avârizhane kayıtlarını içeren 2703 numaralı defterden yararlanılmıştır.

I.II.I.VI. Diğer Tasniflerdeki Belgeler

Yukarıda bahsedilen tasniflerdeki belgelerden başka Ali Emiri, Cevdet, İbnülemin tasnifleri içerisinde çalışmamızla ilgili belgelerden ve Evkaf defterlerinden de istifade edilmiştir.

I.II.II. Kaynak Eserler

Osmanlı tarihinin aydınlatılmasında döneminde yazılmış kaynak eserler önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, özellikle siyasi ve askerî olaylara değindiğimiz birinci bölümde, mümkün olduğunca kaynak eserlerden yararlanılmıştır.

Râşid Mehmed Efendi ve selefi Çelebizâde İsmail Asım Efendi'nin 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında meydana gelen olayları üç cilt halinde kaleme aldığı

2019; Seniha Şen, *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018; Şeyma Çil, *38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1114-1115/1703) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018; Gizem Salman Şık; *68 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1127/1715) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

⁵⁵ Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.263.

Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/ 1660-1729)⁵⁶ adlı eser, dönemin bütün siyasi ve askerî olaylarının anlatılması açısından önemlidir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından özenle kaleme alınan Silahdar Tarihi ise, XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Bu eserin 1664-1695 yılları arasındaki konuların anlatıldığı kısmına Zeyl-i Fezleke⁵⁷; 1695-1721 yılları arasındaki konuların anlatıldığı ve Raşid Tarihi'nin kaynaklarından biri olan kısmına da Nusretname⁵⁸ ismi verilmiştir. Yine Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekayiât adlı eseri de 1656-1704 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir⁵⁹. Yararlandığımız diğer kaynak eserler ise, çalışmanın kaynakça kısmında gösterilmiştir.

I.II.III. Araştırma ve İncelemeler

Çalışmamızla aynı veya benzer ismi taşıyan bir esere tesadüf edilmemiştir. Fakat konu hakkında bilgiler içeren yerli ve yabancı yazarlarca kaleme alınmış muhtelif kitap, makale ve lisanüstü tez çalışmalarından azami derecede istifade edilmeye çalışılmıştır.

⁵⁶ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), C.I-III, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

⁵⁷ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

⁵⁸ Mehmet Topal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

⁵⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyîât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1683-1718 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ

Anadolu'nun kuzey batısında küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıkmış olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda üç kıtada hüküm süren bir imparatorluk haline geldi⁶⁰. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren siyasî, iktisadî ve sosyal sıkıntılarla birlikte doğudaki ve batıdaki yıpratıcı savaşlar, Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesine neden oldu⁶¹. Kadınların ve vezir-i azamların öne çıktığı “*silik padişahlar dönemi*”⁶² olarak adlandırılan XVII. yüzyılda ise iç karışıklıklar, merkezî idaredeki zaafılar, giderek artan vergiler ve uzun süreli savaşlar Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik durumu olumsuz yönde etkiledi. Bununla beraber askerî alanda alınan başarısız sonuçlar da Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından geri çekiliş sürecini hızlandırdı⁶³. “*Büyük Dönüş*” olarak adlandırılan bu olayın başlangıç noktası ise 1683 yılında gerçekleşen İkinci Viyana Kuşatması ve devamındaki Kutsal İttifak savaşlarıdır⁶⁴.

1.1. Avrupa'dan Geriye Dönüş: İkinci Viyana Kuşatması (1683)

XVI. yüzyılın sonlarında en geniş sınırlarına ulaşan Osmanlı Devleti'nde, bu dönemden sonra fetihlerin azaldığı bir sürece girilmişti. Orta Avrupa'da Habsburglular, doğuda Safevîler Osmanlı Devleti'nin bu yönlerdeki ilerlemesini kesintiye uğrattırken kuzeyde Rusya'nın yayılcı politikası, Osmanlı Devleti için tehlike oluşturmaya başladı. XVII. yüzyılın başlarından itibaren içeride Celali isyanları sebebiyle birçok sorunla karşı karşıya kalındı. Özellikle vezir rütbeli paşaların artmasıyla ortaya çıkan

⁶⁰ Donald Quataert, Osmanlı Devleti sınırlarının Karadeniz, Kızıldeniz, Ege ve Hazar Denizi topraklarına kadar yayıldığını belirtmektedir. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.41.

⁶¹ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.545-549.

⁶² Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s.120.

⁶³ XVII. yüzyılda II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), I. İbrahim (1640-1648), ve IV. Mehmed (1648-1687) dönemlerinde yeniçerilerin karıştığı birçok isyan girişimi, Kadızâdeliler Harekâtı, Doğu'daki İran Savaşları ve yirmi dört yıl süren Girit Seferi Osmanlı Devleti'ni her açıdan zor durumda bırakmıştır. Bu dönemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.3 (1. Kısım), Ankara 2011, s.127-506.

⁶⁴ Vahid Çabuk, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, Emre Yayınları, İstanbul 1996, s.220.

otorite boşluğu, Anadolu'da isyanlara neden oldu. Bunun yanı sıra tımarlı sipahilerin kapıkulu askerleri karşısında eski güçlerini kaybetmesi ise Anadolu'da çiftbozanlık olaylarını hızla yaygınlaştırdı. İdarî ve askerî alanlarda yaşanan bu gelişmeler, ekonomiyi de olumsuz yönde etkiledi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarına egemen olması piyasada fiyatları arttırırken, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren savaşların uzamaya başlaması reayaya ağır yükler bindirmeye başladı⁶⁵.

Öte yandan, Osmanlı Devleti içerisinde bu sorunlar yaşanırken, XVII. yüzyılda Avrupa'da ise yiyecek üretiminde, nüfus gelişiminde, küresel ticarete ve merkezi yönetimlerde çok ciddi ilerlemeler kaydedilmişti. Nitekim bu dönemden itibaren Avrupa devletleri askerî teknolojilerinin ilerlemesi, gelişen modern ekonomik sistemleri ve doğru işleyen merkezî politikaları sayesinde; iç dinamikleri bozulan Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüğü ele geçirdiler⁶⁶.

Avrupa'da bu gelişmeler olurken XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyasî açıdan en olumlu gelişme Köprülülerin sadaret makamına geçmeleri oldu⁶⁷. Yaklaşık otuz bir yıllık dönemde etkili olan “Köprülüler Devri'nde” yine köprülü ekolünden gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, almış olduğu kararlarla, XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasî ve askerî olaylara damgasını vurdu⁶⁸. Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde yetişen ve birçok idarî görevlerde bulunan Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildikten sonra selefi Fazıl Ahmed Paşa'nın başarılarını sürdürmeyi amaçlıyordu.

⁶⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.458, 662, 663; Mehmet Öz, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1303. Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyıllardaki idarî, askerî, içtimai, iktisadi ve hukukî sorunlar, bu dönemde sıklıkla yazılan ıslahat ve nasihatname türü eserlere yansımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

⁶⁶ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.597.

⁶⁷ Köprülüler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “Köprülüler”, *İA*, C.VI, İstanbul 1993, s.892-907; Mücteba İlgürel, “Köprülü Mehmed Paşa”, *DİA*, C.26, Ankara 2002, s.258-260; Abdülkadir Özcan, “Köprülü Fazıl Ahmed Paşa”, *DİA*, C.26, Ankara 2002, s.260-263; Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, C.29, Ankara 2002, s.246-249; Zeynep Aycibin, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

⁶⁸ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1634 yılında Merzifon yakınlarındaki Marınca köyünde doğdu. Babası Oruç Bey, IV. Murad'ın Bağdat seferinde şehit olmuştur. Köprülü Mehmed Paşa himayesinde eğitimini tamamlayan Kara Mustafa Paşa, Silistre ve Diyarbekir beylerbeyliği, kaptan-ı deryalık ve sadaret kaymakamlığı görevlerinde bulundu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi*, C.I, İstanbul 1928, s.652; M. Münir Aktepe, “Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara”, *İA*, C.VIII, İstanbul 1971, s.736-738.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılcı bir politika izlemeye başlayan Rusya, Doğu Ukrayna'ya ve Dinyeper'in batısına hâkim olmak istiyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'ne bağlı Ukrayna Kazaklarının hatmanı Droşenko'nun Ruslarla anlaşması, yeni bir savaşın başlamasına sebep oldu. 1678 yılında vezir-i azam unvanıyla ilk seferini çıkan Kara Mustafa Paşa, Rus kuvvetlerini mağlup ederek Çehrin Kalesi'ni ele geçirdi⁶⁹. Padişah IV. Mehmed'in kısa zamanda en güvendiği adam olan vezir-i azam Kara Mustafa Paşa, savaşlarda kazandığı başarılarla merkezi otoritenin ve ordunun yeniden kuvvetlenmesini sağladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1606'da Zıttorok Antlaşması'yla Avrupa devletlerine karşı kaybettiği siyasî üstünlüğün yeniden kazanılabileceğini gösterdi⁷⁰.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin dış politikasını Avusturya ile olan mücadeleler belirledi. Avusturyalılar için Osmanlı Devleti, 1529 yılında yapılan I. Viyana Seferi'nden bu yana en büyük düşman olarak görülüyordu. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarında doğal sınırlarına ulaşması, yirmi dört yıl süren bir savaştan sonra Girit'in ele geçirilmesi ve 1664 Vasvar Antlaşması'yla Uyvar Kalesi'nin zapt edilmesi Hristiyan Avrupa devletlerini de tedirgin ediyordu. Ancak Avrupa'daki dinsel çatışmalar, bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı tek bir çatı altında toplanmasını engelliyordu. Osmanlı Devleti ise XVII. yüzyılın başlarından itibaren yaşamış olduğu sıkıntıları bertaraf etmek istemekteydi. Devleti eski gücüne getirmekte kararlı olan Kara Mustafa Paşa'nın asıl hedefi, Orta Avrupa'daki Habsburg hâkimiyetini yıkmaktı⁷¹. Ancak Kara Mustafa Paşa'nın hedeflerini gerçekleştirebilmesi için birtakım şartların olgunlaşması gerekiyordu. Öyle ki bu dönemde Macaristan'daki yoksulluğun ve XIV. Louis'in Leopold üzerindeki etkisinin artması, Kara Mustafa Paşa'nın istediği koşulların yavaş yavaş oluşması anlamına gelmekteydi. Diğer yandan da, Macaristan'daki birtakım gelişmelere Osmanlı Devleti'nin dâhil olması, Tökeli İmre'ye sınır boylarındaki kaleler ile Orta Macaristan'ın merkezi Kaşka'nın verilmesi ve son

⁶⁹ 1681 yılında Ruslarla on iki maddeden oluşan ve yirmi iki yıl sürecek bir barış antlaşması yapıldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.433.

⁷⁰ Bu seferin sonunda Ruslarla Bahçesaray'da hazırlanan ve Edirne'de imzalanan 20 yıllık bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmayla Dinyeper, Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırı olarak belirlendi. *Silahdâr Tarihi*, C.I, s.737; Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA*, C.29, s.248; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.429-433.

⁷¹ John Stoye, *Viyana Kuşatması*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul 2011, s.63.

olarak Tökeli'nin Orta Macaristan kralı olarak tanınması, bozuk olan Osmanlı-Avusturya ilişkilerini tamamen kopma noktasına getirdi⁷².

1670-1680 yılları arasında “*Mülteciler Devri*” olarak adlandırılan dönemi yaşayan Macarlar, Katolik ve Protestan olmak üzere iki mezhebe bölünmüştü. Katolik Macarları Avusturya himaye ederken, Orta Macaristan bölgesinde yaşayan Protestan Macarlar Avusturya İmparatoru I. Leopold'un baskısı altındaydı⁷³. Bu durum, Orta Macar Beyi olan Tökeli İsvat'ın oğlu Tökeli İmre'yi harekete geçirdi⁷⁴. Ancak Tökeli İmre Avusturyalılara karşı yapmış olduğu mücadelede vezir-i azam Fazıl Ahmed Paşa'dan istediği desteği göremedi. Gerek Tökeli'nin gerekse Macar mültecilerin⁷⁵ bekledikleri fırsat ise Kara Mustafa Paşa'nın vezir-i azam olmasıyla gerçekleşti⁷⁶. Diğer yandan, koyu bir Katolik olan Avusturya İmparatoru Leopold'un bu sırada en büyük korkusu, Osmanlı Devleti ile Tökeli'nin birbirlerine hızla yakınlaşıyor olması ve 1672 yılından sonra Macaristan'daki ayaklanmaların giderek artmasıydı⁷⁷. Bu sebeple Leopold, 1664'te Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Vasvar Antlaşması'nın bitimine iki yıl kala antlaşmanın yirmi yıl daha uzatılmasını istedi. Ancak Kara Mustafa Paşa'nın antlaşmanın yenilenme şartı olarak; Avusturya'dan Macarlar'a mezhep serbestliği tanınması, savaş tazminatı talep etmesi, Yanıkkale⁷⁸'nin ve bazı kalelerin Tökeli İmre'ye

⁷² Tökeli'nin Osmanlı Devleti tarafından korunarak, Orta Macar Kralı ilan edilmesi Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasından imzalanan 1664 Vasvar Antlaşması'nın ihlal edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu duruma, Kara Mustafa Paşa'nın galibiyet arzusu ve hırsı sebep olmuştur. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.I, s.757; Ahmed Refik Altınay, *Felaket Seneleri (1683-1699)*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1332, s.21-22.

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.434.

⁷⁴ Tökeli İmre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik Altınay, *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932; Ali İrfan Kaya, “Osmanlı Belgeleri Işığında Tökeli İmre'nin Osmanlı Himayesindeki Mücadelesi ve Osmanlı Devletinden Sağlanan Parasal Yardımlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.62, Erzurum 2018, s.345-374; M. Tayyib Gökbilgin, “Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)”, *Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Baha Matbaası, İstanbul 1976, s.180-210.

⁷⁵ Avusturyalılar bunlara “*Salıplılar*”; Osmanlılar ise “*Kurslular*” diyordu. Bkz. Ahmet Refik Altınay, *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705)*, s.3.

⁷⁶ Fazıl Mustafa Paşa, Avusturya ile barışın bozulmasına taraftar değildi. Aynı zamanda barışın bozulması, Osmanlı Devleti'ne faydadan çok zarar vereceğini düşünüyordu. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.I, s.742-743; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.435.

⁷⁷ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.12. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s.48.

⁷⁸ Tuna Nehri kıyısında bulunan bu şehir, Viyana'nın kapısı olarak görülmektedir. Bkz. Sándor Papp, “Yanıkkale”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.315-316.

verilmesini istemesi barış antlaşmasının yeniden imzalanma umudunu azalttı⁷⁹. Bütün bu gelişmelere rağmen barış antlaşması için görüşmeler sürerken, Avusturya elçisinin Yanıkkale için sözleri barış antlaşmasının tamamen ortadan kalkmasına sebep oldu⁸⁰.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesini çok isteyen Kara Mustafa Paşa, Macaristan'da çıkan ayaklanmaları bastırmak, Orta Avrupa'da hâkimiyeti sağlayabilmek ve Avusturya'yı tamamen saf dışı bırakmak için 1683 yılında Avusturya'ya karşı savaş ilan etti⁸¹. Dimitri Kandemir'e göre, Kara Mustafa Paşa'nın yeniçerileri kışkırtması, subayların savaş istemeleri ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bir yere Alman İmparatoru tarafından saldırılması savaşın en büyük sebeplerinden biri olarak görülmüştür⁸². Silahdâr da vezir-i azamın sahte mektuplar getirerek padişahı savaş yapılması için kışkırttığını belirtmiştir⁸³.

Barış görüşmelerinin tamamen ortadan kalkmasıyla 1 Nisan 1683'te⁸⁴ Edirne'den harekete geçen Osmanlı ordusu, 3 Mayıs 1683 tarihinde Belgrad'a geldi⁸⁵. İmparatorluğun her tarafından askerlerin talep edilmesi⁸⁶ ile ordudaki asker sayısının

⁷⁹ Bu sırada Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın önderliğinde Osmanlı ve Tökeli'nin kuvvetleri Orta Macaristan'da birçok kaleyi ele geçirdi. Bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.23-24; Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1992, s.742.

⁸⁰ "...kala kılıç ile dâhil-i kabza-yı teshire getirili, yoksa bundaki söz ile kala verilmez..." Bkz. *Silahdâr Tarihi* C.II, s.1; Mücteba İlgürel, "Osmanlılar IV. Mehmet-II. Mustafa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s.71.

⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.443.

⁸² Dimitri Kantemir, *Yükseliş ve Çöküş Tarihi III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.34.

⁸³ *Silahdâr Tarihi*, C.I, s.757.

⁸⁴ Bu sırada Avusturyalılara padişahın Belgrad'a avlanmak isteğiyle gittiği bildirilmiştir. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.5; Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), C.I, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s.234; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.139; Cevad Üstün, *1683 Viyana Seferi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.27.

⁸⁵ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.235-236.

⁸⁶ Arşiv belgelerinde, yapılacak savaşın önemi sıkça vurgulandığı ve buna binaen Anadolu ve Rumeli'nin her yerinden asker talep edildiği görülmektedir. Örnekler için bkz. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 180*, s.33/h.148; *BOA, A. DVNS. MHM. d. 180*, s.184/h.746; *KŞS, nr.96*, s.82-83; *KŞS, nr.115*, s.144/3; *KŞS, nr.115*, s.148/3; *MŞS, nr.164*, s.22/1; *MŞS, nr.166*, s.8/4; *MŞS, nr.166*, s.103/2; Uzunçarşılı, ordu mevcudunun, 350 bin muharip olmak üzere toplam 500 bin kadar olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.443. İsmail Hami Danişmend ise kaynaklarda ordu mevcudu hakkında verilen sayıların abartılı olduğunu belirterek Viyana müdâfii Kont Starhember'in bir mektubuna istinaden Osmanlı ordusunun 60 bin askerden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.453; Avrupalılara göre de Osmanlı ordusu 168.000-275.000 arasında

artması ve Tökeli İmre'nin sefere katılmasıyla cesaretlenen Kara Mustafa Paşa, Yanıkkale'nin fethinden vazgeçip Beç (Viyana) Kalesi'nin fethine karar verdi⁸⁷. Bu gelişmeler üzerine, Avusturya'nın baş şehri olan Viyana 14 Temmuz 1683 tarihinde kuşatıldı⁸⁸. Osmanlı ordusu şehrin teslimini istemesine rağmen, Avusturyalıların buna saldırıyla karşılık vermeleri üzerine kuşatma artarak devam etti⁸⁹. Ancak 1529 yılında I. Viyana Kuşatması'nda yapılan hatalar, aradan yüz elli dört yıl geçmesine rağmen yine tekrar edildi.

Zeyl-i Fezleke'de Kara Mustafa Paşa'nın hatalı yönü şu şekilde zikredilmiştir: *“Beç Kalesi gibi kaleyi muhasara kılınmak gönlünden gece gerek ideye akl-ı mertebe on vukıyyeden otuz vukıyyeye varınca dane atar envağından kırk elli pare balyemez ve on beş yirmi pare kolomborno top ve bir ol kadar dahi humbara havanı ve üç yüz kadar şahi darbezenleri orduyu humayunda mevcûd etmek gerek idi.”*⁹⁰ Devlet-i Aliyye Teşrifatçısı Ahmet Ağa'nın günlüğünde ise vezir-i azam Kara Mustafa Paşa'nın hatasından ve Osmanlı ordusundaki topların yetersizliğinden bahsedilmiştir: *“Bu ne garip ordu kumandanıydı ki Viyana gibi bir kaleyi kuşatmaya kalkışan bir kimsenin, böyle bir durumda on okkadan otuz okkaya kadar güller atara en azından kırk elli balyemez*

askerden oluşuyordu. Bkz. Fatma Akay Türker, *Avusturyalıların Gözünden “Büyük Türk Savaşı” 1683-1699*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2018, s.100-102.

⁸⁷ Kendisine çok güvenen Kara Mustafa Paşa, Viyana'ya doğru ilerlerken Belgrad'da kalan Padişah IV. Mehmed'i durumdan haberdar ediyordu. Ancak IV. Mehmed'in Viyana üzerine yapılacak bir sefere razı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, padişahın savaş izni alırken sadece Yanık ve Komran kaleleri için izin almış, Beç Kale'sinin fethinden ise hiç söz etmemiştir. Bu tutum karşısında Padişah; *“Kasdımız Yanık ve Komaran kaleleri idi; Beç Kale'si, dilde yoktu; paşa ne acip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi hak teâlâ asan getüre; lâkin mukaddem bildireydi rıza vermezdim”* şeklinde itirazını dahi dile getirmiştir. Bkz. *Silahlâdâr Tarihi*, C.II, s.39; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.445; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s.205.

⁸⁸ Kuşatmayla birlikte imparator ve ailesi şehri terk ettiler. İmparatorun bu davranışı, Avusturya halkı üzerinde psikolojik bir çöküntü yaratmıştır. Zira devletin lideri konumundaki kişinin bu tavrı yenilginin kaçınılmaz olduğu şeklinde algılanmıştır. Bkz. Mehmet Beşirli, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya İlerlemesi Sürecinde Avrupa Politikası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s.259; *Devlet-i Aliyye Teşrifatçısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, (çev. Esat Mermi Erendor), Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s.26.

⁸⁹ Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi*, s.89.

⁹⁰ Nazire Karaçay Türkal, *Silahlâdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.837.

topuyla, on beş yirmi tane büyük kolombrine topunu, ayrıca bir o kadar humbara havanını ve üç yüz kadar şahî topunu ordu-yu hümayunda hazır etmesi gerekirdi”⁹¹.

Netice itibariyle, vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Kuşatması'ndaki hataları şu şekilde sıralanabilir⁹²:

1. Şehrin zorla alınma ihtimali varken, yağma olmaması ve Viyana'nın tahrip edilmemesi için kuşatmayı ağırdan alması.
2. Sobiesky'e karşı koymayarak, askerinin önemli bir kısmını siperden çıkarmaması ve kuşatmayı bozmamak için düşmanı az bir kuvvetle karşılaması.
3. Viyana'ya yardım için gelen Avrupa devletlerinin ordusunu küçümsemesi.
4. Düşman kuvvetlerinin askerî lojistik bakımından Osmanlı Devleti'nden üstün olması.
5. Büyük topların getirilmemesi.

Vezir-i azamın cephedeki stratejik hataları ve kuşatmanın iki ayı geçmesi hem ordunun işe sıkıntısı çekmesine hem de askerinin moralinin bozulmasına sebep oldu. Diğer yandan, 1683 yılında başlayan İkinci Viyana Kuşatması, İmparator Leopold'a büyük bir şans verdi. Çünkü Leopold, XVII. yüzyılın büyük bir kısmını mezhep savaşlarıyla geçiren Avrupa devletlerini ancak Hristiyanlığın kapısı olarak gördükleri Viyana'nın savunulması için kendi etrafında toplayabilirdi. Bu çerçevede Papa XI. Innocentius'un dinî ve siyasî propagandasıyla, Habsburg, Venedik ve Lehistan arasında “*Kutsal İttifak*” oluşturuldu⁹³. Bu sırada bir ittifak içerisinde olan Hristiyan devletleri kuşatma altındaki kaleye yardıma geldikleri haberleri ordudaki sıkıntıyı biraz daha arttırdı. Bütün bu gelişmelere rağmen üç koldan harekete geçen Osmanlı ordusu, Avusturya ordusunun ateş gücüne karşılık veremedi. Sağ kolda bulunan Budin beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa'nın

⁹¹ *Devlet-i Aliyye Teşrifatçibaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, s.30.

⁹² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.223; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s.334; Kemal Çiçek, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)”, s.749.

⁹³ Bu ittifaka daha sonra Malta, Rusya ve Polonya da dâhil oldu. 1681 yılında Strasbourg'u alarak Avusturya'ya darbe vuran Fransa ise papanın bütün çağrılarına rağmen kutsal ittifaka dâhil olmadı, fakat Avusturya'ya karşı saldırmayacağını bildirdi. Osmanlı Devleti'nin doğudan Avusturya'yı sıkıştırmasını isteyen Fransa, elçi Guilleragues aracılığıyla vezir-i azama; “*Eğer Türkler Dinyester'e saldırırsa Fransa Kralı'nın Lehistan'a yardım etmekten sakınmayacağını ancak aksi durumda imparator ve IV. Mehmed arasındaki savaş durumunda Habsburglulara yardım etmeyi reddedeceğini*” beyan etti. Bkz. John Stoye, *Viyana Kuşatması*, s. 52.

kalarak, paşayı Viyana bozgununun sorumlusu olarak gördü ve 25 Aralık 1683 tarihinde vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirdi⁹⁸.

1.2. Yeni Haçlı Birliği: Kutsal İttifak'ın Oluşumundan Karlofça Antlaşmasına Kadar Genel Durum

İkinci Viyana Kuşatması, gerek Osmanlı Devleti gerekse Avrupa devletleri için bir dönüm noktası olarak nitelenir. Bu savaş sonucunda Batılı devletler Avrupa'daki "Korkunç Türk" anlayışını yavaş yavaş yıkmış, Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atma idealleri için cesaret kazanmıştır. Güç dengesini Avrupa devletleri lehine kaybeden Osmanlı Devleti ise birçok cephede farklı devletlerle uzun süreli ve çok cepheli savaşlar yapmak zorunda kalmıştı⁹⁹. Bu durum, XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, iktisadî ve askerî sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.

İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Katolik Hristiyan dünyası vakit kaybetmeden Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçti. 1684 yılında Osmanlıyı Avrupa'dan atmaya kararlı olan Avrupa devletleri arasında papanın desteğiyle kutsal ittifak oluşturuldu. Bu ittifak içerisindeki en önemli gücü Avusturya İmparatorluğu oluşturuyordu. Osmanlı Devleti'nin Viyana bozgunundan sonraki durumundan yararlanarak harekete geçen Habsburg ordusu, 1684-1687 yılları arasında Estergon¹⁰⁰ ve Peşte'yi aldıktan sonra 1684 yılında Vişegrad'ı, 1685'te stratejik olarak önemli bir mevkide bulunan Uyvar Kale'sini zapt etti. Ertesi yıl Kanuni Sultan Süleyman zamanında ele geçirilen ve yüz kırk beş yıldır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Budin kaybedildi. Macaristan'ın anahtarı konumundaki Budin'in düşmesi ve ardından birçok kalenin¹⁰¹ elden çıkması, Macaristan'ın büyük çoğunluğunun kaybedilmesine neden oldu¹⁰².

⁹⁸ Ayrıca Estergon Kalesi'nin elden çıkması ve Ciğerdelen'de Lehlilere karşı birçok askerin şehit edilmesi Kara Mustafa Paşa'nın sonunu hazırlayan diğer gelişmelerdi. Bkz. *Zübde-i Vekâyiât*, s.168; *Silahdâr Tarihi*, C.II s.119; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.257; John Stoye, *Viyana Kuşatması*, s.311-312.

⁹⁹ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev. Ülkü Tansel), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.279.

¹⁰⁰ Estergon Kalesi, İslamlaştırılmış bir şehrin Hristiyan ordularının geri aldığı ilk yeri simgelemektedir. Bkz. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi*, (çev. Belkis Dişbudak Çorapçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.16.

¹⁰¹ Segedin, Şemontorna, Kapoşvar, Sikloş gibi önemli kaleler düşman eline geçmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.471.

¹⁰² Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", s.750.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında üç yıldır devam eden Avusturya seferlerinde istenilen sonuç alınamıyordu. Bu durum, hem idarecileri hem de askerleri olumsuz etkiledi. Bununla beraber Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine geçen Kara İbrahim Paşa'nın seferlere gitmeyerek, yerine serdarlar görevlendirmesi de Osmanlı Devleti'nin ordu sistemini tamamen bozdu. Bu gelişmeler üzerine padişah huzurunda toplanan harp meclisi, seferlerde serdarlarla başarı kazanılamayacağını belirterek bizzat padişah veya vezir-i azamın seferlere gitmesi yönünde karar aldı¹⁰³. Ayrıca Kara İbrahim Paşa azledilerek yerine Süleyman Paşa tayin edildi. Öte yandan, devam eden birçok cephedeki uzun süreli savaşlarda askerlerin cepheye gitmek istememesi asker ihtiyacının doğmasına neden oldu¹⁰⁴. Bu sırada devlet asker ihtiyacını karşılamaya yönelik birtakım tedbirler alırken¹⁰⁵ Avusturya cephesindeki toprak kayıpları da hızla devam ediyordu¹⁰⁶.

Kutsal ittifak içerisinde yer alan bir diğer devlet Lehistan idi. Lehliler İkinci Viyana Kuşatması sırasında her ne kadar Avusturyalılara destek vermiş olsalar da savaş sonunda istedikleri kazanımları elde edememişlerdi. Bu sebepten ötürü Lehliler, 1684 yılında Jan Sobieski yönetiminde kuzeyden Kamanice ve Boğdan tarafına doğru harekete geçerek, Podolya'ya hâkim olmak istediler. Ancak Sarı Süleyman Paşa'nın ve Kırım Hanı Selim Giray'ın başarılı mukavemetiyle karşılaşarak, 5 Kasım 1684 tarihinde Kamanice önlerinde herhangi bir başarı elde edemediği için geri çekilmek zorunda kaldılar. 1687'de

¹⁰³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.289, 291; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.469.

¹⁰⁴ "...İnşallâhu te'âlâ iş bu sene-i mübârekede müsammem olan sefer-i hümayûnum için ziyâde asker tedârükü ehemmi-i mühimmât-ı dîn ve devletimden olmağla taht-ı kazânızda vâki' nevâhî ve kurrâda sâkin mukîm ve misâfir sahîhü'l-esâmî dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ve cebeci ve topçu tâifesi evlerinden ve yerlerinden ihrâc ve sâkin-i kasabât ve kurâ ve mahallât ve ism ve resmleriyle defter ve serdarlarıyla Nevruz-ı sultânide Edirne sahrasında mevcûd bulunmaları fermânım olub..." BOA, A. DVNS. MHM. d. 99, s.45/h.183; BOA, A. DVNS. MHM. d. 99, s.71/h.236.

¹⁰⁵ Asker talebinin karşılanması için alınan en önemli tedbir, nefir-i âmm ilan edilmesiydi. Nefir-i âmm, Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacına gereksinim duyduğu ve savaşın farz-ı ayn olduğu dönemlerde fetva alınarak çıkartılan bir uygulamadır. Nefir-i âmm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, S.6, 1980, s.282-337; Murat Tuğluca, "1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Âmm Halkı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.40, Konya 2016, s.90.

¹⁰⁶ 1687'de vezir-i azam Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Şikloş Kalesi önlerinde Avusturya kuvvetlerine mağlup olarak, Ösek tarafına doğru geri çekilmiştir. Bu sırada Leh ve Venediklilerin kuzeyden ve güneyden Osmanlı ordusunu sıkıştırmasıyla, Avusturya kuvvetleri Eğri ve Lipve kalelerini de zapt etmiştir. Bkz. Johann Wilhemm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.88; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.2174-2175.

İsveç ve Avusturya askerleriyle tekrar taarruza geçen Lehistan ordusu, kayda değer bir başarı elde edemedi geri dönmek zorunda kaldı¹⁰⁷.

Kutsal ittifakın güney kanadını oluşturan Venedikliler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri en fazla mücadele ettiği devletlerden biriydi. Özellikle denizlerde ve Balkanlarda iki devletin birbirlerine hâkimiyet kurma girişimleri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devam etmiştir. 1645 yılında girilen ve yirmi dört yıl süren Girit kuşatmasının sonunda Girit'in elden çıkması, Venedikliler için önemli bir kayıp olmuştu. XVII. yüzyılın sonunda Avrupa devletleri'nin kutsal ittifak çatısı altında birleşmesi Venediklileri de harekete geçirdi¹⁰⁸. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Viyana'da bozguna uğraması, Venediklilere 1669'da kaybettikleri Girit'i almak için önemli bir fırsat sunmuştur¹⁰⁹. Nitekim Osmanlı Devleti'nin "*kavm-i hilekâr*" olarak gördükleri Venedikliler, 1684 yılında kutsal ittifaka dâhil olarak, papadan ve Avrupa devletlerinden aldığı desteklerle 1684 yılında Ayamavra Kale'sini ve Preveze'yi zapt edip, Mora'yı abluka altına aldılar¹¹⁰. Karadan ve denizden hızlıca ilerleyen Venedikliler, Bosna ve Dalmaçya kıyılarında birçok kalenin kontrolünü sağladıktan sonra Modon, Koron, Navarin, Anapoli, Zarnata, Arkadaya, Kalamata kalelerini ve son olarak 25 Eylül 1687 tarihinde Atina'yı ele geçirdiler. Böylece Mora'nın tamamı Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış oldu¹¹¹.

1.2.1. II. Süleyman Dönemi (1687-1691)

İkinci Viyana Kuşatması ve kutsal ittifak savaşları, Osmanlı Devleti'nin birçok toprağını kaybetmesine neden olmuştu. Devletin bütün maddî ve manevî kaynaklarının seferber edilmesine rağmen bu savaşların başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı toplumunda büyük bir endişe ve korku yarattı. Bu dönemde cephede hezimetler ve toprak kayıpları yaşanırken, içeride de durum pek farklı değildi. Kara Mustafa Paşa'nın

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.473-476.

¹⁰⁸ Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.16-17.

¹⁰⁹ Girit'in kaybedilmesinden çok ciddi şekilde etkilenen Venedikliler, bu dönemden sonra dışarıdan aldığı yardımlarla ve ittifaklarla önemli bir savaş gücüne sahip oldular. Bkz. Johann Wilhemm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.5, s.90.

¹¹⁰ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", s.754.

¹¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.461-481.

idamından ve annesi Hatice Sultan'ın vefatından sonra devlet işlerinden uzaklaşan IV. Mehmed, kendisini ava verip devlet yönetiminden el çekince, Anadolu'nun birçok yerinde sosyal düzeni bozan hadiseler ortaya çıktı¹¹². Eyalet kuvvetlerinin cephelerde bulunmaları ve uzun süreli savaşların ortaya çıkardığı otorite boşluğundan faydalanan eşkıyalar, şehirlere ve köylere dağılarak ahaliye zulmetmeye başladılar¹¹³. Ortaya çıkan bu kargaşa ortamı ve sosyal düzensizlik, birçok kişinin katledilip mallarının yağmalanmasına ve toplumdaki huzursuzluğun daha da artmasına neden oldu¹¹⁴.

İkinci Viyana Kuşatması ve devamındaki çok cepheli savaşlar, Osmanlı maliyesine de büyük darbe vurdu. Bu dönemde, iç ve dış hazinede para kalmadığından askerlerin maaşı verilememiş ve bir yıllık ulufeleri birikmiştir. Devlet, yaşanan bu malî krizi önlemek için birtakım mali tedbirler almak zorunda kalmış ise de¹¹⁵ alınan önlemlerin kalıcı çözümler ürettiğini söylemek oldukça zordur¹¹⁶.

Öte yandan, Avusturya ile devam eden savaşlarda alınan başarısız sonuçlar ve ordudaki birtakım sıkıntılar, Osmanlı Devleti'nde isyan girişimlerinin başlamasına neden oldu¹¹⁷. Cephelerdeki mağlubiyetlerin önlenmesi için padişah değişikliğinin yapılmasının elzem olduğunu ileri süren isyancılar, İstanbul'a doğru yönelerek padişah IV. Mehmed'i

¹¹² *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.228.

¹¹³ Anadolu'da Yedigârroğlu, Bölükbaşı Yeğen Osman adındaki eşkıyalar yanlarına topladıkları sekban ve levend taifesi ile şehirlere saldırdılar. Bkz. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S.6-7, Ankara 1966, s.236.

¹¹⁴ Bu olaylar Vekâyi-i Viyana'da şu şekilde anlatılmaktadır: "*Sultan Mehmed Han hazretlerinin zaman-ı sa'adetlerinde vüzerâ ve mîrîmîrânlar vesa'ir vükelây-ı devlet bir mertebe zulm ve te'âddiye meyl etmişler idi ki selefde geçen selâtinlerin vükelâlarından nâsâ bu denli zulm ve te'âddi sâdır olmuş değil idi. Sultan Mehmed Han Hazretleri sayd u şikâra mübtelâ olmağla vükelâsının zulm ve te'âddilerin def' itmeğe mühim itmemiş idi. Sayd u şikâra şol mertebe mübtela ve meşgul olmuş idi ki leyl ü nehar târik-i şikârdan hâli değil idi. Ol şikârın için on beş yigirmi konak yerlerden bunca âdeme sorup şiddet-i şitâda telef olan bir beraya fukarası dahi kıyasa gelmez idi.*" Bkz. Şuayp Ateş, *17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe "Vekâyi-i Viyâna" (Transkripsiyon ve Değerlendirme) (1075-1098/1664-1687)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015, s.54a-54b.

¹¹⁵ Ordunun asker ihtiyacının giderilmesi ve savaş masraflarının karşılanması için "*imdâd-ı seferiyye*" adında yeni bir vergi konularak, kudret sahibi Müslümanlardan borç para talep edilmiştir. Daha sonra, askerlerin birikmiş alacaklarını kapatmak ve cülus bahşişi vermek amacıyla iç hazine ile saray kilerinde bulunan altın ve gümüş eşyalar eritilip, para olarak dağıtılmıştır. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 99, s.18/h.80-s.21/h.103-s.149/h.472*; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), C.I, Cem Yayinevi, İstanbul 1995, s.295.

¹¹⁶ Bu konu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

¹¹⁷ Bu sırada, isyancılar itaat ettikleri Köprülü'nün damadı Vezir Siyavuş Paşa'nın vezir-i azam olarak ilân edilmesini sağlamışlardır. Bkz. *Zübde-i Vekâyiât*, s.251-252.

8 Kasım 1687 tarihinde tahttan indirerek, yerine kardeşi II. Süleyman'ı devletin başına geçirdiler¹¹⁸.

II. Süleyman tahta geçtiği sıralarda, devletin kötü durumundan faydalanan yeniçeriler, İstanbul'da terör estirmeye başladılar¹¹⁹. İstanbul'a giren bu isyancı yeniçeriler, önce sabık kaymakam Recep Paşa'nın katlini istediler. Daha sonra ise padişahın tahta geçmesiyle cülus bahşişini talep ettiler. Ancak savaşlar sebebiyle devlet hazinesinde para kalmadığı için isyancı askerlerin bu talepleri kabul edilmedi. Zira bu sırada Mısır'dan gönderilen imdâdiyye dahi hazine için yeterli gelmemişti. Bütün bu gelişmelere rağmen bir miktar zam almayı başaran yeniçeriler, Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ve Burgazlı Hacı Ali'nin tahrikiyle tekrar ayaklandılar¹²⁰. Bu sırada İstanbul'daki yeniçerilerin sayısı bir hayli fazlaydı ve bunları zapt etmek oldukça zordu. Bunun üzerine isyanın baş sorumlularından biri olan Canikli Hüseyin Çavuş, vezir-i azam Siyavuş Paşa'yı yeni bir sefere teşvik ederek bu askerlerin sefere gönderilip kontrol altına alınmasını önerdi. Padişah da ocaklıların sefere hareket etmesi için bir hatt-ı hümayun yayınladı¹²¹. 22 Ocak 1688 tarihinde sefer için hazırlıkların tamamlandığı sırada yeniçeri ağası Harputlu Süleyman Ağa'nın isyancıları cezalandırmaya kalkışması ve Fetvacı Ahmed Çavuş'u öldürtmesiyle tekrar ayaklanan isyancılar, yeniçeri ağasını katlettikten sonra Siyavuş Paşa'yı azlettirip öldürdüler¹²².

¹¹⁸ Mustafa Güler, *Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefâreti ve Esâreti (1099-1103/1688-1692)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, s.XXIII.

¹¹⁹Yaşanan bu hadiselerle dair Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa şu tespitlerde bulunmaktadır: “*Mâh-ı mezbûrun yigirmi sekizinci peçşenbih gün bi'l-cümle yeniçeri ve sipâh ve cebeci ve topçı bir yere gelüp, çarşu pazar kapandı. Niceleri gâret olundu. Varup defterdâr serâyın taşlayup, andan vezîr-i a 'zam serâyına varup, seng-sâr ittiler. İki de sergi üzerinde idi. Bırağup oğrın kapudan firâr ve ihtifâ eylediler. Az kaldı ki sergiyi yağma ideler. Zâbitleri serpüp der-kise ittiler. Ve tekrar feryâda başlayup yeniçeri “Bizim dahi kusûr-ı bahşişimiz kaldı” ve sipah “Bizim de bölüklerimiz devr olmadı” ve cebeci ve topçu “Bizim ise ‘ulûfe ve terakki ve bahşişimiz hiç verilmedi isteriz” didiler. Bir mertebe sokaklar izdihâm oldu ki vasf olunmaz. Şehrde oğlan, ‘avrat, ehl-i ‘ırz taşra çıkmadan kaldı. Ve alım satım ber-taraf olup, halk bir derde müptelâ oldu ki, mutasavver değildir. Meselâ çarşu bazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin öldürmeğe başladılar. Zabt u rabıdan kalup zâbitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz karşu söyleyenlerin öldürür oldılar.*” *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.311.

¹²⁰ Vezir-i azam Siyavuş Paşa, ayaklanan askerlerin elebaşlarına hazinede yeterli paranın olmadığını izah ederek, cülus bahşişine karşılık bir miktar zam yapılacağını ancak cülus bahşışı verilemeyeceğini bildirmiştir. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.311-318; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.2204.

¹²¹ Bu hatt-ı hümayunda padişah ocaklıların Anadolu ve Rumeli'de halkı zulmettiklerini, İstanbul'u harap bir hale getirerek, insanların canına ve malına kast ettiklerini belirterek ocaklılardan bu seferde görevlerini layıkıyla yapmalarını istemiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.496-502.

¹²² Bazı isyancıların İstanbul'da tekrar ayaklanmaya başlaması üzerine Bâbüsselâm'ın iki kulesi arasında toplanan halk, saraya yürüyerek padişahın bu eşkıyaların ortadan kaldırılmasını talep ettiler. “*Sancak vak'ası*” olarak bilinen bu hadise üzerine, yeniçeri ileri gelenleri padişaha itaat ederken ne yapacaklarını

Devletin merkezinde bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı ordusundaki düzensizlikten faydalanan Avusturyalılar hızla ilerleyerek Belgrad yakınındaki kaleleri ele geçirdiler¹²³. Bu sırada eşkıyalıktan Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselen Yeğen Osman Paşa'nın beceriksizliği ve korkaklığı yüzünden muhafızlığını yaptığı Orta Avrupa'nın anahtarı konumundaki Belgrad 8 Eylül 1688 tarihinde elden çıktı. Sava Nehri'ni geçen Avusturya kuvvetlerinin ilerleyişini İstanbul'a bildirmekle yetinen Osman Paşa, şehrin savunulması için ciddi bir gayret göstermeden Vidin tarafına geçerek etrafı yağmalayıp Sofya'ya kadar çekildi¹²⁴.

Stratejik özellikteki Belgrad'ın elden çıkması, Osmanlı Devleti için bütün Avrupa'nın hâkimiyetinin kaybedilmesi demekti. Bu sebepten Belgrad'ı bırakmak istemeyen Osmanlılar, vakit kaybetmeden askerî hazırlıklara başladılar¹²⁵. Öte yandan da, Avusturya ile sulh görüşmelerinin başlamasına karar verilip, devleti temsilen Zülfikar Paşa barış elçisi olarak Viyana'ya gönderildi. Ancak yaklaşık dört ay Viyana'da kalan Zülfikar Paşa'nın teşebbüslerinden kayda değer bir sonuç elde edilemediği gibi elçinin hakarete uğrayıp tutuklanması yeni bir seferin başlamasına neden oldu¹²⁶.

şaşıran eşkıya liderleri önce önemli görevleri aralarında paylaştılar. Ardından padişahı tahttan indirip yerine kardeşi Ahmed'i veya yeğeni Mustafa'yı tahta çıkarmayı düşünmüşlerdir. Hatta bazıları bütün hanedan mensuplarını öldürüp devletin başına Kırım Hanını getirme teşebbüsünde bile bulundular. Bu gelişmeler sonucunda, Sadâret Kaymakamlığına Nişancı İsmail Paşa, Şeyhülislâmlığa Debbağzâde'yi getiren II. Süleyman, bazı eşkıya liderlerini de taşrada idarî görevlere tayin etti. Böylece yaklaşık dört ay süren kargaşa ortamı bu olayla sona ermiştir. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.324-328; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.505-508.

¹²³ Bu kalelerden biri olan Lipova Kalesi'nin kuşatılması sırasında kalede bulunan Temeşvarlı Osman Ağa isimli Osmanlı askeri, Lipova Kalesi'nin kuşatılmasını ve Avusturyalıların eline geçmesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Harun Tolasa, *Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipâhisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1986.

¹²⁴ Târîh-i Râşid ve Zeylinde Osman Paşa için "*din ü devlete hıyâneti*" ifadesi kullanılmıştır. Nitekim devlete hıyanet etmekle suçlanan Yeğen Osman Paşa azledilip, maiyetiyle birlikte katledilmiştir. Bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.351-361; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.516-517.

¹²⁵ 1689 yılında Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa'dan Macaristan tarafına yapılacak olan sefer için sipâh ve silahdârların gecikmiş ulufelerinin verilip, gelecek ulufelerine üçer akçe zam yapılarak altı aya kadar Sofya'da hazır bulunmaları istenmiştir. Ayrıca askerlere verilecek olan mevaciblerin tam zamanında verilebilmesi için sancaklardaki görevliler de sık sık uyarılmışlardır. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 99, s.11/h.44.*

¹²⁶ Birçok sıkıntıya rağmen görevini sürdüren Zülfikar Paşa, Avusturya ordusunun durumunu yakından görerek notlar almıştı. Gözlemlerinde Avusturya ordusunun Osmanlı tarafından sanıldığı kadar güçlü olmadığını, Avusturyalıların toparlanmış bir Osmanlı karşısında tutunamayacağını görerek kapsamlı bir rapor hazırladı. Ancak, hazırlanan bu raporlar, Osmanlı hükümetine ulaşmadı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Güler, *Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefâreti ve Esâreti (1099-1103/1688-1692)*, s.XXV-XXXI.

Avusturya cephesinde alınan başarısız sonuçların sorumlusu olan Yeğen Osman Paşa'nın ve adamlarının ortadan kaldırılmasından sonra padişahın ordunun başında sefere çıkmak istemesi, askerî anlamda olumlu bir gelişme oldu¹²⁷. Ancak Padişah II. Süleyman'ın sefere çıkma niyetinde olmasına rağmen ordunun mühimmat, zahire ve gerekli asker ihtiyacının bir an evvel karşılanması gerekiyordu¹²⁸. Sefer hazırlıklarının bütün hızıyla devam ettiği sırada II. Süleyman, diğer yandan da Yeğen Osman Paşa'dan sonra Macaristan serdarı olarak atanan Arap Recep Paşa'yı, sefer öncesi geçiş güzergâhlarını kontrol etmekle görevlendirdi. Bütün hazırlıkların tamamlanmasıyla Osmanlı ordusu, 7 Haziran 1689 tarihinde Padişah II. Süleyman önderliğinde Edirne'den Sofya'ya hareket etti¹²⁹. Merkezden ilerleyen serdar Recep Paşa ise orta koldan Belgrad üzerine doğru harekete geçti. Ancak Recep Paşa'nın tecrübesizliği ve ordunun disiplinsizliği sebebiyle¹³⁰ yavaş ilerleyen Osmanlı ordusu, 23 Temmuz 1689'da Belgrad'a yakın bir mevzide bulunmasına rağmen hava şartlarının elverişli olmamasından ötürü geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada destek kuvvetleri beklenirken cephelerdeki askerlerin firar etmesi, ordunun düzeninin tamamen bozulmasına sebep oldu¹³¹. Bu durumdan faydalanan Avusturya kuvvetleri, Belgrad'ın kuzeyine doğru hareket ederek Batoçine'de Osmanlı ordusunu mağlup etti¹³². Bu moralle hızla ilerleyen Avusturya ordusu, 24 Eylül 1689'da Niş'i, daha sonra Üsküp ve Vidin'i zapt etti¹³³.

¹²⁷ Uzun zamandır padişahlar ordunun başında sefere çıkma geleneğinden vazgeçmişlerdi. Bkz. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", s.240.

¹²⁸ Bu sorunu halktan toplanan olağanüstü vergiler ve nefir-i âmm yoluyla çözmeye çalışan devlet, Anadolu ve Rumeli'deki eyaletlere ve sancaklara emirler göndererek, idarecilerin nefir-i âmm yoluyla asker toplayıp Edirne'ye gelmeleri istemiştir. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100, s.55/h.195; BOA, A. DVNS. MHM. d. 101, s.101/h.339.*

¹²⁹ Buradan Belgrad'a doğru hareket eden Osmanlı ordusu, üç koldan saldırıya geçti. Tökeli İmre ve Bosnevî Hüseyin Paşa'ya bağlı birlikler sağ koldan ilerleyerek İrşova Kalesi'ni ele geçirdiler. Böylece Temeşvar'a doğru ilerleyen ordu, Avusturya ile Eflak'ın bağlantısını kesmiştir. Bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli, C.I, s.370; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar), s.517-518.*

¹³⁰ Silahdâr, Recep Paşa'nın tecrübesizliğini şu şekilde ifade etmektedir: "Kırk arabın aklın bir incir çekirdeğine koyub bir taraf boş kalmış deyü meyan-ı halkda darb-ı mesel olduğu gibi serasker namına olan derdend Arap Receb Paşa dahi hal ve akde kadir degil tedbir nedir bilmez ve umur-ı cenge aklı irmez hemen havlar bi-sözinden gayri söz dimez ve emri tutulmaz ve buyuruldisına amel olmaz ve serdar çok hankasının fermanına itaat lazım idüğü bilinmez ve serdar bir tarafa ve kethüdâ-yı sadr-ı 'âli Hayazelci Mehmed bir tarafa ve kul kethüdâsı bir tarafa çeküb askerde nizam yok bir eglenmez muammadır gider." *Silahdâr Tarihi, C.II, s.471-472.*

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.518-519; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi, C.6, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s.149-150; Mustafa Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, C.IV, s.2223.*

¹³² *Silahdâr Tarihi, C.II, s.473.*

¹³³ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, C.IV, s.2223-2224.*

Yaşanılan bu kayıplarla, Macaristan ve Sırbistan toprakları tamamen elden çıktı¹³⁴. Niş'in kaybedilmesiyle panikleyen Sofya'daki devlet adamları II. Süleyman'ın burada bulunmasını uygun görmeyerek, padişahın Edirne'ye dönmesine karar verdiler¹³⁵. Padişahın Edirne'ye dönüşü sırasında vezir-i azam Bekrî Mustafa Paşa'nın Macaristan serdarı Recep Paşa'yı padişaha haber vermeden katlettiği ve Bekrî Mustafa Paşa'nın kötü yönetimi, yeni bir vezir-i azam tayinin tartışılmasına neden oldu. Nitekim bu sebeplerden ötürü, bizzat padişahın isteğiyle 9 Kasım 1689 tarihinde Fâzıl Mustafa Paşa vezir-i azamlığa getirildi¹³⁶.

Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa, öncelikle bozulan devlet kurumlarını düzeltmeye koyularak birçok devlet adamını görevden aldı ve mallarına el koydu¹³⁷. Daha sonra önemli mevkilere güvendiği adamları yerleştirerek yerini güvence altına alan Fazıl Mustafa Paşa'nın diğer bir icraatı, uzun savaşlar sebebiyle reyanın üzerine yüklenen olağanüstü vergileri tamamen kaldırmak oldu¹³⁸.

Öte taraftan, Anadolu'nun ve Rumeli'nin birçok yerinde sosyal karışıklıklar ile saruca sekban ve başıboş gezen levendlerin sebep oldukları eşkıyalık olayları, reayayı doğrudan etkilemişti. Nitekim yaşanan bu olumsuz gelişmeler ve uzun savaşlar, reyanın topraklarını ve çiftlerini bırakıp şehirlere ve kasabalara göç etmesine neden oldu. Bu gelişmeler karşısında harekete geçen Fazıl Mustafa Paşa, uzun savaşlar nedeniyle boş kalan köylerin nüfusunun azalması ve tarımsal üretimin düşmesi sebebiyle, 1691 yılında iskân siyasetini uygulayarak birçok köyün imar edilmesini ve terk edilmiş toprakların yeniden ziraî üretime açılmasını amaçladı¹³⁹. İdarî ve malî alanlarda alınan tedbirlerin işe yarayacağını düşünen Fazıl Mustafa Paşa, ordudaki disiplinsizliği önlemek ve hazinedeki

¹³⁴ Yenilginin sorumlusu olarak kabul edilen Recep Paşa, vezir-i azam Bekrî Mustafa Paşa tarafından katledilmiştir. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.480; *Zübde-i Vekâyiât*, s.336-337.

¹³⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, (sad. Neşet Çağatay), C.3-4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.5.

¹³⁶ Fazıl Mustafa Paşa, göreve başladığında babasının ve abisi Fazıl Ahmed Paşa'nın kazanmış olduğu başarılar İkinci Viyana Kuşatması'yla bertaraf olmuştur. Çübükü İkinci Viyana Kuşatması ve devamındaki uzun süreli savaşlar, devletin maliyesine, askeri gücüne ve reyanın durumuna doğrudan etki etmiştir. Kâtip Çelebi, bu durumu şu sözleriyle özetlemektedir: "*Hazînenin killeti, askerî vefreti ve masârifin kesreti ve re'âyânın za'fi*" Kâtip Çelebi, *Düstürü'l-amelli Islahi'l-halel* (Ayn Ali, Kavânin-i Âl-i Osmân içinde), İstanbul 1280, s.137.

¹³⁷ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. Mehmet Harmancı), C.1, E Yayınları, İstanbul 2008, s.272.

¹³⁸ *Zübde-i Vekâyiât*, s.343; *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.501.

¹³⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963, s.30.

askerî harcamayı azaltmak için de yeniçeri ocağının yoklamasını yaptırdı ve bu sayede askerlikle ilgisi olmayan kişiler tespit edildi¹⁴⁰.

Devletin kurumlarında köklü değişimler yapmaya devam eden Fazıl Mustafa Paşa, bir yandan da yapılacak olan seferin hazırlıklarına başladı¹⁴¹. 13 Temmuz 1690 tarihinde hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı ordusu, Niş'e doğru ilerleyerek 9 Eylül 1690 tarihinde kaleyi ele geçirdi¹⁴². Niş'in muhafazası için gerekli tedbirler alındıktan sonra ordudaki ileri gelenlerle toplantı yapan Fazıl Mustafa Paşa, vakit kaybedilmeden Belgrad kalesine ilerlemenin doğru olacağını savunurken; sadrazama karşı çıkanlar ise kış mevsiminin yaklaşması ve ordunun yorgun olması sebebiyle seferin ertelenmesini talep ettiler¹⁴³. Ancak sadrazam, bu muhalefete rağmen Belgrad üzerine harekete geçti. Stratejik bir kale olan Semendire'yi¹⁴⁴ ele geçiren Osmanlı ordusu, 9 Ekim 1690 tarihinde Belgrad'ı zapt etti¹⁴⁵. Yapılan bu seferle Rumeli'de başarılar elde eden Fazıl Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki sınırlarını daha da genişletmek ve zapt edilen yerleri elde tutmak amacıyla Macaristan üzerine sefere çıkılmasına karar verdi. Bu sırada uzun zamandır rahatsız olan II. Süleyman'ın hastalığının daha da arttığı haberleri geliyordu. Padişahın ölümü sonrası kimin başa geçeceği meselesi, olası bir tartışma konusuydu. Hatta IV. Mehmed'in tekrar devletin başına geçeceği dedikodusu yayıldı. Bu dedikodulara bir son vermek amacıyla Davudpaşa'da devlet adamları ve ordudaki ileri gelenler arasında bir toplantı düzenlendi. Toplantı sonunda II. Süleyman'ın vefatı halinde, yerine kardeşi II. Ahmed'in tahta geçmesine karar verildi¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Bu yoklama, Eğinli Mehmed Ağa'ya yaptırılmış ve yaklaşık yirmi binden fazla yeniçerinin askerlikle ilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu yoklama neticesinde, devletin yüz bin kuruş tasarruf ettiği ifade edilmektedir. Bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.489; *Zübde-i Vekâyiât*, s.346.

¹⁴¹ Anadolu'nun dört bir yanına hükümler gönderilerek, Türkmen ve Ekrad taifesine mensup cemaatler, yörükler ile sancak ve kazalarda ne kadar asker varsa nevrüzde Edirne sahrasında hazır hale getirilmesi emredilmiştir. Bkz. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 99*, s.122/h.388; *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.39/h.125; *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.67/h.249; *BOA, A. DVNS. MHM. d. 101*, s.1/h.1.

¹⁴² *Zübde-i Vekâyiât*, s.366; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.370; *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.511.

¹⁴³ Fazıl Mustafa Paşa'nın ordu erkânına karşı sözleri hakkında bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.521-522.

¹⁴⁴ *Zübde-i Vekâyiât*, s.371; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.392; *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.522-523.

¹⁴⁵ *Zübde-i Vekâyiât*, s.372-373; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.392; *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.534-536.

¹⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.531-533.

1.2.2. II. Ahmed Dönemi (1691-1695)

II. Ahmed, 23 Haziran 1691 tarihinde Padişah II. Süleyman'ın vefatıyla, daha önce kararlaştırıldığı üzere tahta geçti¹⁴⁷. Devletin merkezinde taht değişikliği yaşanırken Osmanlı ordusu yeni bir seferin hazırlıklarına başladı. Görevinin devam ettiği haberini alan Fazıl Mustafa Paşa ise ordunun başında Belgrad'a doğru ilerliyordu. Avusturya ordusunun Salankamen taraflarında olduğu haberiyle harekete geçen Osmanlı ordusu da Anadolu beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa'nın komutasında sağ koldan harekete geçti. Ancak kapıkulu süvarileri ile Türkmen ve Kürt aşiretlerinden oluşan askerî kuvvetin büyük çoğunluğunun seferden firar etmesiyle Osmanlı ordusu dağılırken, aceleyle ilerleyen Fazıl Mustafa Paşa 21 Ağustos 1691 tarihinde vurularak şehit oldu¹⁴⁸. Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit edilmesi ve Salankamen Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun beklenmedik bir şekilde mağlup olması, ordunun ilerleyişini durdurdu. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın aceleci davranması ve yanındaki komutanların hataları sebebiyle, Osmanlı Devleti savaş mühimmatlarını ve erzaklarını bırakarak Belgrad'a geri çekilmek zorunda kaldı¹⁴⁹. Fazıl Mustafa Paşa'nın yerine Koca (Arabacı) Halil Paşa, sadrazamlığa getirildi¹⁵⁰. Osmanlı ordusunun dağılmasını fırsat bilen Avusturya ordusu ise önce Lipve'yi daha sonra da Varat Kalesi'ni kuşattı¹⁵¹. Avusturya ile savaşlar devam ederken, bu sırada İngiltere ve Hollanda elçileri vasıtasıyla sulh girişimleri başlatıldı. Ancak kabul edilemez maddelerin Osmanlı Devleti'ne sunulması barış görüşmelerinin sonlanmasına neden oldu¹⁵². Bu gelişmeler üzerine Osmanlı ordusu, Kırım Hanı ve Tökeli İmre'nin

¹⁴⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 101, s.90/h.289; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.408.

¹⁴⁸ *Zübde-i Vekâyiât*, s.402; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.8-9.

¹⁴⁹ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s.274.

¹⁵⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde çok fazla sadrazam değişikliğinin yaşandığı görülmektedir. Öyle ki Koca (Arabacı) Halil Paşa'dan sonra sırasıyla Merzifonlu Hacı Ali Paşa, Bozoklu Mustafa Paşa, Sürmeli Ali Paşa sadrazamlığa getirilmişlerdir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.10-11; Rifa'at Ali Abou El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı* (çev. Çağdaş Sümer), Tan Yayınları, İstanbul 2011, s.8-46.

¹⁵¹ Padişahın sefere gitmesini isteyen sadrazam Koca Halil Paşa: "*Hazine yok, tahsili imkânsız, asker dağıldı, cephane ve mühimmat düşmanda kaldı, kolumuz kanadımız kırık*" diyerek aslında Osmanlı ordusunun ve Osmanlı maliyesinin bu dönemdeki durumunu özetlemektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.547; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.2238-2239.

¹⁵² Barış antlaşması için öne sürülen maddeler şu şekildedir: Osmanlı Devleti Macaristan'dan başka Erdel'den vazgeçecek, Macar hududunda olan Yanova, Temeşvar, Göle kaleleri Avusturyalılara bırakılacak, Tuna Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilecekti. Bkz. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.2242.

kuvvetleriyle birlikte hareket ederek, Belgrad'ı Avusturya muhasarasından kurtarmayı başardı. Bu olay, II. Ahmed döneminde meydana gelen en önemli gelişmeydi¹⁵³.

Belgrad'ın bir süreliğine Avusturya saldırılarından kurtarılması, Osmanlı Devleti açısından oldukça önemliydi. Diğer yandan, Venediklilerle olan çarpışma alanının Girit, Sakız ve Bosna'ya kadar genişlemesi, Osmanlı Devleti'nin bu cepheye yoğunlaşmasına sebep oldu. Fakat ordunun birçok cephede savaşması, asker ihtiyacını sürekli arttırıyordu. Bu sebepten Girit dışındaki adalarda askerî kuvvetler azaltıldı ve Sakız adasının güvenliği de kalyon leventlerine bırakıldı¹⁵⁴. Bunu fırsata çeviren Venedikliler, 21 Eylül 1695 tarihinde Sakız'ı işgal ettiler¹⁵⁵. Sakız'ın kaybedilmesine çok üzülen II. Ahmed, 7 Şubat 1695 tarihinde vefat etti¹⁵⁶.

1.2.3. II. Mustafa Dönemi (1695-1703)

1695 yılında tahta geçen II. Mustafa, IV. Murad döneminden beri başa gelen padişahların aksine, devlet yönetiminde oldukça aktif bir siyaset izledi. Ancak padişah ne idarî alanda ne de askerî alanda yeteri kadar tecrübeye sahip değildi. Ayrıca II. Mustafa'nın başa geçtiği sırada, devlet hem içeride hem de dışarıda birçok problemle karşı karşıya kaldı. II. Mustafa'ya göre kendisinden önceki padişahların zevk ve eğlenceye düşkün olması, alınan başarısız sonuçların temel sebebiydi. Bu yüzden tahta geçtiğinde ilk iş olarak, babası IV. Mehmed de dâhil olmak üzere kendisinden önceki padişahları eleştiren bir hatt-ı hümayûn çıkardı¹⁵⁷. Daha sora devlet idaresine hâkim olmak amacıyla merkezî yönetimde vezir ve paşa kapılarında birtakım değişikliklere gitti ve saraydan yetişen devlet adamlarını da yüksek mevkilere atadı. Bu değişikliklerle vezir ve paşa kapılarının gücünü kıran II. Mustafa, şehzadelğinde hocası olan Seyyid Feyzullah

¹⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.553.

¹⁵⁴ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.2249-2250.

¹⁵⁵ *Zübde-i Vekâyiât*, s.496-497; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.469-470.

¹⁵⁶ *Zübde-i Vekâyiât*, s.518; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.481.

¹⁵⁷ Padişah II. Mustafa bu hatt-ı hümayunda, IV. Murad döneminden kendi dönemine kadar başa geçen padişahların zevk ve sefaya düşüp, ordunun başında seferlere gitmemelerini eleştirmiş, bu durum karşısında kendisine zevk ve sefayı haram kılarak, bizzat sefere katılacağını ifade etmiştir. Sefere çıkma kararlılığını da "Bana ağırlık ve hazine lazım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücudumu din uğruna bezl ederim; her ne denli meşak arz olunursa sabr ü tehammül ederim; hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim" sözleriyle göstermişti. Bkz. *Zübde-i Vekâyiât*, s.522-523; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.484-485; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.557.

Efendi'yi şeyhülislamlığa getirerek, kendisine danışman yaptı¹⁵⁸. Feyzullah Efendi'nin tesiriyle hareket etmeye başlayan II. Mustafa, sadrazam Ali Paşa'yı azlederek, yerine divan kaleminden yetişmiş Elmas Mehmed Paşa'yı tayin etti¹⁵⁹. Bununla beraber Köprülülerin sahip olduğu bürokratik gücü, ordu ve saray kapılarından yetişmiş devlet adamlarını yerleştirerek kırmayı başaran II. Mustafa, köprülülerin mallarına ve vakıflarına da el koydurttu¹⁶⁰.

II. Mustafa, Osmanlı Devleti'nin İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra bir hayli zayıflamasına rağmen, vakit kaybetmeden ordunun başında sefere çıkmak niyetindeydi. Bu dönemde Osmanlı ordusu, Avrupa devletlerine karşı üç sefer gerçekleştirdi. Birinci sefer, 30 Haziran 1695 tarihinde ordunun Edirne'den Belgrad'a doğru ilerlemesiyle başladı¹⁶¹. 8 Eylül 1695'de Lippa ve Şebeş kaleleri Avusturyalıların elinden alınıp, Avusturya kumandanı Veteran emrindeki kuvvetler Lugas (Lugaş/Lügoş) Kalesi önünde mağlup edildi ve pek çok mühimmat Osmanlı Devleti'nin eline geçti¹⁶². Bu sırada kalyonlar kaptanı Mezomorto Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması ise Sakız'ı Venediklilerin elinden geri aldı ve Mora'da da Venediklilere karşı önemli başarılar elde edildi¹⁶³.

¹⁵⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Serhan Tayşi, "Seyyid Feyzullah Efendi", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s.527-528; Mehmet İpşirli, "Feyzullah Efendi'nin Biyografisine Dair S.F. Meservey'in Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Erzurum 2015, s.145-150; Süleyman Kaya, *Fetava-yı Feyziye-i Şeyhülislam Feyzullah Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁵⁹ Nusretnâme'de Ali Paşa'nın fitne içerisinde olduğu ve Anadolu'da reyaya zulmettiği gerekçesiyle azledildiği belirtilmiştir. Bkz. Mehmet Topal, *Silahlâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.30.

¹⁶⁰ *BOA, A. DVNS. MHM. d. 106, s.243/h.907.*

¹⁶¹ *TŞS, nr.47 (1861)*, s.96/1; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (haz. Abdüladir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.113-114; Cengiz Orhonlu, "II. Mustafa", *İA*, C.VIII, İstanbul 1993, s.696; Turan Gökçe, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) İle İlgili Bir Fetihnâme: Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş", *Acta Viennensia Ottomanica, Akten 13. CIEPO-Symposiums* (ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer), Wien 1999, s.121-127.

¹⁶² İkinci Viyana Kuşatması'ndan beri, Osmanlılar ilk defa önemli miktarda ganimet elde etmiştir. Diğer yandan, stratejik olarak önemli bir yerde bulunan bu kalelerin düşman eline geçmesine karşı tedbir olarak lağımçılar tarafından tahrip ettirilerek, içindeki mühimmatın Temeşvar'a taşınmasına karar verilmiştir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s.116; Uğur Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.73-76.

¹⁶³ Elde edilen bu başarıdan dolayı Mezomorto Hüseyin Paşa, kaptan-ı deryalığa getirilmiştir. Bkz. *Zübde-i Vekâyiât*, s.528-532; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.488; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s.162-163.

Birinci seferde, birçok ganimetle dönen ve önemli başarılarla moral bulan II. Mustafa, ikinci seferin hazırlıklarına ara vermeden başladı¹⁶⁴. Ancak uzun savaşlar sebebiyle devlet hazinesinde yeni bir sefer için yeteri kadar para yoktu. Bu yüzden hazineye nakit akışı sağlamak amacıyla mukataalar 1695 yılında kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlandığı gibi, reayadan sürekli para talep edildi ve şehirlerdeki ileri gelen kişilerden ve zengin ayanlardan da masraflarını kendileri karşılamak üzere asker tedarik etmeleri istendi¹⁶⁵. Bu şekilde zor şartlar altında toplanan ordu, 31 Mart 1696 tarihinde Davutpaşa ordugâhından hareket etti. Bu sırada kutsal ittifaka dâhil olan Rusların Karadeniz'in kuzeyinde stratejik bakımdan önemli bir yerde bulunan Azak Kalesi'ni kuşattığı haberi geldi. İlk kuşatmada başarısız olan Çar I. Petro komutasındaki Rus ordusu, titizlikle hazırlanan ikinci kuşatmada kaleyi 6 Ağustos 1696 tarihinde zapt etti¹⁶⁶. Böylece Ruslar Karadeniz'e inme fırsatını yakaladılar. Bu haberin duyulması, Osmanlı ordusunun moralini bozsa da Belgrad'a doğru ilerleyen ordu, Ulaş denilen yerde 27 Ağustos 1696 tarihinde Prens Frederik komutasındaki Avusturya ordusunu mağlup ederek Temeşvar Kalesi'ni ele geçirdi¹⁶⁷.

Avusturya'ya son darbeyi vurmak isteyen II. Mustafa, önceki seferlerde kazanmış olduğu moral ve güvenle, Avusturya'nın barış teklifini reddederek yeni bir sefer yapmaya karar verdi¹⁶⁸. Üçüncü seferine 17 Haziran 1697 tarihinde çıkan II. Mustafa, topladığı harp meclisinde¹⁶⁹ vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa ve Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa'nın fikriyle Pançova'dan hareket etmeye karar verdi. Bu doğrultuda Tuna, Tise ve Flora nehirleri geçilerek Titel tarafına ulaşıldı. Devlet ricalinin aldığı bu karar, orduyu bozguna uğratacaktı. Çünkü Belgrad muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa ordunun bu nehirleri geçtikten sonra düşman karşısına çıkacak gücü kalmayacağını düşünmüştür.

¹⁶⁴ II. Mustafa'nın ikinci seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Ç. Derin, "Mustafa II'ya Dâir Bir Risale", *Tarih Dergisi*, C.9, S.13, 1958, s.45-70.

¹⁶⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d. 107, s.8/h.11.

¹⁶⁶ Uğur Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, s.82-87; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.12-13.

¹⁶⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.523-527; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.556-562.

¹⁶⁸ Raşit Gündoğan, *Uşşakkizâde Tarihi (1106-1124/1694-1712)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.245.

¹⁶⁹ Harp meclisinde iki görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre Sava Nehri'nin geçilerek Varadin'e ulaşılması, diğer görüş ise Tuna nehrinin geçilerek Temeşvar yönüne doğru gidilmesi idi. Bkz. Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.4, S.3, 2009, s.1783-1788.

Ona göre, en doğru yol Varadin tarafına gidilmesiydi. Ancak ordu içerisinde çatışmalar ve komutanların hissi fikirleri sebebiyle, Osmanlı ordusu Tisa Nehri yakınında bulunan Zenta’da baskına uğrayarak büyük bir yenilgi aldı¹⁷⁰. Netice itibariyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın cesaretiyle ve kazanma hırsıyla çıkılan İkinci Viyana Kuşatması’nda ve akabindeki Kutsal İttifak devletlerine karşı yapılan çok cepheli savaşlarda alınan bu başarısız sonuçlar, Osmanlı Devleti’nin artık eski gücünde olmadığını göstermekteydi¹⁷¹.

Osmanlı Devleti’nin Zenta’da almış olduğu mağlubiyetle, ordunun büyük bir kısmı kaybedildi ve Orta Macaristan’daki Osmanlı ilerleyişi durdu. En son alınan bu ağır yenilgi, devlet adamlarında kaybedilen toprakların geri alınamayacağını, hatta elde kalan toprakların dahi korunamayacağı hissini uyandırdı. Yeni vezir-i azam Amcazâde Hüseyin Paşa ise artık yeni bir seferin devleti felakete götüreceğini belirterek, bir an evvel barış görüşmelerinin başlaması gerektiğini savundu¹⁷². Nitekim İngiliz ve Felemenk (Hollanda) temsilcileri ile Osmanlı Devleti temsilcisi Reisülküttap Râmi Mehmed Paşa¹⁷³ arasında başlayan barış görüşmeleri, Dîvân-ı Hümâyün tercümanı İskerletzâde Aleksander Mavrokordato aracılığıyla olumlu sonuçlandı¹⁷⁴. Bu görüşmelerin ardından 1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması’yla başlayan ve ardından Lehistan, Venedik ve son olarak Rusya’nın katıldığı Kutsal İttifak savaşları, 1699 yılında imzalanan Karlofça ve

¹⁷⁰ Zenta’da Osmanlı ordusunu bozguna uğratan Avusturya ve müttefikleri, Bosna’ya doğru hızla ilerleyerek Saray şehrini yakmışlardır. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.551. Zenta hakkında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi’ndeki BOA. A.VKN. d. 2/1700 numaralı vakayiname, Zenta mağlubiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

¹⁷¹ Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti’nin gerileme meselesi tartışma konusudur. Jonathan Grant, gerileme kelimesinin kullanışlı bir terim olmadığını savunarak, 1683 yılından sonra kazanılan savaşların göz ardı edildiğini ve gerileme düşüncesinin Avrupalıların Osmanlı Devleti’ne karşı bakış açısını yansıttığı görüşündedir. Jonathan Grant, “Osmanlı “Gerilemesi”ni Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askeri Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu’nun Konumu”, *Osmanlı Geriledi mi?* (haz. Mustafa Armağan), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.197; Nasihatname yazarlarına göre ise XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin içerisindeki problemler ve devamındaki başarısız sonuçlar, gerileme döneminin başladığının işaretidir. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, s.53-103.

¹⁷² 1697’deki Zenta mağlubiyeti öncesi doğru tespitlerde bulunan Amcazâde Hüseyin Paşa, Eylül 1697’de vezir-i azamlığa getirilmiştir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s.130. Ayrıca Amcazâde Hüseyin Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, “Amcazâde Hüseyin Paşa”, *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s.8-9.

¹⁷³ Râmi Mehmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Ahışalı, “Rami Mehmed Paşa”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.449-451; Bekir Sıtkı Baykal, “Rami Mehmed Paşa”, *İA*, C.9, İstanbul 1964, s.623-624.

¹⁷⁴ Dimitri Kantemir, *Yükseliş ve Çöküş Tarihi III*, s.288-290.

1700 yılında Ruslarla yapılan İstanbul Antlaşmaları'yla son buldu¹⁷⁵. Osmanlı tarihi için dönüm noktası olarak ifade edilen Karlofça Antlaşması'yla şu sonuçlar ortaya çıktı¹⁷⁶:

- Temeşvar Eyaleti bütün sancakbeyleriyle Osmanlı Devleti'nde kaldı. Erdel ve Macaristan Avusturya'ya bırakıldı.
- Osmanlı Devleti'nin Bucaş Antlaşması'yla aldığı Kamaniçe Kalesi, Podolya ve Ukrayna tekrar Lehistan'a verildi. Kazaklar üzerindeki hâkimiyet ise kaybedildi.
- Mora-Dalmaçya ile Aya-Mavra Adası ve civarındaki birçok ada Venedikliler'de kaldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki hâkimiyeti kayboldu.
- Ruslarla 1700 yılında imzalan İstanbul Antlaşması'yla Azak Kalesi elden çıktı.¹⁷⁷.

Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki güç dengesinin Avrupa devletleri lehine değiştiğinin resmi olarak tescillendiği anlamını ifade eder. Bunun yanı sıra Karlofça Antlaşması, sonun başlangıcı olarak kabul edilir. Çünkü Karlofça, Şark Meselesi'ne giden bir yolun ilk safhasıdır. Gerek Avrupa, gerekse Osmanlı diplomasisi açısından büyük önem taşıyan bu antlaşma, Avrupa'da uzun zamandır süregelen “*Türk tehdidinin*” püskürtülmesi olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti açısından ise büyük toprak kayıplarının yaşandığının ve Osmanlı'nın Avrupa topraklarından resmen ayrıldığıнын nişanesi olarak kabul edilmiştir¹⁷⁸.

1.2.3.1. Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İç Durum

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması sırasında ortaya çıkan iç kargaşa, malî kriz ve şiddet ortamı, Macaristan'la devam eden savaflara son veren 1606 Zitvatorok

¹⁷⁵ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Osmanlı Devleti'nin savaflarda herhangi bir başarı elde edememesine rağmen antlaşma müzakerelerinde pasif bir siyaset izlemediğini, devlet adamlarının savaşta kaybettiklerini en aza indirmek için büyük uğraş verdiklerini belirtmektedir. Bkz. Rifa'at Ali Abou El-Haj, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Ph. D. Princeton University, ABD 1963, s.511.

¹⁷⁶ Abdülkadir Özcan, “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.504-507; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.591-593.

¹⁷⁷ İstanbul Antlaşması Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı bir zafer olması sebebiyle oldukça önemlidir. Osmanlı-Rus ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993; Osman Köse, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

¹⁷⁸ Nuri Yurdusev, “Karlofça Antlaşması ve Diplomasi Tarihi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, S.4, 2006, s.1,5,11; Rifa'at Ali Abou El-Haj, “The Former Closure of Ottoman Frontier in Europe:1699-1703”, *Journal of The American Oriental Society*, 89:3 (Jul-Sep 1983), s.467-475.

Antlaşması'nın yapıldığı zamanla oldukça benzerlik göstermektedir¹⁷⁹. Zira Karlofça Antlaşması'yla son bulan on altı yıllık uzun süreli savaşlar, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadî yapısını derinden sarsmıştır. Bu durumu engellemeye çalışan II. Mustafa, vezir-i azam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın iyi yönetimiyle askerî ve malî birtakım tedbirler aldı. Ancak savaşlarda alınan başarısız sonuçlar ve yaşanan toprak kayıpları, II. Mustafa'yı zor durumda bıraktı. Karlofça Antlaşması imzalandıktan sonra hem sınır boylarını incelemek hem de Karlofça Antlaşması'nı iyice tahkik etmek gerekçesiyle Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin etkisiyle İstanbul'dan ayrılan II. Mustafa, 1701 yılından itibaren Edirne'ye yerleşti. Bu sırada İstanbul'da vergisini vermek istemeyen Gürcü prensliklerin üzerine sefer yapılmasına karar verildi Ancak yeniçeriler uzun zamandan beri biriken ulufelerini almadan sefere gitmeyeceklerini bildirerek isyana kalkıştılar. Hükümet yetkilileriyle görüşen asker taifesi, ulufelerinin bir kısmını aldılar. Ancak kalan ücretlerinin züüf akçeden ödenmesi, yeniçerileri tekrar isyana yöneltti¹⁸⁰. Diğer yandan da, Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin çocuklarını ve akrabalarını çeşitli devlet kademelerinde önemli mevkilere yerleştirmesi, İstanbul'daki ulema ve diğer devlet kademelerinde görev yapan idarecilerin tepkisine neden oldu¹⁸¹. Askerî ve idarî alandaki bu gelişmeler, “*Edirne Vakası*” olarak nitelenen olayın başlamasına sebep oldu¹⁸². Asker taifesi ve esnaf gruplarından oluşan isyancılar, Edirne'ye gelerek 22 Ağustos 1703 tarihinde Şehzade III. Ahmed'in padişah ilan edilmesini istediler¹⁸³. Hatta isyancılar

¹⁷⁹ Oktay Özel, “Şiddetin Egemenliği, 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (ed. Christine Woodhead, çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s.256.

¹⁸⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s.227-228.

¹⁸¹ 1703 Edirne Vakası'na tanıklık eden Rus elçisi Tolstoy, hazırlamış olduğu raporda Fezullah Efendi'nin gücünü ve Osmanlı Devleti'nin idarî durumunu şu şekilde anlatmıştır: “*Osmanlı'da şeyhülislâm en üst dini görevdir. Şimdiki işler şeyhülislâmın görünüşüne başvurulmaksızın uygulanamaz. Şeyhülislâm ise her işe akli ile karar veren bir insandır. Sultan ona çok güveniyor. Sultanla baş başa konuşabilir. Bu şeyhülislam yedi yıldan beri sultandan öyle bir güç aldı ki, bir zamanlar sultanın hocası idi. Sultan da onu o kadar çok sevmekte ve güvenmektedir ki, onun yerinde başka kimseyi hayal edemez. Şeyhülislâm da gerek kendisi gerekse oğulları ve bütün ailesi çok büyük hazineler elde ettiler. Çünkü bazı oğulları da üst düzey makamlarda bulunuyorlar. Bu baba oğul bütün Osmanlı hazinesini ele geçirmekle suçlanabilirler. Çünkü onların ambarı parayla doldurulmuştur.*” Pyotr Andreyeviç, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (çev. İbrahim Allahverdi), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.15-18.

¹⁸² Edirne Vakası'nın başlamasının temel sebebi Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin devlet işlerine gereğinden fazla müdahil olması, devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirerek söz sahibi olması ve II. Mustafa'nın da hocasına gereğinden fazla bağımlı olarak halktan kopuk yaşamasıdır. Bkz. Bruce McGowan, “18. Yüzyıla Bir Bakış”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.765.

¹⁸³ Başlangıçta Fezullah Efendi'ye karşı olan bu hadise, devlet kademelerine kimlerin geleceği ile ilgili anlaşmazlıktan ötürü saltanat değişikliğine kadar gitmiştir. Rifa'at Ali Abou El-Haj, *1703 İsyanı-Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (çev. Çağdaş Sümer), s.31-35.

İmam Mehmed Efendi vasıtasıyla Valide Gülnuş Hatun'a III. Ahmed'in tahta geçmesi için bir arıza yazdırmışlardı¹⁸⁴. Neticede, bu isyan hareketiyle Padişah II. Mustafa tahttan indirilerek, yerine kardeşi III. Ahmed getirildi¹⁸⁵.

Edirne Vakası olarak tarihe geçen bu olay, aslında sanayi öncesi toplumlarda sosyal ve siyasal çatışmaların din aracılığıyla nasıl gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü Osmanlı ilmiye teşkilatının başında bulunan bir kişinin çocuklarını ve akrabalarını çeşitli devlet kademelerinde önemli mevkilere yerleştirmesi büyük bir sorun oluşturmuş ve 1703 yılında yaşanan Edirne Vakası'nın temel sebebi olarak görülmüştür¹⁸⁶. Ayrıca isyancıların padişah değişikliği için valide sultana arzda bulunmaları, kadınların bu dönemde devlet yönetiminde ne denli söz sahibi olduklarını da göstermiştir.

1.3. III. Ahmed'in Tahta Çıkışından Pasarofça Antlaşması'na Kadar Genel Durum (1703-1718)

III. Ahmed, tahta geçtiği ilk yıllarda öncelikle kendi otoritesini sağlamakla meşgul oldu. Bu doğrultuda, Edirne Vakası'nın baş sorumlusu olarak görülen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katli ve yakınlarının yakalanmasıyla ilgilendi¹⁸⁷. Önce Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve büyük oğlu Fethullah Efendi katledildi, diğer yakınları da Kıbrıs'a sürgün edildi¹⁸⁸. Daha sonra ise Feyzullah Efendi ile hareket eden yakın dostlarının ve devlet adamlarının mallarına el konularak hazineye aktarıldı¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Bu arızada, öncelikle Feyzullah Efendi'nin katledilmesi istenmiş, daha sonra ise II. Mustafa'nın yerine kardeşi III. Ahmed'in tahta geçirilmesi talep edilmiştir. "İmdi benim saadetli sultan efendimiz Ahmed Paşa hazretleri ve ulemây-ı izâm ve meşâyih-i kirâm ve sâdât-ı zevil-ihitiram ve ocak halkı vesâir askeri Edirne'ye dâhil olmaksızın Sultan Ahmed Han hazretleri taht-ı âliye iclâsa himmet buyurulması me'muldür." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış Vesikalar", *Belleten*, C.XLI, S.163, Ankara 1977, s.533.

¹⁸⁵ Balatlı Georg'a göre II. Mustafa, kardeşi Ahmed'in yanına gidip "Birader, kul seni padişah istemiş" diyerek tahtı kendi rızasıyla ona bırakmıştır. Hrand D. Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.11, S.15, İstanbul 1960, s.53.

¹⁸⁶ Raşit Gündoğan, *Uşşakkizâde Tarihi (1106-1124/1694-1712)*, s.286-320.

¹⁸⁷ Asker taifesine öncelik veren III. Ahmed, 3.938 kese akçe tutarındaki cülus bahşişi ve ulufeyi yeniçerilere dağıttı. *Silâhdâr Tarihi*, C.II, s.631-638.

¹⁸⁸ Osmanlı Devlet geleneğine göre ilmiye mensuplarının idam edilmesi mümkün değildi. Bu sebepten Feyzullah Efendi'ye Kandiye, oğlu Fethullah'a ise Alacahisar sancakbeyliği verilerek ilmiye sınıfından çıkarılmıştır. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.25; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.2307.

¹⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, C.4 (1. Kısım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.40-45.

Osmanlı Devleti'nde taht değişikliğiyle son bulan bu başkaldırma olayı sonrası hükümet merkezinde otoritenin tekrar sağlanmasına yönelik çalışmalar devam ederken, Avrupa'da ise İspanya Kralı II. Charles'dan sonra tahta kimin geçeceği tartışma konusu olmuştur. Bu taht için üç aday vardı. Bunlar: Fransa Kralı XIV. Louis, Avusturya İmparatoru I. Leopold ve Bavyera Elektörü Maks Emanuel'in oğlu Joseph Ferdinand idi. Tahta kimin geçeceği tartışmaları sürerken, II. Charles'ın ölümü sonrası tahtın tek varisininin Philippe d'Anjou olduğu ilan edildi. Bu durum Fransa, İspanya ve Bavyera Elektörü ile İngiltere, Hollanda, Avusturya İmparatorluğu arasında tarihte "*İspanya Verâset Savaşları*" olarak bilinen mücadelenin başlamasına neden oldu¹⁹⁰. Saltanatının ilk yıllarında barışçı bir politika takip eden III. Ahmed ise Avrupa'da XVIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Veraset Savaşları'na dâhil olmadı.

Diğer yandan, İsveç ile Rusya da Baltık Denizi'ne hâkim olma mücadelesine girişmişlerdi. Protestanların lideri konumundaki İsveç erken davranarak Lehistan'ı ele geçirdi ve Rusya tarafına yöneldi. Osmanlı Devleti, başlangıçta iki devlet arasındaki mücadelede tarafsızlık politikasını korumaya devam etti. Ancak sadrazam Çorlulu Ali Paşa, Padişah III. Ahmed'in devlet idaresinde kendisine vermiş olduğu imtiyazı kötüye kullandı. Çünkü Ali Paşa'nın İsveç Kralı ile görüşülmesi için Özü valisi ile Bender muhafızı Yusuf Paşa'yı tayin etmesi, Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına neden oldu¹⁹¹. Bununla beraber 1708 yılının sonlarında Kırım Hanlığı'na Rus karşıtı Devlet Giray'ın tekrar getirilmesi, Rus Çarı Petro'yu harekete geçirdi. III. Ahmed'e bir mektup yazan Petro, İstanbul Antlaşması'na sadık kalınacağına belirterek Kırım Hanı ve İsveç Kralı arasında olası bir ittifakın önüne geçmeyi amaçladı¹⁹². Ardından Rus Çarı, Poltava Muharebesi'nde İsveç Kralı XII. Şarl'a karşı büyük bir başarı elde etti. Bu savaşın sonucunda, Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeni bir sürece girdiğini söyleyebiliriz. Çünkü İsveç Kralı XII. Şarl'ın savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne sığınması, Rusya ile ilişkilerin daha da bozulmasına neden oldu¹⁹³. Bu durum, özellikle 1700 yılında Ruslarla yapılan İstanbul

¹⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, "XVIII. Yüzyıl Başı "Avrupa Umumî Harbi'nde Türkiye'nin Tarafsızlığı", *Bellekten*, C.VII, S.26, Ankara 1943, s.248-250.

¹⁹¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.815-821.

¹⁹² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, s.258-259.

¹⁹³ *Silâhdâr Tarihi*, C.II, s.718-722. İsveç Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmasındaki amaç, Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik gücünden faydalanarak Ruslara karşı tekrar başarılı sonuçlar elde edebilmektir. Bkz. Bertil Haggman, "Poltava'nın Neticesi: Rusya'yı Yenmeye Yönelik İsveç-Ukrain-Osmanlı-Kırım Tatar Stratejileri", *Emel Dergisi*, S.220, Ankara 1997, s.10.

Antlaşması'yla başlayan barışı tehlikeye soktu. Bunun üzerine Rus Çarı Petro, iki devlet arasındaki barış antlaşması gereği III. Ahmed'e yeni bir mektup göndererek İsveç Kralı'nın iadesini istedi. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmedi ve bu sorun 5-11 Ocak 1710 tarihinde yenilenen İstanbul Antlaşması sırasında tekrar görüşüldü. Burada alınan kararlar, İsveç Kralı'nın önce beş yüz Osmanlı askeriyle Lehistan tarafına geçmesine, daha sonra ise Rus birlikleriyle İsveç'e gitmesine izin verildi¹⁹⁴. Ancak Ruslar, İstanbul Antlaşması'na aykırı hareket ederek, Boğdan voyvodasının kışkırtmasıyla Osmanlı topraklarına girip halka zarar vermeye başladılar¹⁹⁵. Bu sırada sadaret makamında oturan Çorlulu Ali Paşa, Rusya ile olası bir savaşa karşı olup, İstanbul Antlaşması'nın uzatılmasını istedi. Kırım Hanı Devlet Giray ve Fransız diplomatlar ise Rusların bir an evvel durdurulması gerektiğini, aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin kuzey topraklarını kaybedeceğini iddia ettiler¹⁹⁶. Bu gelişmeler üzerine Kırım Hanı gibi savaşın yapılmasını isteyen devlet adamları, 1710 yılında yenilenen İstanbul Antlaşması'nı imzalayan Çorlulu Ali Paşa'yı sadareten azlettirip, önce Numan Paşa'yı, daha sonra ikinci kez Baltacı Mehmed Paşa'yı¹⁹⁷ sadaret makamına oturtular¹⁹⁸. Yenilenen İstanbul Antlaşması'na aykırı hareket eden Rusların birtakım yaptırım talebinde bulunmaya devam etmeleri, siyasî-dinî propaganda yaparak aynı mezhepte (Ortodoks) olan Boğdan, Eflak, Sırbistan ve Karadağ'daki Hristiyanları kışkırtmaya başlamaları ve son olarak Taygan Kalesi'ni yıkmaları, Osmanlı Devleti'nin uzun süreden beri sürdürmeye çalıştığı barışçıl siyasetin terk edilmesine neden oldu¹⁹⁹. Nitekim bu gelişmeler üzerine 20 Kasım 1710 tarihinde

¹⁹⁴ Rus Çarı Büyük Petro öncelikle bu dostluğun devam etmesi için III. Ahmed'e bir nâme göndermiştir. Ancak bununla zaman kazanmaya çalışan Petro'nun en büyük hedefi, güneye sıcak denizlere inmektir. Azak Kalesi'ni alarak kısmen amacına ulaşsa da Rusların XVIII. yüzyıldaki asıl hedefi, daha fazla toprak kazanarak hâkimiyet sahasını genişletmektir. M. Münir Aktepe, "Prut Seferi İle İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, (M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı), S.34, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s.21; Ahmet Refik Altınay, *1711 Prut Seferi Baltacı Mehmet Paşa Büyük Petro'ya Karşı*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.XXI-XXII; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı (1711)*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1951, s.133-134.

¹⁹⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.829-830.

¹⁹⁶ M. Münir Aktepe, "Prut Seferi İle İlgili Bazı Belgeler", s.20-24.

¹⁹⁷ Baltacı Mehmed Paşa, Çorum'a bağlı Osmancık'ta doğdu. Padişah III. Ahmed'in tahta çıkmasında büyük gayret gösterip, 1704 yılında vezir-i azamlığa getirildi. Ancak bu dönemde kendisine taraftar olanların önemli mevkilere tayin edilmesi üzerine, iş yapmadan azledildi. Daha sonra Erzurum valiliğine getirilen Mehmed Paşa, 1709 yılında Halep valiliğine atandı. 1710 yılında ise Numan Paşa'nın yerine ikinci kez vezir-i azam oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Baltacı Mehmed Paşa", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.35-36.

¹⁹⁸ *Silahdâr Tarihi*, C.II, s.730; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, s.75-77

¹⁹⁹ *BOA*, A. DVNS. MHM. d. 119, s.66/h.347; *KŞS*, nr.115, s.135/1; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, s.70.

padişahın da katılımıyla toplanan “*meclis-i meşveret*”de Ruslarla sulhun birkaç sene daha sürmesi durumunda bütün serhadlerin elden çıkacağı ve Kırım’daki Müslümanların katledileceği hususunda açıklamalar yapılması sebebiyle, Ruslara karşı savaş ilan edilmesine karar verildi²⁰⁰.

Bu kararın ardından Osmanlı ordusu, Nisan 1711’de İstanbul’dan Tuna Nehri’ne doğru hareket etti²⁰¹. Bu sırada, Rus Çarı Petro ise savaş için gerekli desteği sağlayamadı. Çünkü iki yıl önce İsveç Kralı XII. Karl’ın yaptığı hatayı bu kez Petro yaptı ve ordunun tamamını toplamayı başaramadı²⁰². Kırım kuvvetleriyle birleşen Osmanlı ordusu, sayıca üstünlüğü ele geçirdi ve Prut Nehri yakınında bulunan Falcı bölgesinde Çar Petro komutasındaki Rus ordusunu mağlup etti²⁰³. Savaş sonunda Rus komutanı, vezir-i azam Baltacı Mehmed Paşa’ya barış mektupları gönderdi. Ancak bu mektuplar pek hoş karşılanmadı. Öncelikle Padişah III. Ahmed’in Baltacı Mehmed Paşa’yı barış konusunda birçok kez uyarmasına rağmen, Baltacı Mehmed Paşa’nın barışa olumlu yaklaşması yeniçerileri rahatsız etti. Çünkü askerler Rusların artık sonunun geldiği bir sırada barış görüşmelerinin yapılmasına karşı çıkıyordu. Bu durum askerlere bahşiş verilerek, rütbelilere ise maaş bağlanarak bertaraf edildi²⁰⁴. Diğer taraftan Kırım Hanı Devlet Giray da barış taraftarı değildi. Devlet Giray’a göre, Ruslar sözüne güven olmayan bir devletti²⁰⁵. Ancak bütün bu tepkilere rağmen, sadrazam Baltacı Mehmed Paşa’nın

²⁰⁰ Anadolu’nun sağ kolunda bulunan kadılara gönderilen hükümde, Moskof seferi için bahardan önce Edirne’de olmaları istenmiştir. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 119*, s.98/h.521; Mehmet Topal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, s.735-738; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.844-845.

²⁰¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.852; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, C.1, s.396-392.

²⁰² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s.274.

²⁰³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.26-27.

²⁰⁴ Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi’ni Beyanumdur* (haz. Hakan Yıldız), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.71-73.

²⁰⁵ Ahmet Refik Altınay, *1711 Prut Seferi Baltacı Mehmet Paşa Büyük Petro’ya Karşı*, s.57

ısrarıyla Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında 21 Temmuz 1711'de Prut Antlaşması imzalandı²⁰⁶. Bu antlaşmaya göre²⁰⁷;

- 1700 yılında İstanbul Antlaşması ile kaybedilmiş olan Azak Kalesi, ne şekilde teslim alındıysa aynı şekilde teslim edilecek.
- Boğdan sınırında bulunan Kamanke ve Samara kaleleri yıkılacak ve bir daha buralara kale yapılmayacak.
- Rusya, Lehistan iç işlerine müdahalede bulunmayacak.
- Barabaş, Potkalı ve Kırım Hanı'na tabi Kazaklara müdahale edilmeyecek.
- XII. Şarl'ın ülkesine gitmesine izin verilecek ve istenirse barış yapılabilir.
- Osmanlı Devleti'ne gelen Rus tüccarlar haricinde, Osmanlı Devleti'nde Rus elçi bulundurulmayacak.
- Osmanlı Devleti Rus reayasını, Ruslar da Osmanlı reayasını tahrik etmeyecek.
- Ruslar eski gibi Kırım Hanı'na vergi verecek.

Netice itibariyle, bu antlaşmayla Osmanlı Devleti 1683-1699 yılları arasındaki savaşlar sonunda imzalanan Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarıyla kaybettiği itibarını Prut Antlaşması'yla tekrar kazanmış oldu. Bununla beraber, Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen yerlerin tekrar geri alınma ümidi doğdu. Ancak sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın barış yapılmasında ısrar etmesi, Osmanlı Devleti açısından birçok kazanımların kaybedilmesine neden oldu²⁰⁸. Çünkü Osmanlı Devleti, Prut da kazanmış olduğu başarıyı devam ettiremedi ve Ruslara karşı son darbeyi vuramadı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, belki de XV. ve XVI. yüzyıllarda olduğu gibi, dünya siyasetine yeniden yön verme fırsatını kaçırdı. Ruslar açısından ise bu antlaşma güneye sıcak denizlere inme hayalinin engellenmesi anlamını taşısa da aslında diplomatik bir zaferdi. Çünkü Baltacı Mehmed

²⁰⁶ Ancak I. Petro'nun antlaşmaya aykırı davranması ve Lehistan'daki ordularını geri çekmekte ağır davranması üzerine önce 17 Nisan 1712 tarihinde, daha sonra ise 5 Haziran 1713 tarihinde antlaşma yenilendi. Bu antlaşmayla Rusya ile olan meseleler kapanmış oldu. Bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.479; Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.360.

²⁰⁷ Mehmet Topal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, s.790-795; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, s.84-85.

²⁰⁸ Antlaşma şartlarına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin menfaatleri korunsun da Baltacı Mehmed Paşa, birtakım iddialar üzerine azledilerek Midilli adasına sürgün edilmiştir. Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı Damad Ali Paşa ve bazı devlet görevlileri, Baltacı Mehmed Paşa'nın Petro'dan rüşvet aldığını, Çariçe Katerina'nın kendisine mücevherler vererek kandırdığını ve Rus ordusunun Prut'ta elden kaçmasına sebep olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.27-28; Ahmed Refik Altınay, *Türkler ve Büyük Petro*, İstanbul 1932, s.109.

Paşa'nın yanlış kararıyla yeni doğmuş ve hızlıca gelişmiş bir devlet yok olmaktan kurtuldu.

1683-1699 yılları arasında Osmanlı Devleti, birçok cephede Avrupa devletlerine karşı uzun süren savaşlar yapmıştı. Bu savaşlar sonunda 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla ilk defa ve geniş çapta toprak kaybedildi. Karlofça'da kaybettiği toprakları kazanmak isteyen Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın başlarındaki Veraset Savaşları'nda ve Kuzey Savaşları'nda (İsveç-Rusya savaşları) öncelikle tarafsız bir siyaset izledi. Ancak 1711 yılında Ruslara karşı kazanılan Prut Savaşı ve akabinde imzalanan barış antlaşmasıyla daha önce kaybedilen toprakların yeniden kazanılacağı fikri ortaya çıktı. Nitekim bu durum diğer cephelerde de aynı başarının kazanılacağı inancının doğmasına sebep oldu. Bundan dolayı 1713 yılında vezir-i azamlığa getirilen Damad Ali Paşa²⁰⁹, önce Karlofça Antlaşması'yla Venediklilerin eline geçen Mora ve Adriyatik denizi kıyılarında bulunan yerlerin tekrar geri alınmasını hedefledi. Bu sebeplerin yanı sıra, Katolik baskısı altında ezilen Moralıların Osmanlı hâkimiyetini istemeleri, Venediklilerin 1711 yılında Karadağ halkını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmeleri ve Rakka beylerbeyi iken vefat eden eski sadrazam Damâd Hasan Paşa'nın eşyalarını ve mallarını getiren Osmanlı gemisinin Venedik korsanları tarafından zapt edilmesi, Osmanlı Devleti'nin harekete geçmesine neden oldu. Nitekim Venediklilerin yönetiminden memnun olmayan Rum tüccarlarının ve Moralıların da Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmeleri üzerine Şeyhülislam Mahmud Efendi'nin fetvası ile 1714 yılında Venediklilere savaş ilan edilmesine karar verildi²¹⁰. Bu savaş sonucunda, Osmanlı Devleti Venediklilere karşı büyük bir başarı kazanarak Karlofça Antlaşması'yla kaybettiği Mora yarımadasını geri almayı başardı. Ayrıca, Osmanlı ordusu Girit Adası'na doğru ilerleyerek Venediklilere ait olan Suda ve İspertlonga kalelerini ele geçirdi²¹¹.

Osmanlı Devleti'nin 1711 yılında Ruslar'a ve 1714 yılında Venediklilere karşı kazandığı başarılar, Osmanlı yöneticilerinde güven duygusunu arttırdı. Bundan dolayı Venedik cephesinde barış görüşmeleri sürerken, Avusturya'ya karşı yeni bir sefer yapılmasına karar verildi. Osmanlı Devleti'nin 15 Nisan 1716'da Venedikliler ile yaptığı

²⁰⁹ Damâd Ali Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cavid Baysun, "Ali Paşa", *İA*, C.1, İstanbul 1977, s.327-330.

²¹⁰ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.886-887; Güner Doğan, "Osmanlı Venedik Sınırında Son Savaş ve Pasarofça Antlaşması", *Halil İnalcık Armağanı III*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2017, s.114-125.

²¹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, s.30-31.

barış antlaşmasıyla Dalmaçya ve Hırvatistan tarafına yönelmesi ve Mora'yı zapt etmesi, Avusturyalıları oldukça rahatsız etti. Bu gelişmeler üzerine Avusturya, Osmanlı Devleti'nden ele geçirdiği topraklardan çıkmasını ve Venediklilere tazminat verilmesini talep etti. Ancak bu talepleri, Osmanlı Devleti tarafından kabul görmedi. Bu sebeplerden ötürü Avusturya, Venediklilerin yanında yer alarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti²¹². Beklenmedik bir şekilde Avusturya ile savaşa girişilmesi, Osmanlı devlet ricalinde yeteri kadar önemsenmemişti. Çünkü Venediklilere karşı kazanılan başarılarla Osmanlı Devleti'nin çok az askerle kısa sürede Avusturyalıları mağlup edeceği düşünülüyordu. Ancak Osmanlı idarecilerinin bu beklentisi gerçekleşmedi. Büyük bir titizlikle savaşa hazırlanan Avusturya ordusu Prens Eugen yönetiminde, Osmanlı ordusunu 5 Ağustos 1716 tarihinde Petervaradin Kalesi önlerinde bozguna uğrattı. Bu savaş sonucunda, sadrazam Damâd Ali Paşa şehit oldu ve ordunun birçok mühimmatı Avusturyalıların eline geçti²¹³. Bu sırada Osmanlı ordusunun Petervaradin önlerinde bozguna uğradığı haberi üzerine, Venediklilerin donanma üssü kabul edilen Korfu Adası'ndaki kuşatma kaldırıldı²¹⁴.

Avusturya ordusu kumandanı Prens Eugen'in Petervaradin zaferinden sonra asıl amacı ise Belgrad'a hâkim olmaktı. Ancak o sırada ordunun ikmal ve iaşesinin yeterli olmaması sebebiyle Eugen, yönünü Temeşvar'a çevirdi. Nitekim kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin en güçlü kalelerinden biri olan ve Boğdan'ın kilidi durumundaki Temeşvar Kalesi 15 Ekim 1716 tarihinde Avusturyalıların eline geçti²¹⁵. Böylece Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti tamamen sona erdi. 1716 yılında Petervaradin ve Temeşvar'da büyük başarılar elde eden Prens Eugen yönetimindeki Avusturya ordusu, bu kez Orta Avrupa'nın kilidi konumundaki Belgrad'a yöneldi. Sadrazam Halil Paşa komutasındaki düzensiz ve disiplinsiz Osmanlı ordusu, çok fazla mukavemet göstermeden Avusturya ordusuna karşı kısa sürede Belgrad'ı bırakmak zorunda kaldı²¹⁶. Sonunda 1717 yılında Orta Avrupa'nın merkezi olan Belgrad elden çıktı. Bu gelişmeler üzerine 1713-1718

²¹² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.484.

²¹³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.829-830.

²¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, s.122-123.

²¹⁵ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme* (sad. İsmet Parmaksızoğlu), C.II, Fasikül II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969. s.353-355.

²¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, s.135-136.

yılları arasında Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Venedik arasında yapılan savaşlar, Hollanda ve İngiltere elçilerinin aracılığıyla 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla son buldu²¹⁷. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti, Karlofça'da Venediklilere kaybettiği yerleri geri almasına rağmen Belgrad ve Semendire de dâhil olmak üzere Kuzey Sırbistan ile Kuzey Bosna'daki önemli yerleri kaybetti ve Katolik papazlara geniş ayrıcalıklar vermek zorunda kaldı. Netice itibariyle Pasarofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı savaştığı bir politika izlemesinin işe yaramayacağını göstermiş oldu. Bundan sonra siyasi alanda artık savaşların değil diplomasinin önem kazandığı yeni bir dönem başladı²¹⁸.

²¹⁷ 2 Ocak 1718 tarihinde hazine-i amire şıkk-ı sani defterdarı İbrahim'e ve şıkk-ı salis defterdarı Mehmed'e gönderilen fermanla, Hollanda ve İngiltere aracılığıyla yapılacak olan anlaşmada, devlet-i aliyyenin layıkıyla temsil edilmesi istenmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.268/h.1053*; Pasarofça Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tükin, "Pasarofça", *İA, C.IX*, İstanbul 1964, s.514-523; Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA, C.34*, İstanbul 2007, s.177-181; Erhan Afyoncu, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2019, s.1-19; Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi, S.XVII*, 2014, s.393-419.

²¹⁸ Bunun en büyük göstergesi de Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı birçok yeri kaybetmesine rağmen her iki devlet arasında serbest dolaşım, düşük gümrük vergileri ve salgın hastalıklara karşı mücadelede birlikte hareket edilmesine yönelik kararların alınması gösterilebilir. Bkz. Jovan Pesálj, "1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Habsburg-Osmanlı İlişkileri", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2019, s.37-53; Uğur Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009, s.201-207.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL DURUM

Bu bölümde öncelikle 1683-1718 yılları arasında merkezi otoritenin zayıflaması sonucu Anadolu'daki şehirlerde sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının sebepleri, şehirlere yayılan eşkıyalık olayları ve devletin eşkıyalığı önlenmek için aldığı tedbirler ele alınacaktır. Daha sonra sosyal düzeni bozan hadiselerin demografik yapıya etkisi, reayanın yaşadığı sıkıntılar ve zor durumda kalan reayanın vermiş olduğu tepki ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

2.1. Eşkıyalık Olayları

XIII. yüzyılın sonlarında kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti, kısa sürede büyüyerek sınırlarını Viyana'dan Hint Okyanusu'na, Karadeniz'in kuzey kıyılarından Nil Nehri'ne kadar genişletmişti. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren idarî ve iktisadî alanlardaki bozulmalar, sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının artmasına neden oldu. Bu dönemde özellikle Anadolu'da şiddeti arttıran Celali isyanları, hem devleti hem de halkı zor durumda bıraktı²¹⁹. İdarî, sosyal ve iktisadî sorunlara köklü bir çözüm bulunamaması, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren girişilen uzun süreli savaşlarda elde edilen başarısız sonuçlar ve devamındaki eşkıyalık olayları, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni derinden etkiledi.

2.1.1. Eşkîya Tabirinin Anlamı

Arapça “şaki” kelimesinden türemiş olan eşkıya, sözlükte “*talihsiz, bedbaht, haylaz, haydut, yol kesen*” gibi anlamlara gelmektedir. Hukuki açıdan ise eşkıyalık “*Mal*

²¹⁹ Celali isyanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Barış Yayınları, Ankara 1999; Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi,” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4/6, Ankara 1966, s.202-247; Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010; Fatma Acun, “Celâlî İsyânları (1591-1611)”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.695-709; J. William Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611* (çev. Ülkü Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Hrand D. Andreasyan, “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyânları”, *İÜEFTD*, C.XIII, S.17-18, İstanbul 1968, s.131-142.

zapt ve gasp etmek, ölç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dâhilî emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişî münferiden veya toplu olarak tehdit ve ihlâl etmek” demektir²²⁰.

Arşiv belgelerinde şekavette bulunan şaki veya eşkıya başları ile onların emrindeki topluluklar “*Kuttâ-i tarik, haydut*”, “*türedi eşkıyası, haramzade, erâzil*” gibi sıfatlarla adlandırılmıştır. Eşkıyalar mensup oldukları topluluklar ve bağlı buldukları zümrelere göre de çeşitli isimler almıştır. Bunlar arasında “*Türkmen eşkıyası*”, “*Ekrâd eşkıyası*”, “*Saruca-Sekbân eşkıyası²²¹*” ve “*Levendât eşkıyası²²²*” en yaygın kullanılan isimlerdir²²³.

Eşkıyalık suçu, İslam hukukunda had cezası gerektiren bir suç olup, *Kur’ân*’da da belirtilmekteydi²²⁴. Bu suç, devlet başkanları da dâhil olmak üzere kimse tarafından değiştirilemezdi. Eşkıyalık suçunun cezası dört türlüdür. Bunlar; öldürme, idam etme, sağ el ile sol ayakların bilekten çaprazlama kesilmesi ve sürgündür²²⁵. Osmanlı Kanunnâmelerinde de eşkıyalık yapanların suçları açıkça belirtilmiştir. III. Mehmed döneminde H.1005 tarihli Revan Adâletnâmesinde; “*vech-i meşrûh üzere karye ahalisine birer nefer yarar ve tuvânâ (güçlü, kuvvetli) yiğitbaşı tayin eyleyüb ve re’âyâyâ şart verüb anun gibi bölük halkı yeniçeri ve cebeci ve topçu ve kapucu ve beğlerbeği ve sancakbeği*

²²⁰ *Türk Hukuk Lûgatı*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s.132-133; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.322; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s.8.

²²¹ *Sekbân*: Farsça köpek bakıcısı ve yetiştiricisi demektir. Osmanlı merkez ve taşra kuvvetlerinden bazılarını teşkil eden birlikler için kullanılır. Tüfenkli askerlerdir ve saruca denilen benzer bir grupta anılmışlardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul 1993, s.145-147; Abdülkadir Özcan, “Sekban”, *DİA*, C.36, İstanbul 1988, s.326-328.

²²² *Levent*: İtalyanca’da doğu anlamındadır. Venedikliler kendilerine göre daha doğuda bulunan Hırvatistan ve Arnavutluk sahillerini ele geçirerek yöre halkından yetiştirdikleri askerlere doğulu anlamına gelen “*levanti*” demişlerdir. Bu kelime, Osmanlı belgelerinde “*levent*” ve “*levendat*” şeklinde kullanılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1993, s.359.

²²³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s.284, 1170; Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.38.

²²⁴ Kuran’da ahiretteki insanların iyi ve kötü olarak ikiye ayrılacağı, kötülük yapan kişilerin cehenneme gideceği belirtilmiştir (Hûd 11/105-108).

²²⁵ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, *DİA*, C.11, İstanbul 1988, s.463-466; Abdülkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk* (çev. Akif Nuri), C.4, İhya Yayınları, İstanbul 1976, s.154-164.

subaşuları namına köylerine gelüb re'âyâma hilâf-ı şer'-i şerîf muğayir-i emr-i münîf salgun salub bayraklar ile gezüb Müslümanların ehl u iyâllerine mute'âriz olub zulm ü te'addî eyleyen eşkıya her kim olursa ol asılların demleri heder olmak üzere ele getirüb mecâl vermeyüb mahalline şer'le haklarından geldürüb aslâ ehl-i fesâda fırsat vermeyesin ki, eyyâm-ı adâlet-makrûnumda re'âyâ âsûde hâl olub zirâ'at ve hırâsetlerine iştiğâl üzere ola"²²⁶ ifadesiyle reyanın korunarak eşkıyalık yapanların yakalanıp cezalandırılmaları istenmiştir. Bu açıdan bakıldığında eşkıyalık suçu için verilen cezaların gerek İslam hukukunda, gerekse Osmanlı Kanunnâmelerinde birbirleriyle uyumlu olduğu söylenebilir.

2.1.2. Eşkîyalığı Doğuran Sebepler

Eşkîyalığın kendine özgü ve evrensel olan bir yapıya sahip olduğunu, devletin meşrutiyetini zayıflattığını kimse inkâr edemez. Ancak benzer sebeplerle ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri, niyet bakımından farklı zaman ve coğrafyalarda değişik sonuçlar doğurmuştur. Eşkîyalık üzerine çalışma yapan Eric J. Hobsbawm, eşkıyalığın ortaya çıkmasında sosyal ve iktisadî sebeplerin en önemli unsur olduğu görüşündedir²²⁷. Fernand Braudel de yoksullaşmanın artmasına bağlı olarak eşkıyalığın da arttığını vurgulamaktadır²²⁸. Bununla beraber Hobsbawm, zor kullanarak soygun yapan herkesi kanunlar önünde eşkıya olarak görürken;²²⁹ Ahmet Mumcu ise ülkenin iç güvenliğini bozan, mal zapt eden, soygunculuk yapan ve yol kesen devlet görevlilerinin bu türden işlemiş oldukları suçları eşkıyalıktan ziyade isyan olarak nitelemiştir²³⁰. Karen Barkey, eşkıyaların özellikle köylülere çeşitli şekillerde zarar verdiklerini belirtirken, devlete karşı düşmanlıkları olmadığını ifade etmektedir²³¹. Sabri Yetkin'in ise eşkıyalık

²²⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.628.

²²⁷ Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar* (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), Avesta Yayınları, İstanbul 1997, s.11.

²²⁸ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, C.2, İstanbul 1990, s.69.

²²⁹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar* (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), s.11.

²³⁰ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s.135.

²³¹ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.24.

konusuna farklı yaklaştığı görülür. Ona göre, eşkıyalık kendilerine haksızlık yapanların bir başkaldırma olayıdır²³².

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalıkla ilgili yapılan çalışmaları incelediğimizde, eşkıyalık hareketlerini başıboş askerler, devlet görevlileri, aşiretler ve genç işsiz köylüler tarafından çıkarıldığı görülmektedir²³³. Özellikle devlet otoritesinin zayıfladığı, iktisadî krizin arttığı ve ahlâkî çöküntünün yaşandığı dönemlerde toplumsal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının çok fazla arttığı tespit edilmektedir²³⁴. Bu bakımdan eşkıyalık konusu, sebeplerinin farklı oluşu göz önünde bulundurularak, ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.1.2.1. Askerî Yönü Olan Siyasî ve İdarî Sebepler

Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılmış, farklı ırk, dil, din, örf ve adetleri bünyesinde barındıran çok uluslu bir devlettir. Bilhassa klasik dönem olarak nitelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin en büyük başarısı, var olan sınırlarının ötesinde bürokratik bir idareye sahip bir imparatorluk kurmasıydı. Bu başarının en büyük dayanağı olarak kabul gören anlayış, devletin sahip olduğu “*daire-i adalet*” kavramı idi²³⁵. Mutlak bir otoriteyi sağlayan adalet dairesinde, güçlü ve adil bir hükümdar halkını güven ve refah içinde yaşatabilir, refah içinde yaşayan halk üretim yoluyla devletini kalkındırabilir ve hazinesini zenginleştirebilir, zengin hazineye sahip olan hükümdar ise güçlü bir ordu besleyebilir, güçlü bir ordu ise hem hükümdarını hem de halkını düşmanlara karşı koruyabilirdi²³⁶. Bu sistem içindeki aksaklık bir bütünü etkileyebilirdi. Çünkü adalet

²³² Sabri Yetkin bu görüşü, Albert Camus'un, *Başkaldıran İnsan* (çev. T. Yılmaz, İstanbul 1995), adlı eserinden almıştır. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.3.

²³³ Eşkıyalık hakkında yapılan çalışmalar hakkında bkz. Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet* (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016; Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016; Şaban Bayrak, *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

²³⁴ Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Belleten*, C.54, S.211, Ankara 1990, s.983.

²³⁵ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s.29.

²³⁶ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (haz. Mustafa S. Kaçalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Yayın No: 3137, Ankara 2008, s.114.

kavramı istikrarı ifade etmekteydi²³⁷. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan idarî, iktisadî ve sosyal alanlardaki bozulmalar, Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarını alt üst etmiş, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ise değişim ve kırılma dönemi olarak nitelenen bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur²³⁸. Nitekim 1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması'yla başlayan bu durum, XVIII. yüzyılda da kısmen devam ederek Osmanlı Devleti'ni birçok alanda değişime zorlamıştır²³⁹.

Osmanlı Devleti'nin adalet dairesi içerisinde en önemli kurumlarından biri olan ordu, devletin varlığını sürdürebilmesi açısından oldukça önemliydi. Ordunun temelini oluşturan askerî birliklerin tedariki ile mühimmat ve zahire temini devletin sorumluluğundaydı. Ancak 1683 yılında başlayan İkinci Viyana Kuşatması ve ardından devam eden Kutsal İttifak savaşları ile XVIII. yüzyılda Avrupa devletleriyle devam eden savaşlar, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktı. Çünkü savaşlar için gerekli asker ve zahire temini sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı oldukça güçleşti.

Diğer yandan, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte, kapıkulu askerlerin önem kazanması XVII. yüzyılın sonlarında da hızla devam etmekteydi. Özellikle beylerbeyi ve sancakbeylerinin savaşlara istenilen sayıda askerle katılması isteniyordu. Bu durum, kapıkulu askerlerinin sayısının sürekli artmasına neden oldu²⁴⁰. Ancak paşaların Anadolu'dan uzak yerlerde devam eden savaşlara ücretli kapı halkı ile giderken, asker taifesi kapı ağalarıyla birlikte hareket ederek firar etmeye başladı. İzinsiz olarak cephelerden firar eden bu askerler, yeniçeri serdarından, taşrada bulunan idarecilerden ve ayanlardan almış oldukları destekle eşkıyalıklarını arttırdılar²⁴¹. Bununla beraber kapıkulu askerlerinin sayısının sürekli artması da nüfuzlarını korumak için kapı

²³⁷ Norman Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek* (çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul 1977, s.12.

²³⁸ Özellikle devletin yayımlamış olduğu Adalet fermanlarında bu dönemin sosyal ve iktisadî durumu çok açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Belgeler*, C.2, S.3-4, Ankara 1965, s.49-145+4 belge sureti.

²³⁹ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Klasik Sisteminin Değişmesinin Sosyal Sonuçları veya Âyanlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler Kitabı*, C.IV/2, Ankara 2015, s.901.

²⁴⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.87.

²⁴¹ Bu durum, Osmanlı Devleti'nde askeri harcamaları arttırmış, ekonomik alanda bütçenin açık vermesine sebep olmuştur. Bu dönemdeki malî durumla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.205.

halkı besleyen idarecileri, masraflarını kanunen mümkün olmayan yerlerde aramaya yöneltti²⁴².

Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde şüphesiz eşkıyalık olayları artmıştır. Dolayısıyla devletin güç ve zafiyeti, eşkıyalık olaylarının etkisini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Bu yüzden 1683-1718 yılları arasındaki idarî boşluktan yararlanan asker kaçakları, başıboş saruca-sekbân ve levendat²⁴³ birlikleri, taşrada bulunan idareciler ve konargöçer aşiretlerin Anadolu'nun birçok yerinde eşkıyalık yapmaya başladıkları görülmektedir. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan uzun süreli savaşlar sonucunda, cephe gerisinde bulunan ve ekonomik sıkıntılarla geçim derdine düşen genç işsiz insanlar, tımar sisteminin bozulmasından sonra toprağını terk ederek paşa kapılarına sığındılar. Ancak savaşların sona ermesiyle paşa kapılarından gönderilen leventler, yurtlarını terk ettiklerinden ve topraklarından uzak kaldıklarından dolayı çareyi eşkıyalık yapmakta buldular. Bu başıboş saruca-sekban ve kapısız leventlerin eşkıyalıklarını önlemek için sert tedbirler alındığı gibi bunların cezalandırılması için imparatorluğun geneline birçok ferman ve emirler gönderildi. Hatta 1689 yılında bu askerî sınıfların kaldırılması istendi, fakat başarılı olunamadı²⁴⁴. Şüphesiz topraklarını terk eden genç ve eli silah tutan çiftbozan reyanın bu durumu, ayan ve eşrafın işini kolaylaştırdı. Çünkü mütegalibeden olan ayanlar ve bazı resmi görevliler, bu leventleri hizmetlerine alarak güç sahibi oldular. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde "*Ayanlık Düzeni*" denilen yeni bir dönemin yaşanmasına neden oldu²⁴⁵.

²⁴² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.21.

²⁴³ Vergilerin artması sonucunda toprağını terk eden köylünün şehirlere göç etmesiyle "*çift bozan*" kitlesinin "*levendât*" ve "*suhtevân*" diye adlandırılan zümreleri ilk olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, s.69.

²⁴⁴ Silahdâr Tarihi'nde bu olay şöyle anlatılmaktadır: "*külliyet ile sekban sarıca nâmı cihandan ref*" ve *paşalar sefere memur oldukça beşli nâmından süvari asker yazmak emr olundu*" 1100 Şevval (Temmuz-Ağustos 1689), *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.272. Raşid Tarihi'nde ise "...*ba'del yevm vezirîâzam kapusunda serçeşme itibarı ve memalik-i mahrusede sarıca ve sekban ref*" olunub *vüzerây-ı izam ve mîrimîran-ı kiram ve ümera ve muhassılın-i emval ve mütesellimler kapularında dahi fima baad sarıca ve sekban bayrağı yerine divanegân ve gönüllüyan ve farisan ve azeban bayrakları açılmak vel yevm kapılarda bulunan levendatın bayrakların devşirüb Tayyib-i hatır ile zikr olunan bayraklar altına nefer yazılıub kendü hallerinde olanların cürm-ü sâbıkları mücazatından kaçınmak üzere ferman olunub...*" şeklinde ifade edilmiştir. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.2. s.70; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.209.

²⁴⁵ Ayanlıkla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Yayınları, Ankara 2014; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İA*, C.2, İstanbul 1979, s.41-42; Işık Tamdoğan, "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek" XVIII. Yüzyıl Adana'sında Ayanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.1, 2005, s.77-96; Ensar Köse, *Âyanlar*

Çalışma dönemimiz içerisinde eşkıyalık olaylarının yaşanmasına sebep olan bir başka askerî unsur da yeniçeri ocağının bozulmasıdır. I. Ahmed döneminde (1603-1617) bozulmaya başlayan yeniçeri ocağı, Anadolu şehirlerinde asayişin ortadan kalkmasında ve eşkıyalık olaylarının yaygınlaşmasında etkili oldu. Gelişigüzel kişilerin ocağa alınması ve yeniçerilerin savaflara gitmemeleri ya da cephelerden firar etmeleri, XVII. yüzyılda artarak devam etti, nihayet bu durum XVIII. yüzyılda önlenemez hale geldi. Devletin XVIII. yüzyılda almış olduğu tedbirler ise bir işe yaramadığı gibi, yeniçeri ocağı gittikçe disiplinden ve eski nizamından uzak bir hal aldı²⁴⁶. Nitekim yeniçeri ocağına askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınmasının had safhaya ulaşması ve yeniçerilerin itaatsizlikleri eşkıyalık olaylarını daha da arttırdı.

Öte yandan, XVII. yüzyılın sonlarında merkezi hükümetin aldığı bazı kararlar da Anadolu'daki şehirlerde eşkıyalığın yayılmasını hızlandırdı. Devlet, 1683 yılından itibaren artan asker ihtiyacını karşılamak amacıyla XVII. yüzyılın sonlarında konargöçer olarak yaşayan aşiret ve yörüklerden faydalanma yoluna gitti. Ancak devletin 1691 yılında konargöçerlere yönelik almış olduğu bu karar, pek hoş karşılanmadı. Bu karara göre, Suriye bölgesindeki virane olan köyleri şenlendirmek, tarımsal üretimi ve vergi oranını arttırmak amacıyla konargöçer aşiretler Rakka'ya, Hama'ya, Humus'a ve Kıbrıs'a iskân ettirildi. Fakat iskân yerlerinden firar eden Türkmen ve Kürt aşiretleri ile İçel bölgesinde bulunan yörükler, Anadolu içlerine dağılarak eşkıyalık yapmaya başladılar.

Neticede, merkezi otoritenin zayıfladığı 1683-1718 yılları arasında Anadolu ve Rumeli'deki eyaletlerin sancak, kaza ve köylerinde eşkıyalık, yol kesme, soygun ve rüşvet yaygın hale geldi. Hükümet tarafından taşrada bulunan idareciler, eşkıyalar konusunda sık sık uyarılmalarına rağmen gerek şehirlerde gerekse taşrada alınan tedbirler başarılı sonuçlar vermedi²⁴⁷. Çünkü idarî yetenekten yoksun yöneticiler, taşradaki otoritelerini sağlamak adına eşkıyalarla birlikte hareket etmekten çekinmediler. Aynı şekilde eşkıya teftişiyle görevli paşalar ve müfettişler de eşkıyalardan farklı davranmadılar. Zira Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'da eşkıyaların köyleri basarak genç kız ve erkekleri kaçırdıkları, halkın

Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

²⁴⁶ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.29-30.

²⁴⁷ Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106*, s.91/h.321; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.280-306-310/h.982-1076-1089.

canına kast ederek mallarını yağmaladıkları, idarecilerin haksız kazanç sağlama düşüncesiyle reayayı sömürdükleri ve eşkıya teftişiyle görevli müfettişlerin bizzat eşkıyalık yaptıkları görülmektedir.

2.1.2.2. Sosyal ve İktisadî Sebepler

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarında yapılan savaşların etkisinin sadece idarî yapının bozulmasıyla ya da askerî başarısızlıklara sınırlı kalmadığını söyleyebiliriz. Zira XVII. yüzyılın sonlarında devletin içine düştüğü durum, hem sosyal hem de iktisadî düzenin bozulmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'nde malî sistem merkezi hazine, tımar sistemi ve padişah hazinesine dayanan bir sacayağı üzerine kurulmuştu. Ancak askerî, sosyal ve iktisadî alanlarla iç içe olan bu sistemin XVI. yüzyılın ortalarından bozulmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nde büyük sıkıntıların ortaya çıkmasına neden oldu. Gelir kaynakları azalan devletin durumu gittikçe kötüye gitmeye başladı²⁴⁸. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında başlayan savaşlar ile askerî ve bürokratik harcamaların artması hazinenin boşalmasına sebep oldu. Askerlere üç ayda bir ödenen mevaciplerin gecikmesi de askerî birliklerin ayaklanmasına yol açtı.²⁴⁹ Bu durum, devleti içinde bulunduğu malî krizden ötürü tedbirler almaya ve yeni gelir kaynakları yaratmaya sevk etti. Bunun üzerine 1687-1688 yıllarında taşradaki ileri gelen kişilerden “*imdâdiyye*” adıyla para talep edildi²⁵⁰. Daha sonra memurların maaşlarına bir ila altı ay arasında el konuldu. Ayrıca tecdid-i berat (berat yenileme) vergisi tahsil edilerek cüluslardan dolayı artan nakit ihtiyacı kapatılmaya çalışıldı²⁵¹. 1691 yılında cizyenin tahsil usulü ve oranlarında değişikliğe gidildi. 1695 yılında ise uygulanmaya başlanan malikâne sistemi ile vali, muhassıl ve voyvodaların iltizamında bulunan miri mukataalar, kayd-ı hayat şartı ile “*âyân-ı vilâyet*” ve “*devlet ricaline*” verildi²⁵². Ancak alınan bu tedbirler, Osmanlı Devleti'nde yeni krizlere yol açtı.

²⁴⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.28-29.

²⁴⁹ *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.263-264.

²⁵⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.113.

²⁵¹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.16.

²⁵² “*Memâlik-i mahrûsemde Şam ve Haleb ve Diyarbekir ve Mardin ve Adana ve Malatya ve Ayntab ve Tokad câniblerinde vesâ'ir ba'zı mahallerde vâli ve muhassıl ve voyvodaların taht-tasarrufuna dâhil mîrî mukâta'ât Mısır Kahire kâ'idesi üzere i'mâr-ı memleket ve refâh-ı ra'îyyet için fâ'izlerinin tahammülüne göre bir mikdâr akçe mu'accele ile ibtidâ müzâyede olunub mâlikâne fûrûht olunmak üzere 1106 senesinde hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şeref sudûr bulub ve ba'dehu 1108 senesinde dahi bi'l-cümle Rumeli ve*

Çünkü malikânelerin hak etmeyen kişilere verilmesi ve malikâne sistemiyle ayanların güçlenmesi, Anadolu'daki şehirlerde ayanlık iddiasının artmasına ve rüşvetin yaygınlaşmasına sebep oldu²⁵³. Bununla beraber, olağanüstü durumlarda tahsil edilen vergilerin düzenli olarak talep edilmesi, uzun süren savaşlar sebebiyle fakirleşen reayayı daha da zor duruma soktu. Merkezi otoritenin zayıflamaya başladığı XVII. yüzyılın sonlarından itibaren vergi tahsildarları, mültezimler ve malikâne sahipleri reayadan çeşitli isimler altında “*tekâlif-i şakka*” türünden vergiler talep etmeye kalkıştı. Masrafların ve kapılarında besledikleri adamların sürekli artması sebebiyle gelir kaybına uğrayan idareciler ise çeşitli isimler altında kanunlara aykırı haksız kazanç sağlamaya girişti. XVII. yüzyılın sonlarında artarak devam eden bu malî krizin yaratmış olduğu baskı ve sonu gelmez talepler, şüphesiz reayanın “*perakende*” ve “*perişan*” olmasına neden oldu. Devletin vergi kaynağı olan reaya, artık toprağını ekip biçmekten vazgeçerek yerini yurdunu terk etmeye başladı²⁵⁴. Bu durum, üretimin azalmasına neden olduğu gibi, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun birçok yerinde ürün kıtlığının yaşanmasına yol açtı.

Öte taraftan, XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde devletin yenilgilerle sonuçlanan savaşların masraflarını azaltmak için tımar alanlarının hızlıca iltizama dönüşmesi ve tımar gelirlerinin yetersizliği reayayı topraktan kopardı²⁵⁵. Bununla beraber, 1683-1718 yılları arasında nefir-i âmm uygulaması ilan edilerek reayanın da cephelere gönderilmesi, nüfus ve sermayenin azalmasına neden oldu. Yaşanan bu gelişmelere karşı devletin iktisadî politikasında değişimler başladı. Ancak düşük gümrük vergisiyle yabancı malların Osmanlı piyasasına girmesi karaborsacılığın artmasına neden olduğu gibi, gümrüklerde rüşvet ve yolsuzluk da hızla arttı. Otorite boşluğundan faydalanan eşkıyalar, ticaret amaçlı gelen tüccarların yollarına inerek mallarını gasp ettiler. Tüccarlar ise devletin durumundan faydalanarak ya gümrükten kaçtılar ya da mal kaçırmaya çalıştılar²⁵⁶.

Anadolu eyâletlerinde vâki' havâss-ı hümayûn ve mîrmîrân ve mîr-livâ dahi mâlikâne vermek üzere başka hatt-ı hümayûn sâdır olduğu.....” BOA. MAD. d. 10160, s.4.

²⁵³ Cengiz Orhonlu, “Osmanlı Teşkilatına Dair Küçük Bir Risale (Risale-i Terceme)”, *TTK Belgeler*, C.IV, S.7-8, Ankara 1967, s.43.

²⁵⁴ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s.56.

²⁵⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.103-105.

²⁵⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.146-147.

1683-1718 yılları arasındaki para istikrarsızlığı dönemi piyasalarda fiyatların artmasına sebep oldu. Bu durum, üretim yapan reayayı doğrudan etkiledi. Çünkü yeni vergi talepleri ve idarecilerin keyfî istekleri altında ezilen reaya karnını doyurmak için toplumsal düzene aykırı hareketlerde bulunarak hırsızlığa ve eşkıyalığa yöneldi²⁵⁷. Dolayısıyla sacayağındaki herhangi bir bozulma artık bütünü etkilemekteydi. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı toplum yaşantısındaki değişimler ve kırılmalar bunun en açık göstergesidir.

2.1.2.3. Ahlâkî Bozulma ve Zihniyet Değişimin Yarattığı Sıkıntılar

Eşkîyalık olaylarına sebep olan siyasi, askerî, sosyal ve iktisadî faktörlerin yanı sıra, XVII. yüzyılın sonların ve XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan zihniyet değişimi ve ahlâkî bozulmalar da eşkıyalık olaylarını tetikleyen önemli bir faktördür. Bu bakımdan eşkıyalık olaylarının sebeplerini incelerken meselenin bu yönüne bakılması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Osmanlı Devleti'nde önemli bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa, devleti insana benzetmiştir. Ona göre devletler, tıpkı insanlar gibi doğar, büyür, gelişir, duraklar ve yok olur²⁵⁸. İnsanların da davranışları ve yönelimleri, devletin durumuna göre değişme gösterir. Nitekim XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında yaşanan siyasi, sosyal, askerî ve iktisadî olayların etkisiyle, Osmanlı Devleti'nde insanlar bir zihniyet değişimine uğradılar. Kargaşa ve buhranın hâkim olduğu bu dönemde, birçok kişi bu durumdan istifade etti ve Anadolu'nun birçok şehrinde eşkıyalığa başladı. XVIII. yüzyılda zihniyet değişimi ve ahlâkî çözümlenin devam etmesi, sosyal düzeni bozan hadiselerin etki alanını genişletti. Artık insanlar kolay yoldan para kazanmaya yönelerek yağma, rüşvet, hırsızlık, soygun ve yol kesmek gibi kanunsuz davranışlarda bulundular.

Netice itibariyle eşkıyalık olaylarından en çok etkilenen kesim reaya olmuştur. Çünkü reaya XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı güven ve refah içinde yaşayamıyordu. Bu durum da, Naîmâ'nın ifadesiyle Erkân-ı Erbaa'nın (dört rükûn) sevda makamında olan reayanın

²⁵⁷ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, s.241-243.

²⁵⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet (Tertib-i Cedîd)*, C.1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s.18; Naîmâ da aynı şekilde devletin ömrünü insan ömrüne benzetmektedir. Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, (çev. Zuhurî Danışman), Kardeş Matbaası, C.1, İstanbul 1969, s.39.

incitilmesi, zulüm ve eziyet edilmesi hazinenin boş kalmasına ve devletin zayıflamasına neden olmuştur²⁵⁹.

2.2. Anadolu Şehirlerinde Görülen Eşkıyalık Olayları

1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan ve 1699 yılında Karlofça Antlaşması'yla sona eren on altı yıllık uzun savaşlar dönemi, özellikle askerî, sosyal ve iktisadî bakımdan yıpranmış olan Osmanlı Devleti'ni bir krizin içine soktu. 1700-1718 yılları arasında savaşlar nispeten azalmasına rağmen, XVII. yüzyılın sonlarında yaşanan krizin etkileri XVIII. yüzyılda da kısmen devam etti. 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan hadiseler, doğal olarak devletin sosyal hayatını da doğrudan etkiledi. Özellikle Anadolu'daki idarecilerin kapı halkı ile birlikte cephelerde bulunmaları eyalet ve sancaklarda otorite boşluğuna neden oldu. Bu durum, Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarına ortam hazırladı. Nitekim cephelerden firar eden başıboş askerler, itaat etmeyen konargöçer aşiretler, doymak bilmeyen idareciler ve ahlâkî olarak davranış bozukluğu gösteren kişiler harekete geçerek, Anadolu'daki şehirlerde eşkıyalık yapmaya kalkıştılar.

2.2.1. Yeniçeri Ocağının Bozulması ve Asker Taifesinin Eşkıyalıkları

Padişahın hassâ kuvvetlerinden olan yeniçeriler, XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı hanedanının otoritesini korumakla görevli en önemli askerî birliklerdi²⁶⁰. Osmanlı Devleti'nde birçok alanda önemli görevler üstlenen yeniçeri ocağının nasıl ve ne zaman kurulduğu meselesi tartışma konusu olsa da birçok müellif ve araştırmacı

²⁵⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, C.1, s.39.

²⁶⁰ Yeniçerilerin genel durumu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I, Ankara 1988; *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), C.1-2, Ankara 2003; Sadi Koçaş, "Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.24, Aralık 1951, s.1163-1166; Mustafa Cezar, "Yeniçeriler", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.27 (Mart 1952), s.1382-1384; Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması", *AÜDTCF Dergisi*, C.5, S.3, Ankara 1947, s.291-313; Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", *AÜDTCF Dergisi*, S.1-2, C.23, Ankara 1965, s.75-92; Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışına Dair Bir Risale: Gülzâr-ı Fütûhât", *Ata Dergisi*, S.7, Konya 1997, s.237-250; Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler "Vak'a-yı Hayriyye", *Osmanlı*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.258-272.

ocağın I. Murat (1359-1389) zamanında teşkilatlandığı görüşündedir²⁶¹. Ocağın asker ihtiyacı XV. yüzyılın başlarına kadar pençik sistemi²⁶² ile karşılandı. Ancak 1402 yılındaki Ankara Savaşı'ndan sonra savaş esirlerinin sayısında azalma olması sebebiyle asker ihtiyacı devşirme sisteminden²⁶³ temin edildi²⁶⁴. Bu durum, ocağa alınan yeniçerilerin nüfusunu sürekli arttı. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında yeniçerilerin sayıları on üç bine ulaştı²⁶⁵.

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdüren “*klasik*” Osmanlı düzeninin, bu dönemden sonra yavaş yavaş bozulmaya başladığı kabul edilmektedir. Özellikle devlet ve toplum yapısını oluşturan reaya ve askerî sınıf arasındaki esnek geçiş, merkezi otorite için sorun yaratmıştır²⁶⁶. Nitekim I. Selim döneminden itibaren yeniçerilere evlenme izni verilmesi ve yeniçerilerin oğullarına da yeniçeri olarak devlet görevlileri arasına katılma hakkının tanınması, Osmanlı

²⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yeniçeri yazımının ilk defa II. Murat zamanında asker ihtiyacını karşılamak amacıyla çıkartılan devşirme kanunu ile yapıldığını belirtmektedir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Devşirme”, *İA*, C.3, Eskişehir 1997, s.563-565); Hoca Saadetin, Orhan Bey zamanında askere duyulan ihtiyacı gidermek için Hristiyan çocuklarından devşirme alınmaya başlandığını ifade etmektedir. (Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevarih* (sad. İsmet Parmaksızoğlu), C.I, İstanbul 1974, s.69); Sadi Koçaş'a göre ise ocağın temelleri Orhan Bey zamanında atılmış, teşkilat yapısı ise I. Murat zamanında geliştirilmiştir. (Sadi Koçaş, “Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S.24, Aralık 1951, s.1163); Daniel Goffman da yeniçeri ocağının I. Murat zamanında kurulduğunu belirterek, beş esirden birinin de yeniçerilik için devşirildiğini ifade etmektedir. (Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2004, s.68-69).

²⁶² *Pençik Sistemi*: Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu zamanlarda savaş esirlerinin sayısının artması sonucu esir düşen kişilerin beşte birinin asker olarak alınmasına denir. Oruç Bey tarihinde Pençik sisteminin ortaya çıkışı şu şekilde anlatılır: “*Kara Rüstem derlerdi bir dânişmend vardı, Karaman'dan gelmişti. Çandarlı Halil kazaskerdi. Kara Rüstem, Kara Halil'e gelip: 'Paşa Sultan! Akından çıkan ganimet malı helâldir. Onda birini niçin hazîneye almazsın, beylik malını niçin ziyan edersin?' İslam'a göre ganimet malında padişahın hakkı vardır*”. (Oruç Beğ Tarihi, *Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s.29); Bu sistemin yeniçeri ocağına asker ihtiyacının karşılaması için önemini Çandarlı Hayreddin Paşa “*Bunları Türk'e verelim Türkçe öğrensinler. Sonra getirelim yeniçeri olsunlar*” diyerek vurgulamaktadır. (Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ-Osmanlı Tarihi (1288-1485)* (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.84).

²⁶³ *Devşirme Sistemi*: Osmanlı Devleti'nde Hristiyan tebaadan seçilip eğitilen kişilerin siyasî ve askeri kadrolara yerleştirilmesidir. (Gülây Yılmaz, “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-1604”, *Bellekten*, C.LXXIX, S.286, Ankara 2015, s.901-931); (Yavuz Ercan, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, *Bellekten*, C.50, S.198, Ankara 1986, s.679-722); Koçi Bey, *Dergâh-ı Âli Yeniçerileri, Cebeciler, Topçular ve diğer ocaklarda olan kulların devşirme olduğunu ve bunların Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni toplulukları dışında başka topluluktan kul yazılmasının yasak olduğu* belirtmektedir. (Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, (haz. Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s.53).

²⁶⁴ Abdülkadir Özcan, “Pençik”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.226-228.

²⁶⁵ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.451-454.

²⁶⁶ Çarşı ve pazarda esnaflık yaparak geçimlerini sağlayan yeniçeriler ve yeniçeri emeklilerinin çocukları, “*odamız kulu oğludur*” diye acemi oğlanı yazılmaya başladılar. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, “Acemi Oğlanlar Ocağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1958, s.186-188.

Devleti'nde askerî alanda ciddi sorunların başlamasına neden oldu²⁶⁷. Özellikle Kanuni döneminden itibaren devşirme usulüne aykırı olarak yeniçeri ocağına Türk soyundan gelenlerin alınması, yeniçerilerin gücünü zayıflattı²⁶⁸. Bununla beraber, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yeniçerilerin ticaret ve üretim faaliyetleriyle uğraşmaları, onların askerî disiplinlerinin zayıflamasına ve becerilerinin kaybolmasına sebep oldu²⁶⁹. Yine XVI. yüzyılın sonlarında (1585-1586) yaşanan enflasyonist baskı, Osmanlı topraklarına birçok altın ve gümüşün girmesine sebep oldu. Bu durum, Osmanlı'da fiyatları hızlıca yükselterek alım gücünü düşürdü. Ekonomik sıkıntı içerisinde yaşayan yeniçeriler, değeri düşük madeni para darbından vazgeçilmesini ve maaşlarına zam yapılmasını talep ettiler. Ancak merkezi hükümet artık yeniçerilerin beklentilerini karşılayamıyordu. Bundan dolayı yeniçeriler isyana kalkıştılar²⁷⁰.

Öte yandan, XVII. yüzyıl²⁷¹ ise, yeniçerileri siyasi alanda olgunlaştıran bir dönem oldu. Özellikle “*Silik padişahlar*” dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, iktidar

²⁶⁷ Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, s.95-96.

²⁶⁸ Koçi Bey, farklı gruplardan birçok kişinin ocağa girmesinin sonucu olarak askerlerin disiplin anlayışının kaybolduğunu belirtmektedir. “...Eski zamanlarda İslam askeri az, öz, temiz disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp, kulluk ulûfeli kula kalıp, âleme fesad tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok, padişahın korku yok...” (Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s.166-170); Kitab-ı Müstetab da devşirme oğlanlarının Türk’e verilmesi, yeniçeri ocağının yararına uygun olmayacağı vurgulanmıştır. (*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetâb Kitabı Mesallihî'l Müslimin ve Menafî'i'l Müminin*, (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s.93); Aziz Efendi ise ocağa kanuna aykırı asker alınmasına bağlı olarak, yeniçerilerin sayılarının hızla arttığını ifade etmektedir. (Songül Çolak, “Aziz Efendi’nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu”, *History Studies*, C.2, S.2, 2010, s.107).

²⁶⁹ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınevi, İstanbul 2014, s.29; Gelibolulu Mustafa Ali, Meva’idü’n-Nefais Fi-Kava’idi’l-Mecalis adlı eserinde “Padişahların ve beylerin şeref ve şan kazanmalarına, zenginlerin varı yoğu olan servetini toplamak için çalışmaya, özellikle sanatkârların sanatlarında ilerlemeye ve tarımla uğraşanların da ekin tarlasını ekerek helal rızık elde etmeye muhtaçtırlar. Bunlar gibi bilginlerin ilim ve kültürlerini artırmaya, olgun kişilerin hayır duaya devam etmelerine, askerlerin de savaşmaya rağbet etmeleri gereklidir” sözleriyle herkesin kendi görevini yapması gerektiğini, birbirlerinin işlerine karışılmaması gerektiğini belirtmektedir. (Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva’idü’n-Nefais Fi-Kava’idi’l-Mecalis*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.109); Selânikî, yeniçerilerin savaşa gittikleri dönemlerde çarşı pazarda esnaf kıtlığının yaşandığı görüşündedir. (Mücteba İlgürel, “Yeniçeriler”, *İA*, C.13, İstanbul 1986, s.385-395); Kemal Karpat ise devletin yeniçerilerin maaşını ödeyemediği için, yeniçerilerin ticaret ve esnaflıkla uğraşmasına göz yumulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s.61.

²⁷⁰ Bu konuda Naîmâ, devletin askeri alanda alması gereken tedbirleri şu şekilde açıklamıştır: “Askerî sınıfına mutedil bir şekilde düzen verile ki, ocaklar mamur olup, lüzum hasıl olunca düşmana karşı gitmeğe hazır olalar... Hem memlekette olan taslakçı taifesi hakları saklayarak devlete ve zeâmet sahiplerine ve evkafa zarar vermeyeler... Hem İstanbul’da ve taşrada itaatten çıkmğa muktedir olamayıp devlete köle gibi boyun eğeler...” Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Târîhi, C.6, (çev. Zuhurî Danışman), Kardeş Matbaası, İstanbul 1969, s.2964.

²⁷¹ Mustafa Akdağ, XVII. yüzyıl için padişahların kızdığı zaman, eline bir ferman vererek kapıcısını yollayıp, merkezden uzak bir vilayette görevli bulunan bir beylerbeyinin hakkından geldiği ve bu yüzyılın

çekişmelerinde etkin bir şekilde kullanılan yeniçerilerin nizamı tamamen bozuldu. “*Ocak devlet için değil; devlet ocak için*” anlayışı ön plana çıkmaya başladı²⁷². Ancak yeniçerilerin bu şekilde güçlenmesi, sipahilerin pek hoşuna gitmedi. Nitekim “*Ocak Ağaları*” adıyla, 1648-1651 yıllarında yönetimde etkin hale gelen yeniçeriler ile sipahiler karşı karşıya geldiler. Hatta Sofu Mehmed Paşa’nın sadrazamlığı döneminde, siyasi ve iktisadî alanlarda alınan birtakım tedbirlerden rahatsız olan sipahiler, isyana dahi kalkıştılar. Bundan dolayı merkezi hükümet sipahilere karşı harekete geçti. Önce sipahilerin katli için şeyhülislamdan fetva çıkartıldı²⁷³, daha sonra ise yeniçerilerle ittifak yapılarak birçok sipahi öldürüldü. Bu durum, yeniçerilerin daha da güçlenmesine neden oldu²⁷⁴.

Osmanlı Devleti’nin XVI. yüzyılın sonlarında doğuda ve batıda yapmış olduğu yıpratıcı savaşlar, iç siyasette ve toplumsal düzende ciddi sıkıntıları beraberinde getirmişti. Bu dönemden itibaren özellikle askerî alandaki talepler ve harcamalar, zincirleme şekilde devletin sosyal ve ekonomik düzeninin en alt kademelerine kadar etkilenmesine sebep oldu. Bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren savaşların uzun sürmeye başlaması, kitleler halinde asker talep edilme anlayışını geliştirdi. Ancak Batılı devletlerin askerî teknolojilerindeki ilerlemelerine karşın Osmanlı askerî sisteminin temelini, iç dinamiklerinden beslenen ve ilkel savaş aletleri kullanan tımarlı sipahiler oluştuyordu. Bu yüzden savaşların uzamaya başladığı XVII. yüzyıldan itibaren tımarlı sipahilerin önemi yavaş yavaş azaldı.

Diğer taraftan, XVII. yüzyılın başlarında iç düzende taşrada patlak veren huzursuzluklar, “*Celalî İsyamları*” adıyla kendini göstermişti. Celalî eşkıyalarının

arka planda kaldığı bir dönem olarak nitelenmiştir. Bkz. Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, s.215.

²⁷² Sadi Koçaş, “Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı”, s.1165.

²⁷³ “...Şer-i şerif ve Padişah hazretlerinin muvafık-ı şer’ olan emrine ve hatt-ı hümayuna itaat etmeyüp, ve lazım olursa mukatele ederiz deyü hilaf-ı şer’ mukatele üzerine musırr olsalar (.....) ayet-i kerimesi ve dahi (.....) fehvası üzre ısrar eyleseler (.....) fehvası üzre def’-i bi’s-seyf olunmak olsa taife-i merkumeye mukabele olunup, müdafaa-i bi’s-seyf olunmak şer’an caiz olur mu?” Bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, C.4, s.347, 353-354.

²⁷⁴ XVII. yüzyılda Osmanlı’da bulunan Avrupalı seyyahlardan biri olan Blount’a göre yeniçerilerin gücünün artması, ocak nizamının bozulmasının en önemli sebebiydi. Blount, bu konudaki düşüncelerini “*Bu ocağın en öldürücü, en ciddi bozulması yeniçerilerin gün geçtikçe güç kazanmasından kaynaklanmaktadır. Devlet yönetiminde iyi mevkiye bulunmaları onları saldırgan ve isyankâr yaptı. Yeniçerilerin yerine hiç bozulmamış birliklere ihtiyaç var. Bu yüzden bazılarını göre padişahın İran’a karşı bizzat giriştiği sefer yeniçerileri harcamak için planlanmıştı.*” şeklinde paylaşmıştır. Bkz. Henry Blount, *Doğu Akdeniz’e Yolculuk* (çev. Dilek Berilgen Cenkciler), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010, s.57.

arasında kalan reaya yerini yurdunu terk edip, daha güvenli yerlere yöneldi²⁷⁵. XVII. yüzyıldaki uzun savaşlarda talep edilen asker ihtiyacı, toprağını ve yurdunu bırakan bu işsiz güçsüz insanlardan karşılanmaya çalışıldı. Ancak bu durum yeniçeri ocağının bozulmasını daha da hızlandırdı²⁷⁶. Nitekim tımar sisteminin askerî sistemdeki değişimlere göre revize edilememesi ve uzun savaşların getirmiş olduğu asker talebi, tabanda köylü reayayı, üstte ise merkezi hükümeti etkileyen yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Diğer bir değişle yeniçeri ocağı ve tımar sistemindeki aksaklıklar devlet düzenini ve toplumsal yapıyı tümünden etkiledi²⁷⁷.

1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması'yla başlayan savaşlar, orduda asker ihtiyacının doğmasına neden oldu. Bu yüzden Anadolu ve Rumeli'deki eyalet ve sancaklardan sürekli asker talep edildi. Askerlerin cepheye gelmedikleri takdirde belirli yaptırımlarla karşılaşacakları bildirildi²⁷⁸. Ancak savaşların uzun ve yıpratıcı olması ve savaşlarda kayda değer başarı sağlanamaması asker taifesinin gönderilen emirlere itaat etmemesine neden oldu. Bu durum, çalışmamız için seçilen şehirlerdeki askerleri de etkiledi. Nitekim birçok askerın gönderilen emirlere itaat etmeyerek ya Anadolu'da kalıp eşkıyalığa kalkıştıkları ya da cepheden firar ettikleri görülmektedir. Mesela Isparta, Menteşe, Tire, Manisa, Sığla ve İzmir sancaklarından sefer-i hümayun için talep edilen bazı askerlerin sefere gitmedikleri²⁷⁹, 1691 yılında gönderilen fermanla ise seferde görevli askerlerin çeşitli bahanelerle evlerinden ayrılmadıkları ve günlük yaşantılarına devam ettikleri anlaşılmaktadır²⁸⁰. Askerlerin bu şekilde emre itaat etmemesi üzerine,

²⁷⁵ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.405-406.

²⁷⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, yeniçeri ocağının eski düzeninin kavuşabilmesi için yöneticilerin dürüst, çalışkan kişilerden seçilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni* (çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1969, s.66-70); Aziz Efendi ise, yeniçeri ocağının düzeltilmesi için öncelikle yeniçerilerin tashihlerinin yapılması görüşünü savunmaktadır. (Aziz Efendi, *Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Aziz Efendi: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman* (haz. Rhoads Murphey), Harvard University, ABD 1985, s.33-36).

²⁷⁷ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.563-564.

²⁷⁸ 1684 yılında Anadolu'nun orta kolundaki kadılara ve yeniçeri serdarlarına hitaben yazılan fermanla, bu yılki sefer-i hümayun için kazalarda, kasabalarda ve köylerde oturan yeniçeri, cebeci, topçu ve sair asker taifesinin merkeze gelmeleri tembihlenmiş, aksi takdirde dirliklerinin ellerinden alınarak, reaya taifesine dâhil olacakları belirtilmiştir. *KŞS, nr.92*, s.120/h.226.

²⁷⁹ *MŞS, nr.154*, s.92/3.

²⁸⁰ 1691 tarihli bir fermanla, "Sefere memur olan sipah, yeniçeri topçu, cebeci, Ekrad, Türkmen ve sair asker taifesinden birer bahane ile geri kalıp, karye ve kasabalarda kâr u kisbe meşgul ehl-i dükkân oldukları, nicelerinin de atlarını beslemek için tayı ile gelmek sevdasıyla ayak sürüyerek zaman

merkezden gönderilen fermanlarda, bunların yakalanıp cezalandırılması istendi²⁸¹. Hatta şeyhülislamdan alınan fetva ile seferlere gelmeyenlerin katledilmesine karar verildi²⁸². Ancak bütün bu uyarılara ve alınan kararlara rağmen yeniçerilerin savaşırlardan firar etmeye devam ettikleri, gelenlerin de atsız ve silahsız oldukları görüldü²⁸³. 1696 yılında Manisa’da, yeniçerilerin tamamı seferde görevli iken elli yedinci bölükten Emin oğlu Mehmed’in seferden firar etmesi üzerine mallarına el konulmuş ve Kanice Kalesi’ne gönderilerek tutuklanmasına karar verilmiştir²⁸⁴. 1697 yılında da askerlerin Rumeli tarafına geçtikten sonra askerî kıyafetlerini değiştirip yol üzerindeki köylere saldırarak, reayadan zorla para topladıkları ve eşkıyalık yaptıkları şikâyet konusu olmuştur²⁸⁵. Devletin uyarılara ve tedbirlere rağmen XVIII. yüzyılın başları, XVII. yüzyılın sonlarındaki durumdan pek farklı değildi. Asker ihtiyacını karşılamak amacıyla Anadolu’nun her yerine fermanlar gönderilerek asker talep edilmeye devam edildi. Ancak askerlerin birçoğu sefere gelmeyip, Anadolu’nun içlerine doğru dağılarak eşkıyalık yapmayı sürdürdüler²⁸⁶.

Öte yandan, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılan savaşlarda, stratejik öneme sahip kalelerin ele geçirilmesi hedeflenmişti. Özellikle Karadeniz’in kuzeyindeki kaleler, bu açıdan oldukça önemliydi. Bu kalelerin korunması ve ele geçirilmesinde Trabzon’daki yeniçerilere büyük iş düşüyordu. Ancak Trabzon’daki yeniçeriler çeşitli bahaneler öne sürerek bu seferlere katılmadılar. 1696 yılında Trabzon’da bulunan 1100 nefer yeniçeri Azak Kalesi muhafazasında görevlendirildiler. Ancak yeniçeriler, mevaciblerini aldıktan sonra seferden firar ettiler. Bunun üzerine yeniçeri ağası Mahmud’a gönderilen emirle,

geçirdikleri...” belirtilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 102, s.24/h.86.* Askerlerin sefer gelmemelerine dair diğer örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.32/h.109; BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.37/h.144.*

²⁸¹ Bu göreve kimi zaman yeniçeri serdarları kimi zaman da turnacıbaşılar görevlendirildi. Mesela Kayseri’de sefere gitmeyen askerlerin yakalanıp cezalandırılması için Turnacıbaşı İbrahim tayin olmuştur. *KŞS, nr.93, 242/2.* Turnacıbaşılardan görevleri hakkında ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, “Turnacıbaşı”, *DİA, C.41, İstanbul 2012, s.428.*

²⁸² “ *Gerek hafif ve gerek ağır olarak savaşa çıkın, ister genç ister ihtiyar, ister binekle, ister yaya olarak savaşa çıkınız (Kur’an-ı Kerim 9/41) İhmâl ve tekâsül iderler ise, ism-i azîm ile ism olup dünyâda ta’zîr-i şedide ukbâda azâb-ı elime müstehk olur. Bu sûretde zikr olunan cihâdün farzını inkâr idenlere şer’an ne lâzım gelür? Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur. Isrâr idüp tecdîd-i îmân itmeyenlerin katleri helâl olur.*” *BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.1/h.1.*

²⁸³ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.37/h.144.*

²⁸⁴ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.424/h.1780.*

²⁸⁵ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 109, s.2/h.4. (19 Haziran 1697)*

²⁸⁶ 1716 yılında Temeşvar muhafazasında görevli züema ve erbâb-ı tumarın firar etmesi üzerine yerlerine mülazımlar görevlendirilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 125, s.38/h.147.*

fırar eden yeniçerilerin yakalanıp, Canik Kalesi'ne kalebent edilmeleri istendi²⁸⁷. Yine 1708 yılında Kırım serhadlerinde görevli yeniçerilerin bir kısmı, ya ticaretle uğraştıklarını söyleyerek ya da başka bahaneler ileri sürerek görevlerine gitmediler. Ancak bu durumun anlaşılması üzerine, yeniçeri zabiti Ali Ağa'dan serhad muhafazalarında görevli yeniçerilerin oturdukları yerlerde kalmasına izin verilmeyerek, görevli oldukları kalelere gönderilmesi istendi²⁸⁸.

XVII. ve XVIII. yüzyılda cülus bahşişi meselesi, yeniçerilerin toplumsal düzeni bozmasında en önemli etkenlerden biriydi²⁸⁹. Devlet, 1683'den sonra bir yandan kapıkulu askerlerinin sayılarını azaltmaya çalışırken bir yandan da uzun süreli savaşlar sebebiyle her dönem asker talep etmeye devam ediyordu. Ancak yeniçeri sayısındaki artış ve uzun süren savaşların finansmanı devletin iktisadî yapısını olumsuz yönde etkiledi²⁹⁰. Bunun sonucunda, cülus bahşişi alamayan yeniçeriler isyana kalkıştılar²⁹¹. 1687 yılında tahta geçen II. Süleyman'ın asayişini yeniden temin etmek ve devlet otoritesini güçlendirmek için bu isyancılara karşı bir hatt-ı hümayun yayınladı²⁹². Ancak yeniçeriler, sosyal düzeni bozmaya ve seferlerden fırar etmeye devam ettiler. 1695 yılında tahta geçen II. Mustafa uzun zaman sonra ordunun başında sefere çıkmış ve Anadolu'daki yeniçerilerin tamamı

²⁸⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.407/h.1700. (31 Mayıs 1697)

²⁸⁸ TŞS, nr.56 (1870), s.106/2.

²⁸⁹ Aaron Hill, yeniçerilerin sayılarının ve kazançlarının arttığını, giderek güçlenen yeniçerilerin devleti tehdit eden bir güç olduklarını belirtmiştir. Bkz. Gülçin Üçel Aybeti, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.156.

²⁹⁰ Devlet askerlerin cülus bahşişini ödemek için memurların ve vakıflardaki görevlilerin maaşlarına bir ya da alt ay el koymuştur. 1692 yılında gönderilen fermanında, cülus bahşişinin karşılanması için ulufe alan görevlilerin birer aylık maaşları yeniçerilere verilmek üzere tahsil edilmesi emredilmiştir. TŞS, nr.46 (1860), s.150/1.

²⁹¹ II. Süleyman'ın tahta geçmesinden sonra At meydanına gelen cebeci askerleri "ulûfelerimiz her zaman ise hazırımız. Cülûs bahşişi ve terakkî ve gulâmiyye ve veldeş isteriz, müsâ'ade olunmaz ise cem'iyetimiz dağıtmazız" diyerek isyan bayrağını açtılar. Bunlara destek olan yeniçeriler de "sefer yoldaşlarımızın bi't-tamâm ulûfe ve bahşiş ve gulâmiyye ve terakkî ve veledişleri virilmeyince, biz de ulûfemizi almazız ve cem'iyetimizi bozmazız" diyerek ulufelerini alamadıkları takdirde sosyal düzeni bozacaklarını ifade ettiler. Bkz. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1109; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.327.

²⁹² Bu hatt-ı hümayunda "Siz ki, vezîr-i a'zamım ve yeniçeri ve sipâh ve cebeci ve topçı kullarımız, cümleliğe selâm ve du'â iderim. Bu âna gelince pâ-yi tahtımızda ve Rûm-ili ve Anadolu'da halkı âteşlere yakup, âlemi harâba virdiniz. Bu devlet pâdişâhlığın yohsa size mi sipâriş itdiler. İçerü ve taşra mansıplarımızda olan ocak ağalarını istediğünüz gibi tebdil ü tagyîr idüp, gün geçmez cem'iyetden şehri İstanbul'u ber-bâd idüp agniyâsı fakîr ve fakîri zelîl oldı ve bir alay ibâdu'llâhın ırzların pâymâl ve âleme rûsvâ eylediniz. Yohsa size dünyâda cevâb virir yok mu? Ba'de'l-yevm bu vaz'-ı nâ-hemvâr ve fitne vü gulüvvden el çeküp, hayır du'âm alırsız ve illâ bed-du'âma uğrarsız." diyerek en açık bir dille yeniçeriler ve isyancılar tehdit edilmiştir. Bkz. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1121.

seferde görevlendirilmiştir²⁹³. Fakat bu dönemde de yeniçerilerin birçoğu yerlerinden hareket etmedikleri gibi “*mir-i emvâl tahsili ile memurum*” bahanesiyle seferlere gelmemişlerdir²⁹⁴.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren asker ihtiyacından dolayı ocağa askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınmasının had safhaya ulaşması ve yeniçerilerin itaatsizlikleri eşkıyalık olaylarının artmasına neden oldu²⁹⁵. Ulufelerini alan yeniçeriler de dâhil olmak üzere birçok asker, Anadolu’daki şehirlere dağılarak reayaya eziyet etmeye başladı. Nitekim Anadolu’nun farklı bölgelerindeki şehirlerde en sık rastlanılan konunun yeniçerilerin reayaya zulmettiklerine dair şikâyetlerdir. Özellikle taşrada başboş kalan yeniçerilerin sefere gideceklerini bahane ederek ahaliye eziyet ettikleri görülmektedir. Manisa’da Yeniçeri Osman’ın reyanın bağ, bahçe ve tarlasına el koyduğu anlaşılmaktadır²⁹⁶. Ocak 1689’da Ayntab’da sefere gitmeyen yeniçeriler, reyanın mallarını zorla ellerinden almışlar, dükkânları ve evlerini basıp eşkıyalık yapmışlardır²⁹⁷. Kayseri’de 1690 yılında binden fazla yeniçeri, şehirde gezerek reyanın canına ve malına kast etmiştir. Şehrin içine hızlıca yayılan bu eşkıyalar, Beşkefere Mahallesi’ndeki reyanın eşyalarını ve mallarını zorla ellerinden alıp, reyanın perişan olmasına neden olmuşlardır²⁹⁸. 1701 yılında yeniçeri taifesinden Tiryaki Ali, damadı İbrahim ve Gürşitan’ın birkaç kez tutuklanmalarına rağmen sürekli fitne ve fesat içerisinde olmaları üzerine, Saruhan Sancağı mutasarrıfı ve Akhisar kadısından bunların tekrar tutuklanmaları talep edildi²⁹⁹. Bu haberin duyulması üzerine, firar eden Tiryaki Ali’nin yakalanıp, Manisa Kalesi’ne gönderilmesi istendi³⁰⁰. Başka bir belgede Trabzon’da bulunan yeniçerilerin zabıtlar vasıtasıyla seferde görevlendirilmesi istenirken, bunların sefere gitmeyerek reayayı zulmettikleri ve reyanın eşya ve erzaklarını gasp ettikleri

²⁹³ Ocak 1696’da Anadolu’nun sol ve orta kollarındaki kazalarda bulunan kadı, vilayet ayanları ve yeniçeri serdarlarından baharda yapılacak olan seferde bizzat padişahın katılacağını belirtilmiş, bütün askerlerin ve emekliye ayrılmış olanların da dâhil olmak üzere hepsinin Davutpaşa’da orduya katılmaları istenmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.70-71/h.257, 258, 259, 260; GŞS, nr.44, s.188/1; KŞS, nr.101, s.151/1.

²⁹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.23/h.96. (10 Haziran 1697)

²⁹⁵ “...aralarına merâsim ve âdâb-ı hizmet ve levâzim-i edâ-i şükr-i nimetden bî-haber ecnebiler karışub çorbacılıklar ve çavuşluklar ve serdarlıklar ocaktan yoluyla gelüb merâkî ve medârice hizmette terakkî iderek tahsil-i istihâl idüb emekdâr olanlara virilmeyüb...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.42/h.172.

²⁹⁶ MŞS, nr.158, s.68/1.

²⁹⁷ GŞS, nr.39, s.41/3.

²⁹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.126/h.397. (9 Nisan 1690)

²⁹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 113, s.3/h.9. (28 Mayıs 1701)

³⁰⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.3/h.9. (30 Mayıs 1706).

haberi alınmıştır. Bunun üzerine reayadan oluşturulan ve “*nefir-i âmm*” denilen güçlerle bunların üzerlerine gidilip haklarından gelinmesi istenmiştir³⁰¹. Burada dikkati çeken husus, devletin özellikle bu dönemde yerelde işbirliğine ihtiyaç duyması ve reayaya eşkiya ile mücadelede sorumluluk vermesidir. Zira İkinci Viyana Kuşatması ve devamındaki çok cepheli savaşlarda, nefir-i âmm yoluyla asker ihtiyacını karşılamak ve dirlik sahibi olan asker taifesinin sefere gönderilmesini sağlamak için merkezden Anadolu’daki eyalet ve sancaklara fermanlar gönderilmiştir. Ancak yeniçerilerin bazıları, bu durumu suistimal edip nefir-i âmm olduklarını söyleyerek sefere gitmedikleri anlaşılmaktadır³⁰². Diğer yandan da, ziraat ile uğraşan reaya ve reaya oğullarından bir ferdin yeniçeri olmasına izin verilmemesi için 1706 yılında hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Ancak Ayntab’daki reayanın ya uyarılara dikkate almadıkları ya da kanuna aykırı usullerle yeniçeri oldukları söylenebilir. Zira Ayntab’daki yeniçeri taifesi, ekseri Ayntab ve çevresindeki tımar ve zeamet köyleri reayasından oluştuğu tespit edilmektedir. Ayrıca reaya zümresinden yeniçeri olan bu kişilerin kendi aralarında ittifak kurup reayayı tahrik ettikleri, vergilerin tahsiline mani oldukları, ehl-i örfün evlerini basarak mallarını yağmaladıkları ve şarap talebiyle zimmilerin evlerine girerek Ayntab’da sosyal düzenin bozulmasına sebep oldukları görülmektedir³⁰³. Bu durum, aslında bize reaya ile askerî sınıf arasındaki geçişin kolaylaştığını ve savaşların reaya üzerindeki olumsuz etkisini göstermektedir. Çünkü XVII. yüzyılın sonlarında nefir-i âmm yoluyla reayanın askere alınması ve ücret verilmesi askerlik mesleğinin merak uyandırmasına neden olmuştur. Bu durum da özellikle köylerde yaşayan genç işsiz reayanın ve yerini yurdunu bırakıp zengin kişilerin çiftliklerine sığınanların dikkatini fazlasıyla çekmiş olmalıdır.

Yeniçerilerin sefere katılmasından yeniçeri serdarları sorumluydu³⁰⁴. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yeniçeri ocağının nizamının hızla bozulmasından

³⁰¹ TŞS, nr.48 (1862), s.162/2.

³⁰² BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.23/h.96. (10 Haziran 1697)

³⁰³ GŞS, nr.68, s.1/1.

³⁰⁴ Anadolu’nun sağ kolunda bulunan kadılara ve kazalardaki yeniçeri serdarına gönderilen hükümde, “*iş bu sene-i mübârekede sefer-i hümayunum için ziyâde asker tedarükü ehem-i mühimmat-ı dîn ve develetimden olmağla taht-ı kazânızda vâki’ nevâhî ve kurâda sâkin mukim ve misâfir sahibü’l-esâmî dergâh-ı mu’allâm yeniçerileri ve cebeci ve topçu taifesin evlerinden ve yerlerinden ihrâc ve serdarlar bayraklar açub neferâtını bayraklar altına cem’ ve vakt-i mezbûrde Edirne sahrâsında mevcûd bulunmaları....*” istenmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.45/h.183; BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.141/h.536. Yeniçeri serdarları aynı zamanda eşkiyaların yakalanmasından da sorumluydu. 1684 yılında

dolayı bazı kişilerin rica ve kayırmayla yeniçeri serdarlığına getirildiği görülmektedir³⁰⁵. Bu durumdan hareketle, kanun dışı faaliyetlerde bulunmaya başlayan yeniçeri serdarları reayaya eziyet etmeye, seferden firar etmeye³⁰⁶ ve güç sahibi kişilerle ittifak ederek eşkıyalık yapmaya başladılar. 1685 yılında Ayntab'da bulunan yeniçeri serdarı, yerine vekil koyarak savaştan firar etmiştir³⁰⁷. 1696 yılında ise Mihaliç serdarı Süleyman, Alaiye serdarı Mahmud, Turgutlu serdarı Mehmed ve Balıkesir serdarı sefere katılmadıkları için, mallarına el konularak tutuklanmalarına karar verilmiştir³⁰⁸. 1701 yılında daha önce yeniçeri serdarlığı yapmış olan Mahmud ile beraberindeki kırk beş eşkıyanın, Manisa'da zeamet köylerinden olan Belen isimli köyde zeamet toprağına müdahale edip eşkıyalık yapmaları üzerine, tayin olunan mübaşir yoluyla bir an evvel yakalanıp İzmir Kalesi'ne gönderilmeleri istenmiştir³⁰⁹. 1710 yılında yine Manisa'da yeniçeri serdarı olan el-Hâc İlyas'ın bazı kişiler ile anlaşarak beş altı yıldan beri ahalinin mallarına zorla el koyduğu ve gönderilen emirlere itaat etmediği gerekçesiyle, bir an evvel yakalanıp cezalandırılması istenmiştir³¹⁰.

Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde Anadolu'da sosyal düzeni bozan hadiseler, birçok kurumda karışıklığa sebep olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında Bursa'da görevli bir avcıbaşı ile doksan nefer avcı, hırsız ve eşkıyayı yakalamakla ve şehrin asayişini sağlamakla sorumlu idiler³¹¹. Fakat avcı neferatı, yeniçerilerin görevlerine müdahalede bulunarak ve onlarla çatışmaya başlamışlardı. 1696 yılında avcı neferlerinin sayısının hızla artmasıyla birlikte birçok neferi Anadolu'daki şehirlerde mübaşir namıyla reayayı zulmetmeye kalkıştılar. Bunun üzerine bunların teftiş edilerek beratlarının olup olmadığının tahkik edilmesi istendi³¹². 1701 yılında ise avcı neferatının sayısı kırka düşürüldü. Ancak avcı neferlerinin reayaya zulmetmeye devam etmeleri üzerine, avcı

Maraş'da bulunan voyvodalar, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları ve iş erlerinden bölgede bulunan eşkıyaların haklarından gelinmesi istenmiştir. *GŞS, nr.35, s.282/1.*

³⁰⁵ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.34-35.

³⁰⁶ "Hareket-i hümayunuma dahi karib ve sefer-i hümayunuma me'mûr olan yeniçeri serdarlarından el-ân kimesne gelmeyüb me'mûr oldukları hidemât-ı aliyyemde taksîratları vaki' olmağla cümlesi 'itâb ve 'ikâba mustehakk olmuşlardır." *BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.122/h.388.*

³⁰⁷ *GŞS, nr.35, s.222/1.*

³⁰⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.22/h.74. (21 Ağustos 1695)*

³⁰⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.53/h.150; MŞS 171, s.145/1.*

³¹⁰ *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 56, s.480. (12 Aralık 1710)*

³¹¹ M. Asım Yediyıldız, "Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658)", *Vakıflar Dergisi*, C.23, 1994, s.201.

³¹² *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.147/h.640. (30 Eylül 1695)*

namıyla bir ferdin kalmamasına karar verildi³¹³. Daha sonra da avcı neferlerinin yeniçeri kıyafetleriyle gezdiği, içlerine Yahudi ve Hıristiyanların karıştığı haberi alındı. Bu gelişmeler üzerine, avcı neferlerinin sayısının yirmi ile sınırlandırılması ve avcılarının piyade kalemine kaydedilmesi istendi³¹⁴.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu şehirlerinde sosyal düzeni bozan birçok farklı eşkıya grubu vardı. Çalışma dönemimiz içerisinde seçilen şehirlerdeki yeniçerilerin zaman zaman farklı gruplar veya kişilerle ittifak yaparak eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Mesela Saruhan'da H.1101 senesinin sürsât, avâriz ve bedel-i nüzul malını toplamakla görevli Seyyid Ahmed Ağa'nın görevini yapmadığı, sefere çağrıldığında emre itaatsizlik ederek Aydın'da seferden firar eden altmış kadar yeniçeri, elli atlı sekban ve yüz levent ile birlikte köylere inerek "zincir akçesi" namıyla reayadan para aldıkları ve mâl-ı miri tahsilinden sonra hane başına yüz ellışer kuruş daha aldıkları haberi üzerine, Seyyid Ahmed Ağa'nın suçu var ise topladığı mal ve paraların geri alınması, aksi takdirde cezalandırılacağı bildirildi³¹⁵. Bunun yanı sıra İkinci Viyana Kuşatması'yla beraber askerî harcamaların hızla artması, devletin reayadan yeni vergiler talep etmesine neden oldu. Ancak merkezi otoritenin zayıflamasından faydalanan yeniçeriler, Anadolu'daki şehirlerde vergilerin toplanılmasına mani olmuş ve vergi tahsili için görevlendirilen memurlara baskı yapmışlardır. 1708 yılında Ayntab'da oturan asker taifesi üzerlerine düşen avârizları vermeyerek devleti zarara uğratmışlardır. Yine aynı belgede yeniçerilerin her biri beşer onar adamla "emmim oğlu, dayım oğlu, yiğenim" deyip reayaya sahip çıktığı ve bunları yeniçeri zümresine dâhil ettikleri görülmektedir. Bunun üzerine, Ayntab naibi ve yeniçeri serdarına gönderilen fermanda, yeniçeri ocağına dâhil olacak kişilerin kanun üzere kardeş ve çocuklarından alınması, bunların dışında reaya taifesinden kişilerin ocağa dâhil ettirilmemesi istenmiştir³¹⁶. Ancak 1709 yılında Kayseri sancağında oturan reayadan eşkıyalık yapanlara, sipahiler ile yeniçeriler

³¹³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.67/h.209. (6 Temmuz 1701)

³¹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.85/h.281.(30 Aralık 1701); XVIII. yüzyılda da şehirlerde avcılık görevinin devam ettiği ve yeniçerilerle halen çatıştıkları görülür. 1714 tarihinde avcı neferinin sayısının üç yüze çıktığı ve yeniçerilere müdahil oldukları tespit olunmuştur. BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.127/h.500.

³¹⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.131/h.546.

³¹⁶ "...askeri taifesi karındâşına ve sulbî oğullarından maâdasına ammim oğlu, dayım oğlu ve yiğenim ve akrâbamdır deyü ve askerlikle alakaları olmayub reâya ve reâya oğullarına sahib çıkub reâya taifesi askeri zümresinden temyüz ve tefrik mâl-ı miriye kesr ve noksan tertib ittürülmek üzereler ki...." GŞS, nr.60, s.231/2.

“karındaşımız ve akrabamız” diyerek sahip çıkmaya devam etmişlerdir³¹⁷. Bu durum, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu’nun farklı bölgelerindeki şehirlerde reaya-asker ilişkisinin başka bir yöne evrildiğini göstermektedir. Buradan Osmanlı toplumunda sınıflar arasındaki geçişlerin kolaylaştığını söyleyebiliriz.

Yeniçeri ocağına gerekli gereksiz herkesin girmeye başlaması, Anadolu’daki şehirlerde pek çok kişinin yeniçerilik iddiasında bulunmasına ve eşkıyalık yapmasına neden oldu. Osmanlı askerî sisteminin bel kemiğini oluşturan yeniçeri ocağındaki bu disiplinsizlik ve bozulma, Anadolu’da yaşayan reayayı da cesaretlendirerek yeniçeriliğe özendirdi³¹⁸. Nitekim bu durum, yeniçerilik iddiasında bulunanları başka kişilerin can ve mal güvenliğine saldırı, yaralama, katletme, genel düzeni bozma ve yol kesme gibi kanuna aykırı davranışlarda bulunmaları konusunda cesaretlendirdi. Ayntab’da 1690 yılında serdar olan Mustafa çavuş ile yeniçerilik iddiasında bulunan bazı kişiler dükkânlar açıp malları yağmalamış, ahalinin canına ve malına kast etmişlerdir³¹⁹. 1706 yılında Manisa sakinlerinden Musa, yeniçerilik iddiasında bulunarak yanına topladığı adamlarla geceleri reyanın evlerini basıp, birçok kişiyi yaralamış ve katletmişlerdir³²⁰. 1712 yılında Giresun’a tabi Keşab³²¹ kazasında yeniçerilik iddiasında olan bazı kişilerin “*dirlik ve dirliksiz seferliyiz*” diyerek reayaya zulmettikleri haberinin alınması üzerine, Trabzon kadısına ve dizdarına gönderilen fermanla, kazada asayişi bozan eşkıyaların yakalanıp Trabzon Kalesi’ne kalebent edilmeleri istenmiştir³²². Ayntab kazasında askerlikle alakaları olmayan reyanın yeniçerilik iddiasında bulunmaları üzerine, yeniçeriler dışında kimsenin ocağa alınmaması, asker kıyafetleri giydirilen reyanın çarşı pazarda gezdirilmemesi ve herkesin üzerine düşen vergileri ödemeleri konusunda uyarılar yapılmıştır³²³. Hatta hükümet, yeniçerilerin yanında olduklarını göstererek yeniçerilik iddiasında olanların ocaklarda hizmet görmüş yeniçerilerin önüne geçemeyeceği,

³¹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.15/h.46. (21 Ocak 1709)

³¹⁸ TŞS, nr.55 (1941), s.133/1.

³¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.70/h.235. (19 Şubat 1690)

³²⁰ BOA. A. DVNS. ŞKT. 46, s.60. (29 Eylül 1706)

³²¹ Osmanlı yer adlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.291.

³²² BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.146/h.639. (27 Nisan 1712)

³²³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.86-87/h.437. (8 Ocak 1712)

bunların kesinlikle ulufe sahibi veya yeniçeri olamayacağı konusunda uyarılarda bulunuyordu³²⁴.

Yeniçerilerin özellikle ikamet ettikleri yerlerde reyayı sık sık baskı altına aldıkları ve buldukları yerlerde birbirleriyle çatışarak toplumsal düzeni bozdukları görülmektedir. Manisa sakinlerinden yeniçeri Ahmed, Uncuboz köyünde ahaliyi tahrik ederek kassar taifesinin su kullanmasını engellemiştir³²⁵. Ayntab sakinlerinden Devocioğlu Yusuf, Muhzırbaşı Ali ve Mehmed isimindeki yeniçeriler ise reyaya zulmederek eşkıyalık yapmaya kalkışmışlardır³²⁶. Devlet, taşrada görülen yeniçeri eşkıyalarına karşı, yerel yöneticilerin yanı sıra mübaşirler ve çavuşlar da görevlendirmiştir. Ancak iç düzendeki bozukluklardan iyice cesaretlenen yeniçerilerin tayin edilen mübaşirlere, çavuşlara itaat etmedikleri anlaşılmaktadır. Trabzon'da seferlerden firar eden yeniçerilere karşı ocak tarafından mübaşirler, çavuşlar ve zabitler tayin olunmuş, fakat bunların yeniçerilerle mücadele edecek iktidarları olmadığından, yeniçeriler reyaya zulmetmeye devam etmişlerdir³²⁷. 1712 yılında Ayntab'da Ömer, Abdurrahman ve Osman isimindeki yeniçeriler Ayntab Kalesini basıp, kale neferatından Hasan, Hacı Mustafa, Mahmud ve diğer Hasan'ı yaralayıp üzerlerine gönderilen zabitleri etkisiz hale getirip eşkıyalık yapmayı sürdürdüler³²⁸. Yine 1712 yılında Giresun kazasında bulunan yeniçeriler, iki gruba ayrılarak birbirleriyle çatışıp ahalinin evlerinden çıkamamalarına ve toplumun huzur ortamının bozulmasına sebep oldular³²⁹.

Öte taraftan, yaşanan zihniyet değişimi ve ahlâkî çöküntünün XVIII. yüzyılda iyiden iyiye hissedildiği görülmektedir. Zira Hazret-i Peygamber soyundan gelen seyyidlerden bazılarının dahi Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirlerde yeniçerilik iddiasında oldukları ve ulemeden bazı kişilerin eşkıyalarla ortak hareket ettikleri tespit edilmektedir. Mesela 1706 yılında Trabzon'daki seyyidlerin bazıları yeniçerilik iddiasında bulunarak, asker taifesi ile ittifak edip reyadan zorla "salyane" akçesi namıyla para toplamaları üzerine, bu eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmaları için

³²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.70/h.219. (23 Haziran 1714)

³²⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.94/h.322. (26 Ağustos 1699)

³²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.262/h.1143. (6 Nisan 1713)

³²⁷ TŞS, nr.48 (1862), s.162/1.

³²⁸ GŞS, nr.63, s.6/1.

³²⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.146/h.641. (27 Nisan 1712)

Trabzon, Giresun, Keşab ve Akköy’de bulunan kadılar uyarılmıştır³³⁰. 1714 yılında Manisa mukataasından Kırkağaç kazasında, Hacı Abdülkerim oğlu Seyyid Mustafa yeniçerilik iddiasında bulunarak eşkıyalık yapmaya kalkışmıştır³³¹. Başka bir belgede ise, Temmuz 1714 yılında Ayntab’ın eski müftüsü Basmacıoğlu Mehmed’in yeniçeri eşkıyasıyla bir olup, mahkemeyi basması, sahte arzlar düzenlemesi ve ahalinin huzurunu bozması sebebiyle sürgün edilmesine karar verilmiştir³³².

Osmanlı Devleti, 1683-1718 yılları arasında yeniçerilerin eşkıyalıklarının önüne geçmek ve yeniçeri ocağını eski düzenine kavuşturmak için birtakım tedbirler aldı. Öncelikle seferlerden firar ederek eşkıyalığa girişen yeniçeriler suçlarına göre sürgün, kalebent, mallarına el koyma ve idam gibi cezalara çarptırıldı³³³. 1689 yılında sadarete getirilen Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında ise, askerî harcamaları azaltmak ve askerlikle ilgisi olmayanları tespit etmek amacıyla asker sayımı yaptırıldı. Bu sayımlarla askerler arasına karışmış ve ulufe sahibi olmuş reayanın tespit edilmesi amaçlandı³³⁴. Mesela tetkik ettiğimiz dönem içerisinde nüfus olarak Ayntab’ın iki katı olmasına rağmen, Trabzon’daki yeniçeri sayısının oldukça az olması, Ayntab’da haksız yere yeniçeri olanların daha fazla olduğunu göstermektedir³³⁵. Zira Ayntab’daki reayanın büyük çoğunluğunun yeniçeriler arasına karışması ve seyyidlik iddia edenlerin Ayntab’da oldukça fazla olması, ortaya çıkan bu durumun sebebi olmalıdır. Bu yüzden XVII. yüzyılın sonlarından itibaren askerî tahrirlere önem verildiği ve sık sık yaptırıldığı görülmektedir³³⁶. III. Ahmed döneminde ise yeniçeri ocağı ve askerî alandaki gelişmeler önceki dönemlerden farklılık göstermektedir. Modern bir dünya görüşüne sahip olduğu düşünülen III. Ahmed, Batı ile Doğu medeniyetlerini birleştirmeyi hedeflemiş, ordu ve birçok alanda Avrupa tarzı ıslahatlar yapma gayretinde olmuştur. Ancak bu dönemin trajik olarak yeniçerilerin kısıktırılması sonucu bir iç isyanla bitmesi dikkate değerdir³³⁷.

³³⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.10/h.12. (30 Mayıs 1706)

³³¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.136/h.524. (16 Mart 1714)

³³² BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.110/h.334. (1 Ağustos 1714)

³³³ MŞS, nr.165, s.91/1; MŞS, nr.166, s.83/1.

³³⁴ MŞS, nr.165, s.115/3.

³³⁵ 1690 yılında Ayntab’da 267 yeniçeri varken; Trabzon’da 174 yeniçeri vardır. Bkz. GŞS, nr.39, s.34-35; TŞS, nr.40 (1854), s.121-125.

³³⁶ Asker tahriri ile ilgili belgeler için bkz. MŞS, nr.165, s.93/2; KŞS, nr.98, s.176/1; TŞS, nr.53 (1867), s.105/3; GŞS, nr.49, s.181/1; BOA. A. DVNS. MHM. d. 109, s.13/h.54.

³³⁷ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.110.

Zira Patrona Halil İsyanı (1730) olarak bilinen bu hadisenin birçok sebebi vardı. Ancak Tayyartzade Ata'nın "*Bazı Vakayı-i Tarihiyye*" sinde anlatılan hadiseler, XVIII. yüzyıldaki ıslahatların neden başarılı olamadığını özetlemektedir. Özellikle askerî alanda yapılan ıslahatlar ve ıslahat teşebbüsleri konusunda ulema ve devlet ricalinin yeteri kadar bilgilendirilmemesi, bu isyanın en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir³³⁸.

2.2.2. Bağımsız Askerler: Saruca-Sekban ve Levendat Birliklerinin Eşkîyalıkları

XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında devleti uğraştıran problemlerin başında saruca-sekban³³⁹ ya da levendat³⁴⁰ denilen başıboş askerlerin yaptığı eşkıyalık hareketleri gelmektedir.

1683 yılından itibaren Avrupa devletlerine karşı girişilen savaşlarda orduda ateşli silahlar kullanabilen askerlere çok fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Batı Anadolu'daki sancaklardan her on haneden harbe kadir bir asker talep edilmiştir³⁴¹. Ancak bu çeşit talepler bir andan da yeniçeri ocağının nizamına aykırı asker alımlarını hızlandırmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, çift bozanlık hızla artmış, toprağını bırakan gençler ise saruca sekban ve levendat gruplarını oluşturmaya başlamıştır³⁴². Osmanlı taşrasında bu gelişmeler yaşanırken taşradaki idareciler de kapılarında besledikleri saruca sekban birliklerinden destek alarak, padişahın taşradaki yürütme yetkisini bırakma eğilimine girmişler ve eşkıyalık yapmaya yönelmişlerdir. Bütün bu olumsuz gelişmeler, kaçınılmaz olarak reaya-asker ilişkisine zarar verdi. Reaya içerisinden saruca sekban birliklerine giren gençler, diğer askerî birliklerin sahip

³³⁸ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM Dergisi*, S.6, Ankara 1995, s.181.

³³⁹ *Saruca-sekban*: Anadolu'da türeyen itaatsiz askerler için kullanılan bir tabirdir. XVII. yüzyıl boyunca servet sahibi olan güçlü ve nüfuzlu aileler yanlarına aldıkları saruca-sekban askerleriyle buldukları yerlerin sancak ve eyalet yönetiminde söz sahibi olmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.III, s.128; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s.51-61.

³⁴⁰ Çiftbozan reaya topluluğu olarak ortaya çıkan levendlik, XVII. yüzyılda Celali isyanlarında etkin rol oynayarak kapıkulu askerleriyle rekabete girmişler ve zamanla eşkıyalığa sürüklenmişlerdir. Levendlerin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

³⁴¹ *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 10*, s.38/h.139. Yine bu bölgede bulunan yedi sancaktan daha sonra 1100 nefer süvari talep edilmiştir. Buna göre her 200 nefere bir bayrak ve ağa tayin edilmiştir. Dört bayrak 200 neferden oluşurken, bir bayrak 300 nefer süvariden oluşmuştur. *MŞS, nr.162*, s.37/1.

³⁴² Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.136-137.

oldukları hakları elde etmek istediler. Sefer zamanı bittikten sonra başıboş kalan saruca-sekbanlar ise, devlet görevlilerinin kapılarına sığınmak zorunda kaldılar. Hatta bu dönemde, taşradaki görevlilerin ayrıcalıklarını, kapılarında besledikleri bu tüfekli askerî birlikler belirledi ki, bu durum devletin askerî gücünün merkezden taşraya ve kırsal alanlara kaydığı anlamına gelmektedir³⁴³. Yine bu husus, bize XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'yu kasıp kavuran “*Celali isyanlarını*” da aklımıza getirmektedir. Zira çıkış dönemleri farklı olsa da bu dönemde ortaya çıkan eşkıyaların özellikleri, Celali isyanlarına sebep olanlarla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında yapılan savaşlar, Anadolu'da asayişin kaybolmasına ve eşkıyalık olaylarının artmasına neden oldu. Öyle ki kahvehaneler artık bu dönemlerde eşkıyaların türedikleri yerler haline geldi³⁴⁴. İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra, Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülen bu eşkıyalar, incelediğimiz arşiv belgelerinin diliyle “*türedi*³⁴⁵”, “*kapulu ve kapusuz*³⁴⁶” “*bacasuz*³⁴⁷” “*levendât makûlesi*³⁴⁸”, “*haramzâde*³⁴⁹”, gibi isimlerle adlandırılmıştır.

Uzun savaşların yarattığı olumsuz hava, 1683'deki İkinci Viyana Kuşatması bozgunuyla birlikte Osmanlı Devleti'nde iyiden iyiye hissedilmeye başladı. Bu sırada Anadolu'daki eşkıya liderleri, idarî boşluktan yararlanarak yanlarına topladıkları levendler ile şehir ve köyleri yağmaladılar. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da ortaya çıkan eşkıya liderleri Yedigâröğlü, Akkaş, Kara Mahmud³⁵⁰, Topal Osman³⁵¹ ve Yeğen Osman Paşa adlı şakilerdi³⁵². Burada Yeğen Osman Paşa'ya ayrı bir parantez açmakta fayda vardır. Yeğen Osman Paşa, Avusturya seferi sırasında cepheden

³⁴³ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s.169-170.

³⁴⁴ *MŞS, nr.161*, s.90/2.

³⁴⁵ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 101*, s.30/h.95. (9 Nisan 1691)

³⁴⁶ *GŞS, nr.55*, s.251/1.

³⁴⁷ *TŞS, nr.42 (1856)*, s.69/2.

³⁴⁸ *MŞS, nr.164*, s.127/1.

³⁴⁹ *GŞS, nr.35*, s.279/2.

³⁵⁰ “*Beç inhizâmından sonra Anadolu diyârında Akkaş ve Kara Mahmûd ve Yâdigâröğlü ve Yeğen Osman Bölükbaşı nâm sekbân u saruca eşkıyâsı sancakkaldırup, birbirlerine i'ânet ile bin mikdâr erâzili başlarına cem' eyleyüp, Sivas'dan Bolu'ya gelince kurâ vü kasabâtı gâret ü hasâret idiüp, âmed ü şüd münkatı' olduğu der-i dîvâna arz olundukda...*” Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1024; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.156.

³⁵¹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 102*, s.220/h.844. (16 Nisan 1692)

³⁵² *1596'da parlayan ve on beş yıla yakın süren büyük celâli fırtınasının en tanınmış adamı Karayazıcı olduğu gibi, 1683 Viyana felâketinin arkasından gelen “türedi” isyanı olaylarının ünlü kişisi de Yeğen Osman bölükbaşıydı...*” Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Türkiye Tarihi”, s.236.

fırar ederek, Anadolu'ya geçmiş ve etrafına topladığı birçok saruca sekban ve levendat ile eşkıyalık yapmıştı. Bu dönemde bu tarz eşkıya liderlerine yetki ve ayrıcalıklar verilerek devlete bağlılığı artırmak niyetinde olundu³⁵³. Bu sebepten Yeğen Osman Paşa'nın eşkıyalığını önlemek için Afyonkarahisar sancakbeyliği ve serçeşmelik unvanı verilmiştir³⁵⁴. Ancak bu durum merkezi otoriteyi güçlendirmenin ötesinde, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan bir gelişmeye döndü. Öyle ki serdarlığa kadar yükselen Yeğen Osman Paşa'nın destekçileri olan levendlerin Anadolu'daki şehirlere dağılarak eşkıyalığa başlamaları sosyal düzeni yerle bir etti. Devletin Yeğen Osman Paşa'ya tanıdığı bu ayrıcalıklara rağmen, onun Rumeli'deki ihaneti ve Belgrad'ın düşman eline geçmesi, katline sebep oldu ve bu olay hayırlı bir haber olarak müjdelendi³⁵⁵. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında başlayan Anadolu şehirlerindeki karışıklıklar, Yeğen Osman Paşa'nın öldürülmesiyle daha da şiddetlendi. Nitekim Yeğen Osman Paşa'nın yanında yer alan eşkıya liderleri³⁵⁶ başıboş kalan saruca sekbanlar ve levendler, Anadolu'daki şehirlere dağılarak büyük bir kargaşaya sebep oldular³⁵⁷.

İkinci Viyana bozgunu ve sonrasında alınan başarısız sonuçlar, ordu disiplininin tamamen bozulmasına sebep olmuştu. 1691 yılında askerler arasına karışan saruca sekban

³⁵³ Tarihçi M.A. Cook'a göre bir kişinin eşkıya olarak nitelenmesi, siyasi olarak yetkisinin olup olmamasıyla doğru orantılıdır. Bkz. M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1400-1600)*, Oxford University Press, 1972, s.40.

³⁵⁴ Osmanlı Devleti, Anadolu'da eşkıyalık yapan saruca sekban ve levendleri Anadolu dışına atmak için Yeğen Osman'ın taleplerine olumlu yaklaşmıştır. Yeğen Osman Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne talepleri ise şu şekildedir: "*Sancak virilen Celâli Yeğen Osman Paşa batî hareket idüp, sefere gâh gelür gâh gelmez sadâsı sem '-i hümayûna vâsıl olıcak, ikinci def'a gönderilen da 'vetnâmeden sonra mektûbu geliip, mansıbı üzerine serçeşmelik zamm olunmasın recâ itmiş der-i devletden dahi Anadolu'nun kapusuz cümle levend eşkiyâsın sürüp sefere getürmek ve bahşış ve me'ûnetleri mîriden virilmek şartıyla matlûblarına müsâ 'ade olup, unvânına hatt-ı hümayûn keşide buyurulmuş, mü'ekked emr-i şerîf irsâl ve itâ 'at idüp cem' eyledüğü dört bin levend eşkiyâsıyla Üsküdar'a karîb mahalle geldüğü haberi alınmağla, mîriden elli çerge ve altmış çadır Üsküdar'a geçirilüp, meskenler semtinde mehterler kurup hâzır eylediler.*" Bkz. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1065.

³⁵⁵ "*El-hamdü li'l-lâh bu sene-i mübârekede Hakk te'âlânın 'avn ve 'inâyeti ile Devlet-i 'Aliyye'nin niçe müşkül-i gâileleri suhûlet ile mündefi' ve mürtefi' oldi. Cümleden biri Yeğen 'Osmân Paşa didikleri hâin, Devlet-i 'Aliyye'ye ittüğü hiyânetin cezâsın i'vân ve ittibâ'ıyla bulup bu kış içlerinde gazab-ı inşiyâr-ı hüsvânîyye mazhar ve vücûd-ı hiyânet-âlûdlarından diyâr-ı Rumeli mutahhar oldi.*" Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.137/h.451; Zülfikâr Paşa, *Viyana'da Osmanlı Diplomasisi (Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîri 1688-1692)* (haz. Songül Çolak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.145.

³⁵⁶ Yeğen Osman Paşa'nın yanındaki bölükbaşılardan Gedik Mehmed'e Sivas beylerbeyliği, Ciridoğluna ise Amasya sancağı verilmesine rağmen, yanlarına topladıkları Türkmen ve Ekrad taifesine mensup eşkıyalar ile Tokat, Sivas ve Amasya civarında eşkıyalık yapmaya devam etmeleri üzerine katledilmişlerdir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.167/h.557; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât*, s.319-320; *Silahdâr Tarihi*, C.2, s. 451-452.

³⁵⁷ Karaman valisine gönderilen hükümde, Yeğen Osman Paşa'ya bağlı eşkıyaların yakalanıp, cezalandırılması istenmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.84/h.278. (31 Aralık 1701)

eşkîyaları ile diğer eşkıya gruplarından bazı kişiler başlarına kalpak takarak “*deli ve gönüllü*” asker oldukları izlenimini verdiler³⁵⁸. Hatta paşa kapılarından ayrılan bu eşkıyalar, paşa kıyafetleri giyerek ahaliye zulmetmeye kalkıştılar³⁵⁹. Bir şekilde ordu içerisine giren ve levendat olan bu eşkıyalar, sefere çağrıldıklarında ulufelerini aldıktan sonra firar etmeye başladılar³⁶⁰. Mesela 1692 yılında Manisa’da seferde görevli beylerbeyi ve sancakbeylerinin yanında bulunan levendat taifesi ulufe ve bahşişlerini aldıktan sonra, sefere gitmeyerek firar ettiler³⁶¹. Ulufelerini ve bahşişlerini alan levendat taifesi, kimi zaman Edirne’ye geçmeden bir yolunu bularak Anadolu’ya geri döndüler. Seferlerden firar eden askerleri yakalama görevi bu dönemde kapıkulu askerlerine verildi. Bu durum, kapıkulu ile başıboş saruca sekbanların birbirleriyle çatışmasına neden oldu³⁶². Bu çatışma sonucunda kapıkullarına karşı üstün gelen saruca sekbanların sayısı hızla artarken, buna paralel olarak Anadolu’daki eşkıyalık olayları da artmaya başladı.

Görevli oldukları seferlere gitmeyen saruca-sekban ve levendat askerleri köylere konup, eşkıyalık yapmaya başladılar. Belgelerde başıboş olan bu askerî gruplar hakkında en yaygın şikâyet konularının, Anadolu’daki sancak ve kazalara bağlı köyleri basarak ahalden zorla yem ve yiyecek almak, reayanın geçtiği yollara inerek ahalinin canına ve mallarına kast etmek yönünde olduğu görülmektedir. Mart 1691 yılında saruca sekban taifesinden birkaç nefer eşkıya bölükbaşının Aydın ve Saruhan sancaklarında gezip, reayanın eşyalarını ve paralarını aldığı haberinin duyulması üzerine³⁶³, bu eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmaları için Batı Anadolu’daki idareciler uyarılmıştır³⁶⁴. 1694

³⁵⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.30/h.95. (9 Nisan 1691)

³⁵⁹ MŞS, nr.164, s.127/1.

³⁶⁰ “...tüfenci levendat taifesi fermanıma mugayir mücerred Anadolu’da kalmak sevdasıyla ziyade bahşiş taleb ve bu bahane ile hizmet ettikleri kapıların birağub ve paşalardan ayrılıb öte yakada kalmaları...” uygun olmadığı “tüfenkci bahşışı” olarak her bir nefere on iki kuruş ve Karakullukcu taifesine altı kuruş verilmesi babında Anadolu’da asker ihracına memur olan Vezir Ali Paşa’ya gönderilen ferman için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.148/h.462; BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.8/h.20.

³⁶¹ Örnekler için bkz. MŞS, nr.161, s.5/1; MŞS, nr.167, s.15/1; MŞS, nr.174, s.76/3; GŞS, nr.35, s.215/4; GŞS, nr.35, s.217/1; GŞS, nr.35, s.229/1, GŞS, nr.41, s.7/1; KŞS, nr.93, s.243/1; KŞS, nr.93, s.249/1; TŞS, nr.39 (1853), s.123/1; TŞS, nr.40 (1854), s.97/5; TŞS, nr.42 (1856), s.69/2; TŞS, nr.46 (1860), s.30/1.

³⁶² Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1197.

³⁶³ MŞS, nr.161, s.5/1; M. Çağatay Uluçay da bu eşkıyalar için, Aydın ve Saruhan sancaklarında dolaştıkları, gittikleri yerlerden bedava yem, yemek ve para aldıklarını ve birçok kişiyi haksız yere katlettiklerini belirtmiştir. M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s.87.

³⁶⁴ Aydın muhassılı Seyid Ahmed, Aydın, Saruhan, Sığla, Menteşe, Hamid, Kütahya, Teke, Menteşe sancaklarındaki kadılara gönderilen hükümde, bölükbaşı ve askerlerinin vergi tahsiline engel olmaları

yılında Anadolu'daki eşkıya saruca sekbanların ortadan kaldırılması için hatt-ı hümayun çıkartılmasına rağmen, Anadolu'da bahşiş bahanesiyle seferlerden firar ederek paşa kapılarından ayrılan levendatlar, “paşalı kıyafetiyle” köy köy dolaşip eşkıyalık yapmaya devam ettiler³⁶⁵. Özellikle 1689 ve 1695 yılları arasında Anadolu'daki eşkıyaların ortadan kaldırılmasıyla görevli valilere gönderilen fermanlarda, Anadolu'da saruca sekban bayraklarının açtırılmaması, devlet görevlilerinin kapılarına alınmaması, askerlerin görevli oldukları seferlere gönderilmesi ve eşkıyalık yapanların ise cezalandırılması istendi³⁶⁶. Ancak gerek valilerin bu uyarıları pek dikkate almaması gerekse kargaşa ve düzensiz ortamın daha da artması sebebiyle, başıboş askerler seferlerden firar etmeye ve reaya üzerinden çeşitli isimler altında haksız kazanç sağlamaya devam ettiler. 1697 yılında devam eden savaşlar için Anadolu'dan iki bin levendat görevlendirilmesine rağmen bunların beş altı yüz kadarı sefere giderken, diğerleri paşa kapılarından ayrılıp Anadolu'da kalarak eşkıyalık yapmaya kalkıştılar³⁶⁷. Bunun üzerine merkezden gönderilen fermanlarda eşkıya ile mücadelede daha da ihtimam gösterilmesi, eşkıyaların ortadan kaldırılması hususunda herkesin üzerine düşen görevi eksiksiz yerine getirmesi ve eşkıyaların görüldükleri yerlerde katledilmeleri istendi³⁶⁸. Ayrıca daha önce gönderilen hatt-ı hümayunlarda olduğu gibi, bunların artık bayraklarının açtırılmaması, kendi halinde olanlara da dokunulmaması bildirilmiştir³⁶⁹.

XVII. yüzyılın sonlarında Anadolu'yu kasıp kavuran eşkıya hareketlerine karşı eşkıya ile mücadele için müfettişler görevlendirilmesine, merkezden fermanlar ve emirler yollanmasına rağmen, XVIII. yüzyılda da eşkıyalık ortadan kalkmış değildi³⁷⁰. Zira

üzerine, bunların haklarından gelinmesi istenmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.64/h.276; BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.267/h.1215.

³⁶⁵ Nefir-i âmm emri ile ilgili örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.112-113/h.396; TŞS nr.48, (1862), s.162/2; BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.121-122/h.482.

³⁶⁶ Haziran 1695 tarihinde Vezir Genç Mehmed Paşa'nın Anadolu'daki başıboş askerleri yakalamak ve onları cezalandırmak amacıyla görevlendirilmesine dair bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.123/h.459. Diğer örnekler için bkz. MŞS, nr.158, s.197/2; BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.287/h.1111; TŞS, nr.48 (1862), s.162/2.

³⁶⁷ MŞS, nr.166, s.28/2.

³⁶⁸ Eşkıyaların katledilmelerine dair örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.289/h.1114; BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.298/h.1172; BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.322/h.1342; GŞS, nr.41, s.133/1.

³⁶⁹ Hatta yeniçeri ocağına bağlılığı devam edenlerin af olunacağı da bildirilmiştir. “saruca sekbân ta'ifesinden gazve ve cihâdda istihdâm olunmak üzere mevzû'olmağla sâbıkda yeniçeri ocağına olan irtibâtları takribi ile tavâ'if-i mezbûrenin kadîmden sadâkat ile hidemât-ı aliyyemde bulunan bazı ihtiyârları yeniçeri ocağına düşüp afv-ı hümayûnum recâsına...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.597/h.2755.

³⁷⁰ Anadolu valilerine gönderilen fermanında, “süvari sekban levendât eşkıyâsının” Anadolu'nun her yerinde “ceste ceste cem' ve âdet-i müstemreleri üzre re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü ta'addî ve kat'-ı tarîk

toplum idaresi yönünden ayanlığın daha da güçlendiği bu dönemde, devletin içeride karşılaştığı sorunlar devam ediyordu. Bu dönemde paşaların yanlarından ayrılan başıboş saruca sekban ve levendat eşkıyaları diğer eşkıya gruplarıyla birlikte hareket ederek bölük bölük Anadolu'nun her köşesine yayılmayı sürdürdüler. Özellikle çalışmamız için seçilen şehirlerin Anadolu'nun kavşak noktalarında bulunması sebebiyle, saruca sekban ve levendat eşkıyalarının buralarda daha aktif oldukları görülmektedir. 1700 yılında Anadolu valisi Abdi Paşa'ya gönderilen hükümde, Karaman ve Sivas eyaletlerindeki idarecilerin Bağdad ve Basra taraflarında olmasını fırsat bilen yüz altmış beş levendat eşkıyası, Türkmen aşiretleriyle birleşerek köyleri basmışlar ve reayaya zulmetmişlerdir³⁷¹. 1704 ve 1705 yıllarında başıboş levendat taifesi Ayntab'a bağlı nahiye ve köylere gelerek reayadan zorla yiyecek ve erzak aldıktan sonra “*kurban baha*”, “*zahire baha*” ve “*konakçı*” namıyla reyanın paralarını alıp firar etmişlerdir³⁷². 1707 yılında Anadolu valisi Vezir Hasan Paşa'nın bölükbaşı olan Sekbanoğlu, beş bölükbaşı ve üç yüz levendat ile paşanın kapısının ayrılarak köylere saldırdılar. Bununla da yetinmeyen bu eşkıyalar, gittikleri köylerde ahaliiden yirmişer otuzar kuruş aldıktan sonra, Hama sancağı mutasarrıfı ile yanında bulunan süvarilerin mallarına el koydular³⁷³. 1708 yılında Kayseri'de bir Arap bölükbaşı ve levendat eşkıyasından yirmi kadar eşkıya, Hüsrev Paşa Hanı ile Seyyid Gazi evi civarında ahaliye zulmediyorlardı. Bu sırada Şam valisi Süleyman Paşa tarafından merkeze gönderilen kiler ağası Ahmed Ağa ile çukadarının önlerine çıkan otuz kadar levendat eşkıyası, mallarını gasp edip yanlarında bulunan altınları alarak kaçmışlardır³⁷⁴. 1714 yılında ise Anadolu'nun sağ kolunda bulunan idarecilerden eşkıyaların ortadan kaldırılması istendi. Fakat başıboş olan levendat taifesi, Rakka iskânından firar eden Türkmen ve Ekrad aşiretleriyle ortak hareket ederek Anadolu'da eşkıyalık yapmaya kalkıştılar³⁷⁵. Bununla beraber şehirlerde görevli idarecilerin de levendatlarla ittifak ederek komşu şehirlere saldırmaya başladıkları görülmektedir. Mesela Kayseri mutasarrıfı Ali Paşa, levendat eşkıyalarıyla hareket edip

ve katl-i nüfus ve nehb-i emvâl misillü şekâvet ve tuğyana cesaret” etmeye devam ettikleri görülmektedir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.265/h.1114-1126.

³⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.459/h.1564. (2 Kasım 1700)

³⁷² GŞS, nr.54, s.40/2; GŞS, nr.55, s.251/1; GŞS, nr.55, s.276/1-2.

³⁷³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.402/h.1757. (27 Eylül 1707)

³⁷⁴ KŞS, nr.112, s.71/1.

³⁷⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.230/h.932. (3 Ağustos 1712)

Kayseri'deki ahaliye zulmettiler³⁷⁶. Yine Manisa ahalisinin şikâyetiyle, Kütahya valisi ve mütesellimi, iki üç aydan beri yüz elli kadar levendat ile Manisa'ya geldi. Burada üç dört gün parasız yem ve yemek alan bu eşkıyalar, “*nakl baha*” namıyla ahaliden otuz kırk kuruş aldıktan sonra köy köy dolaşıp ahaliye eziyet ettiler³⁷⁷.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleri artınca, merkezden muhassıllar³⁷⁸ da görevlendirilmeye başlandı. Bu muhassıllardan biri de Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa idi³⁷⁹. 1708 yılında Şam valisi ve hac emirliği görevine getirilen Nasuh Paşa³⁸⁰, Suriye bölgesinde güçlü bir vali haline gelince, 1713 yılında Sayda ve Trablusşam'ı istedi. Ancak Nasuh Paşa bu talebinin karşılanmaması üzerine isyana kalkıştı. Fakat başarılı olamayarak 1714 yılında katledildi³⁸¹. Bu isyan hareketinden sonra Nasuh Paşa'nın yanındaki levandatların, bölükbaşlarının ve hizmetkârlarının Aydın, Saruhan ve Mentеше taraflarına gelip, eşkıyalık yapacağı haberinin duyulması üzerine, eşkıyaların Anadolu içlerine yayılmasının önlenmesi için yollarda ve geçitlerde gereken tedbirlerin alınması istendi³⁸². Bu konuda, Teke sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa ile Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarındaki idareciler uyarılarak bu eşkıyalara karşı birlikte hareket edilmesi kararlaştırıldı³⁸³. Ancak alınan tedbirler, pek işe yaramadı. Nitekim 1715 yılında Manisa'da Karaoğlanlı köyünden Kara Mahmud ve kardeşi Abdullah Bölükbaşı yanlarına topladıkları elli altmış kadar eşkıya ile evleri basıp kadınları ve erkekleri öldürdüler³⁸⁴.

Öte yandan, devletin eşkıyalara idarî görevler vererek onları itaat altına almaya kalkışmaları, XVIII. yüzyılda da devam etti. Bu dönemde eşkıyalıktan yetişme bazı bölükbaşılara idarî makamlar tahsis edildi. Mesela eşkıya reisi Gedik Mehmed

³⁷⁶ KŞS, nr.112, s.88/1; BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.428/h.1874.

³⁷⁷ MŞS, nr.173, s.37/1.

³⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vergi tahsildarları olarak görev yapan muhassılların yetki alanları zamanla genişlemiştir. XVII. yüzyıldan itibaren kendi bölgelerinde nüfuzlu ailelerden seçilen muhassıllar idarî görevlerle donatılmışlardır. Muhassıllar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.

³⁷⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.230/h.2839. Nasuh Paşa'nın kariyeri hakkında bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.652-653, 675.

³⁸⁰ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'il Ahbâr* (haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.137.

³⁸¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.138-139/h.531.(7 Mart 1714)

³⁸² BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.143/h.550.

³⁸³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.144-145/h.552-556. (16 Mart 1714)

³⁸⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 123, s.3/h.6. (25 Nisan 1715)

bölükbaşıya Sivas valiliği, Hacı Resul bölükbaşıya Eskişehir sancağı, Hacı Mustafa bölükbaşıya Akşehir sancağı, Cerid oğlu bölükbaşıya Çorum sancağı, Yeğen Osman Paşa'nın yeğeni, dayısı ve kardeşine birer sancak verilmiştir³⁸⁵. Ancak eşkıyalık yapmak onlara daha cazip geldiği için ilk fırsatta paşa kapılarından ayrılarak, yanlarına topladıkları levendatlar ile eşkıyalık yapmaya devam ettiler. Özellikle 1715-1718 yılları arasında Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirlerde birçok eşkıya reisi türedi. Ayntab ve çevresinde ortaya çıkan Lek Hasan Bölükbaşı bunlardan biriydi. Lek Hasan Bölükbaşı, 1715 yılında yüzden fazla levendat eşkıyasını toplayarak Ayntab ve çevresindeki köylere saldırarak birçok kişiyi katletti³⁸⁶. Orta Anadolu ve Kayseri civarında da 1717 yılında koruculuk iddiasında olan yedi sekiz yüz kadar levendat eşkıyasının ortaya çıkıp reayayı katlettikleri görülmektedir³⁸⁷. Bu eşkıyalar, muhtemelen 1718 yılında Anadolu'nun en ünlü eşkıya reislerinden biri olarak ortaya çıkan Yenidünya isimli eşkıya etrafında birleştiler. Yine 1718 yılı sonlarında Çorum sancakbeyi Süleyman cepheden Anadolu'ya dönerken Vidin taraflarında devlete ihanet etmesi üzerine, yanına topladığı dört yüz levendat eşkıyası ile Kılıbyık Bölükbaşı, Tokmak Bölükbaşı ve Vidin'den kaçan Bebek Mustafa Bölükbaşı isimli eşkıya reisleri ile Anadolu'ya dağılarak eşkıyalığa giriştiler³⁸⁸. Nitekim bu eşkıya reisleri önderliğinde tekrar eşkıyalıklarını arttıran saruca sekban ve levendat taifesi Anadolu'da eşkıyalık yapmaya, yollara inip ahalinin ve ticaretle uğraşanların zorla paralarını almaya devam ettiler³⁸⁹.

Netice itibariyle, XVII. yüzyılın sonlarında başlayan savaşların etkisiyle Anadolu'daki şehirlerde etkisini arttıran saruca sekban ve levendat eşkıyalarının önüne geçmek için bir taraftan Anadolu'nun her yerine eşkıya müfettişleri gönderilirken bir yandan da köklü tedbirler alınmaya devam ediliyordu. 1719 yılında alınan kararlar, bütün imparatorlukta saruca sekban ismi lağv edilerek, bundan sonra saruca sekban bayrağı yerine divân-negân, gönüllüyân, farisân ve azâbân bayraklarının açılmasına ve vezirlerin,

³⁸⁵ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1156; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.160.

³⁸⁶ Bu eşkıya reisi daha sonra Eruh tarafına giderken yakalanmıştır. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 123, s.31/h.162.* (11 Ağustos 1715)

³⁸⁷ *KŞS, nr.119, s.3/2.*

³⁸⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.289/h.1274.*

³⁸⁹ Bu dönemde de merkezden Anadolu'daki nizamı sağlamak amacıyla, sağ, sol ve orta kol üzerinde bulunan idarecilere eşkıya ile mücadele için fermanlar gönderilmeye devam edilmiştir. Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.35/h.145; BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.45/h.175; BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.22/h.113; BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.67/h.282; BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.81/h.320.*

beylerbeylerinin kapılarında olan levend bayraklarının kaldırılmasına karar verildi. Ancak saruca-sekban ismi yasaklanmasına rağmen, XVIII. yüzyılda da savaşların devam etmesi ve başıboş askerlerin ayanların yanlarına sığınmaları sebebiyle, bu askerlerin eşkıyalık faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir³⁹⁰.

2.2.3. Yol Kesen, “Kuttâ-i Tariklerin” Eşkîyalıkları

Tetkik edilen dönemde çalışmamız için seçilen Anadolu’daki şehirlerde sıklıkla görülen eşkıyalık hadiselerinden biri de kuttâ-i tarik eşkıyalarının yaptığı eylemlerdi. Genel anlamda kuttâ-i tarik tek veya toplu halde yol kesip, cebren ve alenen yolcuların can ve mallarına kast edilmesi demektir. Hukuken ise toplum aleyhine ve kamu düzenine karşı işlenmiş olduğundan daha ağır bir hırsızlık türünü ifade etmektedir³⁹¹. Osmanlı belgelerinde, bu eşkıyalar için çoğunlukla “*kuttâ-i tarik*”, “*haramzâde*” ve “*hırsız*” ifadeleri kullanılmıştır³⁹².

1683-1718 yılları arasında yaşanan askerî, sosyal ve iktisadî olaylar sebebiyle kuttâ-i tarik ve haramzâde eşkıyaların Anadolu şehirlerinde daha çok arttığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren girişilen uzun savaşlarda görevli kapıkulu askerlerinin savaşlara gitmekten imtina edip, çeşitli bahaneler öne sürerek Anadolu’ya dağılması ve başıboş levendat makulesi ile saruca sekbanların eşkıyalığa girişmeleri etkili olmuştur³⁹³. Mesela Kutsal İttifak savaşlarının devam ettiği dönemde Anadolu’nun sağ, sol ve orta kolunda bulunan idarecilere gönderilen fermanda, bazı yerlerde kuttâ-i tarik eşkıyası ile paşaların kapılarından ayrılan levendat taifesinin reyanın canına ve malına kast ettiği haberlerinin alınması üzerine, şeyhülislâmdan fetva alınarak bu eşkıyaların katledilmesine devlet

³⁹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.1/h.1. (12 Mart 1719)

³⁹¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.453.

³⁹² Örnekler için bkz. *GŞS*, nr.37, s.65/1; BOA. A. DVNS. MHM. d. 102, s.50/h.218.

³⁹³ Anadolu’da bazı kuttâ-i-tarik eşkıyasının kapısız levend olmak üzere gezip eşkıyalık yaptıkları, bunların nerede bulunurlarsa hemen cezalarının verilmesi için daha önce ferman gönderilmiş olduğu halde, bu sene sefere memur olan vüzera, mir-i miran ve ümera kapılarında olan “... *tüfenkci levendat taifesi fermanıma mugayir mücerred Anadolu’da kalmak sevdasıyla ziyade bahşiş taleb ve bu bahane ile hidmet ettikleri kapıların birağub ve paşalardan ayrılıub öte yakada kalarak...*” Anadolu’ya dağılmışlardır. BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.322/h.1342. Bunların Anadolu’ya dağılmasını önlemek amacıyla daha önceleri bahşiş taleplerine karşılık, tüfenkci bahşışı olarak her bir nefere 12 kuruş ve Karakullukcu taifesine 6 kuruş verilmesi kabul edilmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.148/h.462.

tarafından mallarına el konulmasına karar verilmiştir³⁹⁴. Ancak 1698 yılında sefere görevlendirilen askerler bölgeden uzaklaşınca, kuttâ-i tarik eşkıyasından Türkmen Kara Süleyman etrafına topladığı altmış eşkıya ile Manisa'nın Palamut ve Belen nahiyelerini basıp, bedava yem, yemek ve zahire ile reayanın yirmişer otuzar kuruşlarını aldığından reaya dışarı çıkamaz olmuştur³⁹⁵. Bu durum XVIII. yüzyılın başlarındaki savaşlar sırasında da devam etmiştir. Nitekim 1711 yılında Osmanlı Devleti ile Ruslar arasındaki savaş devam ederken Anadolu'daki kuttâ-i tarik eşkıyaları, iskândan firar eden Türkmen ve Ekrad taifesi ve savaşlardan firar eden levendat taifesi otorite boşluğundan faydalanarak Anadolu'daki şehirlerde ve köylerde kargaşaya sebep olmuşlardır³⁹⁶. 1713 yılında ise kuttâ-i tarik eşkıyası reislerinden olan Kenan Bölükbaşı Trablusşam, Sayda ve Rakka'ya gönderilen dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Ahmed, Murad ve Ali Paşazade Hasan'a Karahisar-ı Sahib Sancağına bağlı Çay kazası yakınlarında saldırarak ellerindeki fermanları, paraları alarak mallarını gasp etmiştir. Bununla da yetinmeyen eşkıya reisi, firar ettiği sırada civar köyleri de ateşe vererek birçok köyde ahalinin perişan olmasına neden olmuştur³⁹⁷. Bu örneklerde de dikkat edileceği üzere, özellikle devletin savaş hali zamanlarında Anadolu'daki otorite boşluğundan faydalanan eşkıya gruplarının harekete geçtiğini söyleyebiliriz.

Kuttâ-i tarik eşkıyalarının hedefinde sadece şehirlerde veya köylerde oturan reaya yoktu. Şehirlere gelen idareciler, tüccarlar ve hacılar da bu eşkıyaların eylemlerine maruz kalıyordu³⁹⁸. Mesela daha önce Sivas, Kayseri, Bozok, Zile, Tokat'taki idareciler uyarılarak yolların kuttâ-i tarik eşkıyasından korunması istenmesine rağmen Kayseri yakınlarında bulunan bir devlet görevlisinin erzakları kuttâ-i tarik eşkıyaları tarafından çalınmıştır³⁹⁹.

³⁹⁴ Ayrıca eşkıya ile mücadele ederken yaralananların gazi, ölenlerin ise şehit olacağı ilan edilmiştir. *KŞS*, nr.101, s. 177/1; *MŞS*, nr.165, s.79/1.

³⁹⁵ *MŞS*, nr.164, s.146/2.

³⁹⁶ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 119*, s.230/h.932. (3 Ağustos 1712)

³⁹⁷ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 120*, s.27/h.75. (20 Eylül 1713)

³⁹⁸ Anadolu'daki kasaba ve köylerde gezen başıboş levendat taifesi, Türkmen, Ekrad, kuttâ-i tarik ve haramzade eşkıyaların hacılar ve yolcuların yollarına inerek, bunlara zarar vermişlerdir. Bu konuda Anadolu'daki idarecilerin uyarılmalarına dair örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 98*, s.46/h.136; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106*, s.91/h.321; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.280-306-310/h.982-1076-1089; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 126*, s.45/h.175.

³⁹⁹ *KŞS*, nr.93, s.257/2; *KŞS*, nr.99, s.174/2. Diğer örnekler için bkz. *KŞS*, nr.96, s.72/2; *MŞS*, nr.168, s.5/1; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.303/h.1066.

Anadolu'daki otorite boşluğu sancaklarda, kazalarda ve köylerde ferdi eşkıyalık olaylarının da artmasına sebep olmuştur. Bunların en büyük destekçisi ise kuttâ-i tarik eşkıyaları idi. Mesela Kayseri'nin Mancasun köyü sakinlerinden Deli Cafer ve Hacı Halil adlı kişiler bazı hırsız ve haramzâde kişileri başlarına toplayarak köyde yaşayan gayr-i Müslimlerin evlerini basıp, bunların eşyalarını ve mallarını alarak kaçmışlardır⁴⁰⁰. Köylerden çaldıkları eşyalarla civar yerlere dağılan eşkıyalar genellikle korunaklı dağ eteklerine ve yüksek tepelere kaçıyorlardı. Bu açıdan Manisa'daki Yund Dağı⁴⁰¹, Ayntab ve Kilis arası ile Trabzon'un Sürmene, Akçaabad, Maçka ve Kürtün kazaları kuttâ-i tarik eşkıyaları için oldukça korunaklı yerlerdi. Buradan çıkan eşkıyalar ahalinin yollarına inerek karışıklığa sebep oluyorlardı. 1690 yılında Trabzon mütesellimi el-Hâc Halil, Sürmene, Akçaabad, Maçka ve Kürtün kazalarında kuttâ-i tarik eşkıyalarının çok fazla olduğunu ve bazı kişilerin bunların yakalanmasına mani olduklarını bildirmiştir⁴⁰². Yine Ayntab ve Kilis arasında bulunan Ekrad taifesinden ve Kilis reayasından kırk kadar eşkıya, Rakka valisinin çukadarı ile Adana sakinlerinden altı kişinin yollarına çıkıp, eşyalarını gasp edip, Antakya'ya yerleşmiş oldukları köylere götürmeye çalışmışlardır⁴⁰³. Bununla beraber, kuttâ-i tarik eşkıyalarının kimi zaman reaya tarafından korunması, kimi zaman da taşradaki güçlü kişilerin yanlarına sığınmaları eşkıya ile mücadelede aksaklık yaratmıştır. Mesela Manisa'da serdar olan Menzilci Mahmud'un hem kuttâ-i tarik eşkıyasından olduğu hem de eşkıyaları sakladığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁴. Başka bir belgede 1690 yılında Kızılcalı köyünde Cafer ve Yanık İsmail kendi hallerinde olmadıkları, kuttâ-i tarik eşkıyasıyla bir olup fitne ve fesad içerisinde oldukları bildirilmiştir⁴⁰⁵. 1691 yılında ise Manisa'nın Turgutlu kazası, Kütahya'nın Denizli kazası ile Teke, Hamid ve Karahisar-ı Sahib sancaklarında bulunan ahalinin bazıları, bu hırsız ve haramzadelerin bir kısmını yanlarında bulundurarak hizmetlerine almışlardır. Buradan bu eşkıyaların muhtemelen daha da güçlenen ayanların yanına sığındıklarını söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı taşrasında sosyal düzenin gittikçe bozulması, en çok ayanların işine yaramıştır. Bunun en güzel örneğini Kayseri'de görmekteyiz. 1713 yılında Kayseri'de kuttâ-i tarik

⁴⁰⁰ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 51, s.55/h.204.

⁴⁰¹ MŞS, nr.154, s.74/1.

⁴⁰² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.69/h.311. (15 Ağustos 1690)

⁴⁰³ GŞS, nr.60, s.229/1.

⁴⁰⁴ MŞS, nr.154, s.1/2.

⁴⁰⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.168/h.544. (8 Mayıs 1690)

eşkîyaları, ayanlık iddiasında bulunan Kadı Burhaneddin Efendi ve İshak Efendi ile hareket ederek ahalinin canına ve malına kast etmişlerdir⁴⁰⁶.

Diğer yandan, bu dönemde köylerin de toplu halde eşkıyalığa ve isyana kalkıştıkları görülmektedir. Gümüşhane mukataası emini İsmail'in iltizamında bulunan yedi adet mukataa Yavebolu ve Kürtün kazalarındaydı. Ancak bu kazalara bağlı köyler toptan isyan etmişlerdir. Özellikle eski Trabzon Valisi Abdülbaki Paşa zamanında bunların dizginlenerek, eşkıya reisi olan Ali Şeyh yakalanıp katledilmiştir. Ancak Abdülbaki Paşa'dan sonra vali olan Süleyman ve İvaz Paşalar zamanlarında, Ali Şeyh'e bağlı eşkıyalar yeniden palazlandı. Özellikle Trabzon ve çevresinin de coğrafi olarak eşkıyaların saklanmasına elverişli olması, eşkıyaların işine kolaylaştırmıştır. Nitekim Ali Şeyh'e bağlı eşkıyalar birçok köyde yanlarına topladıkları eşkıyalar ile başka köylere zarar verdikleri gibi, hırsızlık yapmışlar ve reayaya zulmetmişlerdir. Bu eşkıyaların yakalanması için emirler gönderilse de eşkıyalar dağlık araziden kaçarak kolayca firar etmişlerdir⁴⁰⁷. Bu örnek, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarından itibaren devletin birleştirici gücünün artık çözüldüğünü ve bu duruma dinin ve ahlâkî akidelerin de eşlik ettiğini göstermektedir.

1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki eşkıya faaliyetlerini incelediğimizde, eşkıyalık hareketlerinin bir bölgede sınırlı kalmayarak geniş bir alana yayıldığı görülmektedir⁴⁰⁸. Bu sebepten ötürü, gerek kuttâ-i tarik gerekse diğer eşkıyaların eylemlerini durdurmak için devlet merkezinden Anadolu'nun farklı bölgelerindeki eyalet ve sancaklarda görevli idarecilere sık sık fermanlar yollanarak, eşkıya ile mücadelede ihtimam gösterilmesi⁴⁰⁹ ve birlikte hareket edilmesi istenmiştir⁴¹⁰. Bu bağlamda 1683

⁴⁰⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 121, s.30/h.116.

⁴⁰⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.110/h.434. (30 Mayıs 1718)

⁴⁰⁸ Diyarbekir valisi Hüseyin'e gönderilen hükümde, Anadolu'da ortaya çıkan kuttâ-i tarik eşkıyalarının firar ederek Diyarbekir taraflarına kaçması üzerine bunların bir an evvel yakalanmaları emredilmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.182/h.776; Biga, Karesi, Denizli, Alaiye sancaklarında ortaya çıkan eşkıyaların yakalanması için Saruhan mütesellimi Seyyid Ahmed'e gönderilen hüküm için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.235/h.997.

⁴⁰⁹ TŞS, nr.39 (1853), s.136/1; Anadolu'daki kasaba ve köylerde gezen başıboş levendat taifesi, Türkmen, Ekrad, haramzade ve kuttâ-i tarik eşkıyası hacılar ve yolcuların yollarına inip zararda bulduklarının bildirilmesi üzerine, bunların tenkilinde gereken dikkatin gösterilmesi hususunda Anadolu'daki idarecilerin uyarılmasına dair örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.46/h.136; BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.91/h.321; BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.280-306-310/h.982-1076-1089; BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.45/h.175.

⁴¹⁰ "...Maraş ve Malatya ve Kars ve Ayntab sancaklarında vaki olan kadılar zîdet fezâilehüm ve mefâ hirü'l-emâsi'l-ve'l-akrân zikr olan sancaklarda vaki mütesellimler ve voyvodalar ve kethüdaları ve yeniçeri serdarları ve sair ayân-ı vilayetin iş erleri zîde kadrehüm inhâ olunur ki: işbu sene-i mübarekede

yılında gönderilen fermanla, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Diyarbakir eyaletlerinde görülen kuttâ-i tarik eşkıyalarının ortadan kaldırılması için Basra muhafazasında bulunan Vezir-i azam Hüseyin Paşa çağrılarak eşkıya ile mücadelede görevlendirilmiştir⁴¹¹. Ancak eşkıya ile mücadelede, merkezden sık sık emirler gönderilmesine rağmen, yeteri kadar başarı sağlanamadığını daha önce ifade etmiştik. XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu'daki şehirlerde artmaya başlayan eşkıyalık olaylarında yeterince başarı sağlanamamasının temel sebeplerinden biri, farklı eşkıya gruplarının güçlerini birleştirerek ortak hareket etmeleridir⁴¹². Mesela 1686 yılında eski Maraş mütesellimi Kalender, Bağdat'tan İstanbul'a gelirken Sivas yakınlarında bulunan Alacahan mevkinde ortak hareket eden Türkmen ve kuttâ-i tarik eşkıyalarının saldırısına uğradı. Bu saldırıda mütesellimin yanında bulunan birçok kişi katledilerek mal ve eşyaları eşkıyalar tarafından zapt edildi⁴¹³. Bununla beraber eşkıya ile mücadele için görevlendirilen paşaların veya müfettişlerin reyaya karşı eşkıya gibi davranmaları⁴¹⁴ ve müfettişlerin bir yandan vergi tahsili bir yandan da eşkıya teftişiyle görevlendirilmeleri, eşkıya ile mücadelede aksaklık yaratmıştır⁴¹⁵. Merkeze gelen birçok şikâyetin müfettişlerle ilgili olması sebebiyle, 1687 yılında alınan kararla Anadolu'daki müfettişlerin görevlerine son verildi⁴¹⁶. XVII. yüzyılın sonlarında ise Anadolu'da

ferman-ı âli şân-ı birle Üsküdardan Bağdad ve Beheşt âbâd kapusuna varınca nizam ve intizam-ı umur-ı cumhur ve hilâf-ı şer-i şerif tecavüz iden şakilerin izalesi ve âmmenin rahat ve emni tarafımıza sipariş buyrulmağın...” GŞS, nr.37, s.51/1.

⁴¹¹ TŞS, nr.39 (1853), s.125/1. Anadolu'daki kuttâ-i tarik ve diğer eşkıya gruplarının ortadan kaldırılması için 1695 yılında Genç Mehmed Paşa'ya (bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.69/h.313); 1702 yılında Nasuh Paşa'ya (bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.39/h.74); 1703 yılında Trabzon Beylerbeyi Tatar Salih'e (bkz. TŞS, nr.53 (1867), s.91/3); 1717 yılında ise Rakka Valisi Osman Paşa'ya eşkıya ile mücadele için emirler gönderilmiştir (bkz. KŞS, nr.119, s.14/2.).

⁴¹² “... Hâlâ Anadolu yakasında vâki bazı mahallerde harâmzâde ve kuttâ-i tarik eşkıyası zuhûr ve kapusuz ve bacasız ba'zı levendât makûlesi ve derûnlarında şekâvet-i muzır olan ehl-i beled ve Ekrâd ve Türkman eskıyası ile müttehid ve müttefik olub yollarda ve bellerde gezüb ebnâ'-i sebîl ve tüccâr ve sâir ibâdullahın önlerine inüb kat'-i tarik ve katl-i nüfûs ve nehb ve gâret-i emvâl ile bilâd ve ibâda îsâl-ı hasarât ve fesâd ve şekâvet üzere ...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.91/h.263. (12 Temmuz 1714)

⁴¹³ GŞS, nr.36, s.44/1.

⁴¹⁴ Anadolu'daki müfettişlerinin teftiş namıyla iki bin levendi toplayıp, kasaba ve köylerde gezerek bedava yem ve erzak toplamaları üzerine, derhal teftiş edilerek, reyadan almış oldukları malların geri verilmesi emredilmiştir. GŞS, nr.36, s.24/1.

⁴¹⁵ Anadolu'da Karaman, Adana, Maraş ve Sivas eyaletlerinde görülen kuttâ-i tarik eşkıyalarının ortadan kaldırılması için Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa tayin edilmiştir. Ancak Nasuh Paşa'nın vergi tahsili işiyle de görevlendirilmesi sebebiyle, eşkıyalar firar etmeyi başarmışlardır. MŞS, nr.170, s.95/2.

⁴¹⁶ GŞS, nr.36, s.24/1; Silahdâr, eşkıya teftişçiliğinin kaldırılışını şu şekilde ifade etmektedir: “... teftişçi paşaların dâim kârı zulm ve taaddi olduğundan reâyâ fukarası âhir diyarlara perakende ve perişan oldukları mesmu-u hümayun olduğundan gayrı, kapu ağası Hacı İbrahim Ağa hacdan gelürken vaki-i hallerine muttali olub teftişçilerin enva-ı dürlü fezahtarın huzur-u hümayuna arz-ı ilâm etmekle, teftişçi Sarhoş Ahmed Paşa'ya Bağdad Eyâleti verilüb tesftişçilik külliyyet ile ref' olub Anadolu'da vâki vali-i

eşkıyalık olaylarının artması üzerine müfettişler tekrar görevlendirildi. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında da müfettişler için değişen bir şeyin olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde, müfettişlerin ve idarecilerin eşkıya ile mücadelede yeteri kadar gayret göstermedikleri ve yanlış kararlar alarak eşkıyaların ortaya çıkmasına sebep oldukları görüldü. Mesela 1700 yılında Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh'un ahaliyi yanlış yere yerleştirmesinden dolayı kuttâ-i tarik eşkıyaları ortaya çıkmıştır⁴¹⁷. Hatta bu konuyla ilgili belgelerde Anadolu'nun sağ, sol ve orta kolunda bulunan idarecilere bundan evvel birkaç kez emir gönderilmesine rağmen "ihmal" ve "tekâsül" ettiklerinden dolayı, Anadolu'daki şehirlerde görülen eşkıyaların varlıklarını sürdürdükleri de belirtilmiştir⁴¹⁸. Ancak bütün bu uyarılara ve emirlere rağmen diğer eşkıyalar gibi, kuttâ-i tarik eşkıyaları da Anadolu'nun farklı mahallerinde görülmeye devam etmiştir.

2.2.4. Konargöçer Aşiretlerin Eşkıyalıkları

Osmanlı Devleti'nde halkı göçebe ve yerleşik olarak iki kısma ayırabiliriz. Yerleşik halk genellikle şehirlerde ya da kasabalarda yaşayarak geçimlerini ziraat, zanaat ve ticaretle uğraşarak sağladılar. Göçebe halk ise belirli bir ikamet yerleri olmayan ve geçimleri çoğunlukla hayvancılığa dayanan kesimdi⁴¹⁹. Osmanlı Devleti'nde nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan konargöçerler⁴²⁰, hayvanlarına yiyecek ve içecek temin etmek amacıyla mevsimden mevsime sürekli hareket halindeydiler⁴²¹. Ancak konargöçerlerin yaylalara geliş ve gidişlerinde yerleşik halkın arazilerine zarar vermeleri sık sık şikâyet konusu olmuştur. Özellikle Kayseri, Manisa ve Ayntab, konargöçerlerin geçiş güzergâhlarında bulunmaları ve verimli otlaklara sahip olmaları nedeniyle, bu durumdan oldukça fazla etkilenmiştir. Mesela Kayseri sancağı mutasarrıfı haslarından yıllık on iki bin akçe geliri olan arazileri, yaylak

vilâyet ve ehâli-i memleket ve mütesellimlere seksenden mütecaviz fermanlar gönderildi..."; *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.272.

⁴¹⁷ MŞS, nr.168, s.5/1.

⁴¹⁸ KŞS, nr.101, s. 171/1; MŞS, nr.175, s.28/1.

⁴¹⁹ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.90.

⁴²⁰ Osmanlı Devleti'nde konargöçerler daha ziyade Ekrad, Türkmen ve Yörük adı ile anılırken, bu isimlendirmeler genellikle etnik bir durumu ifade etmekten çok, onların yaşam tarzlarını göstermek için kullanılmıştır. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.9.

⁴²¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.12.

ve kışlakları arasında gidip gelen konargöçer Türkmenler zarara uğratmıştır⁴²². Yine Ayntab'ın elli dokuz köyüne yaz aylarında yerleşen Kılıçlı Ekradı, yerleştikleri yerleri yağmalayarak, köylere büyük zararlar vermiştir⁴²³.

“İl”, “El” veya “Ulus” adı altında teşkilatlandırılan konargöçerler boy (aşiret), oymak (cemaat), ve oba (mahalle) şeklinde kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştı. Her boyun başında, boy beyi bulunurdu. Aşiret boy beylerine “*Mir-i Aşiret*”; Arap aşiret boy beylerine ise “*Şeyh*” denirdi. Aşiret idaresinde boy beyleri yanında kethüdalar, vergileri toplayan voyvodalar ve aşiret ileri gelenleri ile ihtiyarlar bulunurdu⁴²⁴. Aşiretler reaya sınıfından olup, sürü büyüklüğüne, hayvan ürünlerine ve insan gücüne bağlı olmak üzere üç farklı türde kanuni olarak vergi ödemekle yükümlüydüler⁴²⁵.

Merkeziyetçi ve bürokratik bir devlet olan Osmanlı, aşiretler için devlet-toplum ilişkilerini geliştirmeye ve korumaya yönelik bir siyaset izlemiştir. Bu çerçevede, Kuruluş Dönemi'nden itibaren birçok alanda konargöçer aşiretlerden yararlanılmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında başlayan uzun ve yıpratıcı savaşlar, yeni askerî kuvvetlere ihtiyaç duyulmasına ve ordu için mühimmat tedarik ettirilmesine neden oldu⁴²⁶. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni asker istihdamını arttırmak amacıyla aşiretlerden ve yörüklerden⁴²⁷ istifade etmeye sevk etti⁴²⁸. Ocak 1690'da Anadolu'dan asker

⁴²² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 60, s.32. (27 Nisan 1712)

⁴²³ BOA C.DH. Dosya nr.257, Gömlek nr.12823. Bir başka belgede, Tarsus ve Misis taraflarında yerleşen Musacalı aşiretinden Cabir cemaatinin kışın Aydın ve Saruhan sancağında konakladıktan sonra, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Sandıklı kazasının köylerine geldikleri, burada ahalinin yaylalarını zorla ele geçirip, bağ ve bahçe yerlerini yağmaladıkları, geceleri ise hırsızlık yaparak reyanın huzurunu bozdukları bildirilmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.626/h.2740.

⁴²⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, s.14-15.

⁴²⁵ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s.317; Oktay Özel, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.43, İstanbul 1986, s.169-170. Manisa, İzmir, Menemen ve kazalarda bulunan Yörük, Türkmen ve Ekrad taifesinden kanun üzere tahsil olunan yaylak ve kışlak vergilerinin tahsili emredilmiştir. Bkz. MŞS, nr.164, s.107/3.

⁴²⁶ Mesela uzun süren seferler, baruthanelerde çok fazla güherçile işlenmesine ve kârhanelerin bozulmasına neden olmuştur. 1700 yılında Karaman'daki kârhanelerin iş göremez duruma gelmesi üzerine, Danişmendlü Türkmenlerinden merkeze güherçile gönderilmesi talep olunarak, senede 20.000 vukiyye güherçile vermesi şartıyla ocaklık verilmiştir. Bkz. BOA. MAD. d. 9885, s.270/3.

⁴²⁷ Göçebe anlamına gelen yörük kelimesi, yörümek fiilinden türemiştir. Osmanlı Kanunnâmelerinde bu kelime, Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren batı tarafındaki aşiretler ile Rumeli'ndeki Türkmen aşiretler için de kullanılmıştır. Faruk Sümer, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, S.1-4, 1952, s.518-521.

⁴²⁸ 1686 yılında Avusturya ile savaş hali devam ederken Çidem, Receb ve Çinit aşiretlerinden 2000 silahlı Türkmen sefere gönderilmiştir. *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.271-501; Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001, s.22. 1691 yılından itibaren Rumeli'deki yörükler, “*Evlâd-ı Fâtihan*” adıyla silahlı bir kuvvet halinde

göndermekle sorumlu olan Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya, Maraş Beylerbeyi Süleyman'a, Yeni-il ve Türkmen-i Haleb Muhassılı Osman'a, Yeni-il ve Türkmen-i Haleb kadılarına, boy beylerine ve kethüdalara gönderilen hükümde, Yeni-il, Afşar, Eymir, Abalu, Şambayadı, Kızık, Ağcakoyunlu, Çeçelu, Barak, Çiğdemli Reyhanlı, Beğdilü, Mahlı, Bozbeğ, Oturakbahadrlı, Oturakçepni, Akıncı, Musacalı, Pehlivanlı ve Kılıçlı aşiretlerinden bin üç yüz kırk nefer askerin tedarik ettirilerek Edirne'ye gönderilmesi istenmiştir⁴²⁹. Talep edilen askerlerin “*iyi ata binen, harb ve cenge kadir*” olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca askerlere harçlık verilerek, cepheye gelmeleri kolaylaştırılmıştır⁴³⁰. Mesela 1690 yılında Karaman eyaletinden gönderilen süvari neferler için her bir nefere altışar kuruş tahsis edilirken, Hacı Ahmed oğlu Türkmen aşiretinden gönderilen 200 nefer asker için eyaletin 1690 yılındaki avâriz, nüzul ve sürsat malından 10.000 akçe gönderilmesi istenmiştir⁴³¹. Sefere giden askerlerin sorumluluğu ise aşiret boy beylerinde iken, bu dönemde aşiret yöneticilerinin onayı ile voyvodalara da sorumluluklar yüklenilmiştir⁴³².

1683 İkinci Viyana Kuşatması bozgunundan sonra Anadolu'nun birçok yerinde devlet otoritesinin zayıflaması sebebiyle ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına neden olan unsurlardan biri de konargöçer olarak adlandırılan *aşiretler* idi⁴³³. 1683 yılından sonra bir yandan geniş bir alanda savaflara devam edilirken bir yandan da aşiretlerin eşkıyalıklarıyla uğraşmak zorunda kalınmıştır. Bu bağlamda, XVII. yüzyılın sonunda başlayan savaflarla birlikte aşiretlerin, emirlere aykırı hareket ettikleri görülmektedir. 1688 yılında Kütahya, Karaman, Kayseri, Saruhan ve Balıkesir'de bulunan idarecilere gönderilen fermanla, Boz Ulus Türkmen reayasının perişan olması sebebiyle yedi sekiz kuruş vergi indirimi yapılmasına ve bu aşiret mensuplarının diğer aşiretler içine iskân

teşkilatlandırılmıştır. Salâhaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *AÜDTCFD*, C.II, Ankara 1943, s.115-116.

⁴²⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.46/h.185. Aşiretlerden asker talep edilmesiyle ilgili diğer örnekler için bkz. KŞS, nr.96, s.76/2; BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.1/h.1.

⁴³⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.100/h.319; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.169/h.544.

⁴³¹ KŞS, nr.97, s.124/2.

⁴³² Şubat 1690'da Dânişmendlü Türkmen voyvodası olan Hacı Ahmed oğlu Cafer, aşiret kethüdaları ve aşiret ileri gelenlerinin uygun görmesiyle sefere gidecek askerler üzerine “*baş u buğ*” tayin olmuştur. BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.100/h.319.

⁴³³ 1683-1718 yılları arasında arşiv belgelerinde konargöçerler için “*aşiret*” ve “*cemaat*” kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır. *Aşiret*: Arapça bir kelime olup, kabile teşkilatında küçük bir topluluğu ifade etmektedir. Esasen “*boy*” un altı için “*cemaat*”, üstündeki topluluklara ise “*aşiret*” ismi verilmektedir. Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ertem Basım, Ankara 2012, s.46.

edilmesine karar verildi. Ancak Boz Ulus Türkmen reayasının bir kısmı ayan çiftliklerine bir kısmı da aşiret topraklarında tütün ekip “*bizler raiyyet ve raiyyet oğullarından olduk*” ya da “*sekban olduk*” diyerek vergi vermemeye başlamışlardır. Bunun üzerine alınan kararlar, Boz Ulus Türkmen reayasının nerede bulunur ise yakalanıp, iskân edilmeleri emredilmiştir⁴³⁴. Yine Anadolu’daki eyalet ve sancaklara gönderilen birçok fermanla, konargöçer aşiretlerin seferlere gelmek istememeleri sebebiyle uyarıldıkları, seferlerden firar edenlerin ise cezalandırılacaklarının bildirilmesine rağmen, emre itaat etmedikleri görülmektedir. 1690 yılında, Yeniil ve Türkmân-ı Haleb ile İfraz-ı Zülkadiriyye, Mamallu ve Danişmendli aşiretlerindeki boy beylerine, kethüdalara ve ayanlara gönderilen emirde, sefer için talep edilen askerlerin çeşitli bahanelerle orduya katılmadıklarının anlaşılması üzerine, askerlerin bir an evvel sefere yetiştirilmesi istenmiştir⁴³⁵. Ancak XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyılın başlarında taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun seferlere gitmesine bağlı olarak devlet otoritesinin Anadolu’da yeterince hissedilememesi, konargöçer aşiretleri harekete geçirmiştir. Bu sebeple konargöçer aşiretler, eşkıyalık yapmaya ve iç güvenliği tehdit edecek tavırlar sergilemeye başlamışlardır. Mesela Kılıçlı, Tatalı, Kabas, Acurlu, Dana Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Çeçelü ve Alcı isimindeki Türkmen cemaatler, gönderilen fermanlara itaat etmeyerek eşkıyalık yapmışlardır⁴³⁶. 1687 yılında sabık Maraş mütesellimi Kalender’in göndermiş olduğu arzdan anlaşıldığına göre, Ayntab’a bağlı Dülük köyüne gelen kuttâ-i tarik eşkıyaları, Bayrakdar oğlu Ahmed ve Abdi ile Bazarbaşı isimindeki eşkıyalara bağlı Türkmen eşkıyalarıyla ortak hareket edip on beş katırı ve bin akçeyi gasp edip birçok kişiyi öldürmüşlerdir⁴³⁷.

1689 yılı, Osmanlı Devleti ile konargöçer aşiretler arasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte vezir-i azam olan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın aşiretleri yerleştirmeye yönelik teşebbüsü, 21 Ocak 1691 tarihinde daha kapsamlı hale gelmiştir. Nitekim aşiretlerin sosyal düzeni bozan davranışlarına kalıcı bir çözüm bulmak isteyen Osmanlı Devleti, hem asayiş problemini çözmek hem de vergi gelirlerini arttırmak

⁴³⁴ MŞS, nr.158, s.20/2. Ayrıca Yeni-il haslarına tabi konargöçer Türkmen reayalarından bazıları vergilerini vermemiştir. MŞS, nr.164, s.170/1.

⁴³⁵ “...vakt-ı sefer hulûl ideli bu kadar zemân olup esnâ-yı tarikda çayır bahâsıyla ayak sürüyüp henüz gelüp irismedüğünüzden...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.9/h.24; BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.29/h.88.

⁴³⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 100, s.142/h.542-543.

⁴³⁷ GŞS, nr.36, s.44/1.

düşüncesiyle konargöçer aşiretleri iskân etme kararı almıştır⁴³⁸. Osmanlı Devleti'nde bu döneme kadar kapsamlı bir iskân politikası uygulanmamıştı. Bu tarihe kadar, devletin aşiretlere yönelik politikası genellikle onları denetim altında tutmak ve mevcut Osmanlı idarî sistemine entegre etmektir⁴³⁹. Ancak bütün iskân faaliyetlerinin başarıya ulaştığını söylemek zordur. Çünkü uygulanan politikaların zaman içerisinde değişiklik göstermesi, iskânların başarı oranını etkilemiştir. Bu bakımdan 1691 yılında uygulanan iskân politikasının hem daha kapsamlı yapıldığını hem de yöntem açısından öncekilerden farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz⁴⁴⁰. Aşiretlere yönelik 1691 yılında uygulanan bu iskânla öncelikle Anadolu ve Suriye coğrafyasındaki “virane” köylerin canlandırılması amaçlandığı gibi, düzenli vergi toplayarak aşiretler üzerindeki hâkimiyetin korunması da amaçlanmıştır. Çünkü iktisadî açıdan vergi alıp verme, siyasi meşrutiyeti sağlamak açısından oldukça önemli bir araçtı⁴⁴¹. Bununla beraber devlet, aşiret içerisindeki güvenilir kimseler aracılığıyla, aşiretleri denetim altına almayı amaçladı. Bu sebepten fesad ve düzensizlik çıkaranlar yakalanarak toplumdaki asayişin sağlanmasına çalışıldı⁴⁴².

⁴³⁸ İskânlar sırasında gerekli tedbirlerin alınması amacıyla Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 100*, s.132/h.520; *GŞS, nr.40*, s.68/1; Ayrıca 41 numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilinde Rakka'ya, Humus'a ve Belih Nehri civarına iskân olunacak aşiretler hakkında ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Bkz. *GŞS, nr.41*, s.38-42; Yine *BOA. MAD. d. 9484* numaralı defter, 1696-1697 yılında Hama, Humus ve Bozok bölgelerindeki iskân faaliyetlerini; *BOA. MAD. d. 8458* numaralı defter de, 1690-1721 yılları arasındaki olayları ihtiva eden bir iskân defteridir.

⁴³⁹ Osmanlı Devleti'nde iskân uygulamalarıyla fethedilen yerlerin Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlamak, ordu için asker ihtiyacını temin etmek ve üretimde sürekliliği sağlayarak düzenli bir şekilde vergi toplamak amaçlanmıştır. Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S.6, 1999, s.75-84.

⁴⁴⁰ Bu dönem için yapılan iskân çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991; Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005; Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001; Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar* (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012; Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S.6, 1999, s.49-110.

⁴⁴¹ Mesela 1693 yılında Tokad kadısına ve voyvodasına gönderilen fermanda, Rakka Eyaleti'nde birkaç seneden beri urban eşkiyasına bağlı birliklerin köyleri istila ederek halkı perişan etmeleri sebebiyle, bu yerlerin muhafazası ve boş kalan arazilerin ekilip biçilmesi için Türkmen aşiretlerin iskân ettirilmesine karar verilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 104*, s.147/h.636.

⁴⁴² “...İhtiyâr eyledikleri mu'temed adamlar, cemâatlerine baş ve buğ ta'yîn olunup, içlerinde fesâd ve şekâvet eder olur ise, kendüler ahz ve hâkime teslim eylemek üzere ihtiyârları ve iş erleri ma'rifetiyle

XVII. yüzyılın sonunda konargöçer aşiretlere yönelik yapılan bu iskân, stratejik olarak önemli bir konumda bulunan Rakka ve Kıbrıs'a gerçekleştirilmiştir⁴⁴³. Rakka, Fırat Nehri'nin doğusundaki Anaze ve Şammar Arap aşiretlerinin kuzeye olan baskılarını durdurmak ve burada nüfusu dengelemek için; Kıbrıs ise hem iskâna gönderilen aşiretlerin dönüşünün zorluğu, hem de nüfus dengelerinin sağlanması açısından Anadolu'nun güvenliği için çok önemli bir konumdaydı⁴⁴⁴.

Osmanlı Devleti, 1691 yılında aldığı iskân kararının başarıya ulaşması ve iskânın kalıcı hale gelmesi için öncelikle bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler şunlardır:

- Osmanlı toplumunda aşiretlerin belirsiz olan yerleri, devletin yerleşik tarımı benimsemesiyle daha da kararsızlaştırmıştır. Bu sebepten ötürü boş ve harap halde olan araziler imara açılmış, kalıcı konutlar yapılmasına izin verilmiştir. Böylece, aşiretlerin yerleşik hayata uyum sağlamaları amaçlanmıştır. Ayrıca işlemiş oldukları arazilerden elde edilen ürünün 1/5-1/7 oranında vergi vermeleri, buna karşılık ise olağanüstü vergilerden ve diğer vergilerden muaf tutulmaları talep edilmiştir⁴⁴⁵.
- Yaz ve kış aylarında iskân bölgelerinde kalmalarına karşılık, çobanları aracılığıyla hayvanlarını otlatmalarına engel olunmaması, fakat eski yaylaklarına gitmek isterlerse bu isteğin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir⁴⁴⁶. Bu konuda 14 Nisan 1692 tarihinde Ayntab kadısı uyarılarak, Türkmen taifesinin yaylaklara çıkmak bahanesiyle iskândan kaçmalarına fırsat verilmemesi istenmiştir⁴⁴⁷.

beherlerine kefile verüp, arâzî-i mezbûreyi ma'mûr ve şen ve abâdan eylemek üzere... BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.47/h.151.

⁴⁴³ Ayrıca bu bölgede yer alan Hama, Humus, Belih Nehri, Urfa sancağındaki Harran ile Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic kazaları, Osmanlı Devleti'nde birer sürgün yeridir. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.136-137.

⁴⁴⁴ Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları", *Tarihten Günümüze Ayntab-Antep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2018, s.191.

⁴⁴⁵ BOA. MAD. d. 8548, s.38-40; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.44-45.

⁴⁴⁶ Hatta Malatya ve Elbistan taraflarındaki yaylaklarına gidecekleri yolların ve geçitlerin sedd ve bendler çekilmiş, bunun için de Behisni, Hısn-ı Mansur ve Göynük kazalarının ahalisi ile Küpelüoğlu Hasan ve Rışvanoğlu Halil görevlendirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.81/h.261); Ayrıca Türkmen taifesinden Takâlî, Kayas, Umurlu, Dağı Şanlı, Günce, Kazlı, Hayta, Hocalı, Ahçı ve Kalemli aşiretleri mensuplarının Rakka'ya iskân olunmaları ve bunların yaylalara çıkma izni verilmemiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.11/h.25.

⁴⁴⁷ GŞS, nr.41, s.9/1.

- 1692 yılında Türkmen ve Arap aşiretleri arasındaki yapılan anlaşma desteklenerek, bölgedeki Arap aşiretleri lehine olan güç, dengelenmeye çalışılmıştır⁴⁴⁸. Çünkü daha önce buralarda bulunan Şammar ve Aneze isimindeki Arap aşiretleri, Diyarbekir'den Akdeniz'e uzanan hat üzerinde etkin olmuşlardır. Devlet de bunların etkinlik alanlarını daraltmak ve bunları dizginlemek için Anadolu içlerinden Türkmen ve Ekrad aşiretleri iskân ettirmiştir⁴⁴⁹. Hatta Erzurum, Kars, Çıldır, Diyarbekir, Kütahya eyaletlerinden, Aydın, Saruhan, Kalecik, Keskin, Sivas, Maraş ve Karaman taraflarından gelen aşiretler, Arap eşkıyalarına karşı Harran Ovası'na yerleştirilmiştir⁴⁵⁰

Bu saydığımız tedbirlere rağmen, iskân politikasının başarıya ulaştığını söylemek oldukça zordur. Çünkü aşiretlerin iskân ettirildikleri yerler, tarımsal özelliklere göre değil askerî şartlara göre belirlenmiştir. Bu durum, iskâna tabi tutulan aşiretleri buldukları yerlerden firar etmeye ve toplumsal düzeni bozacak davranışları yapmaya sevk etti⁴⁵¹. Nitekim iskândan firar eden aşiretlerin konargöçer bir yaşama sahip olmaları, eşkıyalık yapmalarını daha da kolaylaştırmıştır⁴⁵². İskândan firar eden aşiretlerin yoğun olarak görüldüğü yerler ise Ayntab, Kayseri, Adana ve Niğde ve çevreleri idi⁴⁵³.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren aşiretlerin iskân bölgelerinden kendi yurtlarına gidinceye kadar yapmış oldukları kanunsuz hareketler, devleti birçok yönde zaafa uğratmaya başladı. Öyle ki bu dönemde, gerek eşkıyalar gerekse eşkıyalara destek olanlar için suç işlemek artık bir yaşam biçimi haline geldi. Nitekim aşiretlerin kanunlara karşı gelmeleri ve emirlere uymamaları, Osmanlı bürokrasisinde “eşkıyalık” olarak nitelendi.

⁴⁴⁸ BOA. MAD. d. 532, s.12-13.

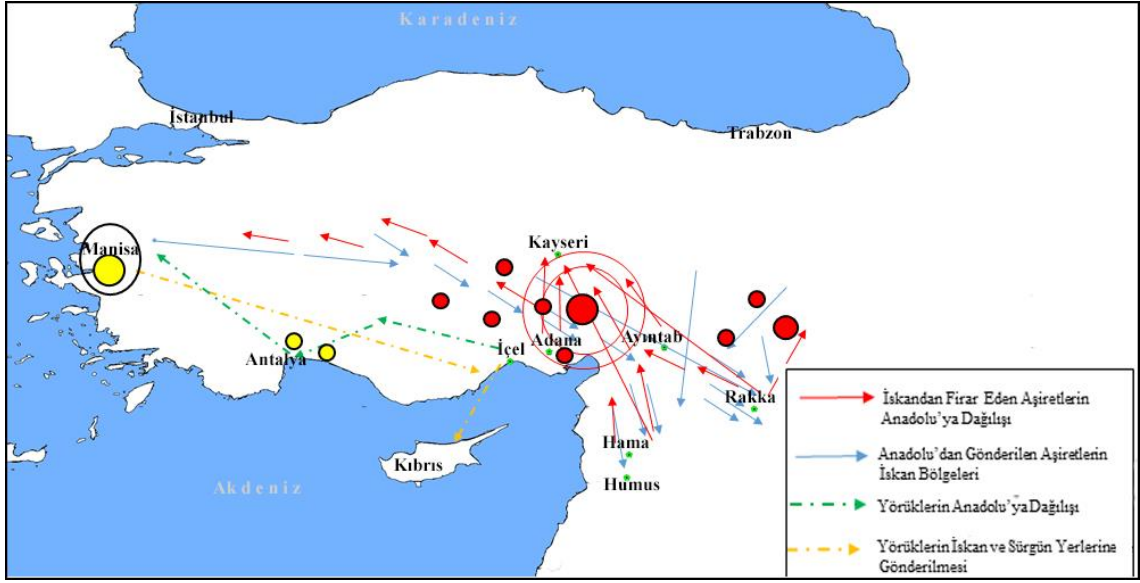
⁴⁴⁹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal, *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s.167-172.

⁴⁵⁰ BOA. MAD. d. 8458, s.328-330.

⁴⁵¹ BOA. MAD. d. 3134, s.160, 361.

⁴⁵² Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, s.965.

⁴⁵³ Rakka Valisi'ne gönderilen hükümde, firar eden aşiretlerin gittikleri yerlerin araştırılması ve Rakka'da kalan aşiretlerin kayıt altına alınması istenmiştir. BOA. MAD. d. 9885, s.242.

Harita 1. 1691 Yılında İskândan Fırar Eden Aşiretler ile İçel'den Hareket Eden Yörüklerin Anadolu'ya Dağılışı

Harita 1'de de görüleceği üzere, firar eden konargöçer aşiretlerin Ayntab, Kayseri ve Adana üçgeninde yoğunlaştığı görülmektedir⁴⁵⁴. Çalışmamız için seçilen şehirlerden biri olan Ayntab'ın özellikle coğrafi konumu itibariyle XVII. yüzyılın sonlarında iskân merkezlerinden biri olan Rakka Eyaleti'nin etkisinde kaldığını söyleyebiliriz⁴⁵⁵. Ayrıca Ayntab ve çevresinin, Türkmen ve Ekrad aşiretlerin yerleşimine elverişli olması ve iskân kararı alınmadan önce, bu bölgede çok sayıda konargöçer unsurun bulunması sebebiyle iskândan firar eden aşiretlerin ilk uğradıkları yerler bu bölgeler olmuştur. Göçebe aşiretlerin saruca-sekban ve kapısız levendatların gerek şehrin içinde gerekse çevresinde yaptığı yol kesme, silahlı gasp ve soygunlar, bu dönemde Ayntab için büyük sıkıntı yaratmıştır⁴⁵⁶. Ayntab'da özellikle İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmen taifesine bağlı Tacirli aşireti ile Okçu İzzeddin ve Bahadırlı aşiretlerinin, Ayntab ve çevresinde birçok eşkıyalık olayına karıştıkları görülmektedir⁴⁵⁷. 1691 yılında Rışvanoğlu Halil ile Göynük, Behisni ve Hısn-ı Mansur'daki idareciler Ayntab'da bulunan aşiretleri Kanlı Bel geçidinden

⁴⁵⁴ Rakka iskânından firar eden konargöçer aşiretlerin bu bölgede yaptıkları eşkıyalıklar için bkz. *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 58*, s.88, 89, 93, 95, 96.

⁴⁵⁵ Ayntab'ın 27 mahallesinden toplam 82 kişi Rakka'ya iskân olunmuştur. İskân edilen reaya hakkında bilgi için bkz. *GŞS, nr.40*, s.111-112.

⁴⁵⁶ *GŞS, nr.37*, s.39/4.

⁴⁵⁷ *GŞS, nr.54*, s.33/1. Ayntab'ta Kilis hassına tabi Okçu İzzettin aşireti, 1690 yılından itibaren bölgede en sorunlu aşiret haline gelmiştir. Bkz. Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Tarihten Günümüze Ayntab-Antep*, s.192.

kaçırmaları sebebiyle, aşiretler çevre yerlere doğru dağılmaya başladılar⁴⁵⁸. Diğer yandan da, iskân bölgelerine yerleştirilen aşiretlerin firarları hızlı bir şekilde devam ediyordu. Kilis hassı ekradından olan Okçu İzzeddin aşireti, 1691-1694 yılları arasında iskân politikası kapsamında Harran'a yerleştirildi. Ancak burada çok fazla kalmayan bu aşiret mensupları, iskân bölgesinden firar ederek kadim yerlerine dönmeye çalıştılar. Özellikle eski Rakka valisi Hüseyin Paşa zamanında iskândan firar eden aşiretlerin hakkından gelinmeye gayret edilmişti. Ancak Hüseyin Paşa'nın vefat etmesi, Okçu İzzeddin aşireti mensuplarını yeniden harekete geçirdi. Nitekim Okçu İzzeddin aşireti ve diğer ekrad aşiretlerden oluşan beş yüz eşkıya, güzergâhları üzerindeki köylere saldırmaya başladı. Buralarda reyanın sahip olduğu mal ve mülklere zarar verdiler⁴⁵⁹. Bu haberin duyulması üzerine, 1696 yılında bölgeye Kilis voyvodası Ahmed, eşkıyayı def etmek için görevlendirildi. Ancak Musa Beğlü aşiretinden yedi sekiz yüz civarındaki eşkıyanın saldırısına uğrayan voyvoda Ahmed ve adamları katledildi⁴⁶⁰. İki yıl sonra cemaat mensupları garip bir şekilde af edilerek, kimsenin bunlara müdahalede bulunulmaması istendi⁴⁶¹. 1713 yılında ise vergi vermeyi reddeden Okçu İzzeddin aşireti, 1714 yılında voyvoda el-Hâc Mehmed Kasım'ın kethüdasını, beş çukadarı ve iki yeniçeriyi öldürüp, valide sultan hassı gelirleriyle birlikte voyvodanın mallarına el koymuşlardır⁴⁶².

Tacirli ve Kılıçlı Ekradı da XVII. yüzyılın sonlarından itibaren eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. 1688-1689 yılında Tacirli aşiretine mensup eşkıyalardan Ali Mehmed, Kara Veli, Asaf, Dai Dursun oğlu Kara Ramazan, Mehmed Ketmizar, İbrahim, Himmet, Kör Hasan, Hüdaverdi oğlu Veli, Kör Veli, Osman oğlu Ali, Kırılı Ali, Sığırcı oğlu Mehmed Maraş yörüklerinden Kuşcu aşiretine saldırarak iki kişiyi katletmiş ve evlerini yakarak mal ve eşyalarını da gasp etmişlerdir⁴⁶³. Bu tür şikâyetler üzerine, 1691 yılında Rakka'ya iskân edilmesine karar verilen bu aşiret, iskândan firar ederek tekrar Anadolu'da eşkıyalık yapmaya ve köylere zarar vermeye devam etmiştir⁴⁶⁴. 1703 yılında Tacirli aşireti yaylak güzergâhları olan Akyol'dan gitmeyerek Maraş ve Kars-ı Maraş taraflarına yönelmeleri sebebiyle, Maraş ve Kars-ı Maraş'taki ahalinin arazilerine ve mezralarına büyük zararlar

⁴⁵⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.81/h.261. (17 Haziran 1691).

⁴⁵⁹ GŞS, nr.48B, s.136/2-137/1.

⁴⁶⁰ GŞS, nr.54, s.9/2.

⁴⁶¹ GŞS, nr.49, s.174/3.

⁴⁶² GŞS, nr.65, s.240/2.

⁴⁶³ GŞS, nr.41, s.22/1.

⁴⁶⁴ BOA. MAD. d. 8458, s.163-166.

vermişlerdir⁴⁶⁵. 1704 yılında Maraş, Ayntab, Elbistan ve Kilis ahalisi arzuhal göndererek; İfraz-ı Zülkadiriyye reayasından Tacirli aşireti ile Elbistan ve Maraş arasındaki Ahsendere denilen yerde iskân olunan Kılıçlı Ekradının kendi hallerinde olmadıkları, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmeni'ne bağlı eşkıyalarla birleşerek yollara indikleri, kasaba ve köylerde ahalinin hayvanlarını ve eşyalarını gasp ettikleri, sahiplerinin bunları geri almak için ücret ödedikleri, ödeyemeyenlerin ise feragat etmek zorunda kaldıkları ve bu yüzden ahalinin perişan olduğu bildirilmiştir⁴⁶⁶. 1705 yılında da Tacirli aşiretinden 50.000 kuruş tahsil edilmesi ve iskân ettirilmesi ferman olunmasına rağmen, aşiret mensubu Köse Hasan ve Yeniçeri Osman aralarında anlaşarak yüzden fazla öküzü çalmışlardır⁴⁶⁷. Ayntab'dan çalınan bu hayvanlar, daha önceleri Rakka'ya götürülerek satılıyordu. Hayvan satımı için gelen bu hırsız eşkıyalara, Rakka valisi tarafından izin belgesi dahi verilmiştir⁴⁶⁸.

XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan otorite boşluğu, şehirlerin güvenliğinin sağlanmasını tehdit ediyordu. Osmanlı Devleti bu durum karşısında, aşiretleri derbentçi olarak kullanarak iletişim ve güvenlik ağının genişlemesini amaçlamıştır. Bu sebepten ötürü, İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmen taifesi çevreyi "*kuttâ-i tarik eşkıyasından hıfz ve hırâset itmek şartıyla*" Kınık maa Berendi kazalarına iskân edilmişlerdir. Ancak aşiret mensupları, daha önceden yaptıkları eşkıyalık hareketlerine yeniden başlamışlardır. Önce İfraz-ı Zülkadiriyye mukataasının mutasarrıfı İsmail Paşa'nın mal ve eşyalarını gasp etmişler, daha sonra da Halep eyaletindeki gayr-i Müslimlerden alınacak olan 130 kese değerindeki cizye evrakını Hacı Lütfullah'ın elinden zorla almışlardır⁴⁶⁹. Diğer yandan, iskâna tabi tutulan aşiretlerden iskân yerlerine gitmeleri için rehin ya da senet alınmıştır. Ancak bu uygulama da başarılı olmamıştır. İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan Çukurova sakinlerinden Tacirli aşiretinden yakalanan on eşkıyadan iskân için Konya Kalesi'nde kefil alınmasına rağmen, aşirete bağlı diğer eşkıyalar firar edip⁴⁷⁰, Ayntab tarafına giderek eşkıyalık yapmışlardır⁴⁷¹. 1711 yılında Kilis Ekradına bağlı aşiretler Ayntab,

⁴⁶⁵ GŞS, nr.52, 358/2.

⁴⁶⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 114-1, s.157/h.799. (6 Mart 1704)

⁴⁶⁷ GŞS, nr.55, s.261/3.

⁴⁶⁸ GŞS, nr.52, s.96/3.

⁴⁶⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.164/h.685; BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.191/h.782.

⁴⁷⁰ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.135.

⁴⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.209/h.921; GŞS, nr.58, s.42.

Haleb, Maraş ve Antakya taraflarına geçerek birçok kişiyi katletmişlerdir⁴⁷². 1712 yılında daha önce Elbistan civarında Ahsendere denilen yerde iskân olunan Kılıçlı ekradının eşkıyalık yapmaları sebebiyle Kıbrıs ve Hama'ya iskân olunmaları için emir gönderilmiştir⁴⁷³. 1714 yılında da Kılıçlı ekradından kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan 445 kişinin Kıbrıs'a sürülmesine karar verilmiştir. Bunların 98'i Ayntab Kalesi'nde bilinmeyen bir sebeple ölürken, 76'sının da ağır hasta olduğu tespit edilmiştir. Kalan 272 kişinin büyük çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktaydı⁴⁷⁴. Aşiretlerin iskândan caymamaları için Ayntab Kalesi'ndeki günlük ihtiyaçları karşılanmış, hatta her gün 150 kıyye (kişi başı günlük 431gr.) ekmek verilmesi istenmiştir⁴⁷⁵. Ancak yine de emre itaat etmeyen eşkıyalar Maraş, Ayntab ve Haleb yakınlarında ahalinin yollarına inmeye devam ettiler. Maraş'a on saat mesafede bulunan yerde konaklayan bu eşkıyalar, reayanın mal ve erzaklarını gasp etmiş ve kendilerine maaş tahsis etmişlerdir. Elbistan'da ise zeamet ve timar sahiplerinin mahsullerine el koymuşlardır. Bununla da yetinmeyen eşkıyalar Amasya, Tokat ve Sivas taraflarına giden hacıların yollarını kesip, 25 hacıyı öldürmüş, 35'ini de yaralamışlardır. Yaz aylarında da Ayntab'a bağlı Tel-Bâşer Nahiyesi'ne gelerek, reayayı perişan etmişlerdir. Bunun üzerine, bu eşkıyaların bir an evvel yakalanıp yeniden Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir⁴⁷⁶. Özellikle Ayntab'dan geçerken bu eşkıyaların tam anlamıyla muhafaza edilerek, Rakka'ya ulaştırılmaları hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Hatta Kılıçlı Ekradı taifesinin Ayntab'daki masrafları da Ayntab ahalisine paylaştırılmış ve şehirden 3.033,5 kuruş tahsil olunmuştur⁴⁷⁷.

1691 yılında konargöçer aşiretlere uygulanan iskân politikasının yeterince başarılı olmaması, bu tarihten sonra sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Nitekim Rakka iskânından firar eden Receblü Afşarı Türkmen aşireti, Lekvanik Ekradı ve Danişmendlü Türkmen aşiretlerinin de Kayseri'ye gelerek birçok eşkıyalık yaptıkları görülmektedir⁴⁷⁸. 1698 yılında Receblü Afşarı aşiretinden bazı kişiler Zamantı, Kayseri, Kozbaşı, Akdağ civarlarına gelerek, ahalinin yollarına inip ahaliyi perişan

⁴⁷² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 58, s.84; GŞS, nr.63, s.18/2.

⁴⁷³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.81/h.245. (12 Temmuz 1714)

⁴⁷⁴ GŞS, nr.65, s.213-216.

⁴⁷⁵ GŞS, nr.65, s.226/3.

⁴⁷⁶ BOA. C. DH. Dosya nr.257, Gömlek nr.12823; BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.116-117/h.576; BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.233/h.880.

⁴⁷⁷ GŞS, nr.164, s.9/1.

⁴⁷⁸ KŞS, nr.111, s.20/3.

ettikleri ve “*levendat taifesindeniz*” diye iddialarda bulduklarına dair haber alınması üzerine, bu eşkıyaların yakalanarak cezalandırılması için Anadolu’da eşkıya müfettişi olan Vezir İbşir Paşa’nın Baş bölükbaşısı Türkmen Ali’ye ferman yazılmıştır⁴⁷⁹. Ancak eşkıya müfettişi Türkmen Ali de yanına topladığı eşkıyalar ile isyana kalkışmıştır⁴⁸⁰. Bunun üzerine, 26 Ekim 1698 tarihinde Türkmen Ali yakalanarak katledilmiştir⁴⁸¹. Kayseri’de özellikle Bozulus Türkmenleri arasında yer alan Lekvanik aşireti de yoğun bir şekilde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur⁴⁸². İskâna itaat etmeyen Lekvanik ekradı, Velili ve Kırıntılı aşiretlerinden dört yüz kadar eşkıya, Develi Ovası’na konup iki üç sene burada kalmışlar ve buralara türlü türlü eşkıyalık yapmışlardır. 1701 yılında Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa’ya gönderilen fermanda, bunların yakalanıp Kıbrıs Adasına iskân edilmeleri emredilmiştir⁴⁸³. Rakka’ya gönderilip iskâna itaat etmeyen Lekvanik ekradı ve Afşar Türkmen eşkıyasından 1000 nefer, Niğde sancağı kazalarından Yahyalı kazası civarına gelerek reayanın mal ve erzaklarını gasp etmişlerdir. Buradan civar bölgelere dağılan eşkıyalar, Kayseri’de üç köyü, Bozok sancağındaki yedi köyü basıp birçok kişiyi de katletmişlerdir⁴⁸⁴. İdarecilerin aşiretlerin iskânına yeterince önem vermemeleri, eşkıyalık olaylarının daha da artmasına neden olmuştur. 1706 yılında Rakka valisi Yusuf Paşa’ya, Rakka Eyaleti malikâne olarak verilmesinin yanı sıra, iskân sırasında Anadolu’daki beylerbeyleri ve sancakbeylerinin yanlarında olmasına rağmen Yusuf Paşa’nın iskânı ağırdan alması Türkmen ve Ekrad taifesindeki eşkıya gruplarının Sivas, Zülkadiriyye, Kayseri, Bozok ve Niğde taraflarına dağılarak eşkıyalık yapmalarına fırsat vermiştir⁴⁸⁵.

XVIII. yüzyılın başlarında Kayseri’de eşkıyalık yapan diğer aşiret ise Danişmendlü Türkmen aşireti idi. Mart 1709 yılında Danişmendlü mukataasına tabi Karacakürd aşireti mensupları ile Hergili aşiretinden Mehmed, reayayı tahrik ederek vergilerin tahsiline engel oldukları bildirilmiş, bunun üzerine de bu eşkıyaların

⁴⁷⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.475/h.2125. (29 Temmuz 1698)

⁴⁸⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.476/h.2128.

⁴⁸¹ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 30, s.52/h.270. (26 Ekim 1698)

⁴⁸² Lekvanik cemaatinin yaptığı eşkıyalıklara dair bkz. Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, s.236-311.

⁴⁸³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.92/h.314 (30 Aralık 1701); Şaban Bayrak, *Anadolu’da Eşkıyalık Olayları 1700-1750*, s.159.

⁴⁸⁴ Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, s.252.

⁴⁸⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.37/h.133. (12 Haziran 1706)

tutuklanmalarına karar verilmiştir. Ancak eşkıyalar bu karara uymayarak eşkıyalık yapmayı sürdürmüşlerdir⁴⁸⁶. XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı toplumunda çeşitli toplumsal tabaka ve sınıflar arasındaki katı kurallarda bir gevşeme olduğu görülmektedir. Bu durum, Kayseri'ye gönderilen bir belgeden de anlaşılmaktadır. 1710 yılında gönderilen bu belgede, iskândan firar eden aşiretlerin yakalanması ve tekrar Rakka'ya gönderilmesi için idarecilerden yararlanıldığı gibi ilmiye mensublarından da yararlanılmaya çalışılmıştır⁴⁸⁷. Buradan, Osmanlı toplumunda artan eşkıyalık olaylarına karşı, merkezi hükümetin Osmanlı taşrasında artık yerel işbirlikçilerinin ön plan çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı sosyal düzenin hızlı bir şekilde bozulması sebebiyle taşradaki konargöçer aşiretlerin eşkıyalıkları bu çözümlerle önlenemiyordu. Nitekim 1712 yılında Danişmendlü Türkmen aşiretine bağlı Şerefli aşireti, "mal-ı maktu"yu vermeyeceklerini bildirerek Kayseri'de asayişin daha da bozulmasına sebep olmuştur⁴⁸⁸. Danişmendlü Türkmen aşiretlerinden Suculu aşireti de Kayseri'ye tabi Horasan köyü civarında, ahalinin mallarını gasp ederek, onları rencide etmişlerdir⁴⁸⁹.

1691 yılındaki iskândan firar eden aşiretlerin Anadolu'nun batısına kadar gelerek eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Çünkü 1691 yılındaki iskân politikasında temel prensip, boş ve virane yerlerin canlandırılması ve bu yerlerin vergi kaynağına dönüşmesiydi. Bu yüzden Danişmendlü Türkmen aşiretinden yirmi iki cemaat Karahisar ve Hamit sancaklarında sahipsiz ve harap köylerde, Bozulus Türkmenlerinin de Şatır Mehmet Paşa iltiması ile Bolvadin ve İnönü'de iskân edilmelerine karar verilmiştir. Ancak bu aşiretler iskân bölgelerine gitmeyip Saruhan sancağındaki köylere saldırarak mal ve erzakları yağmalamış, reayaya da zulüm ve işkence yapmışlardır. Bunun üzerine Şatır Mehmed Paşa'ya gönderilen fermanla, iskândan firar eden aşiretlerin tekrar iskân yerlerine gönderilmelerine, köylere ve reayaya vermiş oldukları zararların da ödetilmesine karar verilmiştir⁴⁹⁰. Yine 1696 yılında da Saruhan ahalisinin şikâyeti üzerine

⁴⁸⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.89/h.376. (22 Mart 1709)

⁴⁸⁷ KŞS, nr.114, s.158/2.

⁴⁸⁸ BOA. MAD. d. 3439, s.163/2. (29 Nisan 1712)

⁴⁸⁹ KŞS, nr.116, s.81/1.

⁴⁹⁰ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.94.

farklı yerlere iskân edilen Türkmen taifesi, iskân oldukları yerlere gitmeyip köy köy gezerek eşkıyalık yaparak reayaya zulmetmişlerdir⁴⁹¹.

Kişilerin veya grupların iskân firarisi olan aşiretleri himaye etmesi, eşkıya ile mücadelede büyük bir sorun olmuştur. 1695 yılında iskândan firar ederek eşkıyalık yapan Kılıçlı aşiretine mensup kişiler, Aydın ve Saruhan muhassılı Genç Mehmed Paşa'dan kaçıp İfraz-ı Zülkadriyye aşiretlerinden Kara Hasanlı ceridesine sığınmışlardır⁴⁹². 1698 yılında da Kayseri müftüsü olan Karabaş Ali, Rakka iskânından firar edenleri “*suhte*” namıyla medresesinde saklamıştır. Bu sırada Bahriyaroğlu ismindeki eşkıyaya bağlı aşiretler, Kayseri yakınında bir köye gelerek eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Bölgeye gelmeye çalışan Rişvanoğlu Halil ise Müftü Karabaş Ali'nin medreseye kaydettiği suhtelerin mukavemetiyle karşılaşmıştı. İskândan firar eden aşiretler ise köyleri basarak mallarını gasp edip birçok kişiyi de katletmişlerdir. Yanındaki suhtelerden cesaretlenen Müftü Karabaş Ali de şehri muhasara edip, ahaliden çeşitli isimler altında paralar toplayıp eşkıyalık yapmaya girişmiştir⁴⁹³.

Diğer yandan, XVII. yüzyılın sonlarında kapıkulu ocaklarının önem kazanması, genç işsiz insanların bu ocağı gelir kapısı olarak görmeleri askerî disiplinin bozulmasına neden olmuştur. İncelediğimiz dönemde askerî zümreye dâhil olmanın farklı gerekçelerinin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi belli bir hizmet karşılığı olsun ya da olmasın gelir elde etme düşüncesi; ikincisi sahte seyyidlik iddiasıyla asker taifesine katılma ve son olarak vergilerden muaf olma düşüncesi askerî zümreye ilginin artmasına neden olmuştur. Nitekim konargöçer aşiretlerin de bu üç gerekçeyi kullanarak eşkıyalık yaptıkları, vergilerden muaf olmaya çalıştıkları tespit edilmektedir⁴⁹⁴. 1707 yılında Rişvan aşiretine bağlı Cudkanlı, Bilanlı, Melikanlı, Dalyanlı aşireti mensuplarından yaklaşık yedi yüz reaya, Haleb Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı es-Seyyid Hüseyin'den rüşvet yoluyla aldıkları temessük ve başlarına taktıkları yeşil sarıklarla “*bizler seyyid olduk*” diyerek vergi vermek istememişlerdir. Osmanlı Devleti'nin aşiretleri denetim altına almak amacıyla askerî zümreye dâhil etme politikası ise, devletin otoritesinin kaybolduğu

⁴⁹¹ MŞS, nr.164, s.156/1.

⁴⁹² BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, s.68/h.309. (6 Ocak 1695)

⁴⁹³ “...Karabaş Ali fesada mi'eddi olduğundan mada ehl-i fesâdı başına cem' ve şehri kapadub tob ve tüfenk atdırub ba'dehû fukaraya barut ve kurşun akçesi salyâne ve cem' ve tahsil idüb...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.238/h.1088.

⁴⁹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.207/h.915.

bir dönemde aşiretler tarafından istismar edilmiştir. Mesela Boz Ulus Türkmenlerinden⁴⁹⁵ bazıları Seyid Gazi ve Eskişehir civarında bulunurken, bazıları da firar ederek Balıkesir, Bergama, Ayazmend (Altınova), Turgutlu, Akhisar ve Manisa civarına gelmişlerdir. Bunlar 1700-1701 yıllarına ait kanunen ödemeleri gereken vergileri ödemedikleri gibi, “bizler yeniçeri ve sipahiyiz” diyerek eşkıyalık yapmış, zengin ve güçlü kişilerin çiftliklerine sığınarak devletin maddi açıdan zarara uğramasına neden olmuşlardır⁴⁹⁶.

Osmanlı Devleti iskânı emredilen aşiretlerin iskân yerlerine gönderilmesi için büyük gayret göstermiştir⁴⁹⁷. Ancak aşiretlerin bazıları “camilerde imam ve müezzin” olduklarını, bazıları da “medreselerde hocalık yaptığını” söyleyerek iskândan kurtulmanın çarelerini aramışlardır⁴⁹⁸. 1710 yılında ise Türkmen taifelerinden Karakoyunlu, Gencelü Avşarı, Abdallu, Eymür-i Sincarlu, Eymür-i Karagündüzlü, Çarıklı, Kallu, Alcı, Harbendelü, Kara Avşar ve Dünderlu aşiretlerine mensup bazı kişilerin iskân yerlerini terk ederek Halep, Ayntab, Maraş, Konya, Kayseri, Adana, Kilis, Antakya, Azaz, Karaman, Tarsus, Kilis, İncesu, Bozok, Zile, Çorum, Kalecik, Amasya, Kırşehir, Niğde, Bor ve Ereğli taraflarına gelerek 1709-1710 senelerine ait bedel-i öşürlerini vermediklerinden mal-ı mirinin eksilmesine sebep olmuşlardır. Bundan dolayı Rakka valisi Yusuf Paşa’dan ve bu bölgelerin idarecilerinden, bu aşiretlerin iskân yerlerine nakledilmesi ve bedel-i öşürün tahsil edilmesi istenmiştir⁴⁹⁹. Bununla birlikte eşkıya ile mücadelede taşrada bulunan idareciler arasında birliktelik çok önemliydi. Bu sebepten ötürü devletin taşrada bulunan bütün idareciler ve reayadan da sık sık destek talep ettiği görülmektedir. Çünkü Anadolu’nun bazı şehirlerinde, kasabalarında, tımar ve zeamet köylerinde dahi eşkıyalara sahip çıktığı ve onların eşkıyalık yapmalarının desteklendiği haberleri alınıyordu. Bu durum, eşkıya ile mücadelenin sekteye uğramasına ve istenen başarının sağlanamamasına neden oluyordu. Mesela 1713 yılında Rakka valiliği görevinde bulunan eski vezir-i azam Hasan Paşa’dan Rakka iskânından firar eden

⁴⁹⁵ Boz Ulus Türkmenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Demirtaş, “Bozulus Hakkında”, *AÜDTCFD*, S.1, C.7, Ankara 1949, s.29-46; Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri (1540-1640)”*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.

⁴⁹⁶ *MŞS*, nr.158, s.20/2. *MŞS*, nr.168, s.51/1; *BOA. MAD. d.* 9885, s.271/1.

⁴⁹⁷ Eyalet ve sancaklara hatt-ı hümayunlar gönderilerek iskâna itaat etmeyen Türkmen ve Ekrad taifesinin suçuna göre katledilmeleri, hapsedilmeleri veya iskân yerlerine geri gönderilmeleri emredilmiştir. Örnekler için bkz. *MŞS*, nr.163, s.26/1; *MŞS*, nr.171, s.170/1; *KŞS*, nr.99, s.147/1; *GŞS*, nr.41, s.170/1-171/2.

⁴⁹⁸ *KŞS*, nr.99, s.176/1.

⁴⁹⁹ Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, s.164.

Türkmen ve Ekrad aşiretlerinin tekrar iskân edilmeleri istenirken, aşiretlere sahip çıkıp, Rakka'ya nakillerine mani olanların cezalandırılmasına karar verilmiştir⁵⁰⁰. Yine Rakka, Hama ve diğer iskân yerlerinden firar eden aşiretlerin eski yerlerine gönderilmesi sırasında Karaman beylerbeyi Şehsuvaroğlu Seyyid Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, Kayseri mütesellimi, vakıf zabıtları, ayan ve işe yarar kişilerden yardım talebinde bulunarak, aşiretlerin iskânı sırasında gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmiştir⁵⁰¹.

XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında bir yandan iskân yerlerinden firar eden aşiretlerin tekrar iskân edilmeleri için çalışılırken bir yandan da aşiretlerin eşkıyalıklarıyla uğraşılmaktaydı. Bu dönemde iskân yerlerini terk edip, eşkıyalık yapmaya başlayan aşiretlerden biri de yörüklerdir. İskân yerleri İçel ve Karaman ile Orta Toros bölgeleri olan yörüklerin 1690 yılında sayıları artınca, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirlere dağılarak eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. İçel sancağından ayrılan yörüklerin özellikle Batı Anadolu'da Manisa, Aydın, Balıkesir; Akdeniz kıyı şeridinde ise Manavgat, Alaiye, Antalya, Isparta civarında yoğunlaştığı görülmektedir. 1691 yılında altı yüzden fazla evle Manavgat, Düşenbe, Alanya'ya gelen yörükler kışlak ve yaylakları harap edip, ahalinin mal ve eşyalarını gasp etmişlerdir⁵⁰². Bu aşiretlerin eşkıyalıkları artınca kadim yerlerine gönderilmeleri istenmiştir⁵⁰³. Yörük aşiretlerinden Kara Hacılı, Batralı, Şamlu, Zekeriyyalı, Sofulu, Tekyeli, Saçıkartalı, Kitreli, İrekli ve Balcılar iskân yerleri olan İçel'den ayrılıp, Alaiye sancağına gelmişlerdir. Saruhan'daki yörükleri iskân için görevlendirilen Musa Paşa, Alaiye sancağına bağlı Kemer köyüne vardığında, yörük reislerinden Kara Mehmed, Mermer oğlu Hacı Osman, Sarı Mustafa, Kör Mehmed, Hacı Ali, Abdi Kethüda, Gündüz oğulları ve Delibende uşakları etrafında toplanan yörük eşkıyalarının saldırısına uğramıştır. Paşanın birçok adamını katledip mallarını gasp eden eşkıyalar kaçmayı başarmışlardır. Bu gelişmeler üzerine, Aydın ve Saruhan sancağı mutasarrıfı Nasuh Paşa'dan eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmaları

⁵⁰⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.220-221/h.932; Hasan Paşa'nın cemaatleri iskân ettirilme görevinde Anadolu'daki bütün görevlilerden ciddiyetle hareket etmesi; bu görevi ifa etmede kusur ve ihmali görülenlerin cezalandırılacağı uyarısı yapılmıştır. BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.387/h.1574.

⁵⁰¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 125, s.178/h.690. (22 Şubat 1717)

⁵⁰² BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.69/h.220.

⁵⁰³ Bu görev, Alaiye sancağı mutasarrıfı Musa Bey'e verilmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 110 s.507/h.2336.

istenmiştir⁵⁰⁴. 1700 yılında Alaiye ahalisi, eşkıyalardan perişan olunca merkeze mektup yollayıp, yörüklerin tekrar İçel sancağına yollanmalarını istemişlerdir⁵⁰⁵. Ancak iskân yerlerine gitmeyi reddeden yörük aşiretleri Aydın ve Saruhan çevresine dağılarak eşkıyalık yapmışlardır⁵⁰⁶. Mesela İçel sancağına iskânları ferman olunan Çakallı yörüklerinin Alaşehir kazasında kışlayıp, reyanın otlaklarına zarar vermesi ve mallarını gasp etmeleri üzerine, Aydın ve Saruhan sancağı mutasarrıfı Nasuh Paşa'dan bunların tekrar İçel sancağına iskân ettirilmeleri istenmiştir⁵⁰⁷. Diğer yandan da, İçel sancağında iskân olunan yörüklerden bazıları Sarı Ot Yaylağı'na ve Alaiye derbendinde bulunan yaylaklardan Konya, Hamid, Teke, Yenişehir, Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarına doğru firar ederek eşkıyalık yapmaya başlamışlardır⁵⁰⁸.

Yörük aşiretlerinin Manisa'daki en önemli yaylakları ve eşkıya faaliyetlerinin de yoğun olduğu Yund Dağı ve çevresi idi. 1708 yılında yörük taifesinden Yörük Süleyman ve kardeşleri mensup oldukları yörük grubundan ayrılıp Yund Dağı nahiyesine gelmiştir. Burada birkaç yörükle birleşerek reyanın köylerine saldırmışlardır⁵⁰⁹. 1708 Haziran'ında ise Soma sakinlerinden Yörük Meto, serden geçti ağaları Ahmed ve Derviş ile birleşerek yaklaşık 600 adamıyla Yund Dağı köylerine gelerek, reyayı zorla dağlara götürmüş ve Sultan Süleyman Han Validesi Evkafı köylerinde vergilerin toplanmasına engel olmuşlardır⁵¹⁰.

İçel sancağına iskân edilen yörük aşiretlerinin firar ederek eşkıyalık yapmaya devam etmeleri sebebiyle, 1712 yılında bir hatt-ı hümayun yayınlanarak yörük aşiretlerinin Kıbrıs'a iskân ettirilmesine karar verilmiş⁵¹¹, iskân işiyle de Abdulgavur Paşa görevlendirilmiştir. İskân için nefir-i âmm ilan edilerek bazı sancaklarda bulunan asker taifesi, idarecilerin tamamı, ayanlar ve harbe kadir il erleri çağırılmıştır. Bunun yanı

⁵⁰⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.269/h.947. (31 Mart 1700)

⁵⁰⁵ "...bundan akdem liva-yı mezbura, müstevli olan Yörük taifesinin vatan-ı asliyeleri olan İçel Sancağı'na iskân olunmaları için..." BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.139/h.576.

⁵⁰⁶ Ahmed Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.118-120.

⁵⁰⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.237/h.1041.(5 Mart 1707)

⁵⁰⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.510/h.2263. (3 Mart 1708)

⁵⁰⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.528/h.2377. (1 Nisan 1708)

⁵¹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.598/h.2644. (19 Haziran 1708)

⁵¹¹ "...bahar eyyâmında sa'bu'l-mürur cibâl-i şâhikaya yaylağa çıkup bahar mevsimi geçtiği gibi dağlardan inüp İçel ve Alaiye ve Teke sancaklarına ve havalilerine ceste ceste dağılıp Müslümanların ırz ve mallarına taarruz ve mezrûat ve hayvanatlarını ve emvâl u eşyalarını gasb u gâret ve kat'-i tarik ve katli-nüfus..." BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.196/h.842.

sıra yörük aşiretlerinden iskâna karşı gelenlerin öldürülmesinin caiz olduğuna dair Şeyhülislam Abdullah Efendi'den fetva alınmıştır⁵¹². Bütün bu tedbirler alınırken bir yandan da iskâna gitmek istemeyenler ikna edilmeye çalışılıyordu. İskâna gitmekte tereddüt eden yörük aşiretlerinin en büyük korkusu, gittikleri yerlerde durumlarının çok daha kötü olacağı düşüncesiydi⁵¹³. Ancak iskâna giderlerse ihtiyaçlarının karşılanacağını belirten devlet, yörüklerden de bundan sonra kendi içlerinde bir eşkıyayı barındırmayacakları sözünü almıştır.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikası, coğrafi olarak aşiretlere uygun olmadığı görülmektedir. Anadolu'nun serin yaylarındaki ana yurtlarından hareket ettirilen aşiretler, sıcak çöl toprakları üzerine yerleştirilmeye çalışıldı. Bununla beraber, iskânın uygulandığı zamanın kurak bir döneme denk gelmesi aşiretleri birden bire birçok sorunla baş başa bıraktı⁵¹⁴. İskândan firar eden Türkmen ve Ekrad taifesinden bazı aşiretlerin Rakka valisi Yusuf Paşa'ya vermiş oldukları şu cevapta aslında iskânın başarısız olma sebebi açıkça belirtilmektedir: *“Hayvanlarımıza yetecek kadar ot yok, bin kadar hayvanımız telef oldu”*⁵¹⁵. Ayrıca Anadolu içlerinden Rakka'ya gönderilen Türkmen ve Ekrad aşiretleri, gönderildikleri yerlerde saldırgan Arap aşiretleriyle çatışmak durumunda bırakılmıştır. Öyle ki aynı etnik kimlikteki aşiretler arasında bile çatışmalar görülürken, farklı kimlikteki aşiretlerin çatışması daha şiddetli olmalıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin aynı anda farklı alanlarda birçok sorunla karşı karşıya kalması, problemlere karşı kesin çözüm üretilememesine neden olmuştu. Nitekim devletin 1691 yılında uyguladığı iskân siyaseti başlı başına bir infiale neden oldu. Çünkü konargöçer aşiretlerin bir yandan çiftçilere dönüştürülmeye çalışılması, bir yandan da terk edilmiş arazilerin ıslah edilmek istenmesi, XVII. yüzyıl sonunda sosyal, iktisadî ve askerî açılardan birçok sorunla uğraşmak zorunda kalan devlet için oldukça

⁵¹² “Yörükân taifesinden bir tâife kat'-ı tarik edüp Müslimînin ırz ve mallarına taarruz ve ekinlerini itlâf ve bu makûle zulm-i fesad âdet-i müstemirreleri olup sa-i bi'l-fesâd olmalarıyla tâife-i mezbureyi ahz ve şerlerini def ve Kıbrıs ceziresine iskâna me'mur olan Zeyd vali tâife-i mezbureyi ahz ve Kıbrıs ceziresine iskân murad etdikde mezburlar şer-i şerife ve emr-i sultaniye itaat etmeyüp muhârebe sadedinde olsalar emr-i veliyyü'l-emr ile tâife-i mezbure ile mukâtele edüp şerlerini def için katletmek câiz olur mu? El cevab, Allahü a'lem olur. Ketebetü'l-hakir Abdullah” Ahmed Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri* (966-1200), s.145.

⁵¹³ “...ehl-i iyalleri ve davarı, mevâşileri cezire-i mezbûreye uburları taassür ve davarı ve mevâşilere ahere fûrûht ittükleri sûrette kör yevmiyeye muhtaç...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.84/h.250.

⁵¹⁴ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, s.334.

⁵¹⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.214/h.960. (24 Aralık 1697)

zor bir meseleydi⁵¹⁶. Merkezden gönderilen fermanlarda, iskân bölgelerinin canlandırılması hedeflenirken bir yandan da aşiretleri cezalandırmak için iskân ettirilmeye çalışılması, devletin kendi içerisinde çelişkiye düştüğünü göstermiştir⁵¹⁷. Sonuçta bütün bu sorunlar, geçimleri hayvancılığa dayanan aşiretleri, beraber hareket ederek eşkıyalık yapmaya yönlendirmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda yurt kaygısıyla başlayan süreç, aşiretler arasındaki kültürel ilişkiler ile daha da derinleşmiş, son olarak coğrafyaya bağlı gelişen birliktelik kavramı, aşiretlerin Anadolu'nun birçok şehrine dağılarak eşkıyalık yapmalarına neden olmuştur. Bu çerçevede “*insan, coğrafya ve mekân*” birleşimiyle oluşan iskân uygulamasının, Osmanlı Devleti açısından başarıya ulaştığını söylemek oldukça zordur.

2.2.5. Devlet Görevlilerin Yaptığı Eşkıyalıklar

Osmanlı hukuk anlayışında kanunlar şariat kaidelerine ve örfi kanunlara dayanmaktadır. Örfi ve şer‘i kanunların yürütme yetkilisi padişahın kendisidir. Bu kanunları uygulayan ve yürüten kuvvetler ise ikiye ayrılmıştır. Birincisi ehl-i şer‘, diğeri de ehl-i örfür⁵¹⁸.

Ehl-i örf ile reaya ilişkileri, Osmanlı Devleti’nde hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Bu denge merkezi idarenin güçlü olduğu, devlet kurumlarının iyi işlediği dönemlerde daha iyi sağlanmıştır. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru başlayan Celali hareketlerinin etkisiyle bu dengenin bozulduğu, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise bu bozulmanın daha da arttığı gözlenmiştir⁵¹⁹. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam ve malikâne sisteminin yaygınlaşması, Osmanlı taşrasında otoritenin başka güçlere geçmesine neden olmuştur. İdarî yapıda meydana gelen bozulmalara bağlı olarak,

⁵¹⁶ Mesela 1696 yılında tarımla uğraşmaları için Hama ve Humus’a iskân edilen Abalu, Eymir, Toktemurlu, Alcı ve Kılıçlı cemaatlerinin alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve yerleşik düzene alışamadıkları görülmüştür. Bunun üzerine Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa’ya gönderilen emirle, bunların iskân düzenini bozan eski alışkanlıklarının ortadan kaldırılması istenmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.81/h.318.*(14 Şubat 1696)

⁵¹⁷ Reşat Kasaba, *Bir Konar Göçer İmparatorluk, Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (çev. Ayla Ortaç), s.95.

⁵¹⁸ Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4-5, Ankara 1965, s.141.

⁵¹⁹ Mehmet İpşirli, “Ehl-i Örf”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519-520.

mal sevdasına düşen devlet görevlilerinin sosyal durumun bozulmasına sebep oldukları olayların Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirlerde çok fazla arttığı tespit edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vali ve müfettişlerin yetkisinin 1676 yılında aşırı derecede artırılması, adalet düzenine büyük zarar verdiği görülmektedir⁵²⁰. Bunun da en güzel örneğini 1683-1718 yılları arasında yaşanan olaylarda görmekteyiz. Özellikle valilerin emre itaat etmeyerek görevli oldukları seferlerde bulunmadıkları ya da görev yerlerine gitmeyerek zevk ve sefa sürdükleri tespit edilmektedir. Mesela 1687 yılında Mustafa Paşa'ya Azak Kalesi seferinde bulunması şartıyla Trabzon beylerbeyliği tevcih olunmuş, fakat adı geçen paşa çeşitli bahaneler öne sürerek sefere katılmak istememiştir⁵²¹. Yine 1696 yılında Trabzon valisi Ahmed Paşa da, Azak Kalesi muhafazasında görevli olduğu halde emre itaat etmeyerek Trabzon'da kalmıştır⁵²². 7 Temmuz 1713'de Trabzon valisi Abdullah Paşa'ya, Trabzon Eyaleti tevcih olunmasına rağmen, Abdullah Paşa İstanbul'da kalarak eğlenceli yaşamına devam etmiştir. Bunun üzerine paşa son kez uyarılarak “*deryada fırtına var veya hastalığım var*” sözlerine asla itimat edilmeyeceği, görev yerine gelmediği takdirde cezalandırılacağı bildirilmiştir⁵²³.

1683-1718 yılları arasındaki savaşlarda firar eden ve cephelere gitmeyen askerler, Anadolu şehirlerine yayılarak ahalinin canına ve malına kast etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine devlet, hem suçlu bulunan askerleri cezalandırmak hem de askerî zümreye nizam vermek amacıyla serdarlar, müfettişler ve muhasıllar görevlendirmiştir. Ancak beylerbeyi, sancakbeyi ve mütesellimler serdarlara müdahalede bulunarak, görevlerini yapmalarına müsaade etmemişlerdir. Bununla da yetinmeyen resmi devlet görevlileri, serdarların vergiden muaf olmalarına rağmen vergi talebinde bulunmuşlardır⁵²⁴. Eşkîya müfettişleri ise bir yandan askerinin cepheye gönderilmesiyle ilgilenirken, bir yandan da eşkıyaları yakalamakla ve vergileri tahsil etmekle görevlendirilmişlerdir⁵²⁵. Ancak eşkıya teftişiyle görevlendirilen müfettişler dönemin özelliğine ayak uydurarak, eşkıyalar gibi

⁵²⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)”, s.56.

⁵²¹ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 10, s.161/h.615-616. (9 Şubat 1687)

⁵²² BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.338/h.1392. (23 Mayıs 1696)

⁵²³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.35/h.104. (20 Eylül 1713)

⁵²⁴ GŞS, nr.49, s.193/1.

⁵²⁵ Mesela H.1097 senesinde Aydın ve Saruhan Sancaklarının avârız, bedel-i nüzul ve sürsat zahiresinin tahsiliyle Genç Mehmed Paşa ilgilenmiş ve kendisinden matbâh-ı amire masrafları için 50.000 kuruş göndermesi istenmiştir. BOA. MAD. d. 3241, s.18/1.

davrandılar. Çağatay Uluçay, eşkıya müfettişliğinin, görevlerini kötüye kullanmaları sebebiyle 1687 yılında kaldırıldığını, bir yıl sonra ise tekrar getirildiğini ve eşkıya müfettişlerinin teftiş bahanesiyle reayadan “*teftiş akçesi*” aldığını belirtmektedir⁵²⁶. 1691 yılında Anadolu Beylerbeyliği payesiyle Anadolu’da eşkıya müfettişliğiyle görevlendirilen Genç Mehmed Paşa’nın kazalara gönderdiği adamlarının eşkıyalık yaptığı haberi alınması üzerine bu eşkıya grubunun yakalanıp, cezalandırılmaları istenmiştir⁵²⁷. Bu dönemde özellikle Manisa ve çevresinde reayadan haksız olarak aldığı mal ve eşyalarla zenginleştiği düşünülen Genç Mehmed Paşa⁵²⁸, kendisine yönelik merkeze gönderilen şikâyetler sebebiyle, 1696 yılında Anadolu müfettişliğinden azl olunarak Karaman valiliğine getirilmiştir. Ancak bu kişiye, Karaman valiliği verilmesine rağmen halen Manisa’da bulunduğu ve teftiş namıyla reayaya zulm ettiğine dair merkeze şikâyetler gönderilmiştir⁵²⁹. Anılan tarihte Aydın ve Saruhan muhassılı olan Ahmed Paşa da Manisa ve çevresinde bulunan reayadan “*devr-i kebîr*” namıyla üç bin kuruş, “*devr-i sağîr*” namıyla da bin beş yüz kuruş almıştır. Daha sonra beş yüz atlı adamı ile Mentеше tarafına geçen paşa, reyanın zorla hayvanlarını zapt edip, onlardan kanunlara aykırı altışar-yedişer yüz kuruş daha almıştır⁵³⁰. Aynı şekilde Aydın ve Saruhan muhassılı Nasuh Paşa ise, Manisa’ya bağlı Palamud köyündeki reyanın perakende ve perişan olması sebebiyle, 1703 yılında avârizdan muaf olmalarına rağmen, avâriz akçesi talep ederek reayaya zulmetmiştir⁵³¹. Bu paşa da daha sonra Şam valisi ve hac emirliği görevlerine getirilmesine rağmen kendisine bağlı levendatlar Batı Anadolu’da eşkıyalığa kalkışmışlardır. Buradan başlangıçta eşkıya teftişiyle görevlendirilen bir kişilerin görevine aykırı bir şekilde eşkıyalık yapmasına ve daha sonra da hakkındaki şikâyetlerin devam etmesine rağmen bu kişiye ödüllendirilmesine idarî görevler verilmesi dikkate değerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti’nde artık görev tevcihlerinde adalet anlayışının kaybolduğunu, idarî görevlere layık olmayan kişilerin devlet kademelerinde bir şekilde görev alabildiğini göstermektedir.

⁵²⁶ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.15.

⁵²⁷ *MŞS, nr.161*, s.58/1.

⁵²⁸ Saruhan muhassılı olan Genç Mehmed Paşa’nın vefatı sebebiyle Manisa’da Şermest isimli çiftlikte, sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mallara, devlet tarafından el konulmuştur. *MŞS, nr.164*, s.64/1.

⁵²⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106*, s.365/h.1396.

⁵³⁰ *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 24*, s.17/h.49. (21 Haziran 1696)

⁵³¹ *MŞS, nr.170*, s.108/2.

Öte taraftan, bu dönemde eşkıya teftişiyle görevlendirilen kişilerin maliyeti ve talep edilen zahireler reyanın üzerine bindirilerek, reyanın iktisadî olarak daha da zayıflamasına neden olmuştur⁵³². 1700 yılında Trabzon, Giresun, Pazarsuyu ve civarında devam eden eşkıyalık hareketlerini teftiş için gelen yeniçeri çavuşlarından Abdi çavuş eşkıyadan farklı davranmayarak reyadan yüzer ikişer yüz akçe alıp, mallarını gasp etmiştir⁵³³. Ayrıca paşaların eşkıya teftişine çıktıklarında gittikleri yerlerde kara yolu olmasına rağmen, reyadan daha fazla para alabilmek amacıyla deniz yolunu tercih ettikleri görülmektedir. 1702 yılında eşkıya teftişiyle görevlendirilen paşalar, kayık ücreti namıyla senede 1200 kuruşlarını aldıktan sonra, Trabzon valisi ve diğer ehl-i örf taifesi konak, yemeklik, süpürge, kürek ve saraydâr akçesi namıyla reyadan üçer dörder yüz kuruş almışlardır⁵³⁴.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde idarî alanda yaşanan değişmelere bağlı olarak, birçok kurumun bozulduğunu görmekteyiz ki, bunlardan biri de menzil teşkilatıdır⁵³⁵. Menzil teşkilatında görülen bu bozulmanın önüne geçmek isteyen Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1691 yılında menzil sisteminde bir düzenleme yapmıştır⁵³⁶. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ulaklar veya ulaklık iddiasında bulunanlar, yol güzergâhları üzerinde bulunan şehirlerdeki reyadan haksız bir şekilde mal, zahire ve

⁵³² Eşkıya teftişi için Manisa'ya gelecek olan Anadolu beylerbeyi için zahire toplanması talep edilmiştir. Buna göre talep edilen zahireler ve miktarları şu şekildedir: Lahm-ı ganem 500 vukiyye, Nân-ı aziz 1500 vukiyye, Pirinç 300 vukiyye, revgân-ı sade 150 vukiyye, Asel 25 vukiyye. *MŞS, nr.170, s.50/1*. Önder Bayır, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu" isimli çalışmasında bu belgede asel'in vukiyyesini 125 olarak okumuştur. Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.91.

⁵³³ *TŞS, nr.51 (1865), s.21/1*.

⁵³⁴ *TŞS, nr.52 (1866), s.78/3*.

⁵³⁵ Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar "ulak hükmü" ile sürdürülen haberleşme işlemi, bu yüzyılın başından itibaren ulakların geçtiği yerlerde iaşe temin edilmesi ve istedikleri hayvanları ücretsiz almak gibi imtiyazların halka büyük zarar vermesi sebebiyle, Sadrazam Lütfi Paşa zamanında (1539-1541) bu haberleşme sistemi kaldırılarak yerine menzil teşkilatı kurulmuştur. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, C.2, S.2, İstanbul 1981, s.124-125*.

⁵³⁶ Anadolu'nun sağ kolundaki idarecilere gönderilen fermanla, menzil beygiri verilmesi hususundaki düzenleme şu şekildedir: "...Bağdad ve Basra ve Mısır ve Erzurum ve Van eyâletlerinden olan valilerin mühim olan hususlarında mühürlü kâğıdları ile ancak birer ve ikişer menzile ruhsat virmekle min-ba'd iki bârgirden ziyade virilmeyüb ve sâir beğlerbeği ve sancakbeği ve mütesellimler kâğıdları ile bir ferde menzil bârgiri virilmeyüb ve ellerinde tuğralı menzil ahkâmı olanların dâhi her bir menzilde emri yakılıb ve kemâl-i mertebe dikkat olunub mahkûk ve sahte olmamak üzere sıhhati ma'lûm olduktan sonra tasrih olunandan ziyade virilmeyüb mühkem zabt oluna..." *BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.89/h.288*; Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.6-7, Isparta 2002, s.22-23*.

beygir talep etmeye başladılar⁵³⁷. Bu bağlamda çalışmamız için seçilen şehirlerin Anadolu'nun önemli kavşak noktalarında bulunmaları sebebiyle, bu durumdan yoğun bir şekilde etkilendikleri görülmektedir. Öyle ki menzil teşkilatındaki bozulma, 1683-1718 yılları arasında askerlerin savaşa giderken şehirlerdeki menzillerde zahire, yem ve saman bulmakta sıkıntı yaşamasına neden olmuştur⁵³⁸. Ayrıca reayanın menzil beygirleri için havale olunan avâriz ve nüzul akçesinden başka, menziller için besledikleri beygirlerin masrafları da reayanın sırtına bindirildi. 1693 yılında devlet görevlilerinin haksız bir şekilde reyadan menzil beygiri almaları üzerine, Sultan Süleyman Han zamanında menzil beygiri alınırken menzil defterlerine bakıldığı hatırlatılarak, bundan sonra kimsenin kanuna aykırı menzil beygiri almaması istendi⁵³⁹. 1696 yılında, Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki yöneticilere gönderilen fermanda, bu tarihten itibaren menzili olmayan kazalarda ulaklar için ücret ile menzil beygiri verilmesine izin verildi⁵⁴⁰. 1697 yılında ise ulakların beygir tedarikinde gelir elde ettiği, beygirleri helak ettikleri ve beylerbeyi, sancakbeyi ile adamlarının ücretsiz beygir aldıklarının haber alınması üzerine, bundan sonra beygir alabilme şartları standart hale getirilip, beygirlerin defterlere kaydedilmesi ve hiçbir kimseye kanuna aykırı beygir verilmemesi kararlaştırıldı⁵⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde savaş ve ekonomi arasında hem karmaşık hem de geniş bir pencereye açılan ilişki bulunmaktadır. Savaşların bir kısım kaynakları tüketmesi ve ekonomi üzerinde belirli bir maliyet yüklemesi kaçınılmazdır. XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında yapılan savaşlar da Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık olaylarına, reayanın göç etmesine, vergilerin artmasına, para politikasına ve fiyatların değişmesine

⁵³⁷ "...umur-ü mühimmem ile irsal olunan ulaklar yedlerinde olan fermânından ziyade menzil beygiri aldıkları istima' olunmağla imdi herhanginizin taht-ı kazasına ulak ahlolur ise yedlerinde olan tuğralı fermânlarına nazar olunub ve sicile kayd olunur ise ona göre mezili beygiri virilüb ziyade virilmekten ikrâr eylesiz..." GŞS, nr.41, s.166/1.

⁵³⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.89/h.285; 42 (1856) numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinde, ulaklara kolaylık sağlama amacıyla beygir temin edilmesi ve ulak tayin edilmesi hususunda merkezden Trabzon'a çok sayıda emir gönderildiğine dair belgeler bulunmaktadır. Ayrıca Erzurum ve Çıldır sancaklarından Belgrad'a gönderilecek mühimmat ve zahirelerin Trabzon'da toplanması da emredilmiştir. Örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 10, s.140/h.542; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 10, s.159/h.604; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 10, s.1162/h.620; TŞS, nr.42 (1856), s.25/2, s.27/5, s.28/1, s.30/4, s.32/3, s.35/3, s.36/4, s.37/1, s.40/1, s.40/2, s.41/1-2-3, s.42/1-2-4, s.63/3, s.68/2. Bu konuda Temel Öztürk de yapmış olduğu çalışmada, 1680-1690 yılları arasında Trabzon'da bir menzilin bulunabileceğini ifade etmiştir. Bkz. Temel Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s.21 (44 numaralı dipnot).

⁵³⁹ TŞS, nr.45 (1859), s.65/2.

⁵⁴⁰ MŞS, nr.165, s.66/2-67/1.

⁵⁴¹ MŞS, nr.171, s.192/2.

neden olmuştur. Mehmet Genç, Osmanlı iktisadî anlayışının üç temel prensibe dayandığını belirtmektedir. Bunlar; gelenekçilik (tradisyonizm), iaşe (provizyonizm) ve fiskalizmdir. Bu üç ilkedен biri olan iaşe'den amaç, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olmasını sağlamaktır⁵⁴². Devlet, bu prensip gereği iç piyasada fiyatları eşitleyerek piyasayı düzenlemeye çalışırken, dışarıda ise ihraç yasağı koyarak malların kime gideceğini belirlemek istemiştir⁵⁴³. Özellikle savaşların bu kadar uzun sürdüğü, toprak sisteminin bozulduğu, eşkıyalığın had safhaya çıktığı ve reayanın artık yerini yurdunu terk ettiği bir dönemde ehl-i örf tairesinin devletin zararına yol açacak faaliyetlerde bulunması, iaşe anlayışının zarar görmesine sebep olmaktadır. Dışarıya zahire satışıyla ilgili belgeleri incelediğimizde, genel olarak denize kıyısı olan yerlerde ve deniz yakın bölgelerde bu tür hadiselerin daha fazla yaşandığı tespit edilmektedir. Özellikle buralarda yaşayan devlet görevlileri, asker tairesi ve reaya içerisindeki bazı kişiler bu tür girişimlerde bulunmuştur. 1708 yılında Trabzon beylerbeyine ve kadısına, Sinop ve Samsun kadısı ile Canik muhassılına, yeniçeri serdarlarına, iskele eminlerine ve ayanlara gönderilen fermanda, Tophaneli Arap Hacı Mehmed'in çenber sefinesinde asker olan Çukadar Abdullah Reis, Kara Hasan, Mısırlı İsmail, Hacı Abdullah kethüdası Kör Şahin ve Tophaneli Hacı Mehmed ile 60 nefer asker, yabancı memleketlere satılması yasaklanmış olan harp aletlerini satarken yakalanmışlardır⁵⁴⁴. 1709 yılında da Bergama voyvodası Nekerli Hasan'ın yabancılara zahire satışının yasak olmasına rağmen "avaid akçesi" olarak Güzelhisar kazasındaki Deniz Değirmeni Limanı'na yanaşan yabancı gemilere zahire sattığının tespit edilmesi üzerine, vezir el-Hac İbrahim Paşa gönderilerek bu voyvodanın yakalanıp kalabend edilmesi istenmiştir⁵⁴⁵.

XVIII. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin savaş finansmanı açısından malikâne sistemi, Osmanlı mali sistemi ve mülkiyet anlayışı açısından bir devrim niteliği taşıyordu. Bu sistem, kısa sürede zengin olmak isteyen yöneticiler için bulunmaz bir fırsat idi. Nitekim bu sistemin yaygınlaşmasıyla birlikte iltizam arazileri kısa sürede zenginlerin, paşaların, vezirlerin eline geçmeye başladı. Satın alınan malikânelerin gelirleri için

⁵⁴² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.204.

⁵⁴³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.43, İstanbul 1987, s.127.

⁵⁴⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.614/h.2701. (19 Haziran 1708)

⁵⁴⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.211/h.895. (27 Ağustos 1709)

genellikle Anadolu'daki şehirlerdeki ileri gelen ayan ve eşrafla sözleşmeler yapıldı⁵⁴⁶. Bu durum, malikâne sahiplerini de harekete geçirerek, reaya üzerinde baskı kurmaya ve haksız kazanç elde etmeye sevk etti⁵⁴⁷.

Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde ehl-i örf taifesi otoritesini kötü kullanmaya ya da ehl-i örfün içinde bulunduğu olumsuz durum, onu bu yöne sürüklemiş olmalıdır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin önce 1683-1699 yılları arasında 16 yıllık bir dönemde Avrupa devletleriyle yapılan uzun süreli savaşların ardından; 1700-1718 yılları arasında da savaşların kısmen devam etmesi, Osmanlı taşrasındaki idareciler için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Bununla beraber, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı taşrasında otoritenin el değiştirmeye başlamasıyla birlikte devlet görevlilerinin gayr-i ahlâkî davranışları artmaya başlamıştır. Özellikle paşaların, beylerin ve yüksek derecedeki memurların vekilleri durumunda olan voyvodaların, subaşaların, mütesellimlerin ve kethüdaların eyalet ve sancaklarda daha aktif bulunması, reaya üzerindeki baskının daha da artmasına neden olmuştur. Çalıştığımız dönem içerisinde Anadolu'daki şehirlerde görevli bu ikinci derecedeki memurların eşkıyalıkları ve yolsuzlukları, merkeze gönderilen en fazla şikâyet konularından birini oluşturmuştur⁵⁴⁸. 1684 yılında Kayseri'de Zile hassına bağlı Ortapare ve Yüzdepare kazalarında sakin Çongar, Karafakılı, Ağcakoyunlu, ve Ebkar aşiretleri her yıl vergilerini düzenli ödemelerine rağmen, eski voyvodalardan Ali Çavuş bu aşiretlerden fazladan akçe almıştır⁵⁴⁹. 1692 yılında Trabzon Eyaleti'nde mutasarrıf olan vezir Ahmed Paşa, eyaletteki kazalardan ve köylerden zorla 40.570 kuruş alarak reyanın “*perakende ve perişan*” olmasına sebep olmuştur⁵⁵⁰. 1696 yılında Anadolu'da görevli beylerbeyi, sancakbeyleri, mütesellimler, voyvodalar ve diğer ehl-i örf taifesinin reayaya zulmettikleri, fukaradan müft ve meccanen yem, yemek ve “*kurban-baha*” adı altında akçelerini aldıkları, özellikle vezir ve beylerbeylerinin de “*devr namıyla*” akçeler talep ettiklerinin haber alınması üzerine, Anadolu valisi vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen fermanda, reayadan herhangi bir malın alınmaması, zulm ve teaddiden el çektirilmesi

⁵⁴⁶ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi* (çev. Ebru Kılıç), Versus Yayınları, İstanbul 2008, s.307-310.

⁵⁴⁷ Malikâne mutasarrıflarının reaya ile olan ilişkilerin üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

⁵⁴⁸ Örnekler için bkz. *GŞS*, nr.37, s.9/2; *TŞS*, nr.52 (1866), s.43/1; *MŞS*, nr.161, s.16/1; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108*, s.84/h.328; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 117*, s.41/h.174.

⁵⁴⁹ *KŞS*, nr.93, s.218/2.

⁵⁵⁰ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 104*, s.54/h.223. (5 Temmuz 1692)

istenmiştir⁵⁵¹. Ancak 1699 yılında Manisa’da konargöçer Yayıcı taifesinin her yıl cephaneye amireye seksen yay teslim etmelerine ve herhangi bir kusurları olmamasına rağmen, Saruhan sancağı mutasarrıfı bunların ikişer üçer yüz kuruşlarını alarak, konargöçer taifesini rencide etmiştir⁵⁵². Kayseri’de ise “*ber vech-i arpalık*”⁵⁵³ suretiyle mutasarrıf olan Ali Paşa, 1707 yılında şehirde büyük bir kargaşaya sebep olmuştur. Ali Paşa, Kayseri sınırına geldiği sırada önce “*devr ve selamiye*” namıyla reayadan yirmişer otuzar kuruş almış, şehre girdikten sonra da ahaliden yirmi kise talep ederek, Müslüman ve gayr-i Müslimleri haksız bir şekilde tutuklamıştır. Bununla yetinmeyen eşkıya mutasarrıf, Çavuşzâde Hüseyin’in evini levendat eşkıyasıyla basıp, Hüseyin’i hapsetmiştir. Eşkıyalık yapmakta sınır tanımayan Ali Paşa, Çavuşzâde Hüseyin’den zorla cerime namıyla doksan kuruş almış, bağ öşrünü zapt etmiş ve “*bağ kesmek izni*” namıyla beş yüz kuruş daha aldıktan sonra, levendat taifesini Kayseri’ye göndermiştir. Burada da “*bayrak akçesi*” namıyla reayadan zorla para alarak, Kayseri’deki halkın perişan olmasına neden olmuştur⁵⁵⁴.

Osmanlı Devleti’nde adam öldürme karşılığı olarak kan parası ve çeşitli suçlara kesilen para cezaları da ehl-i örfün gelirleri arasındaydı⁵⁵⁵. Ağır suçların dışındaki para cezaları ise standart bir ceza haline getirilmişti⁵⁵⁶. Nitekim Anadolu’daki şehirlerde görevli devlet görevlileri, bu durumu suistimal ederek haksız vergiler koymaya veya ortada suç olmadığı halde, olduğunu iddia ettiklerine dair Anadolu’nun farklı şehirlerinden şikâyetler gelmiştir. 1684 yılında Ayntab reayası arzda bulunarak, suda boğulanlardan, yangında ölenlerden, ağaçtan ve attan düşüp ölenlerden öşr-i diyet namıyla para alınması kanun iken beylerbeyi, sancakbeyi, voyvodalar, mütesellimler ve subaşılar reayadan öşr-i diyet namıyla fazladan akçe talep ederek reayaya

⁵⁵¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.87/h.346. (14 Şubat 1696)

⁵⁵² MŞS, nr.167, s.33/2.

⁵⁵³ Arpalık, Osmanlı Devlet teşkilatında işinden azledilmiş veya emekliliğe ayrılmış mülki ve idari memurlara tahsis edilen gelir manasındadır. Arpalık sureti tevcih edilen kişi muayyen bir görev karşılığı, görev mahalli dışında bir yerin gelirini tahsis edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s.37.

⁵⁵⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.428/h.1874; KŞS, nr.112, s.88/1.

⁵⁵⁵ Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları (1540-1541) Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* (çev. Ülkü Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s.451.

⁵⁵⁶ Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat” (trc. Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, Ankara 1983, s.645.

zulmetmişlerdir⁵⁵⁷. Aradan 18 yıl geçmesine rağmen bu kez buna benzer bir şikâyet de Trabzon'dan gelmiştir. 1702 yılında Trabzon, Sürmene, Maçka ve Akçaabat reayası kanunen her yıl vergilerini düzenli ödemelerine rağmen beylerbeyi zabıtları, tımar ve zeamet sahipleri ile subaşılardan reyadan kanunlara aykırı fazla akçe talep etmişlerdir. Hatta Trabzon valisi “*karyenizde kan olmuş*” diyerek reyadan öşr-i diyet namıyla fazladan para almaya kalkışmıştır⁵⁵⁸. Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere, farklı bölgelerde bulunan şehirlerdeki iki şikâyet konusu arasında 18 yıl bulunmasına rağmen, Anadolu'daki idarecilerin para sevdasına düştükleri ve ahlâkî anlamda değişim yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Savaş halindeki durumun yarattığı otorite boşluğundan faydalanan ehl-i örf taifesi mensupları, reyanın yaşadıkları köylere ve şehirlere gelerek çeşitli isimler altında para toplamaya başlarken, vergilerin toplanmasına mani olarak devleti iktisadî anlamda zarara uğratmışlardı. Nitekim 1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki şehirlerin yöneticilerinin kapı halkıyla birlikte uzun savaşlara gitmelerini fırsat bilen vergi tahsildarları, haksız bir şekilde para toplamaya başladılar⁵⁵⁹. Öyle ki vergi toplamakla görevli ehl-i örf taifesi, seferlerde bulunan kişilerin hizmetkârlarından veya onların yardımcılarında dahi vergi talep etmişlerdir⁵⁶⁰. Ocak 1684'te Ayntab'da en üst derecedeki yöneticiler, uzun süren savaşlardan dolayı maddi kayıplarını reaya üzerine yüklemeye çalıştılar. 1686-1687 yıllarında Sığla, Aydın Saruhan ve Menteşe sancaklarından İzmir baruthanesine barut-ı siyah için her bir vukiyyesi otuzar akçe olmak üzere tahsil edilmesi için ferman gönderilmesine rağmen, baruthane nazırı fermana itaat etmeyip reyadan ikişer akçe daha talep etmiştir⁵⁶¹. 1711 yılında da Trabzon sancağına bağlı Maçka kazasının Kostertos köyü sakinlerinin derbendci yazılmalarına rağmen, vergi tahsildarları köy ahalisinden avârız vergisi talep etmişlerdir⁵⁶². Bununla beraber taşradaki devlet görevlilerinin yerlerinin çok fazla değiştirilmesi sebebiyle, idareciler tayin masraflarını çeşitli isimler altında reyadan çıkarmaya çalışmışlardır. Mesela Anadolu ve Rumeli'deki kethüda yerlerinin kimisi üç ayda bir kimisi de görev süreleri dahi dolmadan tayin edilmeleri

⁵⁵⁷ GŞS, nr.35, s.248/1.

⁵⁵⁸ TŞS, nr.52 (1866), s.78/3.

⁵⁵⁹ Haksız vergi talebiyle reayaya zulüm ve baskı yapılması hususundaki örnekler için bkz. GŞS, nr.41, s.5/1; MŞS, nr.162, s.5/2; MŞS, nr.168, s.106/2. TŞS, nr.41 (1855), s.100/1; TŞS, nr.42 (1856), s.29/3.

⁵⁶⁰ GŞS, nr.35, s.256/2.

⁵⁶¹ MŞS, nr.157, s.115/1.

⁵⁶² TŞS, nr.57 (1871), s.84/5.

sebebiyle tayin masraflarını çıkarmak için ayda bir birer bahane ile para aldıkları ve malları gasp ettikleri haber alınmıştır⁵⁶³. 1718 yılında ise Venedikliler ile yapılan savaşta bir yandan asker tedarik edilmeye bir yandan da ordunun eksiklikleri tamamlanmaya çalışılırken bir kargaşa ortamı ortaya çıkmıştır. Bilhassa savaşların finansmanını oluşturan ağır vergilerin artık reayaya ağır geliyor olması ve savaşların sürekli asker ihtiyacını doğurması bu durumun ortaya çıkmasının temel sebebiydi. Nitekim bu durumu fırsat bilen cizye tahsildarları, mültezimler, beylerbeyleri ve sancakbeyleri ile adamları savaş ortamından yararlanıp reayadan “*zahire baha, kaftan baha, nakl baha*” isimleri altında para talep ederek, reayaya eziyet etmişlerdir⁵⁶⁴. Bunun üzerine padişahın “*adalet dairesindeki*” malın kaynağı durumunda olan reyanın zulmedilmesine asla razı olmayacağını bildiren birçok ferman, Anadolu ve Rumeli’ndeki eyalet ve sancaklara gönderilmiştir⁵⁶⁵. Hatta bu dönemde hem eşkıyalık olaylarından hem de savaşlar nedeniyle perişan olan reyadan alınacak vergilerin düşürülmesi yoluna dahi gidilmiştir. Ancak devletin almış olduğu bu kararlara rağmen, Anadolu şehirlerindeki idarecilerin haksız kazanç elde etmekten vazgeçmemeleri ve eşkıyalık olaylarının devam etmesi sebebiyle, reyanın durumunda olumlu yönde bir değişimin olduğunu söylemek oldukça güçtür⁵⁶⁶.

Şehirlerdeki idarecilerin, esnaflıkla veya ticaretle uğraşan kişilere müdahaleleri ve fazladan akçe talep etmeleri de bu dönemde en çok şikâyet edilen konuların başında gelmektedir⁵⁶⁷. Nisan 1684’te Kayseri’deki Mustafa Paşa Vakfı’na bağlı dükkânlarda eskiden beri Halep kumaş, çukası ve sarığı satılırken, bazı mutasarrıflar bedesten

⁵⁶³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.161/h.640.

⁵⁶⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.208/h.895-897.

⁵⁶⁵ Bu fermanlarda savaşların uzaması sebebiyle reyanın vergilerden dolayı perişan olduğu vurgulanmaktadır. “...birkaç seneden berü seferler iktizasıyla kesret-i tekâlifden mükedderü’l-ahvâl ve muztaribü’l-bâl olan ahâli vü re’âyâ ve fukarâ vü zu’afâ eyyâm-ı müsâleme ve a’vâm-ı musâlahada dahi bilâ-muktezî âteş-hânûmân-ı sûz-i sitemkârân ile dester-i râhatdan dür ve sâye-i himâyetden mehcûr olmaları hilâf-ı rızâ-yı hümayunum olmağla min ba’d re’âyâ vü berâyâ ve sükkân-ı vilâyet vücûh-ı mezâlimden bir güne zulm ü te’addîye cesâret idenlerin muktezâ-yı adâlet üzre lâzım gelen cezaları tertîb ve icrâ olunmak musammem ü mukarrer idüğün...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.268/h.1132.

⁵⁶⁶ Mesela devletin taşradaki temsilcileri durumunda olan idarecilerin reayaya karşı merhametsizce davranışları devam etmiştir. MŞS, nr.177, s.43/2. Diğer örnekler için bkz. GŞS, nr.44, s.196/1; GŞS, nr.59, s.20/2.

⁵⁶⁷ Mesela Manisa’da bulunan mütesellim yerli ahalden boyahane namıyla vergi talep etmiştir. (MŞS, nr.158, s.60/2); Esnaf şeyhi es-Seyyid Ahmed aynı zamanda ahi baba olduğunu iddia ederek, esnafa sürekli müdahalede etmiştir. (MŞS, nr.168, s.142/2); Yine Manisa’da ihtisab mutasarrıflığının enebi birine verilmesi ahali tarafından hoş karşılanmamış, bu konudaki rahatsızlık kadiya bildirilmiştir. (MŞS, nr.162, s.94/2.)

içerisinde bunlara müdahalede bulunup, fazladan akçe talep ederek rencide etmişlerdir⁵⁶⁸. 1686 yılında Ayntab naibi bakkal, kasap ve ekmekçi esnafını tehdit ederek, dükkânları içerisinde bulunan eşyaları başkalarına satacağını söyleyip, üç esnaftan iki yüz kuruş talep etmiştir⁵⁶⁹. Aynı şekilde Manisa'daki esnaflardan da üç ayda bir “ağalık” ve “atiyye-i bayramlık”⁵⁷⁰; kiremitçi taifesinden de “temizlik akçesi” talep olunarak, zaten savaşlardan dolayı zor durumda kalan esnafın maddi açıdan daha da zayıflamasına neden olunmuştur⁵⁷¹. Bu durumun düzeltilmesi ve tüccarlara müdahalede bulunulmaması için idareciler de sık sık uyarılmışlardır⁵⁷².

Geliri yüksek olan havâs-ı hümayun köyleri⁵⁷³ ve vakıflara bağlı köyler de, ehl-i örf taifesinin hedefleri arasında yer almaktaydı⁵⁷⁴. Çünkü XVII. yüzyılda iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte hazineye ait olan haslar, saray kadınlarına verilen haslar, tımar, zeamet ve vakıf köylerindeki vergilerin toplanması görevi mütesellimlere verilmiştir. Mesela Trabzon'da mütesellimler Hatuniye Vakfı'na bağlı köylere müdahalede bulunarak, üç ayda bir on beş yirmi kadar atlı askerler ile reyanın evlerine konup, reyadan yem, yiyecek ve çeşitli isimler altında para almışlardır⁵⁷⁵. Bununla birlikte mütesellimler, yanlarında sekban birlikleri bulundurarak, bir nevi eyalet yöneticilerinin kontrolünde serbest hareket etmişlerdir⁵⁷⁶. Öyle ki Anadolu'nun birçok

⁵⁶⁸ KŞS, nr.93, s.255/3.

⁵⁶⁹ GŞS, nr.36, s.58/2.

⁵⁷⁰ MŞS, nr.158, s.145/1.

⁵⁷¹ MŞS, nr.171, s.113/1.

⁵⁷² Mesela tüccarın Bağdad, Van, Kars, Erzurum, Halep ve Şam'a geçişlerinde kendilerinden haksız yere ücret talep edildiği ve birkaç gün alıkonulduğu belirtilerek, bunlardan hiçbir şekilde ücret talep edilmemesi istenmiştir. GŞS, nr.64, s.75/1.

⁵⁷³ Koçi Bey, XVII. yüzyılda maliyede yaşanan dar boğazdan kurtulmak için havass-ı hümayun köylerinin kapıkulu askerlerine (tımar ve zeamet olarak) bırakılarak, ulufelerinin hazineye gelir olarak kalması tavsiyesinde bulunmuştur. “Halen Havass-ı Hümayun köyleri her sene bölük halkına (Kapıkulu askerlerine) hizmet olarak verilmekte ve (onların) aralarında artırma ile pulluk pulluk satılmaktadır. Toplam olarak Padişahlığın malı adıyla ancak yüz yük (10.000.000) Akçe hazineye girmektedir ve o da kul mevaciplerine (Kapıkulu maaşlarına) sarf olunur. O taifeye nakit akçe verilmektense Havass-ı Hümayun köyleri, ağır ulufeliye de ulufesinin bedeli zeamet ve tımar olarak verilip, ulufeleri hazineye kalırsa; hem bunca kılıç meydana gelmiş olur, hem o taife hafifletilmiş olur; Hazine-i Amire'ye de büyük fayda sağlanırdı.” Zuhurî Danışman, *Koçi Bey Risâlesi*, s.71.

⁵⁷⁴ Havass-ı hümayun köylerine dışarıdan müdahil olunmasının uygun olmadığı hususunda gönderilen emir için bkz. GŞS, nr.35, s.240/2.

⁵⁷⁵ TŞS, nr.39 (1853), s.115/3; TŞS, nr.42 (1856), s.44/2; Aynı şekilde Trabzon'da Hamza Çavuş'un tasarrufunda olan zeamet köylerine hariçten dâhil olunmasına gerek yok iken beylerbeyi adamları tarafından “tahvil akçesi” namıyla para talep edilmiştir. (TŞS, nr.39 (1853), s.106/1). Diğer örnekler için bkz. TŞS, nr.39 (1853), s.116/1; GŞS, nr.49, s.177/1; BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.288/h.1129.

⁵⁷⁶ Halil İnalçık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. Thomas Naff and Roger Owen), London 1977, s.35-36.

yerinden bunlar hakkında şikâyetler merkeze geliyordu⁵⁷⁷. Şikâyetlerin konusu genellikle beylerbeyi ve adamları ile mütesellimlerin tımar, zeamet ve vakıf köylerinin haslarına müdahale ettikleri ve gelirlerin toplanmasına mani oldukları şeklindedir⁵⁷⁸. Bu durum, mütesellimlerin devlet kontrolündeki yerlerde, XVIII. yüzyılda Osmanlı taşrasındaki ayanların temsilcisi konumuna geldiklerinin göstergesi olabilir. Bununla ilgili 1690 yılında yazılan bir kayıt dikkat çekmektedir. Bu yıl içerisinde 49.635 akçe zeamete mutasarrıf olan dergâh-ı mualla müteferrikalarından Rodoslu Ali'ye *paşalık* mansıbı verilmiştir⁵⁷⁹. Ancak 1702 yılında Rodoslu Ali Paşa hakkında merkeze bir şikâyet gönderilmiştir. Burada Rodoslu Ali Paşa'nın kendi halinde olmadığı, berat tevcihlerine müdahalede bulunduğu, 1689 yılından beri reayanın arazilerini ve mülklerini zapt ettiği bildirilmiştir⁵⁸⁰. Bütün bunlar, yerel unsurların taşra idaresinde önemli bir güce sahip olduğunu, özellikle XVIII. yüzyılda ayan ve eşrafın güçlendiğini göstermektedir.

1683-1718 yılları arasında yapılan savaşlar sebebiyle birçok problemle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nde özellikle ehl-i şer'⁵⁸¹ zümresinde bulunan görevlilerin de ahlâkî olarak bir değişim yaşadıkları görülmektedir. Elllerinde bulunan geniş yetkileri kötüye kullanan ehl-i şer' mensupları, almış oldukları karar ve uygulamalarla sosyal hayatın bozulmasına neden olmuşlardır. Mesela Kayseri'de Mustafa Paşa Vakfı'na bağlı İncesu mütevellisi Arap Yakub, naib ve Emir Haşim, Deli Bekir, Vahap oğlu Musa ve Veli oğlu Mahmud adlı kişiler ile anlaşarak gönderilen emirler itaat etmemişler ve vakfın mütevellisi olan Mehmed'e müdahalede bulunmuşlardır⁵⁸².

Ehl-i şer' zümresindeki devlet görevlileri, sahip oldukları yetkilerle ehl-i örfe bağlı olmadan ve etkileri altında kalmadan reayayı onların zulmünden, devleti de bunların

⁵⁷⁷ Mesela Aksaray'daki sipahilerin ve Sivas'taki beylerbeyleri hakkındaki şikâyetler hususunda bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.74/h.251; BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.72/h.312.

⁵⁷⁸ Zeamet köylerine beylerbeyi adamları tarafından "tahvil akçesi" namıyla müdahalede bulunulduğuna dair bkz. (TŞS, nr.39 (1853), s.112/1); Yine Trabzon'da Hatuniye Vakfı'na bağlı köylere, beylerbeyi ve mütesellimler tarafından üç ayda bir 15-20 atlı eşkıya ile gelinerek reayadan çeşitli isimler altında akçe talep etmişlerdir. (TŞS, nr.39 (1853), s.131/1). Diğer örnekler için bkz. MŞS, nr.162, s. 10/2, MŞS, nr.166, s.155/1; MŞS, nr.167, s.31/1, 42/1; MŞS, nr.170, s.61/1; MŞS, nr.173, s.49/3; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 60, s.530.

⁵⁷⁹ MŞS, nr.165, s.3/1.

⁵⁸⁰ MŞS, nr.168, s.54/1.

⁵⁸¹ Ehl-i şer', Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâm, nakibüleşraf, kazasker, kadı ve müderris gibi görevler yapan ilmiye teşkilatı mensuplarına denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "İlmiye" DİA, C.22, İstanbul 2000, s.141-145.

⁵⁸² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 26, s.96/h.520. (16 Eylül 1697)

zararlarından korumakla yükümlüydüler. Ancak idarî alandaki değişimlere paralel olarak kadılar, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yerlerine naipleri göndermeye başlamışlardır. Bu durum, özellikle idarî ve sosyal alanlarda olumsuz olaylara neden olmuştur. Önceleri kazalardaki naipler yerli ahali arasından seçiliyordu. Ancak her gelen kadının aynı naiplerle çalışması, naiplerin reaya üzerindeki etkisini arttırmıştır. Mesela Ayntab'da göreve gelen her kadı, Naip Mehmed ve Abdullah isimli naiplerle çalışmıştır. Ancak bu kişiler reyadan çeşitli isimler altında para talep ederek reayaya zulmetmişlerdir⁵⁸³. Yine Ayntab'a gelen naipler kendileri için kira ücreti ödeyerek konaklayacağı yerleri tutuyorlardı. Ancak 1700 yılında Ayntab'a gelen naip, konaklayacağı yerin ücretini reyadan talep etmiş ve hizmet için Ayntab'a gelen kişilere “konak verdim” diyerek reyadan ikişer üçer kuruş “konak akçesi” namıyla para almıştır⁵⁸⁴. Manisa'da ise 1705 yılında şehrin ileri gelenlerinin etkisinde kalan naip, vergileri adil dağıtmayınca reaya ve askerın ayaklanmasına neden olmuştur. Bu ayaklanma sonucunda, asker taifesinden olan Bodur Süleyman, el-Hâc İlyas, Çanka Hacı Ali, Burnaz Ahmet ve Zülüflü Veli mahkemeyi basarak, İmam Osman Efendi ve Abdulfettahzâde Abdurrahman Efendi'yi katletmişlerdir⁵⁸⁵.

Diğer yandan, görevli oldukları yerlere gitmeyen kadılar da servet biriktirme sevdasına düşerek reayaya zulmetmeye başladılar. Mesela 1697 yılında Manisa'nın Alaşehir kazasında görevli Hafız Mehmed adlı kadı, kanuna aykırı olarak kendisi için reyadan nüzul ve avârız vergisinden üçer yüz akçe, şahitlik ve mürâsele görevleri için de yirmişer ve otuzar kuruş talep etmiştir⁵⁸⁶. Bunun yanı sıra Manisa'daki bazı kadılar da eşkıyalarla iş birliği yaparak reayaya eziyet etmiştir. Mesela Manisa naibi Mustafa'nın arzıyla, müfettiş Yusuf, Mahmud ve Sağır Abdülaziz isimindeki kadılar başlarına eşkıyaları toplayıp, reayaya eziyet etmiş, bu sebeple tutuklanarak Bozcaada Kalesi'nde hapsedilmişlerdir⁵⁸⁷.

1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki şehirlerde, din en çok istismar edilen noktalardan biri olmuştur. Özellikle halkı devlet adına etkileyecek propagandalar yapan

⁵⁸³ GŞS, nr.36, s.59/2.

⁵⁸⁴ GŞS, nr.36, s.58/3.

⁵⁸⁵ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.92-94.

⁵⁸⁶ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 26, s.69/h.362.

⁵⁸⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.239/h.1015. (23 Mayıs 1696)

seyyidlerin⁵⁸⁸, ahi babaların⁵⁸⁹, kaim-makamların⁵⁹⁰, mahalle imamlarının⁵⁹¹, imaret şeyhlerinin⁵⁹², vakıf mütevellilerinin⁵⁹³, du'âgûların⁵⁹⁴ ve müftülerin ahaliye eziyet ettikleri, yolsuzluk yaptıkları ve devletin kurumlarının zarar görmesine sebep oldukları olaylar çok fazladır. 1705 yılında Ayntab müftüsü İvaz, Kilis'te halka zulmedince Halep Kalesi'nde hapsedilmesine karar verilmiştir. Ancak buradan kaçan İvaz, Ayntab'a gelerek müftülük yapmaya ve halka zulmetmeye kalkışmıştır⁵⁹⁵. 1707 yılında ise iki adet kalyon yapımı için gerekli olan kerestenin Bafra kazasındaki Engiz Dağları'ndan temin edilmesine karar verilmiş, ancak Bafra müftüsü Abdürrahim, reayayı tahrik ederek yanına topladığı iki bin silahlı kişi ile kereste kesilmesine mani olmuştur⁵⁹⁶. Manisa'da da bazı imamların reayayı tahrik ettiğine ve Kamil oğlu Süleyman'ın da reis-i ulemâlık iddiasında bulunduğu İstanbul'a şikâyetler gönderilmiştir⁵⁹⁷.

Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde özellikle ehl-i şer' ve ehl-i örf mensuplarının yaptığı faaliyetlere bakarak, bunlar için söylenmesi gereken en uygun sözcüğün "sahte"⁵⁹⁸ ve "iddia etmek" olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle bu zümreye mensup bulunanların zihniyet değişimi ve ahlâkî çöküntü sebebiyle sosyal hayat içerisinde gayri ahlâkî davranışlar gösterdikleri, sahte beratlar ve evraklar düzenledikleri gibi, kendilerini üstün görerek çeşitli vasıflara sahip olmaya çalıştıkları dikkat çekmektedir. Mesela Anadolu ve Rumeli'de imamlar ve hutbe okuyanların bazıları ulema olma niyetindeydiler. Bu niyette olan kişiler, imam-ı şehriyarlardan mektup aldıklarını

⁵⁸⁸ Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.10/h.12; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 121*, s.6/h.23.

⁵⁸⁹ Ayntab'ın ahi babası olan Seyyid Mehmed pazara gelip satılan darının her bir kuruşundan birer akçe talep etmiştir. *GŞS, nr.63*, s.26/3.

⁵⁹⁰ *GŞS, nr.39*, s.277/2; *MŞS, nr.170*, s.122/2.

⁵⁹¹ Bektaşî Sagir Mahallesi imamı Hüseyin'in kendi halinde olmadığı görülmüştür. *MŞS, nr.170*, s.18/1.

⁵⁹² Valide-i Sultan Süleyman Han Vakfı'nda imaret şeyhi olan Halife Mehmed, kendi halinde olmayarak ahaliye tahrik ettiği gibi, vakfı da zarara uğratmıştır. *MŞS, nr.165*, s117/1.

⁵⁹³ *MŞS, nr.177*, s.3/1.

⁵⁹⁴ Ayntab'da elli iki kişiden on dördü du'agû idi. Ancak 1689 yılındaki teftişten sonra du'agû vazifesine kayıtlı dört kişi tespit edilmiştir. Diğer kişiler ise devlet hazinesinden fuzuli para almaya çalışmışlardır (*GŞS, nr.39, s.18/1*); Hülya Canbakal du'agûlara katılanların sayısının zamanla arttığını, bu yüzden Osmanlı Devleti'nin savaşlar nedeniyle yapmış olduğu mali tasarrufun etkisinin kaybettiğini belirtmektedir. Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s.99.

⁵⁹⁵ *GŞS, nr.56*, s.299/1.

⁵⁹⁶ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.268/h.1160. (23 Nisan 1707)

⁵⁹⁷ *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 61*, s.131. (29 Kasım 1712)

⁵⁹⁸ Bu konuda reisü'l-küttâb vekiline gönderilen fermana, bazı kişilerin önemli belgelere ulaşip, bunları kopye ederek para kazanmaya çalıştıkları haberinin duyulması üzerine, ferman ve benzeri önemli belgelerin ilişkili olduğu kişiler haricinde kimseye verilmemesi hususunda ikazlarda bulunulmuştur. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 109*, s.1/h.1.

söyleyerek “*reîsü’l-ulemâlik*” iddiasında bulundular. Bunun üzerine, Anadolu ve Rumeli’deki eyaletlerde görevli idarecilerden reîsü’l-ulemâlik iddia edenlerin önce uyarımları, uyarıyı dikkate almayanların ise cezalandırılmaları istenmiştir⁵⁹⁹. Yaşanılan bu gelişmeler, muhtemelen ahalinin düzeninin bozulmasına ve insanların fesada sürüklenmesine neden olmuştur.

Bütün bu uyarılara⁶⁰⁰ ve gönderilen adaletnâmelere⁶⁰¹ rağmen devlet görevlerinin reaya üzerinden haksız kazanç elde etme teşebbüsleri devam etmiş, bir yandan devlet kurumlarının ve teşkilatının zarar görmesine bir yandan da reayanın yerini yurdunu terk ederek göç etmesine neden olmuştur.

2.2.6. Ferdi Eşkîyalık Olayları

Osmanlı Devleti’nde bu türden eşkıyalık olayları, Anadolu’da her zaman ve her yerde görülmektedir. İncelenen dönemde, Anadolu şehirlerinde de bu tür eşkıyalık olaylarını çok yaygın olarak görmekteyiz. Burada, herhangi bir aşirete bağlı olmayan, idareci olmayan ya da idarî sınıftan ayrılmış olan kişilerin münferit veya organize olarak yaptıkları eşkıyalıklar, ferdi eşkıyalar olarak değerlendirilmiştir.

1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde artan eşkıyalık olayları nüfus baskısı, iktisadî zorluklar, merkezi otoritede oluşan boşluk, silahlanmanın artması, yeniçeri ocağının bozulması ve toplumda baş gösteren ahlâkî bozulmalar şehirlerde yaşayan insanların eşkıyalığı gelir kapısı olarak görmelerine neden olmuştur. Niğde kazası sakinlerinden Kürd Mehmed Ağa kendisine bağlı eşkıyalar ile Kayseri’nin Yahyalı nahiyesine bağlı Madıldı köyüne gelerek reayanın mallarını zorla gasp edip, onlara zulmetmişlerdir⁶⁰². Manisa’da da Eyüboğlu ve Berakoğlu isimindeki eşkıyalar, Abdülfettah’ın evini basmışlar ve on iki yaşındaki kızını kaçıırıp, birçok kişiyi katlettikten

⁵⁹⁹ Bu konuda Karaman valisine, eyaletteki beylerbeyine, Kayseri mollasına ve kadısına gönderilen hüküm için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.401/h.1750. (27 Eylül 1707)

⁶⁰⁰ 12 Haziran 1702 yılında Bolu, Tosya, Merzifon, Amasya, Sinop, Samsun, Giresun, Karahisar-ı Şarkî ve Trabzon civarındaki bütün memurların idarî ve dini hizmetleri eksiksiz yerine getirmeleri hususunda uyarılmışlardır. *TŞS, nr.52 (1866)*, s.16/2.

⁶⁰¹ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, C. XXXVIII, S.151, Ankara 1974, s.447-448.

⁶⁰² *BOA. A. DVNS. MHM. d. 102*, s.69/h.322. (21 Kasım 1691)

sonra firar etmişler⁶⁰³, yakalanmamak için de isimlerini değiştirmişlerdir⁶⁰⁴. 1703 yılında Borlu sakinlerinden Kapucuoğlu Mustafa, Gördes sakinlerinden Süleyman, İsmail'in eşini zorla eşkıya Mehmed'e nikâhlandığı gibi, altmış yetmiş kadar levendatı başlarına toplayarak eşkıyalığa girişmiştir⁶⁰⁵.

Diğer taraftan, incelediğimiz dönemde kadınların da başka kişilerle anlaşarak eşkıyalık yapmaları hayli dikkat çekmektedir⁶⁰⁶. Mesela Yalâkabad kazası sakinlerinden Rukiye ve hizmetkârları Mustafa ve İvaz, kaza ahalisinden Mehmed Çelebi'nin hububat ve koyun ağıklarını yakıp, mallarını gasp etmişlerdir. Bursa'da yakalanan bu eşkıyalara daha sonra Tersâne-i amire'de kürek cezası verilmiştir. 1714 yılında ise Kılıçlı, Koyun oğulları, Alıccı ve Bektaşlı eşkıyalarına mensup on üç eşkıya kadının Ayntab kalesindeki tutukluluk halinin devam etmesi ve diğer eşkıya kadınların da yakalanıp kaleye gönderilmesi istenmiştir⁶⁰⁷.

Şehirlerde ortaya çıkan ferdi eşkıyalık olaylarını incelediğimizde, özellikle aile bireylerinin ve yandaşlarının birbirleriyle ittifak ederek eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Mesela 1688 yılında Of kazasında el-Hâc İshak, Hasan ve kardeşi Fazlı, Mustafa ile Rasim oğlu Mustafa adlı kişiler ve bunlara bağlı eşkıyalar, birçok kişiyi yaralayıp, reyanın mal ve paralarını zorla zapt etmişlerdir⁶⁰⁸. 1689 yılında yine Trabzon'un Of kazasında Azaklı Osman ve kardeşleri, Kadioğlu Mustafa, Esfelimoğlu Osman, Korucuoğlu İslam, Abazoğlu Hacı Ahmed, Abdi oğulları Hasan ve Hüseyin, Cebiroğulları, Kurdoğulları Ömer ve diğer eşkıyalar büyük bir karışıklık çıkartarak, ahalinin evlerini ve anbarlarını basıp mallarını gaspetmişlerdir⁶⁰⁹. 1692 yılında Rize'de Mehmed, kardeşi Mahmud, Abdülbaki Çavuş, kethüdası Çolak Mustafa, İbrahim, Deli Mehmed, Salim ve kardeşi İsmail birbirleriyle ittifak ederek ahaliye zulmetmişlerdir⁶¹⁰. 1693 yılında Trabzon'a bağlı Pazarsuyu kazasında Seyyid Nasuh, kardeşi Kör Ömer, Uzun Ali ve bunlara bağlı kişiler ile Nasuh'un dokuz kölesi ahalinin zorla paralarını

⁶⁰³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.243/h.1042. (23 Mayıs 1696)

⁶⁰⁴ Mesela eşkıyadan Topal Bektaş, ismini Derviş Hasan olarak değiştirmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.102/h.421. (5 Mart 1696)

⁶⁰⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.273/h.994. (16 Haziran 1702)

⁶⁰⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.207/h.880.

⁶⁰⁷ GŞS, nr.65, s.228/3.

⁶⁰⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 12, s.72/h.339. (14 Aralık 1688)

⁶⁰⁹ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 13, s.178/h.867. (30 Nisan 1689)

⁶¹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.16/h.84. (26 Mayıs 1692)

olarak, eşkıyalık yapmışlardır. Bununla yetinmeyen eşkıyalar etrafa saldırmaya devam ederek, Hatuniye Vakfı'nın mahsulünden bir kayık yüklü çeltiği çalıp pazarda satmışlardır⁶¹¹. Başka bir belgede, Rize'de Berber Hüseyin, Ali Ağa oğlu Ömer'e bağlı kişiler, eşkıyalar ile hareket edip cerime namıyla ahalinin üç yüz kuruşunu alıp, eşyalarını gasp ettikleri görülmektedir⁶¹². 1703 yılında Kayseri'de Veleddi oğlu Mehmed ve Murteza kardeşler yanlarına topladıkları iki yüzden fazla eşkıya ile ulemadan Mustafa'nın evini basıp, Kayseri naibi ve kadısı ile silahlı çatışmaya girmişlerdir⁶¹³. Yine 1703 yılında Livâne kazası sakinlerinden Ferhad, Sefer, Mehmed, Süleyman ve kardeşleri Dulkadir ile Rüstem adlı kişiler ve beraberindeki eşkıyalar, Gönve kazasına gelerek zorla evlere girip kadınları kaçırmışlar, bir çiftlik ve bir değirmene de el koymuşlardır⁶¹⁴. Trabzon'da eşkıyalık olaylarının çok fazla görüldüğü Of kazasında İyaz oğlu Kanlı Hasan, kardeşi ve emmisi oğlu Hasan'ın, reayanın mallarını gasp edip tahsil olunacak avâriz ve nüzul mallarının toplanmasına da mani oldukları anlaşılmaktadır⁶¹⁵.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan uzun süreli savaşlar sebebiyle Anadolu'nun birçok yerinden asker, mühimmat ve zahire talep edildi. Bu durum askerlikle ilgisi olmayan kişilerin yeniçerilik iddiasında bulunmasına⁶¹⁶, zahire veya vergi toplama sırasında eşkıyalık hadiselerinin yaşanmasına neden oldu. 1695 yılında Güzelhisar kazasından avâriz ve nüzul toplanması emredilince, Alim Mehmed Efendi ve beraberindeki kişiler başka vergiler talep ederek, vermeyenleri öldüreceklerini söylediler. Ayrıca katır toplamaya mani olanların evini basarak, eşyalarını yağmaladılar ve birçok kişiyi katlettiler⁶¹⁷. 1696 yılında Akhisar'da el-Hâc Şeyhi ve el-Hâc Abdullah kazanın vergi işlerine karıştılar; voyvodalar gibi hareket edip, vergi toplanmasına engel olarak

⁶¹¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 103, s.42/h.273. (1 Ağustos 1693)

⁶¹² Bu durumun haber alınması üzerine, Trabzon Beylerbeyi ve Rize Kadısından eşkıyaların bir an evvel yakalanmaları istenmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 104, s.262/h.1200. (14 Haziran 1693)

⁶¹³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 113, s.42/h.160. (25 Haziran 1703)

⁶¹⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 38, s.9/h.33. (28 Mart 1703)

⁶¹⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 57, s.144; BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.52/h.217 (12 Aralık 1710); Diğer ferdî eşkıyalık olayları için bkz. BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 32, s.431/h.1756; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 32, s.458/h.1857; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 56, s.95; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 56, s.549.

⁶¹⁶ Anadolu'nun birçok yerinde bazı kişilerin yeniçerilik iddiasında bulunarak eşkıyalık yaptıklarına dair örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.146/h.639; BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.181/h.791; BOA. A. DVNS. MHM. d. 119, s.86-87/h.437; BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.126/h.524.

⁶¹⁷ Aydın ve Saruhan muhassılı Abdülbaki'den bu eşkıyaları yakalayıp, hapsedmeleri istenmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d.107, s.11/h.20. (11 Temmuz 1695)

reayadan zorla para almaya kalkıştılar⁶¹⁸. Kayseri sakinlerinden İsmail Ağa da kendi halinde olmayıp, Lala Cami-i Şerifi vezir-i azamı sabık Mustafa Paşa evkafı arazilerini zapt etti. Ayrıca Kayseri'deki kadıları kendi yanına çekip, ahaliye baskı kurarak birçok ehl-i örfün şehri terk etmesine sebep oldu. Bu şikâyetlerin duyulması üzerine, İsmail Ağa'nın yakalanıp Bozcaada'ya sürülmesine karar verildi⁶¹⁹. 1712 yılında Saruhan paşasına ve Menemen naibine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre, Süleymanlı köyünden Hacı Mustafa ve Menemen kazasından Hacı Halil idarî işlere karışıp, ahaliyi tahrik ederek vergilerin toplanmasına mani oldular. Bunun üzerine Süleymanlı köyündeki bu eşkıyaların yakalanıp Midilli Kalesi'nde tutuklanmaları istenmiştir⁶²⁰.

1683-1718 yılları arasında Anadolu'da eşkıyalığın yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan bir diğer sorun, şehirlerde ve köylerde oturan bazı kişilerin belli gruplarla anlaşarak devletin aleyhine girişimlerde bulunmalarıydı. Özellikle Trabzon'un denize kıyısı olması sebebiyle bu tür hadiseler daha fazla görülüyordu. Gönye ahali, daha önce Abaza ve Mekril tarafına gemilerin gitmesi yasak olmasına rağmen, 1691 yılında uzun savaşlar sebebiyle devletin mühimmat ve erzak sıkıntısı yaşadığı bir dönemde, "Çerkeze giderüz" diyerek yalan yollarla Abaza ve Mekril eşkıyalarına mühimmat ve erzak götürürken yakalanmışlardır⁶²¹. Trabzonlu gemi reislerinden Mehmed, Ahyolu kazasına tâbi Sa'adbolu köyünde bulunan iskelede gemicilerle bir olup dışarıya mal sattığı, Belgrad muhâfızı vezir Cafer Paşa'nın silahdârı olan İbrahim'i yaraladığı, yanında bulunan altın ve gümüş eşyalar ile paralarını aldığına dair hakkında şikâyette bulunulmuştur. Üç kez mahkemeye çağrılan Mehmed Reis ise hakkında söylenen suçları kabul etmemekle birlikte, gerekli tahkikat yapıldıktan sonra gemicilerle bir olup eşkıyalık yaptığı kesinleşince tutuklanmasına karar verilmiştir⁶²². 1698 yılında Karadeniz kıyılarında bulunan gemi reisleri, İstanbul'dan mühimmat, zahire ve tuz aldıktan sonra bazı iskelelerden bir miktar tuz daha alıp, çeşitli bahaneler öne sürerek bunları Abaza eşkıyalarına satmışlardır⁶²³. Devletin bütün uyarılarına rağmen Trabzon ve çevresindeki bu tür hadiselerin XVIII. yüzyılın başlarında da devam ettiği görülmektedir. Mesela

⁶¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.146/h.633. (3 Nisan 1696)

⁶¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s.409/h.1470. (10 Aralık 1702)

⁶²⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.203/h.885. (23 Mart 1712)

⁶²¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s.22/h.69-70. (21 Mart 1691)

⁶²² BOA. A. DVNS. MHM. d. 103, s.51/h.341. (17 Ocak 1694)

⁶²³ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 30, s.24/h.109. (6 Ekim 1698)

Gönye sakinlerinden el-Hac Mustafa ile Kiseli Ahmed, Abaza eşkıyalarına silah satışının yasak olmasına rağmen, Karadeniz’de ticaret yapmak amacıyla dolaşan Abaza eşkıyalarına top, tüfek ve cephane satmışlardır⁶²⁴.

Osmanlı Devleti 1691 yılında hem sosyal hem de iktisadî sebeplerden ötürü aşiretleri iskân etme kararı almıştı. Ancak bu karara itaat etmeyen bazı aşiretler, iskân yerlerinden firar ederek Anadolu’ya dağıldılar ve eşkıyalık yapmaya başladılar. Birlikte hareket eden Türkmen ve Ekrad taifesine mensup aşiretlerin, kimi zaman gittikleri yerlerde ferdi olarak da eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Nitekim Rakka iskânından firar eden Türkmen eşkıyasından Hacı İvaz ve Hacı Mustafa, Ayntab’a gelerek birçok köyü yağmalamıştır⁶²⁵. Bununla beraber, bazı yerlerde de aşiretlere karşı eşkıyalık girişimleri olmuştur. Mesela Yeniil Türkmeninden Muscani Türkmeni Kayseri’de misafir olarak ikamet ederken, Mehmed yanına topladığı elli kadar eşkıya ile on sekiz kişiyi yaralamış, dört kişiyi öldürmüş, bununla da yetinmeyen eşkıyalar cemaat mensuplarının zorla paralarını ve hayvanlarını alarak firar etmişlerdir⁶²⁶.

XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında meydana gelen askerî, sosyal ve iktisadî olayların sonucunda, Anadolu’daki eyalet ve sancaklardaki reyanın ağır şartlar altında yaşamak zorunda kaldığı görülmektedir. Bu durum reyanın başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Ancak başka yerlerden gelen kişilerin asayişini bozup, devleti zarara uğrattıkları yönünde merkeze şikâyetler gönderiliyordu. Ayntab’da Erdel ve Göçen isimindeki havâss-ı hümâyûn köylerine sonradan gelen Deli Ahmed ve Monla Resul hakkında reayayı tahrik ettikleri, vergilerin toplanmasına mani oldukları yönünde şikâyetler gelmiştir. Bu gelişme üzerine, bunlar hakkında bir araştırma yapılması istenmiş, araştırma sonucunda bunların suçları var ise bundan sonra köyün iç işlerine müdahale ettirilmemesine, suçlarına devam ederler ise sürgün edilmelerine karar verilmiştir⁶²⁷. Kayseri’de de Kersi köyü ahâlisinin şikâyetiyle köylerine on sekiz saat mesafedeki Akdağ kazasına bağlı Dere köyünden gelen Mustafa’nın reayaya zulmedip, mallarını gasp etmesi üzerine tekrar kendi köyüne gönderilmesi istenmiştir⁶²⁸. Bununla

⁶²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.688/h.2447. (3 Ekim 1701) Diğer örnek için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 107 s.22/h.64; BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.48/h.203.

⁶²⁵ GŞS, 52, s.47/2.

⁶²⁶ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.178/h.715.

⁶²⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 103, s.45/h.300. (21 Ekim 1693)

⁶²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 124, s.100/h.344. (7 Ağustos 1718)

beraber başka yerlerden gelen gayr-i Müslimler ve çeşitli gruplar da sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarına karışmışlardır. Mesela Kayseri'nin Efkere köyüne sonradan gelen bir zimmi eşkıyalık yaptığından, eski köyüne gönderilmesine karar verilmiştir⁶²⁹. Trabzon'da ise Of kazasına bağlı tımar ve zeamet köylerine sonradan gelen Ayaslu ve Kalmutlu isimindeki kabileler vergilerin tahsiline mani olup eşkıyalığa kalkışmışlardır. Bunun üzerine Trabzon valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen fermanla, bu grupların Gürcistan sınırına yakın olan Anakara Kalesi'ne gönderilmeleri emredilmiştir⁶³⁰.

Öte taraftan, reayanın yerini yurdunu terk edip askerî çiftliklere sığınması, Anadolu'da ayan ve eşrafa daha fazla güç kazandırıyordu. Bu durum, şehirlerde yaşayan bazı kişilerin ayanlık iddiasında bulunmasına ve ayan yakınlarının eşkıyalık yapmasına sebep oluyordu. 1709 yılında Manisa ayanından Müderris Abdi Efendi'nin oğlu Abdülhalim ahalinin zorla evlerine girmeye kalkışarak bir kadına ve küçük bir çocuğa eziyet etmiştir⁶³¹. Temmuz 1709'da Ayntab sakinlerinden Devecioğlu⁶³² Yusuf'un sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ancak bu karara itaat etmeyen Yusuf, kardeşi Mustafa ve adamları ile mahkemeyi basıp, Ayntab sancağının malikâne hissesinin üçte ikisine mutasarrıf olan Ahmed'e saldırmıştır. Ayrıca Haremeyn-i şerif reayalarını tahrik ettiklerine ve Halil Paşa tarafından gönderilen mübaşiri yaraladıklarına dair şikâyetler gelince, eşkıyaların bir an önce yakalanıp Avrete Adası'na sürgün edilmelerine karar verildi⁶³³. Kayseri'de de 1713 yılında ayanlık iddiasında bulunan Kadı Burhaneddin Efendi, İshak Efendi, Deli Mehmed Bey ve eniştesi Yusuf reayaya zulmetmeye kalkmışlardır⁶³⁴.

Bu dönemde sosyal ve iktisadî alanlardaki bozulmalara paralel olarak zihniyet değişiminin beraberinde getirdiği ahlâkî bozulmalar da ferdi eşkıyalıklara sebep oluyordu. 1705 yılında Kilis'te halka zulmedince Halep Kalesine hapsedilmesine karar

⁶²⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.276/h.1188 (23 Nisan 1707). Gayr-i Müslimlerin kanunlara aykırı davranışlarını gösteren örnekler için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.179/h.786; BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.222/982.

⁶³⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.303/h.1260. (11 Ocak 1710); BOA. AE. SAMD. III, Dosya nr.137, Gömlek nr.13383.

⁶³¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.58/h.240. (20 Şubat 1709)

⁶³² 20 Ocak 1705 tarihinde Devecizâdelere merkezi hazineye bağlanan Ayntab ve Menbiç Ravendan mukaataları 6000 kuruş muaaccele karşılığında malikâne olarak verilmiştir. GŞS, nr.55, s.236-237; BOA. MAD. d. 9496, s.55.

⁶³³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.174/h.697. (28 Temmuz 1709)

⁶³⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.49/h.167.

verilmesine rağmen buradan kaçan Şeyh İvaz ile oğlu Mehmed, Ayntab'da fitne ve fesat içerisinde oldukları ve halktan zorla para aldıkları yönündeki şikâyetler üzerine Rakka'ya sürgün edildiler⁶³⁵. XVIII. yüzyılın başlarında bu kez Basmacıoğlu Mehmed ve beraberindekiler Ayntab'da sosyal düzenin bozulmasına neden oldular⁶³⁶. Öyle ki 1709 yılında müftülük görevine getirilen Basmacıoğlu Mehmed yine kendi halinde olmayıp, birkaç ayan ve eşrafla ittifak ederek ayanlık iddiasında bulunmuştur.⁶³⁷ Beş yıl sonra sürgünden gelen Basmacıoğlu Mehmed'in bu kez de yeniçeri taifesinden birkaç asker ile ittifak ederek eşkıyalık yaptığına dair şikâyetler gelince, Mehmed'in tekrar sürgün edilmesine karar verilmiştir⁶³⁸.

Bununla beraber, çalışmamız için seçilen Anadolu şehirlerinde sahte seyyidlik iddiasında bulunanların vergilerden muaf olmaya çalıştıkları ve bazı seyyidlerin de eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Kayseri'de Ömer ve oğulları Bekir, Ali ve Osman isimindeki seyyidler, Hamide isimindeki kadını katletmişlerdir⁶³⁹. Manisa'da ise Dilşikar Mahallesi'nde seyyidlik iddia eden Mehmed yalancı şahitlerle ve hilelerle ahaliye zarar vermiş, el-Hâc Ali oğlu Ahmed'in eşine tecavüz etmiştir⁶⁴⁰. Ayrıca sahte evraklar düzenleyen ulemadan bazı kişiler de, haksız yere ahalinin malını ve mülkünü üzerlerine geçirip, eşkıyalık yapmışlardır⁶⁴¹. Mesela Saruhan sancağına bağlı Atala kazasında sahte hüccet düzenleyen Atala müftüsü Yahya, Sarıca Bölükbaşısı Solak Mustafa⁶⁴², Abdi ve Deli Hacı Ahmed ile bir olup zorla oğluna kız almış, Aydın ve Saruhan'daki çiftliklerdeki

⁶³⁵ *GŞS*, n.56, s.323/2.

⁶³⁶ *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 45*, s.250. (11 Temmuz 1706)

⁶³⁷ Bunun üzerine Basmacıoğlu Mehmed sürgün edildi *GŞS*, nr.60, s.235/1.

⁶³⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 122*, s.115/h.334; Basmacıoğlu Mehmed artık kendi halinde yaşadığını, idari işlere karışmadığını belirtse de en büyük muhalifi eski müftü İvaz Efendi'nin sürekli müdahalelerine maruz kalmıştır. Bu dönemde özellikle halef selef müftülerin birbiriyle mücadeleye girişmesi, ulemanın nasıl bir duruma düştüğünü göstermektedir. İvaz Efendi ve Basmacıoğlu Mehmed hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.143.

⁶³⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 103*, s.50/h.336. (19 Aralık 1693)

⁶⁴⁰ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 117*, s.125/h.588. (7 Nisan 1712)

⁶⁴¹ Eskişehir çarşı camiinde hatib ve dersiâm olan Küçük Halil sahte beratlarla İhtiyar Halil Efendi'nin zaviyesini üzerine geçirmiştir (*BOA. A. DVNS. MHM. d. 106*, s.355/h.1370); Başka bir belgede ise Sipahiden İbrahim, Bostancıoğlu Ali, kardeşleri Kara Mehmed, Mustafa, Abdülkadir ve Kara Mustafa isimindeki eşkıyalar ve bunlara bağlı olanlar sahte beratlar düzenleyerek, mahkemeyi basmışlardır. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.74/h.251.

⁶⁴² Solak Mustafa Bölükbaşı isimindeki eşkıya aslen Ayntablı'dır. Saruhan sancağına bağlı Atala kazasına bağlı Çavlı isimli köyde oturmuştur. Bu eşkıyanın bölgede yanına topladığı levendat taifesıyla birçok eşkıyalık yaptıkları tespit edilmiştir. Solak Mustafa'nın eşkıyalıkları için bkz. *BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14*, s.159,161,162,163.

mallarına da el koymuştur⁶⁴³. Bunun yanı sıra Saruhan sancağı ile Anadolu'daki bazı sancaklarda görevli nakîbüleşraf kaymakamları, sahte seyyidlik iddiasında bulunanları koruyarak, bunların vergilerden muaf tutulmasına katkı sağlamışlardır⁶⁴⁴.

Bu örneklerden de görüldüğü üzere, ferdi eşkıyalıkların Anadolu şehirlerinde yaygınlaşmasında birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, Anadolu'daki şehirlerde sosyal düzeni bozan bu eşkıyalara karşı birtakım tedbirler almış ve bu eşkıyaları cezalandırma yöntemine başvurmuştur. Ancak bu dönemde yaşanan idarî, askerî, sosyal ve iktisadî olayların etkisini arttırarak devam etmesi, şehirlerde yaşanan kargaşa ortamının ve eşkıyalık olaylarının sürmesine neden olmuştur.

2.3. Eşkıyalığın Önlenmesi İçin Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti'nde 1683-1718 yılları arasında Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar önemli toprak kayıplarıyla sonuçlandığı gibi, devletin sosyal ve iktisadî alanlarında büyük problemlerin yaşanmasına neden oldu. Öyle ki bu dönemde Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde büyük bir kargaşa ortamı yaşandı. Merkezi otoritenin giderek zayıflaması sebebiyle, Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde askerlerin, saruca sekban ve levandat birliklerinin, yol kesen haydutların, konargöçer aşiretlerin, devlet görevlilerinin ve bağımsız kişilerin neden olduğu eşkıyalık olayları görüldü. Bu bağlamda, devletin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi bir şekilde eşkıya tehdidi ile karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz. Eşkıyalığın hızlı bir şekilde yayılması ise devleti birtakım tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Bu tedbirler ne kadar faydalı oldu, ne kadar eşkıyalığın yayılmasını önledi tam kestirilememektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti eşkıya ile mücadele ederken sorunlara olay eksenli yaklaşmış, uygulamış olduğu bazı yöntemler eşkıyalığın azalmasına, bazıları da artmasına sebep olmuştur. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin eşkıya ile mücadelesinde ne gibi önlemler aldığına yakından bakmamız daha yararlı olacaktır.

⁶⁴³ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 14, s.160/h.651.

⁶⁴⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 21, s.49/h.228 (7 Aralık 1695). Bu belgede Hüdavendigâr, Sultanönü, Saruhan, Ankara ve Kastamonu sancaklarındaki kazalarda görevli nakîbüleşraf kaymakamları özellikle bu husus için uyarılmışlardır.

2.3.1. Adaletnâmelerin Yayınlanması

Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, özellikle Anadolu eyaletlerindeki sancak, kaza, kasaba ve köylerde eşkıyalık olaylarının çok fazla arttığı görülmektedir. Nitekim 1683-1718 yılları arasında Anadolu şehirlerinde artan eşkıyalık olaylarına karşı adaletnâmeler düzenlenip, bu anlamda hatt-ı hümâyunlar gönderilmiştir⁶⁴⁵. Adaletnâmelerde öncelikle eşkıyaların sosyal düzeni bozan faaliyetlerine son vermeleri istenmiş, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilmiştir⁶⁴⁶. Ancak XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında eşkıyalığın önlenmesi ve eşkıyaların haklarından gelinmesi için merkezden birçok kez idarecilere gönderilen adaletnâmelerin de eşkıyalığı önlemede yetersiz kaldığı görülmektedir. Çünkü farklı tarihlerde gönderilen adaletnâmelerin içeriklerine baktığımızda, çoğunlukla aynı konulara değinilmektedir. Özellikle ehl-i örf ve eşkıya teftişiyle görevli memurların eşkıyalık olayları karşısında hassasiyet göstermemesi ve eşkıyadan farklı davranmaması, bu durumun ortaya çıkmasında temel sebeplerden biri olduğu söylenebilir⁶⁴⁷. Mustafa Akdağ, idarecilerin reyaya karşı takındığı tavrı daha ileri götürerek, bu dönemle birlikte Osmanlı adaleti yerine Osmanlı zulmünün başladığı şeklinde ifade etmiştir⁶⁴⁸.

2.3.2. Eşkıyaların Cezalandırılması

Eşkıyalığın önlenmesi için devletin sıkça başvurduğu yöntemlerden biri şüphesiz cezalandırma yöntemi idi. Hükümet merkezinden gönderilen ferman, buyuruldu vb.

⁶⁴⁵ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, C.XXXVIII, S.151, 1974, s.445-447; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)", s.55-61.

⁶⁴⁶ Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 105*, s.1/h.1; *GŞS, nr.68*, s.1/1; *KŞS, nr.101*, s. 177/1; *MŞS, nr.165*, s.79/1.

⁶⁴⁷ Örnekler için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106*, s.365/h.1396; *TŞS, nr.52 (1866)*, s.78/3; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108*, s.239/h.1015; *MŞS, nr.161*, 57/1,66/1; *MŞS, 173*, s.4/2; Taşradan merkezi gönderilen şikayetler üzerine 1687 yılında alınan kararla, Anadolu'daki müfettişlerin görevlerine son verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *GŞS, nr.36*, s.24/1; *Silâhdâr Tarihi*, C.2, s.272; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.158.

⁶⁴⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)", s.56-57.

emirlerin birçoğunda suçlular için “cezaları tertib⁶⁴⁹”, “katl⁶⁵⁰”, “kalebend⁶⁵¹”, “ahz ve haps edilmesi⁶⁵²”, “alâ-eyyi-hâl ele getirüb⁶⁵³”, ifadeleri kullanılmıştır.

Eşkîyalığın türüne göre cezaları kıyasladığımızda, asker taifesinin, saruca sekban ve kuttâ-i tarik eşkıyaların devlete başkaldırdıkları için cezaları, genellikle katledilmek ya da başlarının kesilmesi şeklinde olmuştur⁶⁵⁴. Bu bağlamda, şeyhülislamdan devlete karşı gelenlerin katledilmelerinin caiz olduğuna dair fetva alınarak cezalar, İslam hukukuna göre yasal bir zemine dayandırılmıştır⁶⁵⁵.

Eşkîyalara verilen bir diğer ceza yöntemi de sürgün etmektir⁶⁵⁶. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde fethedilen yerlerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkı sağlamak amacıyla yapılan sürgünlerin, ceza olarak uygulanması Yavuz Selim Selim tarafından hazırlanan kanunnamede geçmektedir⁶⁵⁷. Anadolu şehirlerinde idarecilerin yolsuzlukları, reayaya karşı yapılan zulümler ve din adamlarının yapmış olduğu gayr-i ahlâkî davranışlar sürgünle cezalandırılmalarına neden oluyordu⁶⁵⁸. Bununla beraber,

⁶⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s.45/h.183

⁶⁵⁰ BOA A. DVNS. MHM. d. 108, s.327/h.1358; TŞS, nr.48 (1862), s.162/2.

⁶⁵¹ BOA A. DVNS. MHM. d. 111, s.94/h.322.

⁶⁵² BOA A. DVNS. MHM. d. 111, s.155/h.510.

⁶⁵³ BOA A. DVNS. MHM. d. 113, s. 3/h.9.

⁶⁵⁴ Asker taifesinin özellikle bu dönemde savaşırlardan firar ederek eşkıyalık yapmaları üzerine, devlet şeyhülislamdan fetva çıkartarak bunların öldürülmesini meşru bir zeminine dayandırmıştır. “İhmâl ve tekâsül iderler ise, ism-i azîm ile ism olup dünyâda ta'zîr-i şedide ukbâda azâb-ı elime müstehik olur. Bu sûretde zikr olunan cihâdün farzını inkâr idenlere şer'an ne lâzım gelür? Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur. İsrâr idüp tecdîd-i îmân itmeyenlerin katleri helâl olur.” BOA A. DVNS. MHM. d. 105, s.1/h.1.

⁶⁵⁵ Mesela 1697 yılında Erzurum'dan Trabzon tarafına asker sürmekle görevli idarecilerden, seferde görevli yeniçerilerin sefere gitmeyip reayayı katlettikleri, vergi tahsiline mani oldukları, köy ve şehirlerde bulunan ahaliye zulmettikleri haberi üzerine “nefir-i âmm tarikiyle üzerlerine varılıb katl edilmeleri” emredilmiştir. TŞS, nr.48 (1862), s.162/2.

⁶⁵⁶ Sürgün, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde cezalandırma aracı olarak kullanımından ziyade, yeni fethedilen bölgelere iskân amacına yönelik yapılmıştır. Buradaki amaç, devletin kendi hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını belirli kurallar çerçevesinde, yerleşik oldukları bölgelerden alıp başka bölgelere yerleştirerek, oraların Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmaktır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, s.209-237.

⁶⁵⁷ Bu kanunnamede sürgün “Bir kimse hakkında mahallesinden veya köyünden, hırsızdır, kahpedir diyerek onu aralarında istemezlerse, o kişinin suçu eğer diğer insanlar tarafından da biliniyor ise mahallesinden ve köyünden “nefy” edilir, eğer başka bir mahalle ya da köyde de kabul edilmezse şehirden süreler” şeklinde ifade edilmiştir. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.106.

⁶⁵⁸ Gördes kazasında Sinanoğlu Deli Mehmed ile Osman'ın eşkıyalıklarından dolayı sürgün edilmesi hakkında bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.379/h.1295; Kasaboğlu İbrahim'in eşkıyalığına karşılık sürgün edilmesine dair bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.164/h.654; İncesu kazası sakinlerinden Hamza ve iki oğlunun vergi tahsiline mani oldukları için sürgün edilmelerine dair bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.2/h.4; Kayseri sakinlerinden Kadı Burhaneddin ve İshak Efendi'nin eşkıyalarla işbirliği yaparak

sürgün cezası verilen eşkıyalar gönderildikleri yerlerde, kalabend cezasına da çarptırılmışlardır⁶⁵⁹. Diğer yandan sürgün, özellikle aşiretler için zorunlu bir iskânı da ifade etmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1691 yılında aşiretlere uyguladığı iskân, aslında zorunlu bir sürgündür.

Eşkîya ile mücadele devletin yanlışı olarak kabul ettiğimiz unsurlardan biri eşkıyalık yapanların kendilerini düzelttikleri varsayılarak affedilmeleridir. Çünkü başka yerlere sürgün edilenler ya da hapiste yatanlar belli bir süre geçtikten sonra, artık hal ve hareketlerinin düzeldiği düşünülerek (*ıslah-ı nefis*) affedilmişlerdir. Ancak bazı kişilerin davranışlarında düzelmelerin olmadığı eski alışkanlıklarına devam ettikleri görülmektedir. Mesela 1715 yılında Kayseri'de Nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyyid Mustafa daha önce "*fesad ve şekavet*" içerisinde olmasından dolayı iki kez Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Ancak sürgün cezasından sonra tekrar gelip aynı makama atanan Seyyid Mustafa, yine halka zulmettiği haberleri alınması üzerine, tekrar sürgüne tabi tutulmuştur⁶⁶⁰.

2.3.3. Halkın Silahsızlandırılmaya Çalışılması

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminin bozulması ve ateşli silahların yaygınlaşması; ordu içerisindeki kapıkulu sayısının artmasına, reaya zümresinin ücretli askerliğe merak salmasına neden olmuştu. Bu durum, kırsal kesimde silahlanmayı da arttırmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bir yandan eşkıyalığın yaygınlaşmasıyla reayanın canını ve malını koruma hissiyle silahlanması, diğer yandan ise reayanın askerliğe özenmesi silahlanmayı hızlandırdı. Bunun yanı sıra, savaşlar için silahlanan reaya ertesi yıl cephelerden firar ederek eşkıyalık yapmaya kalkıştı. Bu sebeplerden ötürü devlet, ahalinin elindeki silahları azaltmak amacıyla bir takım tedbirlere başvurdu⁶⁶¹. Ancak bu tedbirlerin pek işe yaramadığı görüldü. Çünkü tereke kayıtlarını incelediğimizde, birçok kişinin farklı türdeki ateşli ve yaralayıcı savaş aletlerine sahip

ahalinin canını ve mallarını gasp etmeleri üzerine sürgün edilmelerine dair bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 121, s.30/h.116.*

⁶⁵⁹ Mesela Akhisar kazasından el-Hac Şeyhi ve el-Hac Abdullah yapmış oldukları suçlara karşılık Seddülbahir kalesinde tutuklanmalarına karar verilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 108, s.146/h.633.*

⁶⁶⁰ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 123, s.46/h.236.*

⁶⁶¹ Mesela Sandıklı kazasındaki köylerdeki silah teftişinde 60 adet tüfek ele geçirilmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.454/h.1976.*

olduğu görülmektedir⁶⁶². Diğer yandan, bu dönemde ortaya çıkan bir diğer sorun, bazı eşkıyalar ile yerli ahalinin diğer eşkıya gruplarına silah satmaya ve savaş aletleri vermeye kalkışmasıdır⁶⁶³. Bu durum, hem savaş halindeki devletin zor durumda kalmasına hem de eşkıyalığın daha da yaygınlaşmasına neden oldu. Bundan dolayı 1722 yılında Halep, Şam, Sayda, Beyrut, Ruha, Diyarbekir, Maraş, Malatya ve Ayntab'daki silah atölyeleri Araplara silah satıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır⁶⁶⁴.

2.3.4. Aşiretlerin İskân Ettirilmesi

İskân, hem bir toplumsal düzenleme hem de bir cezalandırma yöntemi idi. 1691 yılında Osmanlı Devleti'nin konargöçer aşiretlere karşı uygulamış olduğu iskân politikasını da bu bağlamda değerlendirmekte fayda vardır. Devlet, bu iskânla hem Anadolu şehirlerinde sosyal düzeni bozan konargöçer aşiretleri denetim altına almak hem de Anadolu ile Suriye coğrafyasındaki boş arazileri işleterek vergilendirmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple konargöçer aşiretlerin, 1691 yılında Rakka ile Harran arasına ve Halep'in güneyindeki Hama, Humus ve Kıbrıs'a iskân edilmesine karar verilmiştir⁶⁶⁵. Böylece sosyal ve ekonomik açıdan konargöçerler üzerinde daha büyük ve kapsamlı bir hâkimiyet kazanılması öngörülmüştür. Ancak iskân yerleri için seçilen coğrafyanın konargöçer aşiretlerin sosyo-kültürel özelliklerine ve yaşam şartlarına uymaması bu iskânın başarılı olmasını güçleştirmiştir⁶⁶⁶. Bundan dolayı aşiretlerin birçoğu ya iskândan firar ederek Anadolu içlerine doğru dağılmışlar ya da kadim yerlerine geri dönmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'ya dağılan bu aşiretler, eşkıyalık yapmaya başlayınca XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki sosyal düzen daha da

⁶⁶² Savaşta vefat eden Hamza çavuşun terekesinde iki cevherdar tüfek, 1 kara tüfek, 1 av tüfeği, 1 cezayir tüfeği bulunmuştur. *TŞS, nr.44 (1858)*, s.36/3. Diğer örnekler için bkz. *GŞS, nr.61*, s.46/3; *KŞS, nr.97*, s.111/2.

⁶⁶³ Karadeniz'deki gemilerden Abaza eşkıyalarına top ve tüfek satışının engellenmesi için Trabzon valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya gönderilen hüküm için bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.155/h.510; 1708 yılında Tophaneli Arap Hacı Mehmed'in Çenber sefinesine asker olan Çukadar Abdullah Reis, Kara Hasan, Mısırlı İsmail, Hacı Abdullah kethüdası Kör Şahin ve Tophaneli Hacı Mehmed ile 60 nefer asker, yabancı memleketlere satılması yasaklanmış olan harp aletlerini götürürken yakalanmışlardır. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.614/h.2701.

⁶⁶⁴ Muhsin Soyudoğan, "Devlet-Eşkıya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkıyalığı", *Kebikeç*, S.21, 2006, s.170.

⁶⁶⁵ *GŞS, nr.41*, s.38-39-40-42; *KŞS, nr.98*, s.181/3; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.136-137.

⁶⁶⁶ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 110*, s.214/h.960. (24 Aralık 1697)

bozulmaya başladı⁶⁶⁷. Devletin iskândan firar edenleri tekrar iskân yerlerine yollamak istemesi ise Anadolu'daki şehirlerde bir kargaşa ortamının yaşanmasına sebep oldu.

2.3.5. Müzakere ve Nezre Bağlama

Osmanlı Devleti, eşkıya ile mücadelede kanunlara aykırı davranış gösterenlerle karşılıklı ya da aracılar vasıtasıyla müzakere ediyordu⁶⁶⁸. Bu müzakereler aşiretler, eşkıyalar, halkın ileri gelenleri ve ehl-i örf taifesi ile yapılıyordu. Müzakere sonucunda her iki tarafın “veren veren” anlayışı içerisinde oldukları görülmektedir. Yani eşkıyalar bundan sonra eşkıyalık yapmayacakları ve eşkıyalara destek olmayacaklarına dair sözler verilirken, devlet de vergilerden muaf olunacakları sözünü veriyordu. Bu sözlü müzakereler yazıya dökülerek “nezir akdi⁶⁶⁹” imzalanıyordu.⁶⁷⁰ Mesela 1712 yılında Ayntab'da Burç ve Tel-Bâşer nahiyelerine gelip halka zulmeden ve mahsüllerini hayvanlarına yedirip büyük zarar veren Kılıçlı ekradının verdiği zararın kendilerinden tahsil edileceğine ve bir daha bu nahiyelere gelmeyeceklerine dair söz alınmıştır⁶⁷¹ Ancak bu tür anlaşmaların ömrü çok da uzun olmuyordu. Nitekim eşkıya grupları sözlerini tutmayarak, bir süre sonra eşkıyalık yapmaya devam ediyorlardı⁶⁷².

⁶⁶⁷ Örnekler için bkz. *MŞS, nr.164*, s.156/1.*GŞS, nr.63*, s.18/2; *KŞS, nr.116*, s.81/1.

⁶⁶⁸ Karen Barkey, Osmanlı Devleti'nin bire rekabet toplumu olmadığını aksine müzakere toplumu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Karen Barkey, *Eşküyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s.2-3.

⁶⁶⁹ Suraiya Faroqi, nezir akdinin eşkıyalarla mücadelede devlet tarafından dayatılan bir güvence akti olduğunu belirtmektedir. Bkz. Suraiya Faroqi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, s.26.

⁶⁷⁰ Nezir Arapça “nezir” kökünden gelmektedir. İslamiyet öncesi toplumlarla kullanılan bir kelime olan nezir “kurban” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sadakat ve istemek olgularını da içinde barındırmaktadır. Bkz. Işık Tamdoğan, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, *Kebikeç*, S.21, 2006, s. 139,141.

⁶⁷¹ “...Ayntab kazasına ve civarında Menbic-i Revandan ve Cebel-i Savf nâm mahalle asla uğramayub bir ferde zulm ve te'addi etmemek üzere 'ahd ve misâk eylediler eğer nakza-yı 'ahd edüb zikr olunan mahallere gelüb bir ferde zulm ve ta'addimiz olur ise tersahane-i 'amireye yirmi bin gurus takrîrimiz ve kırk takrîr meysimizin dem ve diyeti mübah ve haramiz tertib ve bir maktu'umuz taraf-i devlet-i 'aliyyeye irsal olunsun deyu şart ve nezr edüb...” *GŞS, nr.64*, s.174/1.

⁶⁷² Mesela iskâna tabi tutulan aşiretlerin iskân yerlerine gitmeleri için rehin ya da senet alınmasına rağmen İfraz-ı Zülkadiriyye'ye bağlı olan Çukurova sakinlerinden Tacirli aşiretinden yakalanan on eşkıya, aşirete bağlı diğer eşkıyalar ile Konya Kalesi'nden firar edip, Ayntab tarafına giderek eşkıyalık yapmışlardır. Bkz. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.209/h.921; *GŞS, nr.58*, s.42/1.

2.3.6. Derbentçi Yazmak

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı coğrafyasında artan eşkıyalık olayları, yolların emniyetini ve şehirlerin güvenliğini tehdit eder hale geldi. Bu yüzden belli başlı yolların güvenliğinin sağlanması ve şehirlerin korunması için “*derbenci*” adı verilen silahlı yol muhafızları görevlendirildi⁶⁷³. Hatta bazı köyler de derbentçi olarak kaydedildi. Böylece, hem köy ahalisi vergiden muaf tutulmuş hem de köylerin eşkıyalardan korunması amaçlanmıştır. 1704 yılında Aydın ve Saruhan Sancakları arasında Kızıl Musa denilen yerde bulunan kuttâ-i tarik eşkıyaları tüccar ve reayanın yollarına çıkıp, çok sayıda mal ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Bunun üzerine, Sultan Murad Han Evkafı’ndan Sinancılar köyü civarında derbentçi kurulup, yakın civarda bulunan Gerdem ve Pars köylerinin de derbentçiliğe dâhil edilmesine ve vergiden muaf olmasına karar verilmiştir⁶⁷⁴. Bununla beraber, kimi zaman konargöçer aşiretlerin de derbentçi olarak kullanıldıkları görülmektedir⁶⁷⁵. Ancak gerek vergi tahsildarlarının derbenci köylerdeki reayadan haksız para talepleri, gerekse aşiretlerin derbencilik görevine riayet etmemeleri⁶⁷⁶, devletin bu tedbirlerinin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

2.3.7. Nefir-i Âmm İlanı

Osmanlı Devleti’nin 1683-1718 yılları arasında yapılan savaşlarda, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla sık sık “nefir-i âmm” ilan edilerek asker toplamaya çalışıldığını daha önce belirtmiştik. Bununla beraber, devlet bu dönemde başıboş askerlerin, aşiretlerin eşkıyalıklarıyla mücadele etmek için eli silah tutan herkesten yardım istemiştir⁶⁷⁷. Bu uygulamanın ise Osmanlı Devleti açısından hem iyi hem de kötü yanları vardı. Nefir-i âmm ilanı ile eşkıya ile mücadelede çok para harcamadan eşkıyaların elinde buldukları ganimetlere sahip olmak hedeflenmiş ve bu ganimetler eşkıya ile mücadelede görevli

⁶⁷³ Suraiya Faroqhi, “Kırsal Yaşam”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.445.

⁶⁷⁴ BOA. MAD. d. 3236, s.6/h.2. (23 Ekim 1704)

⁶⁷⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.164/h.685.

⁶⁷⁶ Mesela 1711 yılında Trabzon sancağına bağlı Maçka kazasının Kostertos köyü sakinlerinin derbentçi yazılmalarına rağmen, vergi tahsildarları köy ahalisinden avârız vergisi talep etmiştir. *TŞS, nr.57 (1871)*, s.84/5.

⁶⁷⁷ Örnekler için bkz. *TŞS, nr.48 (1862)*, s.162/2; *MŞS, nr.163*, s.26/1; *KŞS, nr.99*, s.147/1; *GŞS, nr.40*, s.148/2; *GŞS, nr.57*, s.267/1; BOA. A. DVNS. MHM. d. 110, s.23/h.96.

kişilere verilmiştir. Mesela Rakka Valisi Hüseyin Paşa'nın gönderdiği buyurulduda Kilis hassından olan Okçu İzzedinli aşireti mensuplarının eşkıyalık yapmaya devam etmeleri üzerine, “*Başları bize, malları size*” şeklinde emir gönderilerek, eşkıyaların katledilmesi istenmiştir⁶⁷⁸. Diğer yandan, nefir-i âmm'in kötü tarafı ise, reyanın toprağını bırakarak askerliğe özenmesiydi. Ayrıca bu uygulamanın yeterince denetlenmemesi, eşkıya gruplarının veya eşkıyalığa özenenlerin bunlar arasına karışmalarına ve sahip çıkılmalarına neden olmuştur⁶⁷⁹.

2.4. Nüfus ve Göç Hareketleri

2.4.1. Dört Şehrin (Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon) Nüfusuna Dair Genel Bilgiler

Erciyes Dağı'nın etekleriyle Kızılırmak Nehri'ne dökülen ırmakların birleştiği verimli bir ova üzerin kurulan Kayseri, 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra hızlı bir büyüme kaydetti. Öyle ki XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'da Bursa'dan sonra en büyük şehir konumuna geldi. Özellikle 1484-1584 yılları arasında şehrin nüfusunun sekiz kat arttığı tespit edilmektedir. Yine aynı tarihler arasında dışarıdan gelen göçlerin etkisiyle şehre gelen Ermenilerin nüfusu %175 oranında artış göstermiştir⁶⁸⁰. Ancak XVI. yüzyılın son çeyreğinde ve XVII. yüzyılın başlarında Celali isyanlarının etkisiyle Kayseri'nin nüfusu 30.000'lerden⁶⁸¹ 16.000'lere kadar düşmüştür⁶⁸².

Osmanlı idarî taksimatında Anadolu eyaletine bağlı Saruhan sancağının merkez kazası durumunda olan Manisa'da ahalinin büyük çoğunluğu, Türk ve Müslümanlardan

⁶⁷⁸ GŞS, nr.43, s.214/3.

⁶⁷⁹ Bu durumu Silahdâr şu şekilde özetlemiştir: “...*hâlâ veziriâzam ve bazı nedimler ve meçhul meşayih tarafından taife-i sekban ve sarucaya sahip çıkılmağın, eşkıyay-ı mezburun celâli sıfat bütün Anadolu'ya müstevli olup reâyâ fukarasına cevr-ü eziyyet eder olmuşlardı.*” *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.402.

⁶⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ronald C. Jennings, “Zimmis (Non-Muslim) in Early 17th Century Ottoman Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI/III, 1978, s.227; Mehmet Karagöz, “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri'nin Sosyal Durumu”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-14 Eylül 1994)*, C.3, TTK Yayınları, Ankara, s.773; M. Tayyib Gökbilgin, “XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955, s.93-108; Efan Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.197.

⁶⁸¹ Ronald C. Jennings, “Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *International Journal Middle East Study*, C.7, S.1, 1976, s.31.

⁶⁸² Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.59.

oluşmaktaydı. Bunların dışında Manisa’da farklı etnik gruplar olarak Yahudi, Ermeni, Rum ve Çingeneleş⁶⁸³ de vardı⁶⁸⁴. XVI. yüzyılda 37-42 arasında⁶⁸⁵ mahallesi olan Manisa’nın XVIII. yüzyılın ilk yarısında mahalle sayısı 55’e yükselmiş, bu mahallerdeki toplam nüfus ise muaflar hariç 20-25 bin kişiye ulaşmıştır⁶⁸⁶.

Trabzon’un da nüfusu, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, diğer şehirler gibi hızla artmış ve XVII. yüzyılın başlarında kıyı Anadolu’daki en büyük şehirlerden biri olmuştur⁶⁸⁷. Özellikle 1486-1583 yılları arasında nüfusun %200 oranında arttığı tespit edilmektedir. Şehrin nüfus yapısını ise Türkler, Rum Ortodokslar, Ermeni Ortodokslar ve Latin Katolikler oluşturuyordu⁶⁸⁸.

Yine incelenen şehirlerden biri olan Ayntab’da da XVI. yüzyılda nüfus artışı oldukça yüksektir. Öyle ki vergilendirilebilir hane nüfusunun 1.865’ten 2.988’e yükseldiği tespit edilmiştir⁶⁸⁹. Aynı şekilde vergi ödeyen kişi sayısının aileleriyle birlikte 9.000’den 14.000’e kadar çıktığı tahmin edilmektedir⁶⁹⁰.

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemin en belirgin özelliği arazi ve nüfus sayım sonuçlarının kaydedildiği tahrir defterlerinin hazırlanmasıdır. Ancak klasik döneminin sonlarına doğru idarî ve iktisadî değişmeler, tahrir geleneğini zayıflattığı gibi, tımar gelirlerinin azalmasına da neden oldu. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda avâız ve cizye vergileri hazinenin en önemli gelir kaynakları durumuna geldi. Bu nedenle tımar sistemi çerçevesinde tasarlanan tahrir geleneği eski önemini kaybetti ve bunun yerine avâız defterleri ve cizye kayıtları ön plana çıktı.

Avâız vergisi tahsil edilirken öncelikle yetişkin erkek nüfus fert fert tahrir edilmiş, daha sonra elde edilen veriler ışığında avâız haneler tespit edilmiştir⁶⁹¹. Avâız

⁶⁸³ MŞS, nr.167, s.6/2.

⁶⁸⁴ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s.62-63.

⁶⁸⁵ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s.50.

⁶⁸⁶ Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, s.45,50.

⁶⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.82-83.

⁶⁸⁸ İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım1998) Bildiriler Kitabı*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2000, s.257.

⁶⁸⁹ Nejat Göyünç, “16. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s.75-78.

⁶⁹⁰ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s.43-44.

⁶⁹¹ Avâız defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Haleb Avâız-hâne Defteri”, *OTAM Dergisi*, S.8, 1997, s.249-293; Turan Gökçe, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi

hane hesaplanırken bölgelerin sosyal ve ekonomik durumu göz önünde bulunduruluyordu⁶⁹². Avâsız hanesi belirlenirken köylerde yaşayanlar için toprağa; şehirde yaşayanlar için ise sürekli bir işe sahip olmak esastı⁶⁹³. Ancak avâsız hane kayıtlarından yola çıkarak herhangi bir nüfus tahmininde bulunmak oldukça zordur. Çünkü bir avâsız hanenin kaç gerçek haneden oluştuğunun bilenmeyişi nüfus tespitinde pek sağlıklı sonuçlar vermemektedir⁶⁹⁴.

Tablo 5. 1683-1718 Yılları Arasında İncelenen Şehirlerin Avâsız Haneleri

<i>Yıllar</i>	<i>Ayntab</i>	<i>Kayseri</i>	<i>Manisa</i>	<i>Trabzon</i>
1683	503,5 ve 1 rub´	419 ve 1,5 rub´		512,5 ve 1 rub´
1684	503,5 ve 1 rub´	419 ve 1,5 rub´		512,5 ve 1 rub´
1685				
1686			3.554 ve 0,5 rub´	
1687	503 ve 1 rub´			
1688		499 ve 1,5 rub´		
1689				512,5 ve 1 rub´
1690		415 ve 1,5 rub´		
1691		419 ve 1 rub´	3.526,5 ve 0,5 rub´	512,5 ve 1 rub´
1692	503 ve 1 rub´	406 ve 2,5 sümn	3.433 ve 1,5 rub´	
1693			3.433 ve 1,5 rub´	512,5 ve 1 rub´
1694	487,5 ve 1 rub´			
1695	487,5 ve 1 rub´	396,5 ve yarım sümn		
1696	487,5 ve 1 rub´		3.358,5 ve 1,5 rub´	512,5 ve 1 rub´
1697		390,5 ve yarım sümn	3.358,5 ve 1,5 rub´	512,5 ve 1 rub´
1698		431 ve 1 rub´	3.337,5 ve 1 rub´	
1699		386 ve yarım sümn	2.720,5 ve 1,5 rub´	
1700			2.603,5 ve 1,5 rub´	
1701		380,5 ve 1,5 rub´	2.681,5 ve 1,5 rub´	
1702			2.676,5 ve 1,5 rub´	
1703			2.653,5 ve 1,5 rub´	
1704		377 ve 1 rub´	2.653,5 ve 1,5 rub´	
1705	373,5 ve 1,5 rub´		2.625,5 ve 1,5 rub´	
1706	373,5 ve 1,5 rub´		2.595 ve 1,5 rub´	453
1707				452
1708				
1709		377 ve 1 rub´	2.467,5 ve 1,5 rub´	

Kaynaklarından “Mufassal-İcmâl” Avâsız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, S.1, 2005, s.71-134.

⁶⁹² Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s.3.

⁶⁹³ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.155.

⁶⁹⁴ Hane ile ilgili karşılaşılan en büyük problem hanenin büyüklüğünü tespit edebilmek için kullanılan katsayıdır. Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılın sonlarına kadar hane terimiyle klasik hane kastedilmekteydi. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren avâsız hanenin kaç gerçek haneden oluştuğu tartışma konusu olmuştur. Bu konuda Rifat Özdemir, “Avâsız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler” isimli Şer’iyye sicillerine dayanarak yapmış olduğu çalışmada, “*Menzil*” terimini ortaya koymuş ve bir avâsız hanenin kaç gerçek haneden oluştuğunu bu terim üzerinden değerlendirmiştir. (bkz. Rifat Özdemir, “Avâsız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.IV, Ankara 22-26 Eylül 1986, s.1581-1613). Ancak avâsız hane kayıtlarını içeren defterlere baktığımızda bir bölgenin gerçek hanesinden ziyade toplam avâsız hanesi verildiği için bu tür sayılarla gerçek nüfusu tespit etmek oldukça zordur.

1710	373,5 ve 1 rub'	377 ve 1 rub'		
1711		377 ve 1 rub'	2.482 ve 1,5 rub'	452
1712	372 ve 1,5 rub'	377 ve 1 rub'		
1713				
1714				
1715		377 ve 1 rub'		
1716				
1717		377 ve 1 sümnn		
1718	381 ve 1,5 rub'	362 ve 1 sülüs		

Tablo 5'te çalışmamız için seçilen şehirlerin 1683-1718 yılları arasındaki avâriz haneleri gösterilmiştir. Fakat kaynak olarak kullanılan Şer'iyye Sicillerinde bir avâriz hanesinin kaç gerçek haneden oluştuğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu sebepten şehirlerin gerçek nüfusunu vermekten ziyade, 1683-1718 yılları arasında yaşanan hadiselerin nüfus üzerindeki etkisini değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Buna göre;

- 1683-1718 yılları arasında Kayseri'deki avâriz hane sayılarını incelediğimizde, en yüksek rakamın 1688 ve 1691 yıllarında; en düşüğünün ise 1718 yılında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1683 yılındaki İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra devletin birçok cephede savaşa girmesinden Kayseri'nin oldukça fazla etkilendiği görülmektedir. Çünkü 1688 ve 1691 yıllarındaki avâriz hâne sayısının bu derece yüksek olmasındaki sebep buradaki nüfus hareketliliğinin fazla olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca 1718'de görülen düşüşün de bir önceki yıl meydana gelen deprem felaketiyle ilgili olduğu söylenebilir. Genel olarak tabloyu incelediğimizde ise, 1683-1718 yılları arasında Kayseri'deki avâriz hâne değişimlerinin 35-45 hâne arasında olduğu görülmektedir.
- Trabzon'da özellikle 1683-1699 yılları arasında avâriz hane sayılarında belirgin bir değişim olmamıştır. Bu durum, bize XVII. yüzyılın sonlarında Trabzon'da nüfusun belli bir seviyede kaldığını göstermektedir⁶⁹⁵. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan hadiselerin Trabzon'u kısmen etkilediğini söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemin başlarında Trabzon'un avâriz hanelerinde az da olsa düşüş görülmektedir.
- Ayntab'daki avâriz hâne sayılarını incelediğimizde öncelikle dikkatimizi çeken husus, 1683-1699 yılları arasında avâriz hâne sayılarında büyük çaplı bir

⁶⁹⁵ Temel Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*, isimli çalışmasında Trabzon'un 1684-1690 yılları arasında 18.000 ile 20.000 arasında değiştiğini tespit etmiştir.

değişiklik olmadığıdır. Bu durumdan Ayntab'ın devletin savaş halinden hemen etkilenmediğini söyleyebiliriz. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında artan eşkıyalık olaylarının, aşiretlerin yarattığı sıkıntıların ve diğer iktisadî sorunların Ayntab'da XVIII. yüzyılda etkisini gösterdiği görülmektedir.

- Yukarıda vermiş olduğumuz Manisa ile ilgili avâriz hane sayıları Saruhan sancağındaki kazaların toplam sayılarıdır. Bu bağlamda 1683-1718 yılları arasındaki avâriz hâne sayılarını incelediğimizde, Saruhan sancağındaki avâriz hane sayılarındaki düşüşe paralel olarak Manisa kazasının da avâriz hanesinin düştüğünü tahmin edilebiliriz. Burada özellikle 1686 ve 1691 yılları göze çarpmaktadır. Çünkü bu tarihlerde Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda Manisa, ordunun ikmal ve iaşesinin sağlandığı önemli bir merkez konumundaydı. Bu sebepten Manisa'da asker sevki sırasında bir yoğunluğun olduğunu söyleyebiliriz. Yine 1688 yılındaki İzmir depremi dolayısıyla Manisa'nın gayr-i Müslimlerin göçtüğü yerlerden biri olması, Manisa'nın nüfusunu etkilemiş olmalıdır.

Netice itibariyle, 1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki şehirlerin avâriz hane sayıları zaman içerisinde değişimler göstermektedir. Ancak tabloda da görüldüğü üzere özellikle savaş dönemlerinin ve sonrasının avâriz hane sayıları üzerinde belirgin bir etkisinin olduğunu görmekteyiz. Bu durum, hazineye giren avâriz vergilerinde de etkisini göstermiştir. Özellikle savaşların devam ettiği dönemlerde, hazineye giren paranın da doğru orantıda olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Avrupa devletleriyle devam eden savaşlar sırasında 1691-1692 yıllarında avâriz gelirleri bütçenin %19.8'ini oluştururken; barış dönemine denk gelen 1702-1703 yıllarında avâriz gelirleri %11.5'e gerilemiştir⁶⁹⁶. Nitekim Linda Darling, XVIII. yüzyılın ilk yarısında avâriz gelirlerinin %10 civarında düştüğünü ifade etmektedir⁶⁹⁷. Ancak buradaki asıl vurgulanması gereken nokta, avâriz vergisi vermekle yükümlü nüfusun büyük çoğunluğunun cephelerden geri gelememiş olması ya da başka bir yere göç ederek avâriz vergisinden kurtulmaya çalışmasıdır.

⁶⁹⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.153.

⁶⁹⁷ Linda T. Darling, "Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.160-161.

2.4.2. Nüfusun Durumunu Etkileyen Problem Alanları

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleriyle yapılan uzun ve yıpratıcı savaşlar, Anadolu coğrafyasının yerleşim düzenini, nüfus ve ekonomi bağlamında derinden sarsmıştır. Savaşların uzun sürdüğü bu dönemde merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte eşkıyalık olaylarının, şiddetin, rüşvetin ve yolsuzluğun yaygınlaşması, reaya üzerinde artan ekonomik baskılar ve tımar alanlarının yerel eşraf arasında mücadele alanlarına dönüşmesi, Anadolu'daki şehirlerde nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Bütün bu gelişmeler, İbn Haldun'a göre kıtlık ve darlıkların hızlanmasına sebep olan temel etkenlerdi⁶⁹⁸.

İncelediğimiz dönem içerisinde Anadolu şehirlerindeki nüfusun durumunu etkileyen temel sebepleri şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Uzun ve yıpratıcı savaşlar sebebiyle ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu şehirlerinde çeşitli gruplar ve kişiler tarafından yapılan eşkıyalık olayları, hırsız, rüşvet ve adam kayırmanın hızlıca artması iç düzeni bozmuştur.

2. Savaşların çok cepheye yayılmasıyla artan asker ihtiyacının Anadolu'nun birçok yerinden "*nefir-i amm*" usulü ile karşılanmaya çalışılması, Osmanlı reayasını olumsuz etkilemiştir. Çünkü toprakla uğraşan reayanın maaşlı olarak ordu içerisine alınması başlarda reayaya cazip gelmiştir. Ancak daha sonra savaşların bitmesiyle birlikte maaş alan reaya, artık kadim köylerine geri dönmek istemiyordu. Nitekim askerliğe özenen reayalar, ayanların kapılarına veya çiftliklerine sığınarak geçimlerini sürdürmeye çalışmışlardır.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dinamiklerinden biri olan tımar sisteminin gittikçe bozulması, zirai ekonomin zarar görmesi, köylü ekonomisine dayanan Osmanlı Devleti'nde gıda ve zahire fiyatlarını arttırmıştır. Bu durumun sonucunda geçimini toprakla sağlayan reaya, büyük bir gelir kaybına uğramıştır. Bununla beraber savaş giderlerinin artması nedeniyle reaya üzerine yüklenen aşırı vergiler ve kanuna aykırı vergi talepleri reayanın perişan olmasına neden olmuştur.

⁶⁹⁸ Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, Toplu Eserler I, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s.41.

Görüldüğü üzere, incelenen dönemde Anadolu'daki reyanın sosyal durumunu etkileyen temel unsurların “güven” ve “iktisadî şartlar” çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle yaşanan bu olumsuz gelişmeler, reayayı kadim yerlerinden kendilerini daha güvende hissedebilecekleri yerlere gitmeye sevk etmiştir. Nitekim Anadolu şehirlerinde sosyal ve iktisadî alanlarda görülen bu sıkıntılar, Osmanlı Devleti'nde idarî ve askerî alanlardaki bozukluklarla birlikte daha da derinleşmiştir.

2.4.2.1. Toprağa Dayalı Sorunlar: Tımar Sisteminin Bozulması

En yaygın tanımıyla tımar, devlet görevlilerinin geçimlerini ve hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir. Tımar sistemi, kurulduğu zamandan itibaren Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomi ve zirai politikalarına yön vermiştir⁶⁹⁹. Çünkü tımar sisteminde toprağın denetimi devlet, sipahi ve çiftçi arasında paylaşılıyordu. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan askerî ve iktisadî gelişmeler, tımar sisteminin zayıflamasına neden oldu⁷⁰⁰. Diğer yandan, tımar sisteminin bozulması ve celali ayaklanmalarının patlak verdiği dönemde, Osmanlı hâkimiyetindeki birçok bölgede bölgesel güç sahipleri ile merkezi yönetim arasında sorunlar yaşanmaya başladı. Özellikle devlet bürokrasisinde ve askerî alandaki harcamaların artmasına bağlı olarak, vergilerin nakden alınması veya nakde çevrilerek merkezi hazineye aktarılması, önce iltizam sisteminin gelişmesine daha

⁶⁹⁹ Tımar sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Acun “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.899-908; Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İA*, C.12/1, 1993, s.315-316; Halil İnalçık, “Tımar”, *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.168-173; Mustafa Akdağ, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *AÜDTCFD*, C.3, S.4, 1945, s.419-431; Géza Dávid, “Maliye Tarihi Kaynağı Olarak Tımar Defterleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.87, Aralık 1993, s.223-236; Nejat Göyünç, “Tımar Tevcihleri Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul 1995, s.67-74; Emine Erdoğan Özünlü, “Tımar Tevcihâtı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme” *OTAM Dergisi*, S.21, 2009, s.81-93.

⁷⁰⁰ Bu konuda Koçi Bey IV. Murad'a sunduğu risalesinde, tımar sisteminin bozulmasıyla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “992 (M.1584) tarihine gelinceye kadar köyler ve tarlaları, kılıç ehli elinde ve Ocakzâdelerde olup, yabancı ve kötü kişiler girmemiş idi. Büyüklerin ve âyanın sepetine girmemiş idi. İlk defa bozulması şu yüzden olmuştur ki: Evvelce Acem memleketleri üzerine serdar tayin olunan Özdemiroğlu Osman Paşa, bazı yabancılara şecaatları görülmekle üçer bin akçe başlangıç verip, bu yol ile yabancı fırsat buldu. Osman Paşa, iyilerine vermişti. Fakat ondan sonra gelenler, kâr budur diye, iyi kötü demeyip münasebeti olmayan aslında ve cinsinde dirlik sahibi olmayan şehir oğlanı ve reâya kısmından bir alay işe yaramaz soysuzlara başlama emirlerini verip, “zeamet” ve “tımar” isteyenler bir günde yüz bin akçe timara hak sahibi oldular. Boşalan tımar ve zeametler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükela, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip...” Zuhurî Danişman, *Koçi Bey Risâlesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.57-58.

sonra ise malikâne sisteminin doğmasına yol açtı. Nitekim mukataa sınırlarının tımar aleyhine hızla genişlemesine paralel olarak iltizam ve malikâne işletmeleri de çoğaldı.

Osmanlı Devleti için XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarındaki savaşlar, malî buhran ve eşkıyalık sarmalının iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu bağlamda meydana gelen gelişmeler, idarî, askerî, sosyal ve iktisadî ilişkiselliğinden dolayı, birbirini tetiklemiş ve birbirinden beslenmiştir. Nitekim ateşli silahların yaygınlaşması, piyadenin önem kazanması, buna paralel olarak ücretli asker sayısının artırılması ve dirlik olarak tahsis edilen gelirlerin nakdi gelire dönüştürme çabaları, tımar sisteminin daha fazla zayıflamasına neden olmuştur. Osmanlı taşrasındaki bu değişimler, devlet yönetiminde artık liyakat sisteminin sona erdiği ve vergi düzeninde istikrarsızlığın yaşandığı dönemleri beraberinde getirdi⁷⁰¹. Bilhassa XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak ayan ve eşrafın arazilerini büyütme çabaları, ekonomik ve askerî baskılar sonucunda tımarını terk eden sipahilerin neden olduğu sorunlar, konargöçer aşiretlerin yerleşik ahali ile sorunları, idarecilerin, mültezimlerin ve vergi tahsildarlarının keyfi talepleri Anadolu'nun birçok yerinde sosyal dokuyu zedeleyen olayların yaşanmasına neden olmuştur⁷⁰².

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren yapılan savaşlarda mağlubiyetlerin artması, tımar sahiplerini zor durumda bırakmıştır. Zira bu dönemdeki savaşlar, artık gelirden ziyade tımar sahiplerine zarar vermeye başlamıştır. Özellikle 1683-1699 yılları arasında devam eden uzun ve çok cepheli savaşlarda, tımar ve zeamet sahiplerinin perişan oldukları için seferden aflarını istedikleri, karşılığında ise vergi vermeyi dahi kabul ettikleri tespit edilmektedir⁷⁰³. Ayrıca bu dönemden itibaren savaşların uzaması ve harcamaların artması nedeniyle, hazineye ek gelir sağlamak için yapılan berat

⁷⁰¹ Rıfa'at Ali Abou El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Oktay Özel, Canan Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s.40.

⁷⁰² Şerif Mardin, vergi toplama görevinin mültezimlere bırakılmasını "Osmanlı Devleti'nin artık eski gücünü kaybettiği zamanın feodalleşme ve yerel toprak sahiplerinin güçlenme zamanlarıyla aynı döneme denk geldiğini belirtmektedir. Bkz. Şerif Mardin, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, s.106-107; Çağdaş Türk tarihçilerinden bazıları ise Türk toplumu için feodal üretim tarzını hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Bu konuda Ömer Lütfi Barkan, şu ifadelerle yer vermiştir: "*Osmanlı İmparatorluğunda sahib-i arz ve sahib-i raiyyet sıfatıyla köylünün karşısına çıkan kimselerin tam manasıyla ne arzın ne de raiyetin sahibi olmadıkları, son derece teşkilatlı ve merkezîyetçi bir devletin memuru sıfatıyla haiz buldukları muhakkaktır, imparatorluğun her taraftan temin ettiği idare adamı ve asker tipi olan tımarlı sipahi ne bir derebeyi, ne de yerli toprak asaletini temsil eden bir toprak zengini değildir.*" Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü, *Ülkü*, S.55, 1937, s.151.

⁷⁰³ *GSS*, nr.37, s.34/3.

tecditlerindeki gecikmeler de tımar sahiplerini olumsuz etkilemiştir⁷⁰⁴. Mesela II. Mustafa'nın tahta geçişinden sonra berat tecditlerinin yapılması talep edilmesine rağmen, tımarların büyük çoğunluğunun çürük ve tımar sahiplerinin de fakir olduğu gerekçesiyle, berat yenilemeye gelemelikleri bildirilmiştir⁷⁰⁵. Savaşların köylüler üzerine getirmiş olduğu mali yükümlülüklerin artması ise hem köylüleri hem de tımar sahiplerini olumsuz yönde etkiliyordu. Saruhan sancağında 7.000 akçe tımara mutasarrıf olan Süleyman, tasarrufunda bulundurduğu tımar köylerinin perişan olması sebebiyle, maaşa bağlanmak istenmiştir. Bu talebi üzerine, kendisine Manisa ihtisabı mukataasından 15 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁰⁶. Savaşlarda vefat eden tımar sahiplerinin tımarları da “*sepet*”⁷⁰⁷ durumuna düşmüş; bu durum tımar sisteminde başka bir karışıklığa sebep olarak tımar alanlarının boş kalmasına neden olmuştur⁷⁰⁸.

1683-1718 yılları arasında tımar sisteminin önemini giderek kaybettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki tımara mutasarrıf olan sipahilerin bir kısmı cepheye gitmeyerek tımarını kaybetmeyi göze almış bir kısmı da tımar işletmelerinin artık eskisi kadar gelir getirmediğinden taşradaki tımarlara rağbet etmemişlerdir⁷⁰⁹. 1691 yılında Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki tımar ve zeamet sahipleri seferlerin uzaması sebebiyle, tımarlarını birer bahane ile hizmetkârlarına veya kölelerine bırakmışlardır. Bunun üzerine bu konuda alaybeyleri uyarılarak, tımar ve zeamet sahiplerine eski dirlikleri teklif edilerek bu dirliklerin sahip çıkmaları istenmiştir⁷¹⁰. Ancak artık tımar ve zeamet sahipleri kanuni olarak üzerlerine düşen vergileri dahi ödemek istemiyorlardı. Bu durum, dirlik sahiplerinin büyük bir gelir kaybına uğradıklarının en açık göstergesidir⁷¹¹. Nitekim savaşlarda bulunmayan tımar ve zeamet sahiplerinin gelirlerine el konulmuş,

⁷⁰⁴ MŞS, nr.167, s.35/1.

⁷⁰⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.374/h.1427. (27 Aralık 1695)

⁷⁰⁶ MŞS, nr.166, s.129/2.

⁷⁰⁷ *Sepet Tımar*: Sahibinin bir varis bırakmaksızın vefatı ile boş kalmış ve kimseye yönlendirilmeyerek sahipsiz tımarlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Oflaz, “Osmanlı Dirlik Sistemi”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.703-706.

⁷⁰⁸ “...Tımar ve zeamet sahiplerinin bazıları seraskerlere ve kâh serhâd kalelerinde olan muhafazalara tefvîz olunmağla zeamet ve tımarın ekseri sepet ve nizâ'lu olup mahtûl ve müşevveş olmağla der-deste muhtaç olub...” MŞS, nr.166, s.100/3.

⁷⁰⁹ Mesela Kayseri’de 5.950 akçe tımara mutasarrıf olan Ahmed’in Eğri seferinde bulunmaması sebebiyle tımarı mahlûl olmuştur (KŞS, nr.96, s.17/1). Diğer örnekler için bkz. MŞS, nr.165, s.41/1, GŞS, nr.41, s.22/2. GŞS, nr.43, s.227/2.

⁷¹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 102, s.90/h.391; MŞS, nr.161, s.81/1.

⁷¹¹ BOA. MAD. d. 7551, s.12.

tasarrufundaki yerler ise başka kişilere tevcih edilmiştir⁷¹². Mesela Kayseri’de 1689-1690 yılları arasında 10 adet tımar ve zeamet tevcihi kaydı bulunmakta olup, bunlardan 8’i yoklamada veya seferde bulunmadığından, 2’si ise tımar sahibinin vefat etmesinden dolayı tımar ve zeametleri mahlûl duruma düşmüştür⁷¹³. Aynı şekilde Manisa’da Mayıs 1691-Şubat 1692 yılları arasında 63 tımar ve zeamet tevcihi kaydı bulunduğu, bunlardan 51’inin yoklamada veya 1690 yılındaki seferlerde bulunmadığı, 1 tevcihin ise rağbet görmediği için mahlûl duruma düştüğü tespit edilmektedir⁷¹⁴. Görüldüğü üzere, özellikle savaşların uzun sürdüğü on altı yıllık dönemde çok sayıda tımar ve zeamet mahlûl kalması, dirlik tasarruf eden kişilerin savaşlarda bulunmamasından kaynaklanmıştır⁷¹⁵. Bu yüzden savaşlarda bulunmayan kişilerin tımarları başka kişilere verilirken “*savaşa katılma şartı*” koşularak, hem boş kalan tımarlar değerlendirilmiş hem de ordunun asker ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Mesela Trabzon sancağının Of nahiyesine bağlı bir köyde 2.415 akçe tımara mutasarrıf olan Ömer’in Gürcistan seferine katılmaması sebebiyle, tımarı *sefere katılmak şartıyla* Hasan’a verilmiştir⁷¹⁶. Bunun yanı sıra, “*mahlûl tımarlara*” dair merkeze ulaşan kayıtlardan anlaşıldığına göre, bazılarında tımar ve zeamet sahiplerinin kendi rızalarıyla tasarrufundaki yerleri bırakmaları⁷¹⁷, tımar sahibinin savaşta şehit olması⁷¹⁸ veya düşman tarafından yakalanıp esir olması gibi sebepler de tımar ve zeametlerin boş kalmasına neden olmuştur.

İşte bu şekilde boşalan tımar topraklarının *kılıç tımar* şeklinde küçük parçalara bölünmesi de iyice gözden düşmesine; *bî-hâsıl* (verimsiz) oldukları gerekçesiyle tımarların rağbet görmemesine yol açmıştır⁷¹⁹. Bu durum, tımar ve zeametlerin sık sık el değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine, 1703 yılında çıkarılan fermanla “*ednâ bahane*” ya da “*mükerrer arzlar*” ile tımar ve zeamet talebinde

⁷¹² Mesela 1692 yılında yapılan sefere Manisa’dan katılmayan tımar ve zeamet sahiplerinin gelirlerinin devlet adına tahsili için Kuyumcuoğlu Halil, Karaçavuş oğlu Kara Osman, Akhisar sakinlerinden Alişah oğlu Ali tayin olmuştur. *MŞS, nr.161, s.15/1; MŞS, nr.165, s.97/1.*

⁷¹³ İlgili kayıtlar için bkz. *KŞS, nr.97* numaralı defter.

⁷¹⁴ İlgili kayıtlar için bkz. *MŞS, nr.161* numaralı defter.

⁷¹⁵ Örnekler için bkz. *GŞS, nr.35, s.250/1; GŞS, nr.36, s.34/1; KŞS, nr.93, s.266/2-3-268/1; KŞS, nr.96, s.53/1; TŞS, nr.42 (1856), s.30/1.*

⁷¹⁶ *TŞS, nr.53 (1867), s.64/1.*

⁷¹⁷ *MŞS, nr.166, s.204/1.*

⁷¹⁸ *GŞS, nr.36, s.23/1; MŞS, nr.166, s.85/3.*

⁷¹⁹ Manisa’da yedi bin akçe ve iki kılıç tımara mutasarrıf olan Mustafa’nın seferde bulunmasından dolayı tımarı “*çürük*” ve “*bî-hâsıl*” olmuş ve başka kişilere verilmiştir. *MŞS, nr.170, s.80/1.*

bulunması yasaklanmıştır⁷²⁰. Ancak merkezden gönderilen emirlere rağmen tımar ve zeamet tevcihlerinde suistimallerin devam ettiği görülmektedir. 1716 yılında ise gönderilen emirle, tımar ve zeametlerin eskiden olduğu gibi liyakata göre tevcih edilmesi istenmiştir⁷²¹.

Osmanlı Devleti'nde düzenli aralıklarla yapılan tahrirlerin XVII. yüzyıldan itibaren terk edilmesi ve tımar tevcihlerinin usulüne uygun yöntemlerle yapılmaması tımar sisteminin bozulmasına neden olan başka bir etkendi. Anadolu'daki sancaklarda görevli alaybeylerinin mahlûl veya başka sebeplerle tevcih olunan tımar ve zeametlerin tasarrufu işlemlerinde artık eşkâl tahririni bırakmaları sebebiyle, tımar ve zeametlerin hak etmeyen kişilerin eline geçtiği, askerinin içine gayr-i Müslim reyanın dâhil olduğu ve savaşa gücü yetmeyen kişilerin dirlik sahibi⁷²² oldukları anlaşılmaktadır. Mesela devleti sıkıntıya sokan Türkmen ve Ekrad taifesinin dahi tımar satın alarak 1691 yılında yapılan Rakka iskânından kurtulmaya çalışmaları, tımar sisteminin gittikçe yozlaştığını göstermektedir⁷²³. 1707 yılında Trabzon alaybeyine ve kale dizdarına ve 1709 yılında Maraş eyaletinde bulunan kadılarına gönderilen fermanlarda ise tımar ve zeamet tevcihlerinin “*atik-i berât*” ve “*tahsilat-ı tezâkir*” ile yapılması karışıklığa neden olduğu gerekçesiyle, tımar ve zeamet sahiplerinin İstanbul'a gelerek beratlarını yenilemesi istenmiştir⁷²⁴. Karışıklığın devam etmesi üzerine, 1713 yılında Anadolu Eyaleti'nde bulunan alaybeylerinden bundan sonra gerek vefat eden tımar ve zeamet sahiplerinin yerlerine geçen oğullarına gerekse yeni tevcihlerde eşkâl tahririnin yapılması istenmiştir⁷²⁵. Ancak bu emre de uyulmadığı görülmektedir. Bilhassa alaybeyleri arz

⁷²⁰ A. DVNS. MHM. d. 114, s.172/h.770. (5 Haziran 1703)

⁷²¹ BOA. MAD. d. 7543, s.1.

⁷²² “Adana eyâletinde vâki ba'zı kılâ'in gök tımarlarına mutasarrıf olanlardan biri fevt oldukda hidmeti uhdesinden gelmekle Kadir oğulları ölenlerin tımarları ta'yin üzere oğullarına verilmek lâzım iken kılâ' dizdarları ve arz ağaları ecnebiden ba'zı zirâ't re'âyâ fukarasına arz virüb tevcih itdirmeleriyle işe yarar oğullarına gadr oldundduğunda...” BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.208/h.723.

⁷²³ Ekrad taifesinden Mehmed'in iskâna tabi tutulmasına rağmen, Tarsus sancağından Orhan Beglü köyünden 18.000 akçe tımar satın almıştır. BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.70/h.236.

⁷²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.368/h.1624; BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.26/h.98.

⁷²⁵ A. DVNS. MHM. d. 120, s.68/h.248. (17 Aralık 1713). Yine 1713 yılında sancaklarda bulunan alaybeylerine gönderilen fermanla, zeamet ve erbab-ı tımarın alaybeyleri bayrakları altında savaşa katılmaları ve sancaklarında bulunmaları, 1122 senesinde gönderilen hatt-ı hümayun gereği sancaklarda oturan ve oturmayan tımar ve zeamet sahiplerinin deftere kaydedilerek merkeze gönderilmesi istenmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.84/h.350.

akçesi ve çeşitli bahaneler öne sürerek haksız kazanç elde etmeye çalışmışlardır.⁷²⁶ Bunun yanı sıra alaybeyleri savaşlarda bulunmayan kişilerin tahvil, tezkire ve sancakbeyi beratıyla tımar ve zeametlerini zapt edip, devleti iktisadî açıdan zarara uğratmışlardır⁷²⁷.

Diğer yandan, eyaletler ve sancaklardaki mahlûl olan tımar veya zeametler, mutasarrıfları tarafından tezkire verilerek başka kişilere verilmeye başlanmıştır. Ancak Anadolu'daki otorite boşluğundan faydalanan mutasarrıflar, gelir kapılarını arttırmak maksadıyla tımar ve zeamet tezkireleri için bir nevi açık arttırma yoluna gitmişler ve en fazla parayı veren kişiye tımar veya zeamet tezkiresi vermişlerdir. Tımarların veya zeametlerin bu şekilde verilmesi, askerî açıdan yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Çünkü tımar veya zeametlerin harbe kadir olan ve ocaktan gelen kişilere verilmemesi, ordudaki düzenin bozulmasına neden olduğu gibi, cephelerdeki kayıpları da sürekli arttırmıştır⁷²⁸.

Osmanlı taşra idaresinde şehirlerin ve kasabaların güvenliği kadı ve subaşların sorumluluğunda idi. Bu yerlerin dışında kalan köylerin asayişi ise tımar ve zeamet sahipleri tarafından sağlanırdı⁷²⁹. XVII. yüzyıl sonlarında mukataa alanlarının tımar alanları aleyhine hızlıca genişlemesi, buna paralel olarak birtakım sorunların da gün yüzüne çıkmasına neden oldu⁷³⁰. 1692 yılında Karaman Eyaleti'nde tımar ve zeamet gelirleri Eşkûn mukataasına yetmiş beş bin akçe olarak kaydedilmesine rağmen, subaşların eski tahvil tezkiresi ve alaybeyleri arzları ile müdahalede bulunarak, devleti zarara uğrattıkları iddia edilmiştir⁷³¹. Gelir getiren tımarların iltizam sistemi çerçevesinde mültezime verilerek işletilmesi ise ehl-i örfün taşradaki kaynaklarını küçültürken, buna bağlı olarak devlet görevlilerinin taşraya gitmesine neden oluyordu. Mesela 1689 yılında Manisa mütesellimliği Mehmed'e verilmiş, daha sonra Mehmed tarafından da Ali adlı kişiye tevcih edilmiştir. Yani bir nevi mütesellim taşeronu olan Ali, kimsenin işine

⁷²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.70/h.286. Kayseri'de eski Alaybeyi Osman'ın eşkıyalarla işbirliği yaparak, reayaya zulmettiği yönünde şikayetlerin gelmesi üzerine, bu eşkıyanın yakalanıp cezalandırılması istenmiştir. BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 58, s.54.

⁷²⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.168/h.701.

⁷²⁸ Mutasarrıfların tımar ve zeametlerin tevcihlerinde yapmış oldukları usulsüzlüklere dair bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.143/h.550.

⁷²⁹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, İstanbul 1994, s.36-37.

⁷³⁰ Mesela Ayntab'da Dimos-ı Ayntab mukataasına bağlı köy ve mezzalar, Ahmed Ağa'ya iltizam olarak verilmiştir. GŞS, nr.36, s.24/2.

⁷³¹ KŞS, nr.99, s.156/1.

karışmaması için de merkeze başvurmuştur. Asıl mütesellim olan Mehmed ise muhtemelen Manisa'ya dahi gitmemiştir⁷³². Bu durum, XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılda Osmanlı taşrasının karakteristik özelliğini oluşturan vekâleten yönetim anlayışını ve devlet görevlileri arasındaki yetki karmaşasını ortaya çıkarmıştır. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarında devletin nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla tarım, gümrük ve diğer bazı alanların hızlıca iltizama dönüşmesi ve taşra görevinde arpalıkların çoğalması; Osmanlı Devleti'nde arazi sahipliği anlayışının değişmesine, tarımın ise özelleşmesine ve ticarileşmesine neden oldu⁷³³. Bu yüzden birbirine sınır olan yerlerde, arazi ihtilafları ve hane sayımlarında çatışmalar görülmeye başlandı⁷³⁴.

1695 yılında mukataaların *kayd-ı hayat şartıyla malikâne* olarak verilmeye başlanmasıyla taşradaki ileri gelen aileler, devlet ile reaya arasında ilişki kurarak ön plana çıkmaya başladı⁷³⁵. Bu durum taşradaki yöneticilerin hâkimiyetlerinin kaybolmasına neden olurken, muhassıl, mütesellim ve voyvoda isimleri altında ayanların güçlenmesine neden oldu⁷³⁶. Devlet görevlileri ve ayanlar arasındaki daha fazla gelir elde etme mücadelesinde, en çok zarar gören kesim yine reaya olmuştur. Özellikle gelirlerin tahsili sırasında yaşanan suistimaller reayayı canından bezdirmiştir⁷³⁷. Kayseri'de Cami'-i Kebir Vakfı'na bağlı İslamlu nahiyesindeki köy ve mezraların senelik yüz otuz dirhem hissesi, eşkün voyvodaları tarafından zapt edilmiştir⁷³⁸. Bununla beraber tımar ve malikânelerin beraber yazılması karışıklıklara neden olurken, bu durum tahsildarlara ve eşkıyalara reayaya zulmetme fırsatı vermiştir. Kayseri'de, toplam 21.800 akçe geliri bulunan

⁷³² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 13, s.64/h.312 (1 Nisan 1689). Diğer örnekler için bkz. MŞS, nr.168, s.2/1; MŞS, nr.176, s.76/2.

⁷³³ Mütesellim ve arpalık aracılığıyla yönetim uygulamalarının Osmanlı taşrasında ön plana çıkması, ayanların taşra yönetiminde güçlenmesine sebep oldu. Halil İnalçık "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (ed. Thomas Naff and Roger Owen), s.30.

⁷³⁴ Mesela 1704 yılında Trabzon'da züemadan Osman Bey'e verilen zeamet yeri, Kara Osman oğlu Hüseyin tarafından zapt edilmiştir. TŞS, nr.54 (1868), s.86/2.

⁷³⁵ Bu konuda en güzel örnek eyalet veya sancakları ilgilendiren hususlarda bütün paydaşların yanı sıra ayanların da dikkate alınması olmuştur. "...livâ-i mezbûr mütesellimi zîde mecdûhü mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân ayân-ı vilâyetin iş erleri zîde kadriühüm intihâ olunur ki..." GŞS, nr.41, s.9/1; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s.63-77.

⁷³⁶ Mesela 20 Temmuz 1699 tarihinde Ayıntab'da Fahrü'l-ayan Kasım Ağa mütesellimliğe atanmıştır. GŞS, nr.50, s.326/1.

⁷³⁷ 1699 yılında Ayntab'a Telbaşer nahiyesinden Telsivar ve Oruş köylerinin malikâne olarak el-hac Ebubekir'e verilmiştir. Ancak malikâne mutasarrıfı, Telsivar köyünde dikilen 24 ağaçtan ve Oruş köyünde dikilen 12 fidandan fidan başına 2 kuruş alıp, on kadar adamıyla köylere gelerek reayanın zorla mal ve eşyasını almışlardır. GŞS, nr.50, s.308/1.

⁷³⁸ BOA. MAD. d. 2931, s.35/h.1.

Darsiyak köyünün yarısı kılıç tımarı yarısı ise malikâne olarak işletilmiştir. Ancak 600 akçenin mal-ı miriye karışması, eşkıyaların köye saldırılarına sebep olmuştur⁷³⁹. Yine Kayseri’de valiler, kethüdalar ve ayanların bazıları ittifak ederek, “*bizler vilayet ayanlarıyız*” diyerek reayadan kanuna aykırı para talebinde bulunarak onların durumunu daha da zayıflatmışlardır⁷⁴⁰.

Nihayet XVII. yüzyılın sonlarından itibaren toplumda baş gösteren ahlâkî çöküntü ve dönemin sosyo-ekonomik bozuklukları, tımar ve zeamet sahiplerini de etki etkilemiştir. İktisadî kaygıyla hareket eden tımar ve zeamet sahipleri, diğer devlet adamlarına ayak uydurarak yolsuzluk yapmaya başlamışlardır⁷⁴¹. Trabzon’da Of nahiyesinde ve Ulak köyünde yirmi bin akçe zeamete mutasarrıf olan Mustafa’nın kendi halinde olmayıp köylere gelen kişileri reaya üzerine kışkırtması sebebiyle, zeameti alınıp bir başkasına verilmiştir. Ancak bu durumdan rahatsız olmayan mutasarrıf, memurlarla bir olup sahte arzlar düzenleyerek zeameti tekrar üzerine geçirmiştir⁷⁴². Yine Trabzon’da şahinci tımarına mutasarrıf olan sipahi, yeniçeriler üzerine giderek “*siz benim şahin tımarı reayamdansınız*” diyerek kanuna aykırı vergi talebinde bulunmuştur⁷⁴³.

Sonuç olarak, 1683-1718 yılları arasında artan askerî ve siyasî harcamaların Osmanlı Devleti’ni iktisadî açıdan zor durumda bırakmasıyla tımar alanlarının önce iltizama daha sonra malikâneye verilmesi ve sonrasında ehl-i örf taifesinin fazla gelir elde etmek amacıyla reayayı sömürmesi, acı bir geçek olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber bu dönemde Osmanlı taşrasındaki değişimlerin, reyanın aleyhine olduğu görülmektedir. Nitekim bu dönemde özellikle sosyal ve iktisadî alanlardaki kırılmaların, Osmanlıların beylikten imparatorluğa yükselişinde temel yapı taşı olan “*Adalet Dairesi*” anlayışına büyük zararlar verdiğini söyleyebiliriz.

2.4.2.1.1. Reaya-Asker İlişkisi

Tımar sistemi iktisadî bakımdan toprağın devamlı işlenmesini, askerî bakımdan ise devlete yük olmadan asker yetiştirilmesini mümkün kılmaktaydı. Askerî bakımdan tımar

⁷³⁹ KŞS, nr.99, s.171/3.

⁷⁴⁰ KŞS, nr.111, s.23/2.

⁷⁴¹ MŞS, nr.173, s.50/2.

⁷⁴² BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.337/h.1166.

⁷⁴³ TŞS, nr.57 (1871), s.94/2.

sisteminin temel dayanak noktasını teşkil eden unsur tımarlı sipahilerdi. Tımarlı sipahiler hem sahib-i arz'ı hem de raiyyet'i temsil ediyordu. Ancak toprağın tasarrufunu elinde bulunduran tımarlı sipahilerin önemi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalmaya başladı⁷⁴⁴. Özellikle ateşli silahların yaygınlaşmasından sonra, orduda ateşli silah kullanabilen askerlerin azlığı levend ve kapıkulu askerleri olarak nitelenen ücretli askerlerin doğmasına ve buna karşın tımarlı sipahileri artık gözden düşmesine neden oldu⁷⁴⁵. Reayanın ve tımarlı sipahilerin tımar dirliklerini istemeyerek kapıkulu olmak istemeleri, bir yandan tımarlı sipahilerin hem kalitesinin hem de sayısının azalmasına, diğer yandan ise kapıkulu askeri teşkilatında disiplininin bozulmasına neden oldu⁷⁴⁶.

Tımar sisteminin bozulması ve ateşli silahların yaygınlaşması, devleti bir nevi ulufeli askerlerden ordusunu oluşturmaya zorladı. Beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir gibi pek çok resmi görevliler, bu tüfekli/maaşlı askerleri istihdam etmeye başladılar. Bu durum, kapıkullarının askerî güç olarak önem kazanmasına neden oldu. 1691 yılında Anadolu ve Rumeli'deki eyaletlere gönderilen fermanda, züema ve erbab-ı timardan olanların harp olunca sefere katılması kanun iken, artık bu görevin kapıkullarına verildiği belirtilmiştir⁷⁴⁷. Ordu içerisindeki kapıkulu sayısının artması, reaya zümresinin ücretli askerliğe merak saldığı ve askerî zümre içerisinde nüfuz ettiği bir göstergesi olmuştur⁷⁴⁸. Askerliğin reaya tarafından cazip hale gelmesi ise kırsal kesimde silahlanmayı daha da arttırmıştır⁷⁴⁹.

Diğer yandan, tımar sisteminin orduya yeteri kadar nitelikli asker çıkaramaz duruma gelmesi, topraksız ve işsiz köylüye kapıkulları üzerinden yeni bir istihdam olanağı sağlıyordu. İktisadî açıdan ise reayanın askerliğe merak salması, devletin aleyhine olan bir durum olmaya başlamıştır. Mesela Kayseri'de has topraklarda ziraat ile uğraşan

⁷⁴⁴ Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra reaya-asker ilişkisi gitgide kötü bir hal almaya başlamıştır. Dönemin layiha yazarları bu konuya değinerek, tımar sisteminin önemini kaybetmesinden dolayı tımarlı sipahilerin artık savaşlarda geri hizmet alanlarında kullanıldığını ve buna bağlı olarak Anadolu'daki birçok işsiz gencin paşa kapılarına girdiklerini ileri sürmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, s.53-103.

⁷⁴⁵ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.103-120.

⁷⁴⁶ Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", s.425-426.

⁷⁴⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 102, s.90/h.392. (11 Aralık 1691)

⁷⁴⁸ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Sistemi*, s.12-13.

⁷⁴⁹ Örnekler için bkz. TŞS, nr.42 (1860), s.101/2; TŞS, nr.48 (1862), s.125/2; KŞS, nr.97, s.111/2; GŞS, nr.61, s.46/3; MŞS, nr.154, s.132/3.

reayalar, “*biz asker taifesindeniz*” diyerek artık vergi vermek istememişlerdir⁷⁵⁰. Bu durumu önlemek için bazı tedbirler alınmıştır. Mesela 9 Ekim 1695 tarihinde gönderilen bir hükümde, öncelikle askerin içine ilgisiz kişilerin girmesi sebebiyle, düzenin bozulduğu belirtilmiştir. Aynı hükümde, bundan sonra kanun gereği tımar sahibinden birisi vefat ettiğinde tımarı oğluna⁷⁵¹, oğlu yoksa kılıca yarar kardeşine, o da yoksa kılıca yarar akrabasına verilmesine karar verilmiştir⁷⁵². Ancak 1707 yılında Ayntab’daki asker tahririnde reayanın, tebdil-i kıyafet ile askerlik iddiasında bulunmaya devam ettiği görülmektedir. Öyle ki bu sayımda, on yedi meslek grubundan olan reayanın askerlik iddiasında buldukları tespit edilmektedir⁷⁵³. Bu gelişmeler, XVIII. yüzyılın başlarında yeniçeri ocağına askerlikle ilgisi olmayan kişilerin girdiğini ve buna bağlı olarak şehirlerdeki asker sayısının arttığını göstermektedir.

1683-1718 yılları arasındaki uzun süreli savaşların asker mensuplarını da olumsuz yönde etkilediği, askerlerin reaya statüsüne tekrar geri dönmek arzusunda oldukları anlaşılmaktadır. 1690 yılında Ayntab’da Mustafa b. Hasan savaşlar sebebiyle fakirleştiği ve savaşa gidecek gücü olmadığını gerekçe göstererek, on beş yıldan beri normal ahali gibi mahallesinde vergisini ödediğini belirtmiştir⁷⁵⁴. Aynı şekilde Ayntab’da Hüseyin, nefir-i âmm askerleriyle seferde bulunduktan sonra eski mesleği olan kasaplığa geri dönmüştür⁷⁵⁵. Öyle anlaşılıyor ki, Hüseyin hayatının geri kalan kısmını asker olarak sürdürmek istememiştir.

Öte yandan, seferler için devlet merkezinde daima hazır bulundurulmuş tımar ve zeamet sahibi olan gedüklü dergâh-ı ali müteferrikalarının son zamanlarda kanunlara aykırı hareket ederek tımar ve zeametlerinin olduğu yerlerde kaldıkları ve tütün ekip “*bu sene sefer yoktur*” diyerek İstanbul’a gelmedikleri tespit edilmektedir. Bunun üzerine 1707 yılında Anadolu’nun orta koluna kadar olan yerlerde bulunan idarecilere gönderilen fermada, bundan sonra Anadolu, Özü, Rumeli, Sivas, Karaman, Trabzon, Halep, Maraş

⁷⁵⁰ KŞS, nr.97, s.96/3.

⁷⁵¹ Mesela Trabzon’da 15.263 akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed’in Gürcistan seferinde vefat etmesiyle, tımarı oğlu İbrahim’e kalmıştır. TŞS, nr.58 (1872), s.54/2.

⁷⁵² BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.276/h.1056. (9 Ekim 1695)

⁷⁵³ GŞS, nr.57, s.261-265.

⁷⁵⁴ “*Mukaddemâ yeniçerilik iddiasıyla birkaç sene hizmet-i padişâhide bulunmuş idim. Lâkin fakîr’l-hâl ve kesîrî’l-iyâl olduğumdan ma’dâ ad’af-ı cismânî sebebiyle hizmet-i seferiyyeye iktidarım olmadığı ecilden on beş seneden mütecâviz ol iddiada değilim.*” GŞS, nr.39, s.148/3; Hülya Canbakal, 17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, s.111.

⁷⁵⁵ GŞS, nr.39, s.163/2.

ve Diyarbekir eyaletlerindeki dergâh-ı ali müteferrikalarının her sene İstanbul'a gelerek altı ay süreyle nöbetleşe olarak kalmaları emredilmiştir⁷⁵⁶.

Tımar sisteminin yıldan yıla daha da bozulması ve istenilen sayıda asker çıkartılamaması üzerine, tımar ve zeamat sahiplerinden asker yerine cebelü bedeli alınması kanunla düzenlenmiştir. Buna göre 1100 senesinden beri tahsil edilen cebelü bedelleri, Anadolu'da küçük yaşta (sıbyan) ve yaşlı (mütেকâid) olan kişilerin tasarrufunda olan tımarlara karşılık her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için 40 kuruş iken; Rumeli tarafında ise her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için 50 kuruş bedel ödenmiştir. Ancak seferlerin Rumeli tarafında uzamasından ve masrafların artmasından dolayı, Anadolu'daki cebelü bedelinde artış yapılmıştır. Alınan bu yeni karara göre; tımar tasarruf edenlerin her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için ise 60 kuruş bedel ödemelerine karar verilmiştir⁷⁵⁷. Ancak uygulama, Anadolu'daki şehirlerde sürekli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁷⁵⁸. Mesela tımar ve zeamat sahipleri bu durumu fırsata çevirerek, cebelü bedeli ödemek istememişlerdir. Bunun yanı sıra tımar ve zeamatlerden alınacak bedelin, tahsildarlar tarafından fazla talep edilmesi ve defterlere eksik kaydedilmesinden dolayı hem devlet hem de reaya zarara uğratılmıştır⁷⁵⁹. Özellikle alaybeylerinin zeamat ve tımar sahiplerinden haksız yere para almaya kalkışmaları tımar ve zeamat sahiplerine büyük zararlar vermiştir. 1713 yılında Anadolu valisine gönderilen bir fermanla, her sancağın alaybeyliği görevine zeamat sahipleri içerisinde bu göreve layık olanlardan seçilmesine karar verilmiştir⁷⁶⁰. Buradan artık merkezi hükümetin taşra ile iletişimini daha sağlıklı yürütmek için yerel işbirlikçilerine müracaat etmeye başladığını söyleyebiliriz.

XVII. yüzyılın sonlarında reaya-asker ilişkisine zarar veren noktalardan biri de Anadolu'daki sahte seyyidlik iddiaları olmuştur⁷⁶¹. Çünkü tımar ve zeamete dâhil olan

⁷⁵⁶ KŞS, nr.112, s.70/1.

⁷⁵⁷ KŞS, nr.101, s.169/2.

⁷⁵⁸ 1701 yılında Anadolu ve Rumeli'deki valilere gönderilen emirde, tımar ve zeamatlere nizam verilmesi için tahrir yapılmasına karar verilmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 111, s.623/h.2196.

⁷⁵⁹ Bu durum alaybeylerine bildirilerek, alaybeyi atamalarında tekrar tekrar vurgulanmıştır. BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.256/h.1530.

⁷⁶⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 120, s.70/h.286. (18 Aralık 1713)

⁷⁶¹ Hülya Canbakal, bu konuda yapmış olduğu çalışmada, sahte seyyidlik iddialarını ilk araştıranların Arap şehirleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Canbakal, 1495 yılından 1923 yılına kadar dört dönemde (1495-1658/1658-1695/1695-1874/1874-1923) Anadolu ve Rumeli'deki sahte seyyidlik iddialarını incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Canbakal, "The Ottoman State and

bazı kişiler seyyidlik iddiasıyla görevli oldukları seferden kaçmaya çalışmışlardır. Bu da yeteri kadar asker tedarik edilmesini güçleştirmiştir. 1689 yılında Ayntab’da yaşlı, çocuk ve sakatlar da dâhil olmak üzere 298 seyyid bulunurken⁷⁶², 1697 yılında yapılan sayımda seyyidlerin sayısı 352’ye yükselmiştir⁷⁶³. Buradan da anlaşılmaktadır ki, yaklaşık sekiz yıl içerisinde Ayntab’daki seyyid sayısı %18 artmıştır. Reaya arasında hızla yayılan bu sahte seyyidlik iddiasının, aşiret üyelerine dahi sirayet ettiği görülmektedir⁷⁶⁴.

2.4.2.2. Eşkîyalık Olaylarının Reayaya Etkisi

1683-1718 yılları arasındaki savaşlar, Anadolu’da otorite boşluğunun doğmasına neden olduğu gibi, eşkıyalık ve yolsuzluk yapanların işlerini kolaylaştırdı. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında taşradaki idarecilerin birçoğunun savaşlarda bulunmasını fırsat bilen konargöçer aşiretler ile cephelerden firar eden saruca-sekban ve levendat taifesi Anadolu’daki şehirlere dağılarak eşkıyalık yapmaya başladılar. Bu eşkıya gruplarının yanı sıra devlet otoritesinin ve kurumlarının bozulmasını fırsat bilen idarecilerin yolsuzlukları sosyal yaşamda yıkıcı bir etki yarattı. Özellikle eşkıya gruplarının köylere inerek reyanın canına ve malına kast etmesi ve ehl-i örf taifesinin onlar üzerinden haksız kazanç talepleri, Anadolu’da büyük bir kargaşa ortamının doğmasına sebep oldu⁷⁶⁵.

1683-1718 yılları arasında Anadolu’nun farklı bölgelerinde bulunan şehirlerde bir yandan eşkıyalık olayları devam ederken bir yandan da eşkıyalık olaylarının yapısında bazı değişimler başladı. İdarî anlamda görevli mütesellimler, mutasarrıflar ve diğer ehl-i örf taifesi köylere gelerek reayayı soymaya başlayarak, köylerin boşalmasına neden oldular. Bu bağlamda, 1683-1718 yılları arasında Anadolu’daki beylerbeyi, sancakbeyi

Descendants of the Prophet in Anatolia and the Balkans (c.1500-1700)” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.52, 2009, s.542-578.

⁷⁶² GŞS, nr.37, s.76/1-2.

⁷⁶³ GŞS, nr.48A, s.161-167.

⁷⁶⁴ Şubat 1707 yılında Rişvan aşiretinden Cudkanlı, Bilanlı, Melikanlı ve Dalyanlı’ya mensup yaklaşık yedi yüz kişi, Haleb Nakibü’l-Eşraf Kaymakamı es-Seyyid Hüseyin’den rüşvet yoluyla almış oldukları temessük ve başlarına takmış oldukları yeşil sarıklarla “bizler seyyid olduk” diyerek vergi vermek istememişlerdir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.207/h.915.

⁷⁶⁵ Venedik elçisi Relazioni 1706 yılında ülkesine dönerken Osmanlı Devleti için şu ifadeleri kullanmıştır: “Asya kut gelirlî halkıyla takatten düşmüş, haydutlarla dolu, asiler üreten, gezgin aşiretleri ve çadırlarda yaşayan insanlarıyla dağınık görünen, hükümdarın gözetiminden çok uzak memurlarca yönetilen bir ülke” bkz. Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi*, s.309.

ve mütesellimlerin maiyetlerindeki adamlarının kırsal kesimlerde kabul edilemez eylemlere giriştikleri göze çarpmaktadır⁷⁶⁶.

XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarındaki savaşların Osmanlı reayası üzerinde pek çok açıdan olumsuz etkiler bıraktığı aşikârdır. Özellikle savaş alanı ve sefer güzergâhlarına yakın yerlerin, bu durumdan daha fazla etkilendiği görülmektedir. Bu dönemde savaşların uzaması sebebiyle kanuni vergiler altında ezilen reaya, bir de ehl-i örf taifesinin “*devre çıkararak*” bedava (müft ü meccanen) yem ve yiyecek almaları ve kanunsuz para toplamaya kalkışmaları fakir olan reayanın ekonomik olarak iyice zayıflamasına sebep olmuştur⁷⁶⁷. Merkezden gönderilen onca uyarıyı dikkate almayan ehl-i örf taifesi yolsuzluk yapmayı, reaya eziyet etmeyi sürdürmüştür⁷⁶⁸. Özellikle savaş zamanında reayanın durumuna göre imdâd-ı seferiyye alınması âdet olmasına rağmen bazı mutasarrıfların levendat taifesi ile bir olup “*bayrak akçesi, konakçı akçesi ve ferman bahası*” isimleri altında Anadolu ve Rumeli’deki eyaletlerde reyadan zorla para almaya kalkışmışlardır. Mesela 1685 ve 1688 yıllarında Trabzon beylerbeyleri Görele (Yavebolu) ve Maçka kazası ahalisinden devr-i selâmiye, zahire ve konakçı akçesi namıyla kanunsuz akçe talep etmiş⁷⁶⁹, bazı voyvodalar da reaya zulmederek, zorla akçelerini ve zahirelerini almışlardır⁷⁷⁰. Ayntab’da Orul köyü sakinleri tarafından merkeze gönderilen arzuhalde, üzerlerine düşen resm-i bennâk ve resm-i mücerred vergilerini ödemeye razılar iken, zabitler bununla yetinmeyerek reyadan daha fazla para talep etmişlerdir. Buna göre zabitler, resm-i bennakdan beşer kuruş, resm-i sülüsden birer sülüs, yüz adet kovandan dörder kuruş resm-i kovan vergisi, bin adet üzüm bağından ikişer kuruş, bin adet incir ağacından ikişer kuruş, yüz adet keçi sürüsünden beşer kuruş öşürlerini aldıktan sonra resm-i çift namıyla beşer kuruş daha almışlardır⁷⁷¹.

⁷⁶⁶ Mesela 1709 yılında Kütahya valilerinin ve mütesellimlerin iki üç ayda bir levendat taifesiyle Manisa’ya gelip burada yerleşmeleri, reaya üzerindeki baskının artmasına neden olmuştur. *MŞS, nr.173, s.37/1.*

⁷⁶⁷ *MŞS, nr.161, s.189/1.*

⁷⁶⁸ Bu konuda Anadolu eyaletinde mutasarrıf olan Mehmed Paşa uyarılarak, Anadolu’daki valilerin eyaletlerde gezmeyip, devr akçesi namıyla reyadan para talep etmemeleri istenmiştir (*MŞS, nr.167, s.31/1*); Vergi tahsildarlarının uyarılmalarına dair diğer örnekler için bkz. *MŞS, nr.166, s.94/1*; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 106, s.47/h.112.*

⁷⁶⁹ *TŞS, nr.41 (1855), s.100/1*; *TŞS, nr.42 (1856), s.29/3.*

⁷⁷⁰ Hemşin voyvodaları olan Osman ve oğulları Mehmed, Feyzullah, Abdülkerim ile kardeşlerinin reaya yaptıkları eziyetlere dair bkz. *TŞS, nr.43 (1857), s.125/2.*

⁷⁷¹ *GŞS, nr.41, s.5/1.* Manisa’da da mütesellimler, Horoz köyündeki reyadan resmi öşürden fazla para talep etmiştir. *MŞS, nr.162, s.5/2.*

Bu dönemde bir yandan savaşlardan ve bir yandan da eşkıyalık olaylarından dolayı çok fazla etkilenen reaya, kanuni olarak ödemesi gereken vergileri ödemeye razı olmalarına rağmen, vergi tahsildarları ve idarecilerin kanunsuz vergi talepleri reayanın en çok Şikâyet ettiği konulardan biri olmuştur. 1697 yılında Manisa'nın Palamud nahiyesine bağlı Halidlu köyünün harap ve reayasının perişan olmasına rağmen avâriz akçesini öderken, vergi tahsildarları dışarıdan 1 hane ve 1 rub' hane daha ilave ederek, reayadan daha fazla para talep etmeye çalıřmıřlardır⁷⁷². Diğer yandan, bazı köylerin ve ticaretle uğraşan kişilerin de savaşlar ve eşkıyalık olaylarından dolayı artık vergi ödeyemeyecek durumda olduklarını merkeze bildirdikleri görölmektedir. Mesela Trabzon'da Hatuniye Vakfına bağlı pazarlarda yüz seneden beri pazarcılar sattıkları ürünler üzerinden vakfa para verirken, söz birliği ederek yeni bir pazar yeri kurduklarını ve artık vergi vermeyeceklerini belirtmiřlerdir⁷⁷³.

Savaşların uzun sürdüğu bu dönemde reayayı bir hayli huzursuz eden ve onların iktisadî açıdan zayıflamasına sebep olan unsurlardan biri de hiç Şüphesiz konargöçer aşiretlerdi. Anadolu'daki otorite boşluğundan faydalanan bu aşiretler, kimi zaman kendi gruplarıyla kimi zaman da savaştan firar eden saruca sekban ve levandat birlikleriyle hareket ederek sosyal yapının bozulmasına neden oldular. Bu yüzden 1691 yılında veziri azam Köprölü Fazıl Mustafa Paşa'nın aşiretlere yönelik iskân uygulamasının da pek başarılı olmadığı görölmektedir. Nitekim iskân bölgelerinden firar ederek Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen aşiretler, bazı köyleri tahrip ederek, birçok kişinin canına ve malına kastetmişlerdir. Özellikle Ayntab, Kayseri ve Adana üçgeninde yoğunlaşan konargöçer aşiretler, geçtikleri yerlerde büyük zararlara yol açmışlardır. Ayntab'ın elli dokuz köyüne yaz aylarında yerleşen Kılıçlı ekradı, yerleştikleri yerleri yağmalayarak, köyleri zarara uğratmıřlardır⁷⁷⁴.

Bu dönemde reayayı huzursuz eden bir diğer unsur da asker taifesinin yaptığı eşkıyalık hareketleriydi. Özellikle cephelerden firar eden bağımsız saruca-sekban ve levandatlar, Anadolu'daki köylere dağılarak büyük bir kargaşa ortamının doğmasına, reayanın toprağını terk etmesine sebep oldular. Mesela Manisa'da İşhak Çelebi Camisi ve Mevlevihanesi vakfına bağlı Kır Oğlanlı köyüne gelen levendat taifesi, reayanın

⁷⁷² MŞS, nr.164, s.149/1.

⁷⁷³ TŞS, nr.54 (1868), s.83/3.

⁷⁷⁴ BOA. C. DH. Dosya nr.257, Gömlek nr.12823.

mallarını yağmalayarak vakfı zarara uğratmışlardır. Bununla da yetinmeyen eşkıyalar, reayanın güzergâhı üzerinde yer alan Manisa ve Turgutlu arasında faaliyetlerini sürdürmeye ve reaya zulmetmeye devam etmişlerdir⁷⁷⁵.

1683-1718 yılları arasında Anadolu şehirlerinde eşkıyalık olayları sebebiyle ve ehl-i örfün çeşitli isimler altında reayadan fazla para almaları sonucunda, ahalinin kendini güvende hissetmediği ortadadır. Bu durumda olan köyler, haklı olarak daha güvenli kazalara bağlanmak istemişlerdir. Mesela 1703 yılında Saruhan sancağında Ilıca kazasına bağlı Akçapınar köyü herhangi bir zabiti olmadığı için valilerin sık sık uğrak yeri olmuştur. Bu durumdan şikâyetçi olan ahali, Manisa'ya bağlanma talebinde bulunmuş ve bu talepleri olumlu karşılanmıştır⁷⁷⁶. Aynı şekilde Menemen kazasına ve Sultan Murad Han Vakfı'na bağlı olan köylerin, Menemen voyvodaları tarafından rahatsız edilmeleri sebebiyle, Manisa kazasına ilhak edilmesine karar verilmiştir⁷⁷⁷.

Bütün bu gelişmeler, reayanın yerel yönetimlere ve merkezi yönetime karşı olan güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Özellikle artan savaş harcamalarının getirmiş olduğu ağır vergilerle ezilen reaya, ehl-i örf taifesinin onlardan haksız yere kazanç sağlamaya çalışmaları ve otorite boşluğundan yararlanan eşkıyaların yapmış oldukları zulümler, iktisadî ve sosyal anlamda reayayı olumsuz etkilemiştir. Bu durum, tarımla veya diğer işlerle uğraşan reayanın hem güvenliğini hem de idarecilere olan güvenini zedelemiştir. Nitekim bu kanunsuz hareketler, bireysel ya da kitlesel olarak köylerin boşalmasına ve reayanın kendini daha güvende hissettiği yerlere göçleriyle sonuçlanmıştır.

2.4.3. Göçlerin Toplum Yaşantısına Etkileri

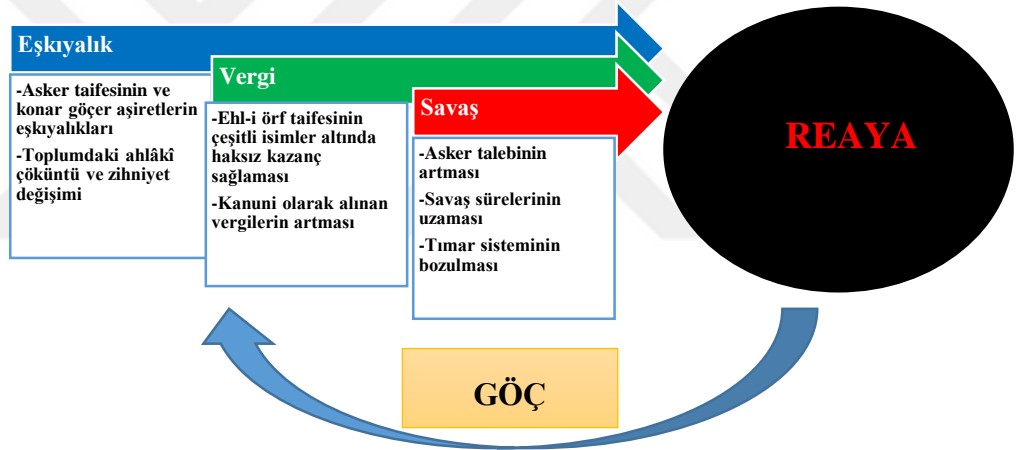
Osmanlı Devleti'nde göçler, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında en önemli sosyal olaylardan biridir. 1683-1718 yılları arasındaki savaşların etkisiyle devlet otoritesinin özellikle Anadolu'da kaybolması sonucunda ortaya çıkan kitlesel veya ferdi eşkıyalık olayları, ehl-i örf taifesinin zulümleri, savaşları finanse etmek amacıyla reaya üzerine yüklenen ağır vergiler, devlet ve toplum hayatını düzenleyen müesseselerin

⁷⁷⁵ MŞS, nr.167, s.15/1.

⁷⁷⁶ MŞS, nr.170, s.49/1.

⁷⁷⁷ MŞS, nr.170, s.102/1.

ahlâkî çöküntüye uğraması ve tımar sisteminin bozulması, reayanın yerini yurdunu terk etmesine neden olan belli başlı gelişmeleri⁷⁷⁸. Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde Anadolu'daki şehirlerde kırsal nüfustaki hareketliliğin, dönemin sorunları ile paralellik gösterdiği tespit edilmektedir. Bilhassa köylerden yapılan firarların, göçün, ayan ve eşraf yanlarına sığınmanın ve askerî çiftliklere sığınma eğilimlerinin artmasına yönelik tespitler, yukarıdaki saydığımız sebeplerle doğrudan ilgilidir. Mesela uzun savaşların devam ettiği dönemde Trabzon'da, 1683-1684 yılları ile 1710-1711 yılları arasında avâriz hane toplamında sayısal olarak bir farkın olduğu görülmektedir. Buna göre, 1683-1684 yıllarında 512,5 ve 1 rub' avâriz hanesi mevcut iken⁷⁷⁹; 1710-1711 yıllarında Trabzon'daki avâriz hane sayısı 452'ye gerilemiştir⁷⁸⁰. Söz konusu farktan, Trabzon'da avâriz ödeyenlerin sayısında azalma olduğunu söyleyebiliriz. Bu fark da muhtemelen savaşlara giden bazı kişilerin vefat etmesinden ve Trabzon'daki reayanın başka yerlere göç etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Şekil 1. 1683-1718 Yılları Arasındaki Göçlerin Genel Sebepleri

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, 1683-1718 yılları arasında askerî sosyal ve iktisadî alanlardaki bozulma, Anadolu'daki eyalet ve sancaklardaki reayayı ağır şartlar altında yaşamak zorunda bırakmış, bu zor şartlar altında kalan reaya ise yerini yurdunu bırakmak zorunda kalmıştır. Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde çalışma alanı olarak seçilen Anadolu şehirlerinin bu göçlerden ne şekilde etkilendiği ve bu durumun

⁷⁷⁸ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.171-174.

⁷⁷⁹ *TŞS*, nr.40 (1854), s.108/2, *BOA*. *KK*. d. 2703, s.46.

⁷⁸⁰ *TŞS*, nr.57 (1871), s.82/3.

Anadolu'nun geneline nasıl tesir ettiğine dair tespitlerde bulunulmuştur. Ancak göç hareketlerinin coğrafi yönleri ile göç eden kişileri, sayısal anlamda tespit etmek mümkün değildir. Fakat göç hareketleri ve göçlerin sebeplerine dair belgelerde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bununla beraber Anadolu'daki göçleri incelediğimizde, bazı bölgelerin ve şehirlerin eşkıyalık konusunda ön plana çıktığı tespit edilmektedir. Bu bağlamda, incelemiş olduğumuz şehirlerin bazı kazalarında ve komşu eyalet ve sancaklarda eşkıyalık olayları yoğun olarak görülmektedir. Buna göre Trabzon'un Of Kazası, Manisa'da Yund Dağı bölgesi ile Turgutlu ve Akhisar kazaları; Ayntab'da Telbaşer Nahiyesi ile komşu Maraş Eyaleti ve Çukurova bölgesi; Kayseri'de ise Niğde, Aksaray ve Malatya sancaklarında eşkıyalık olayları yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.

1683-1718 yılları arasında yapılan birçok savaşta alınan başarısız sonuçlar Osmanlı reayasında bir endişe yaratmıştır. Sosyal düzenin gittikçe bozulması, artan eşkıyalık olayları karşısında reaya artık daha güvenilir yerlere gitmek istemiştir. Bunu önlemek isteyen devlet, şehirlerin güvenliğinin sağlanması, insanların kendi topraklarında kalması ve kimsenin yerini yurdunu terk etmemesi konusunda taşradaki idarecilere emirler göndermiş⁷⁸¹, bir yandan da reayayı korumak amacıyla kimi zaman askerlikten muaf tutmuş, kimi zaman da vergi affına gitmiştir⁷⁸². Ancak bu dönemde insanların güvenliğini sağlayabilmek çok zordu. Nitekim savaş, vergi ve eşkıyalık üçgeninde kalan reaya, bazen mevcut şartların ağırlığından, bazen de başka sebeplerden ötürü yerini yurdunu terk etmek durumunda kalmıştır⁷⁸³.

XVII. yüzyılın sonlarında, savaş, eşkıyalık ve vergilerden mağdur olan reaya, merkezi idarenin bu durumu dikkate alması için sahip olduğu gücü ortaya koymaya, köylerini terk etme tehdidi ile merkezi idarenin dikkatini kendi üzerlerine çekmeye çalışmıştır⁷⁸⁴. Özellikle vergilerin indirilme meselesi, reyanın göç etme tehdidinde bulunmasında temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Mesela avâriz vergisi verecek hane sayısının azalmasına rağmen toplanacak meblağda bir indirim yapılmaması, reayayı göç

⁷⁸¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.117/h.465.

⁷⁸² GŞS nr.43, s.86/2.

⁷⁸³ 1717 yılında Ürgüp ahalisinin perakende olmasından ötürü Mehmed çavuş mübaşir olarak gönderilmiştir. Ancak mübaşir görev yerine varmadan önce bütün ahali yerlerinden hareket ederek Leskofça tarafına göç etmişlerdir. Kazanın boş kalmasından ötürü, ahalden kalan yaklaşık beş yüz arabalık buğday ve arpanın ambarlarda muhafaza edilmesi için doksan nefer asker ve Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı Ahmed görevlendirilmiştir. BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.117/h.465a.

⁷⁸⁴ Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, s.69-70.

tehdidini devlete karşı kullanmaya yöneltmiştir⁷⁸⁵. Ancak, avâriz haneler düzenlenirken artık şehirde bulunan ayan ve eşrafın kararına göre hareket ediliyor⁷⁸⁶, ayan ve eşraf da vergi tahsili sırasında tahsildarlar tarafından korunuyorlardı. Bu durum, reaya arasında hoş karşılanmıyor ve şikâyet konusu oluyordu. Mesela Ayntab'da hali vakti iyi olanlardan bazıları, yeniçeri veya müteveli olduklarını ileri sürerek vergi ödemekten kurtulmaya çalışıyorlardı⁷⁸⁷. Bu durum, ayan ve eşrafın değişim ve dönüşüm dönemi olarak nitelenen XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında, şehirlerde artık söz sahibi olduklarını göstermektedir.

Diğer yandan, merkezi hükümet reayaya karşı uygulamış olduğu politikada, vergi kaynağı olarak gördüğü reayanın taleplerini ve ihtiyaçlarını kimi zaman dikkate almış kimi zaman ise devletin iktisadî kaygıları daha ağır basmıştır. Mesela Ilıca kazasındaki reayanın durumunun zayıflamasından dolayı, devletin elde edeceği gelirlere ve mahsullere bir eksilme meydana gelmiştir. Bundan dolayı, Ilıca kazasında maddi açıdan zayıflayan reayanın, haneye kaydedilmemiş veya tahriri yapılmamış ise, eski köylerine gönderilmesine karar verilmiştir⁷⁸⁸. Çünkü hazinenin bu dönemde boşalması vergilerin arttırılmasını gerektirmiştir. Bu açıdan Ilıca kazasındaki reayanın yaşadığı durum, muhtemelen diğer Anadolu şehirlerinde de görülmekteydi.

Çağatay Uluçay, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Manisa sancağının göç alma yoğunluğunu kıyasladığında, XVII. yüzyılda eşkıyalık ve başka sebeplerden ötürü Manisa'nın diğer sancaklardan çok fazla göç aldığını belirtirken⁷⁸⁹, XVIII. yüzyılda ise sancağın daha az göçe maruz kaldığını ifade etmiştir⁷⁹⁰. Bu bakımdan coğrafî konum, şehirlerin birbirine yakınlığı ve uzaklığı, güvenilirliği ile şehirlerin iktisadî özellikleri

⁷⁸⁵ 1685 yılında Manisa, Turgutlu, Belen, Palamud, Yund Dağı ve Emlak haslarının 1526 ve rub' avâriz hanesi olup, ahali birkaç seneden beri perişan olduğunu ve eşkıyaların saldırılarından dolayı perakende olduklarını ileri sürülerek avâriz hanelerinde indirim yapılması ricasında bulunmuşlardır. Bu talebin üzerine önce 220 hane indirilmiş, daha sonra kalan 1306 ve buçuk rub' avâriz hane yeni bir kararla 1000 haneye düşürülmüştür (*MŞS, nr.166, s.149/2*); On hanesi bulunan Karakoca köyü reayası, İzmir limanına gelen tüccarlar ile Manisa ve İzmir arasındaki dağlarda yaşayan kuttâ-i tarik eşkıyasından dolayı perişan olduklarını bildirmişler ve vergiden muaf olma talebinde bulunmuşlardır. *MŞS nr.166, s.189/2*.

⁷⁸⁶ Mesela Manisa'nın 1686 yılında 427 ve 1 rub' avâriz hanesi olup lakin ahalinin perişan olmasından dolayı ayan ve eşrafın ittifakıyla "ma'kül ve münasip" görülen 27 hane ve 1 rub'un avâriz akçesinden muaf tutulmasına karar verilmiştir. *MŞS, nr.157, s.191/2*.

⁷⁸⁷ *GŞS, nr.49, s.177/2*.

⁷⁸⁸ *MŞS, nr.167, s.57/2*.

⁷⁸⁹ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.3.

⁷⁹⁰ M. Çağatay Uluçay, *XVII. inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s.13-14.

göçlerin yönünü belirlemede temel unsur olmuştur. Çalıştığımız dönem içerisinde karşılaştığımız bazı belgelerde İzmir'in demografik yapısının Manisa'yı; Gümüşhane'nin iktisadî özelliğinin ise Trabzon'u doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. XVI. yüzyılın sonlarına kadar nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu İzmir'in XVII. yüzyılda Batı Anadolu, Sakız ve Selanik'ten Rumların ve Yahudilerin göç etmesiyle büyük çaplı değişiklikler meydana gelmiştir. 1676 yılında İzmir'e gelen George Wheler ve Jacop Spon İzmir'in nüfusunun 55.000 civarında olduğunu; bu nüfusun 30.000'inin Türklerden, 12.500'ünün Yahudilerden ve 9-10.000 kadarının da Rumlardan oluştuğunu tahmin etmişlerdir⁷⁹¹. Ancak 1688 yılında İzmir'de meydana gelen büyük depremden dolayı gayr-i Müslimlerin nüfusunda büyük oranda azalma meydana gelmiş ve nüfusun büyük çoğunluğu İzmir'e yakın bir şehir olan Manisa'ya göçmüştür⁷⁹².

Trabzon'da ise gayr-i Müslimlerle ilgili bu durum biraz daha farklı gelişmiştir. Trabzon, coğrafi konumu itibariyle dağlık bir bölge olmasına rağmen, sahil kesiminde yaşayan insanlar iç kısımlara ve geçimlerini sağlayabilecekleri yerlere doğru göç etmişlerdir. Buradaki göç hareketlerini incelediğimizde, ahalinin iş alanlarının göçlerin yönünü şekillendirmesinde etkili olduğu tespit edilmektedir. Özellikle burada yaşayan gayr-i Müslimlerin, maden işçiliklerinde usta olmalarından dolayı Gümüşhane taraflarına doğru göç etmiş olma ihtimali oldukça yüksektir⁷⁹³. İktisadî durumundan dolayı devlet için önemli bir yer olan Gümüşhane, madencilikle uğraşan reyanın başka bir yere gitmesinin kesinlikle yasak olduğu bir yerdi. Ancak XVII. yüzyıl sonlarında reyanın durumunun maddi açıdan kötü olması sebebiyle kazançlarını arttırma teşebbüsleri, Gümüşhane'deki maden reayasının başka yerlere göç etmelerine neden olmuştur. 1692 tarihli bir hükümde, Gümüşhane'deki maden reayasının "*ahâr diyara*" gidip tütün ettikleri ve devleti zor durumda bıraktıkları belirtilerek, onların nerede bulunur ise derhal Gümüşhane'ye gönderilmesi istenmiştir⁷⁹⁴. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu kararın arkasında muhtemelen bu dönemde yaşanan askerî gelişmeler yatmaktadır. Çünkü Avrupa devletleriyle uzun süreli savaşların devam ettiği sırada şap, kurşun ve bakır madenlerinin çıkarılıp işlendiği yer olan Gümüşhane madenlerindeki reyanın bu

⁷⁹¹ Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehir Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.18-24.

⁷⁹² BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.15/h.40 (14 Kasım 1688).

⁷⁹³ BOA. MAD. d. 8507, s.56.

⁷⁹⁴ "...Gümüşhâne reâyası bir-terkîb âhar diyara tavattun itmeleriyle mirî ma'denlerin ta'tiline bâ'is ve cânib-i mirîye kesr ve noksan terettüb itmekle..." TŞS, nr.52 (1866), s.76/3.

hareketi, ordunun mühimmatının temini hususunda aksamalara sebebiyet vermiş olmalıdır. Bunun yanı sıra, Trabzon'da ticaret amacıyla bölgeye gelen gemilerin ve bazı kişilerin⁷⁹⁵ Abaza eşkıyalarla birleşerek reyanın elindeki zahireleri alması, bölgedeki reayayı zor durumda bırakmıştır⁷⁹⁶. Bu durumda reaya özellikle sahil kesiminden daha güvenilir olan dağlık bölgelere hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca, vakıf köylerindeki reyanın güvenliği de bu dönemde oldukça önemlidir. Çünkü vakıf köyleri, reyanın sığındığı ve kendisini güvende hissettiği yerlerdir⁷⁹⁷. Bu yüzden komşu köylerdeki eşkıyaların vakıf köylerdeki reaya saldırımları veya onlardan zorla para almaya kalkışmaları durumunda, bu eşkıyalar yakalanarak başka yerlere gönderilmeleri istenmiştir. Mesela Manisa'nın Soma nahiyesine bağlı vakıf köylerinde eşkıyalık yapan Hasan, Ali ve Recep'in eski köylerine gönderilmesine karar verilmiştir⁷⁹⁸.

Öte taraftan, başka yerlerden göç eden gayr-i Müslimler Anadolu'daki şehirlerde yapmış oldukları davranışlarla, eşkıyalıklardan, savaşlardan, idarecilerin zulmünden ve ağır vergilerden perişan halde olan reyanın sosyal ve iktisadî açıdan etkilenmelerine sebep olmuşlardır. Bunun yanı sıra, gayr-i Müslimlerin gayri ahlâkî davranışları da toplumsal düzeni olumsuz yönde etkilemiştir. Kayseri'de Efker köyüne dışarıdan gelen Agnid isimli zimminin ehl-i örf taifesinin yanına giderek idarecileri reaya karşı tahrik ettiği, harp aletleriyle gezerek reaya saldırdığı ve hakkında daha önce bir vekil ile gönderilen hüccete itaat etmediği gerekçesiyle, eşkıya zimminin yakalanarak kendi köyüne gönderilmesine karar verilmiştir⁷⁹⁹. Yine gayr-i Müslimlerin vakıf arazisine müdahil oldukları, vakıfları zarara uğrattıkları ve cemaat liderlerinin de ayanlar gibi kendi tebaasının vergisini toplamaya çalıştıkları tespit edilmektedir. Ayntab'da Halil Paşa bin Mehmed Paşa Vakfı'na bağlı köylerdeki gayr-i Müslim reaya, köylerinden göçüp kasabalardaki askerî çiftliklere sığınmışlardır. Ancak bu durumun vakfı büyük zarara uğrattığı haberinin alınması üzerine, vakfa bağlı reyanın askerî çiftliklerden kaldırılıp,

⁷⁹⁵ Gönye kazasına bağlı Hopa köyünden el-Hac Mustafa ve oğlu Ahmed Abaza eşkıyalarıyla ittifak etmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 111*, s.688/h.2447.

⁷⁹⁶ Ticaret amacıyla gelen gemilerin Abaza eşkıyalarla birlikte hareket ederek Gönye'de reyanın malını gasp etmişlerdir. *TŞS, nr.52 (1866)*, s.14/2.

⁷⁹⁷ Mülkün vakıf haline getirildiği durumlarda bile devlet asla toprak ve reaya üzerindeki koruyucu vasfından vazgeçmemiştir. Halil İncelik, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.9.

⁷⁹⁸ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.141/h.583. Hatuniye Evkafı'na bağlı köylerdeki reaya, diğer köylerdeki eşkıyaların saldırısına uğramıştır. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.215/h.945.

⁷⁹⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.276/h.1188; *BOA. A. DVNS. MHM. d. 115*, s.360/h.1589.

eski köylerine geri döndürülmeleri istenmiştir⁸⁰⁰. Babüssaade ağası Abdullah'ın göndermiş olduğu arzdan anlaşıldığına göre, Manisa'daki Havsa Sultan Vakfı'na bağlı İzmir'in Urla nahiyesindeki köy gelirlerinin tahsil olunmasını engelleyip, vakıf zabıtlarına itaat etmeyen zimmilerin Kuşadası Kalesi'nde tutuklanmasına karar verilmiştir⁸⁰¹. Kayseri'de ise Haremeyn-i Şerif Evkafı'na bağlı Gümülgan köyünde bulunan zimmiler, ödemeleri gereken vergileri vermeyip, vergilerin toplanmasına engel olmuşlardır. Bu durumun haber alınması üzerine, bu zimmilerin yakalanıp Sivas Kalesi'nde tutuklanmaları istenmiştir⁸⁰². Yine Manisa'da Adala (Karataş) kazasına gelen Acem zimmilerin köy köy dolaşarak reayayı sapkınlığa sürüklemesi üzerine, Adala kadısı ve Saruhan paşası uyarılarak, bunların bir an önce buradan def edilmesi emredilmiştir⁸⁰³.

Halil İnalçık, XVII. yüzyılda miri arazilerin çiftliklere dönüşmesinde ekili arazilerin değil, terk edilmiş ya da tarıma kazandırılmış arazilerin etkili olduğunu öne sürmektedir⁸⁰⁴. 1683-1718 arasında önce İkinci Viyana Kuşatması bozgunu ve ardından Avrupa devletlerine karşı yapılan başarısız savaşlar sonrası, gelir kaybına uğrayan devletin taşradaki temsilcisi konumundaki idarecilerin kapı halkıyla birlikte köylere devre çıkması, reayanın ekip biçtiği arazileri bırakmasına, “*çift bozanların*” sayısının sürekli artmasına ve buna mukabil ziraî üretiminin azalmasına neden olmuştur⁸⁰⁵. Asker taifesi ise uzun savaşlar sebebiyle ordudan firar ederek ellerindeki silahlarla ve “*devletlü*” vasfıyla reayanın bırakmak zorunda kaldığı topraklara konup, kendi çiftliklerini kurmaya başlamıştır⁸⁰⁶. Mesela 1691 yılında Ayntab'da ordu mensubu olduğu düşünülen ve Elmalı köyündeki vergilerin tahsili ile görevlendirilen Abdülkadir'in⁸⁰⁷ öncelikle Arap, Türkmen ve Kürt aşiretlerinden dolayı yerlerini terk eden köy reayasını geri getirebilmek

⁸⁰⁰ GŞS, nr.41, s.16/1.

⁸⁰¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.179/h.786.

⁸⁰² BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.222/h.982.

⁸⁰³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 118, s.146/h.643.

⁸⁰⁴ Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.21.

⁸⁰⁵ Akdağ'a göre, reayanın köylerine dönüp çift düzenini yeniden kurması 1730 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin çözmek zorunda kaldığı en önemli meselelerden biriydi. Bkz. Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)”, s.52-53.

⁸⁰⁶ Oktay Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19 Yüzyıllar)”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.567.

⁸⁰⁷ Tımar sahipleri ve askerlerinin orduya bir an evvel katılması için Ayntab mutasarrıfı Abdülkadir'e ferman gönderilmiştir. GŞS, nr.41, s.165/3.

amacıyla bir çiftlik kurması istenmiştir⁸⁰⁸. Halep, Rakka beylerbeyi ve Kilis, Ayntab, Ruha ve Birecik kadılarına gönderilen hükümde, Rumkal'a kazasına bağlı Erah köyündeki reayanın bazıları köylerinden göçüp askerî çiftliklere sığınmaları üzerine, bunların her nerede bulunur ise köyelerine geri gönderilmesi istenmiştir⁸⁰⁹. Kayseri'de ise malikâne olarak verilen Cırlavık mukataasına⁸¹⁰ bağlı köyler reayası köylerinden göçüp askerî çiftliklere yerleşmeleri üzerine, mukataa gelirlerine zarar verildiği gerekçe gösterilerek, reayanın tekrar eski köyelerine döndürülmesi istenmiştir⁸¹¹. Aynı şekilde Manisa'da da malikâne mutasarrıfı Hüseyin'in malikânesi dâhilinde olan köyler reayasının göç edip askerî çiftliklere sığınması sebebiyle, Hüseyin büyük zarara uğramıştır⁸¹². Arazilerini terk ederek askerî çiftliklere sığınan reayanın eski köyelerine döndürme çalışmaları, birçok araştırmacı tarafından, değişim ve dönüşüm olarak nitelenen bu dönemde, devletin kararsız bir politika izlediği şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü bir yandan görev tevcihlerinde ve tayinlerde köylerin “*şen ve abadan etme*” ve “*çiftliklerin kurulma*” şartı aranarak bağımsız köylü anlayışına ters düşen uygulamalar yapılmış; diğer yandan ise çiftliklere sığınan reaya harap köylere döndürülmek istenmiştir.

Miri toprakların bu şekilde elden çıkması ve geniş çiftliklerin kurulması ile yerlerini yurtlarını bırakan reayanın bu çiftliklere sığınması, ayanlığın güçlenmesine neden olmuştur. Bunun en güzel örneğini 1689 yılındaki bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Karaman Eyaleti'ndeki reaya perakende ve perişan olarak “*zi-kudret*”, yani maddi açıdan zengin kişilerin çiftliklerine sığınmışlar ve bu kişilerden almış oldukları destekle, kanuni olarak devlete ödemeleri gereken vergileri vermek istememişlerdir.⁸¹³

Tetkik ettiğimiz dönemde ehl-i örf taifesinin almış olduğu haksız vergilerle ve artan vergiler sebebiyle zor durumda kalan köylerin, genellikle yakın kazalara bağlanmak istedikleri görülmektedir. Mesela 1710 yılında Aydın sancağından Sart kazasına bağlı on beş hanesi olan Yarışlı ve on bir hanesi olan Deve köyü, “*perakende ve perişan*”

⁸⁰⁸ GŞS, nr.41, s.161/1; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s.132.

⁸⁰⁹ GŞS, nr.35, 214/4.

⁸¹⁰ Serbest olarak idare edilen bu mukataa, 1701 yılında malikâne olarak verilmiştir. KŞS, nr.107, s.162/2.

⁸¹¹ KŞS, nr.105, s.157/1.

⁸¹² BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 59, s.186. (5 Haziran 1712)

⁸¹³ KŞS, nr.97, s.105/1.

olmasından dolayı Manisa kazasına bağlanmıştır⁸¹⁴. Fakir olan köylerin avâriz hanelerinin bir kısmı da durumları iyi olan köylere aktarılmıştır. Kayseri’de Güllük Mahallesi’nin 3,5 avâriz ve nüzul hanesi olup, reayası fakir olmasından dolayı vergilerini ödeyecek güçleri yoktu. Bu yüzden, Eslemlî Nahiyesi’ndeki Hasnece köyünün iyi durumda olması sebebiyle, 1 hanenin bu köye aktarılmasına karar verilmiştir⁸¹⁵.

Öte yandan, reayanın kimi zaman eşkıyalardan kurtulmak için, vergisini ödemek koşuluyla başka yerlere gitmesine izin verildiği görülmektedir. Mesela Manisa’da Sultan Murad Han Vakfına bağlı Karaçay köyündeki 40 kişinin kendilerine zarar veren kuttâ-i-tarik eşkıyasından kurtulmak için gidecekleri yerlerde avâriz akçesini ödemeyi kabul etmeleri şartıyla, başka yerlere gitmelerine müsaade edilmiştir⁸¹⁶. Bununla birlikte, göç veren köylerin sosyal ve iktisadî durumları, göçlerin kitlesel veya bireysel olmasına sebep oluyordu. Sazgın ve Kızılhisar köylerindeki reayanın bir kısmı Ayntab civarındaki köylere göç etmiştir. Ancak su hizmetinde bulunan bu köylerdeki reayanın durumunun göçlerden sonra daha da kötüleşmesi üzerine, bunların da Ayntab yakınındaki köylere göç etmesine izin verilmiştir⁸¹⁷.

Bu dönemde meydana gelen göçler; Osmanlı Devleti’ni sosyal alanda etkilediği kadar iktisadî açıdan da olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü reaya, devletin vergi kaynağını oluşturmaktaydı. Böyle bir durumla karşı karşıya kalınması, uzun savaşlardan ötürü boşalmış hazinenin daha fazla zarar görmesine ve artık savaşlara gitmek istemeyen askerlerin maaşlarını alamamasına yol açmıştır⁸¹⁸. Bu durum ise sosyal bakımdan toplumun huzurunu bozan eşkıyalık olaylarının Anadolu şehirlerinde yaygınlaşmasına ve göçlerin patlak vermesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak, bu dönemde reayanın bulunduğu toprakları terk ederek başka yerlere gitmesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu durumda merkezden eyalet ve sancaklardaki idarecilere fermanlar gönderilerek, Anadolu şehirlerindeki göçlerin

⁸¹⁴ *MŞS, nr.173*, s.103/1. Diğer örnekler için bkz. *KŞS, nr.97*, s.108/1; *KŞS, nr.101*, s.192/2.

⁸¹⁵ *KŞS, nr.112*, s.86/1.

⁸¹⁶ *BOA. MAD. d. 3236*, s.5/2.

⁸¹⁷ *GŞS, nr.44*, s.152/3.

⁸¹⁸ Ayntab kazalarına bağlı köylerden izinsiz bir şekilde merkeze göç eden reayanın köylerine geri gönderilmesi hususu için Ayntab naibi ve mütesellimine bir buyruldu gönderilmiştir (*GŞS, nr.37*, 75/3); 1693 yılında ise reayadan otuz kişinin Ayntab’a göçtüğü ve iki senedir vergilerini vermedikleri tespit edilince, onların bir an evvel eski yerlerine gönderilmesi istenmiştir. *GŞS, nr.40*, s.64/2.

engellemesine çalışılmıştır⁸¹⁹. Bütün bu gönderilen fermanlar ve emirler bize, 1683-1718 yılları arasında meydana gelen sosyal ve iktisadî alanlardaki düzensizlik ve buhranın Anadolu'daki göçleri arttırdığını göstermektedir.

2.5. İklimsel Değişimler: Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar

1683-1718 yılları arasında Osmanlı taşrasında görülen eşkıyalık olayları, tımar sisteminin daha da zayıflaması ve savaşlar sebebiyle köylünün topraktan kopması, bunların sonucunda ayanlığın güçlenmesi, çalıştığımız dönem içerisinde sosyal düzeni zedeleyen belli başlı gelişmelerdi. Bununla beraber, özellikle savaş zamanlarında devleti ve reayayı etkilediğini düşündüğümüz diğer bir gelişme ise iklimsel değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan doğal afetler ve salgın hastalıklardır. Bu konuda çalışma yapan Sam White, özellikle 1683 yılında yapılan İkinci Viyana Kuşatması ve ardından Avrupa devletleriyle yapılan Kutsal İttifak savaşları sırasında devletin sadece cephelerde savaşmadığını, aynı zamanda iklimsel değişimlere bağlı olarak kıtlık, don, sel ve salgın hastalıklarla da mücadele ettiğini belirtmektedir⁸²⁰. Osmanlı kaynaklarında ise bu durum, devam eden uzun savaşların etkisiyle insanların 1685 yılında yiyecek bulmakta sıkıntı çektiği ve gıda fiyatlarındaki yükselişten dolayı kıtlık yaşandığı şeklinde ifade edilmektedir⁸²¹.

⁸¹⁹ Mesela Aksaray sancakbeyi Süleyman'a gönderilen hükümde, 1717 yılında Şehriköy muhafazası devam ederken kaza sakinlerinden bazılarının emval ve eşyalarıyla başka yere göç etmek üzere olduklarının haber alınması üzerine, bunların göç etmelerine izin verildiği takdirde reayanın durumunun bozulmasına neden olacağı ve göçün genele sirayet edeceği endişesiyle kaza ahalisinin göç etmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. *BOA. A. DVNS. MHM. d. 126, s.159/h.634.*

⁸²⁰ Sam White, İkinci Viyana Kuşatması'yla beraber "Küçük Buzul Çağı"nın başladığını ifade ederek, Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerinden püskürtüldüğü sıralarda soğuk ve kuraklık yüzünden Yunanistan ve Anadolu'da ciddi bir kıtlık yaşandığını, Haliç'in buzlarla kaplandığını, 1687 yıllarında kuraklığın çok etkili olduğunu, Ege ve Kuzey Anadolu'da son bin yılın en kurak döneminin yaşandığını, İstanbul'da son yedi ayda hiç yağmur yağmadığını, 1689 dolaylarında yağmur ve sellerden Irak'ta yüz binden fazla kişinin öldüğünü, 1692 ve 1693 yıllarında ise Anadolu'nun bazı kesimlerindeki ağaç halkalarından son üç yüz elli yılın en kurak ilkbaharlarından birinin yaşandığını kaydeder. Bkz. Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, s.296-301.

⁸²¹ "...*Ve sadr-ı sâbık maktûl Kara Mustafâ Paşa'ya Manav ve itmekçi Ermenisi kendüdür didiler ve hâlâ Vezîr-i a'zam Süleyman Paşa mührü alduğı gibi narha mukayyed olup, buğdayın kilesin yüz elliye ve itmeğın altmış dirhem bir akçaya sattırdı. Ve yine çâre olmayup gitdikçe kaht müştedd olmağla, toksan sekiz senesine gelince değın buğdayın kilesi iki yüz akçada ve itmeğın kırk dirhemi bir akçada kaldı ve hattâ Anadolu'nun ba'zı yerlerinde mazı ve ayruk kökü ve cevz kabuğı öğüdüp yemekle ekseri helâk olduğı hadd u tevâtüre irdi...*" Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065 22 Ca. 1106/1654 7 Şubat 1695)*, s.1039; *Silahdâr Tarihi, C.2, s.243.*

Yukarıda izah edilenler ışığında, inceleme dönemimiz içerisinde Anadolu'daki şehirlerde doğal afetler ve salgın hastalıklarla ilgili arşiv belgelerine yansıyan belge sayısı oldukça azdır. Ancak sayısal anlamda belgelerin az olmasına rağmen bazı belgeler, bu dönemin sosyal durumunu tespit etmemiz açısından bize kayda değer fikirler vermektedir. Öncelikle, Sam White'nin belirttiği gibi İkinci Viyana kuşatmasının başladığı yıllarda Anadolu'daki şehirlerde ciddi bir kuraklık yaşandığı açıktır. 1683 yılında kuşatma başladığı sıralarda merkezden Anadolu'nun her yerine emirler ve fermanlar gönderilerek, savaşa gidecek askerlerin ikmal ve iaşesi için zahire tedarik ettirilmeye çalışılmıştır. Özellikle askerler için gerekli olan tahıl ürünlerinin birçoğu Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerden talep ediliyordu. Bu bölgelerde bir kıtlığın yaşanması, savaş içerisinde bulunan devleti askerlerin iaşesi açısından sıkıntıya sokabilirdi. Nitekim 1684 yılında gönderilen bir emirde, birkaç seneden beri Maraş ve Ayntab civarında şiddetli bir kuraklık (*kaht*) olduğu, cepheye mühimmat ve zahire taşıyan yük hayvanları için talep edilen saman ve arpada⁸²² ciddi sıkıntılar yaşandığı belirtilmiştir. Bu gelişme üzerine, arpa ve samanın bol olduğu yerlerden parayla otuz günlük arpa ve saman satın alınmasına karar verilmiştir⁸²³. Aynı tarihte Manisa'da da çekirge istilasından ötürü reaya zor durumda kalmış, Naib Ebubekir Efendi ancak iki kuruş mahsul tahsil edebilmiştir⁸²⁴. Bunun yanı sıra, 1697 yılında yine Ayntab'da bulunan ambarlar mühürlenerek, olası bir zahire kıtlığının önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁸²⁵. Viyana Kuşatması sırasında Anadolu'nun güneyinde bu şekilde sert bir kuraklık yaşanırken, kuzeyinde bulunan Trabzon'da ise aşırı yağış nedeniyle köylerde yaşayan reayanın olumsuz şekilde etkilendiği tespit edilmektedir. Mesela 1683 yılında 6 Müslüman ve 22 gayr-i Müslim nüfusa sahip Trabzon'un Kisarine köyünde, aşırı yağıştan dolayı büyük bir felaket yaşanmıştır⁸²⁶.

Yine XVIII. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da da etkili bir kuraklığın hâkim olduğu görülmektedir. 1697 yılında Aydın ve Saruhan sancaklarında sert kuraklıktan (*sert serâbet*) dolayı buralarda yaşayan reaya perişan olmuştur. Öyle ki, birçok insan

⁸²² Arpanın ekmek yapımında kullanılması genellikle kıtlık zamanlarında görülen bir durumdur. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.224.

⁸²³ *GŞS*, nr.35, s.232/3.

⁸²⁴ *MŞS*, nr.154, s.171/3.

⁸²⁵ *GŞS*, nr.47, s.27/3.

⁸²⁶ *TŞS*, nr.39 (1853), s.144/1.

kuraklıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Hayatda kalanlar ise 1694 yılından beri ödemeleri gereken vergilerini ödeyememişlerdir. Bu gelişmeler üzerine, 1694 yılında bedel-i sürsat malından kalan 2.542 kuruş, 1695 yılında beldar malından kalan 52.827 kuruş ve peksimet bedeli olarak kalan 8.305,5 kuruş, 1696 yılına ait sürsat malından kalan 19.088,5 kuruş ve aynı tarihte beldar malından kalan 48.032,5 kuruş tahsil edilmeyerek reayanın bu ödemelerden muaf tutulmasına karar verilmiştir⁸²⁷. 1701 yılında ise İstanbul gümrüğü emini Ahmed'in İzmir'de bulunan çiftliğine yakın yerlerde, zahire kıtlığı yaşanması sebebiyle tohumluk ürün bulunamadığından, iki bin kile buğday ve iki bin kile arpanın başka yerlerden buraya nakledilmesi ve nakil sırasında Boğazhisarı'nda herhangi bir engele maruz bırakılmaması istenmiştir⁸²⁸.

1714 yılında Kıbrıs'ta çekirge istilasından dolayı adada üretim durma noktasına gelmiştir. Bu yüzden Aydın ve civarındaki yerlerden yirmi bin kile hinta (buğday) talep olunmuştur. Ancak bu yıl Aydın ve Manisa sancaklarında dahi üretimin az olduğu ve talep edilen ürünün karşılanmasının mümkün olamayacağı bildirilmiştir. Bundan dolayı yeteri kadar buğdayın olduğu bildirilen Bergama ve Çandarlı taraflarında, talep edilen buğdayın ücreti nakit olarak ödenerek tedarik edilmiştir⁸²⁹.

Doğal afetler arasında yer alan depremler ve yangınlar da kısa sürede etkili olarak, Anadolu'daki şehirlerde ciddi sıkıntılara sebep olmuştur. Mesela 1688 yılında İzmir'de çok büyük bir deprem meydana gelmiş, bu depremde hasar gören Sancakburnu Kalesi'nin korunması amacıyla, nefir-i âmm ilan edilerek dirlik sahibi olmayan kişiler görevlendirilmiştir⁸³⁰. Ayrıca bu deprem sebebiyle birçok gayr-i Müslim, İzmir yakınında bulunan Manisa'ya göç etmiştir. Yine 1716 yılında Kayseri'de de büyük bir deprem (*zelzele-i azîme*) meydana geldi. Öyle ki, 1717 yılında Kayseri'deki avâriz hane sayısı 377 ve 1 sümün iken⁸³¹ 1718 yılında avâriz hane sayısı 362 ve 1 sülüs'e düştü⁸³². Bu durum, hem devletin reayadan aldığı vergilerin düşmesine hem de reayanın fakirleşmesine sebep oldu. Nitekim 1718 yılında Kayseri'deki avâriz vergisi 175 hane

⁸²⁷ MŞS, nr.165, s.139/1.

⁸²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 113, s.13/h.52. (2 Kasım 1701)

⁸²⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 122, s.125/h.391. (25 Şubat 1714)

⁸³⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.15/h.40. (14 Kasım 1688); BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s.99/h.316. (11 Şubat 1689)

⁸³¹ KŞS, nr.116, s.165/2.

⁸³² KŞS, nr.119, s.27/2.

üzerinden toplanmıştır. Meydana gelen bu depremin 1716 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarında görevli yeniçerileri de etkilediğini söyleyebiliriz. Çünkü Kayseri'deki ailelerinin yıkık binaların altında kalmasından etkilenen cephedeki asker, muhtemelen kendisini savaşa verememiş ve bir an evvel cepheden ayrılmak istemiştir. Nitekim 1717 yılında gönderilen bir arz, bu durumu açıkça göstermektedir. Burada, Kayseri'deki depremden dolayı yeniçeri taifesinden bazılarının karısı ve çocuklarının bina altında kaldığı ve askerlerin şehirde bilgi alacakları herhangi bir yakınlarının olmadığını bildirmeleri üzerine, altmış yedinci cemaatten Abdülkadir, onuncu bölükten Hasan ve üçüncü bölükten Süleyman, yeniçerilerin aileleri hakkında bilgi edinmek ve depremden sonra yeniçerilerin mallarını korumak üzere Kayseri'ye gönderilmiştir⁸³³. Diğer yandan, çevre illerde meydana gelen depremler de yakınlarında bulunan şehirleri ve reayayı dolaylı yollardan etkilemiştir⁸³⁴. Mesela depremden dolayı etkilenen Borlu Kalesi'nin masrafları için Manisa ve Turgutlu kazasından para tahsil edilmesinin yanı sıra, vergiden muaf olan köylerden de para talep edilmiştir⁸³⁵.

Salgın hastalıklar konusuna gelince, incelediğimiz dönem içerisinde çalışmamız için seçilen Anadolu şehirleri ile ilgili arşiv belgelerine yansıyan salgın hastalıklara dair herhangi bir bilgi tespit edilememektedir. Ancak salgın hastalıklar konusunda çalışmaları olan Daniel Panzac, 1709 yılında İzmir ve Manisa çevresinde veba salgının olduğunu belirtmektedir⁸³⁶. 1710 yılındaki bir kayda göre ise tersâne-i amirede tamir olunacak yirmi gemi için Anadolu'nun kuzeyindeki ormanlık alanlardan kereste temin edilmesi istenmiş, ancak veba salgınından dolayı reayanın kereste temin edecek gücünün olmadığı bildirilmiştir⁸³⁷. İbrahim Yılmazçelik de 1712 yılında Diyarbakır'de ortaya çıkan veba salgınından dolayı, şehir nüfusunun bir hayli azaldığını belirtmektedir⁸³⁸ ki, buradan

⁸³³ KŞS, nr.119, s.1/3; KŞS, nr.119, s.4/2.

⁸³⁴ 1688 yılında İzmir'de meydana gelen büyük bir depremden dolayı Manisa'ya giden gayr-i Müslimler vergi tahsiline mani olarak, devleti iktisadî açıdan zarara uğratmışlardır. Gayr-i Müslimlerin Manisa'da sosyal ve iktisadî durumu etkileyen olumsuz davranışları hakkında bilgi için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.179/h.786; BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s.222/h.982; BOA. A. DVNS. MHM. d. 118, s.146/h.643.

⁸³⁵ MŞS, nr.158, s.188/1.

⁸³⁶ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850* (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.59-60.

⁸³⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 116, s.317/h.1312. (10 Şubat 1710)

⁸³⁸ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.110.

XVIII. yüzyılın başlarında veba salgının Anadolu'nun farklı bölgelerine yayıldığını ve etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Netice itibariyle, bu veriler ışığında iklimsel değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan doğal afetler ve salgın hastalıklarının 1683-1718 yılları arasında Anadolu şehirlerini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bilhassa değişim ve dönüşüm dönemi olarak nitelenen bu tarihlerde meydana gelen bu tür iklimsel olayların Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyal, iktisadî ve askerî alanlardaki buhran dönemine denk gelmesi acı bir tesadüf olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan sosyal ve iktisadî buhranı tetiklemiş, reayanın durumunu daha da kötüleştirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.EKONOMİK DURUM

Bu bölümde öncelikle Osmanlı ekonomisinin özelliklerine ve genel durumuna değinilmiştir. Daha sonra savaşların Osmanlı hazinesine ve bütçesine verdiği zararlar ve devletin bütçe açıklarını kapatmak için mali alanda aldığı tedbirler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Son kısımda ise 1683-1718 yılları arasında sosyal ve askerî alanlarda meydana gelen gelişmelerin, Osmanlı ekonomisine verdiği zararların üzerinde durulmuştur.

3.1. Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren hızlı bir şekilde büyüyerek, özellikle XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında geniş topraklara hâkim olmuştur. Osmanlı tarihçileri tarafından “*klasik dönem*” olarak adlandırılan XVI. yüzyılda ise Osmanlı Devleti güçlü bir imparatorluk haline gelmiştir⁸³⁹. Devletin kısa sürede üç kıtada hüküm süren bir imparatorluk haline gelmesinde hiç şüphesiz hâkimiyeti altındaki topraklarda güçlü bir siyasi yapı oluşturması etkili olmuştur⁸⁴⁰. Osmanlı Devleti’nde iktisadî sistem zaman esasına göre, klasik (nizâm-ı kadim) ve yenileşme (nizâm-ı cedid) olarak, iki kısımda incelenmiştir. Klasik dönem, XIX. yüzyıla kadar köklü bir değişiklik olmadan devam ederken, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet kurumlarında farklı bir yapıya geçilmiştir⁸⁴¹.

Osmanlı iktisadî yapısını düzenleyen belli başlı ilkeler ve kurallar vardı. Bu kurallar öncelikle İslam hukukuna göre düzenlenmişti. Bununla beraber emirler, fermanlar, örf ve adetler ile kanunnameler İslam hukukuna ters düşmedikçe başvurulan diğer kurallardı. İktisadî yapının ve kurumların oluşmasında etkili olan bir diğer unsur ise Osmanlı’dan önceki İslam devletleriydi⁸⁴². Ayrıca toplum yapısı ile ekonomik yapının

⁸³⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.31.

⁸⁴⁰ Tevfik Güran, “İstanbul’un İlaşesinde Devletin Rolü 1793-1839”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.44, 1988, s.245.

⁸⁴¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.39.

⁸⁴² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.139.

bozulmaması için birtakım ilkeler de benimsenmişti. Başta mümkün olduğu kadar değişme eğilimlerini engelleme yönünde olan ve ayrıca şeriata uygunluğu kabul edilen kanun ve örfleri benimseyen gelenekçilik (tradisyonizm), piyasada mal ve arzın en yüksek düzeyde tutulmasını amaçlayan iâşe (provizyonizm) ve son olarak hazineye ait gelirleri en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan fiskalizm ilkeleri, Osmanlı iktisadî anlayışını belirleyen temel unsurlarından başında gelmektedir⁸⁴³.

Osmanlı iktisadî sisteminin temel hedeflerinden biri sosyal devlet anlayışını gerçekleştirmektedir. Bunun için öncelikle klasik Osmanlı ekonomi anlayışında “işbirliği” ve “dayanışma” değerlerine öncelik tanınmıştır. Siyasi ve ekonomik gücün tek bir elde toplanması ise adaletsizlik olarak algılanmıştır. Bu anlayış Osmanlı Devleti’ni, Avrupa devletlerinin ekonomik anlayışından ayırmaktadır. Çünkü Osmanlı ekonomisini ahi zihniyeti, Avrupa devletlerini ve batı medeniyetini ise burjuvazi zihniyet yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu diğer prensip ise talep yönlü değil arz yönlü bir anlayışın benimsenmiş olmasıdır. Bu prensip de, Osmanlı’yı talep yönlü anlayışı benimseyen kapitalizm sisteminden ayırmaktadır⁸⁴⁴.

Osmanlı ekonomisinin temel düzeni başta sahip olduğu iktisadî dünya görüşüyle doğmakta, daha sonra merkez hazinesi, miri toprak rejimi, vakıflar ile şekillenmekte ve son olarak bütün bu unsurlar doğru bir şekilde idarî kadrolar ile yönetilmekteydi⁸⁴⁵. Devletin iktisadî çıkarları ise sosyal adalet, din ve devlet ideolojisi ile harmanlanarak siyasal bir sistem halinde getirilmiştir⁸⁴⁶. Ancak bunu yaparken ordunun ve şehirlerin iâşesinin sağlanmasına, vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasına, ticaret politikalarının

⁸⁴³ Mehmet Genç, bu üç ilkenin Osmanlı iktisadî görüşünü yönlendirdiğini savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.41-46.

⁸⁴⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s.79-80; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.146-147.

⁸⁴⁵ Yavuz Cezar, Osmanlı ekonomisini şekillendiren unsurları ifade ederken vakıfları bu sınıfa dâhil edip etmeme konusunda kararsızlık yaşamıştır. Öncelikle Cezar, vakıfların dokunulmaz olduğundan dolayı vakıf gelirlerinin statik kalacağını ve pratikte bir işe yaramayacağını ve bu sebeplerden ötürü Osmanlı ekonomisini şekillendiren unsurlara dâhil edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak Cezar, iç hazineye önemli bir gelir getiren sultan vakıflarının Osmanlı hazinesine katkı sağlaması sebebiyle, vakıfların Osmanlı ekonomisini şekillendirmede etkili bir unsur olduğunu ve bu grup içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini de belirtmektedir. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, s.29; Ahmet Tabakoğlu da vakıfları, Osmanlı mali teşkilatı içerisinde temel unsurlar içerisinde değerlendirmiştir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.184.

⁸⁴⁶ Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, s.10.

denetlenerek desteklenmesine ve para politikasının istikrarlı bir şekilde yürütülmesine ayrı bir özen gösterilmiştir⁸⁴⁷.

Hazine-i Âmire denilen merkez hazine, iç hazine ve dış hazine olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Sultanın hazinesi olarak da bilinen iç hazine, merkezi hazinenin bir nevi kredi kaynağı özelliğini taşımaktaydı⁸⁴⁸. Dış hazine ise merkezi idarenin gelir ve giderlerinin ruznamçe kalemi tarafından tutulduğu hazineydi⁸⁴⁹. Hazinenin gelir ve giderleri bütçeler sayesinde ayrıntılı bir şekilde tespit edilmekteydi⁸⁵⁰. Bütçelerde yer alan gelir kaynaklarına bakıldığında, büyük çoğunluğunu mukataa, cizye ve avâız gelirleri; gider kalemlerini ise mevacib harcamaları ve cülus bahşişleri oluşturmaktaydı⁸⁵¹.

Klasik Osmanlı ekonomisinde ziraat, sanayi ve ticaret devletin koyduğu düzen içerisinde kendilerine has özellikleriyle varlıklarını sürdürmüştür⁸⁵². Osmanlı Devleti burada doğrudan müdahaleleriyle ya da kurumlar aracılığıyla bu sektörler üzerinde kurduğu sıkı kontrollerle, özellikle kaynakların paylaşılmasında büyük farklılaşmaların oluşmamasına büyük gayret göstermiştir⁸⁵³.

Osmanlı toplumunda sınıf yapısı konusunda belirgin bir görüş hâkimdir. Bu görüşe göre, Osmanlı toplumu iki sınıfa ayrılır: Reaya ve Yönetici sınıf. Reaya, vergi vermekle yükümlü halk idi. Bu sınıf içerisinde konargöçerler, tüccarlar, zanaatkârlar ve hizmet sektörü mensupları bulunmaktadır. Yönetici sınıf ise herhangi bir üretimde

⁸⁴⁷ Şevket Pamuk, “*The Evolution of Factor Markets in the Ottoman Empire 1500-1800*” The Rise, Organization and Institutional Framework of Factor Markets, Utrecht 2005, s.10.

⁸⁴⁸ Özellikle İkinci Viyana Kuşatmasından itibaren iç hazineden sürekli borç para verilmiştir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.35-37. İç Hazineyi besleyen başlıca gelir kaynakları has, mukataa, vakıf gelirleri, darphane gelirleri, çeşitli hediyeler ve müsaderelerdir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Belleten*, C.XLII, S.165, Ankara 1978, s.73-74.

⁸⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.197.

⁸⁵⁰ Osmanlı mali yapısının temelini oluşturan bütçeler hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Örnekler için bkz. Halil Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, 1985, s.415-449; Ömer Lütfi Barkan, “933-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.19, S.1-4, 1960, s.219-276; Erol Özvar, “Rum Eyaletine Ait H.1043-44/M.1634-35 Tarihli Bütçenin Tahlili, *Osmanlı*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.150-157; Mehmet Genç ve Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.

⁸⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.198-208.

⁸⁵² Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.256.

⁸⁵³ Şevket Pamuk, Osmanlı Devleti'nin ekonomi alanında yapmış olduğu müdahaleci anlayışın daimi ve kapsamlı olarak yapılmadığını, özellikle İstanbul'un ve ordunun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve darlıkların bunalım boyutlarına ulaştığı dönemlerde seçici bir müdahaleci anlayışın hâkim olduğu görüşündedir. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.91.

bulunmayan, padişahın temsilcisi sıfatıyla hem devletin hem de askerî teşkilatlanmanın devamı niteliğindedir. Osmanlı Devleti sosyo-ekonomik bakımdan incelendiğinde belirgin bir şekilde göze çarpan hususun, devletin bir tarım toplumu olduğu ve ekonomisinin de köylü emeğine dayandığı gerçeğidir. Toplumda yaşayan insanların büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlarken, hazineye giren gelirlerin büyük bir çoğunluğunu da tarım ürünlerden alınan vergiler oluşturmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında halkın büyük bir kısmının kırsal alanlarda yaşadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra kırsal alanlarda yaşayıp geçimlerini tarımdan ziyade, hayvancılıkla sağlayan konargöçerler de bulunmaktadır⁸⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nde toprak politikası devletin mülkiyetinde ve müdahalesindeydi⁸⁵⁵. Bu politikada, kaynakları eşit dağıtmak, üretim ve refahı en üst seviyeye çıkarmak hedeflenirken; büyük toprak mülkiyetlerinin oluşumu engellenmeye çalışılmıştır. Böylece emek kontrol altına alınmış, insanların toprağı terk etmesine veya işlememesine müsaade edilmemiş ve sınıflar arasındaki çekişmelerin önüne geçilmiştir⁸⁵⁶.

Osmanlı vergi düzeni, devletin sınırlarının hızlıca genişlediği dönemde tımar sistemine dayanıyordu. Bu sistem, devletin zirai, askerî, hukukî, iktisadî ve sosyal yapısının inşasında temel yapı taşı olmuştur. Çünkü merkezî devlet yapısının karakteristik özelliğine göre inşa edilen tımar sistemi, hem siyasi bir güç olarak hem de iktisadî ve sosyal düzenin oluşmasında çok önemli katkısı olmuştur⁸⁵⁷. Bu sisteme göre tımar sahibi kendisine tahsis edilen yerde oturur, tasarrufundaki yerin güvenliğinden ve vergi tahsilatından sorumlu tutulmuştur. Tımar sahipleri tahsil ettiği vergilerle kendisinin ve askerlerinin geçimlerini sağlıyordu. Böylelikle hem hazineden para çıkmadan büyük

⁸⁵⁴ Yücel Öztürk, "Osmanlı Kuruluş Döneminin Kuramsal Çerçevesi Üzerine Bir Deneme", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.340-348.

⁸⁵⁵ Sencer Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplumu Asyalıdır. Çünkü toprağın tek sahibi devlettir. Bu bakımdan emek devlete aittir. Devlet elde ettiği ürünü, kendi benimsediği tutuma göre kamu işlerine tahsis etmekle görevlidir. Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tazı ve Osmanlı Toplumunu*, Külliyyat 2, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.60.

⁸⁵⁶ Bu konuda alınan ilk karar, 1487 Hüdavendigâr kanunnamesinde görülür. Bu kanunnamede şu ifadelerle yer verilmiştir: "Eğer tarıma elverişli araziler hiçbir engel yokken boş bırakılır ve bu tımara zarar verirse, o zaman zararı hafifletmek üzere, bunları zilyeden alıp tapu yoluyla bir başkasına vermek örf gereği caizdir." bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, s.3.

⁸⁵⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.297-298.

bir askerî gücün oluşumu sağlanmış hem de tarım birimlerinde düzen ve istikrarı sağlayan idarî bir üst yapı kurulmuştur.⁸⁵⁸

Miri toprak rejimi ve tımar sisteminin uygulandığı yerlerde, çift hane sistemi⁸⁵⁹ çerçevesinde genellikle kuru tarım yapılmış ve hububat ürünleri ekilmiştir⁸⁶⁰. Bunun yanı sıra, farklı bölgelerde pamuk, pirinç, sebze-meyve ve baklagillerin üretimi yapılmaktaydı. Ayrıca köylüler kendi ihtiyaçlarına göre hayvancılıkla da uğraşmışlardır⁸⁶¹. Belirli hizmetler⁸⁶² dışında toprakla ve hayvancılıkla geçimini sağlayan köylü, vergisini vermek zorundaydı⁸⁶³. Şehirlerde ise yerel üretim lonca sistemine dayanıyordu. Özellikle zirai üretimden şehirlere gelen ürünlerin satın alınması, işlenmesi ve tüketiciye satılması esnafların tekelinde idi. Bu durumda devlet, üretim ile tüketim arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla toplumsal dayanışma ve eşitlikçi bir anlayış ile esnafları loncalar halinde örgütlemiştir⁸⁶⁴. Böylece bu esnaf örgütleriyle halkın ihtiyaçlarının karşılanması,

⁸⁵⁸ Devlet bu askerî yöneticilerin ya da sipahilerin köylülerle ittifak ederek ayaklanmasını engellemek ve üretimde sürekliliği sağlamak amacıyla bunları üç yılda bir başka yerlere göndermiştir. (bkz. Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, s.131); Ancak sipahilerin bu şekilde idare edilmeleri, Rıfa'at Abou-El-Hajj'a göre Osmanlı Devleti'nde feodal bir sistemin doğması demektir. Çünkü tımarlara atanma süreleri sürekli uzamış ve atanmalar babadan oğula ya da yakın akrabalara geçen bir özelliğe sahip olmuştur. Onun içindir ki Rıfa'at Abou-El-Hajj, tımar sistemini miras ile intikal eden askerî ve feodal bir yapı olarak görmüştür. Bkz. Rıfa'at Ali Abou El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, State University of New York Press, New York 1991, s.29.

⁸⁵⁹ Çift hane sisteminde küçük hane emeğiyle bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükte toprak ifade edilir. Ayrıca evlenmiş çoluk çocuk sahibi olmuş erkek, aile ekonomisinin söz sahibi ve devletin muhatabıdır. Halil İnalçık, bu sistem ile Osmanlı Devleti'nde kırsal kesimin sosyal ve ekonomik açıdan temsil edildiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, s.2-8.

⁸⁶⁰ Hububat hem temel besin kaynağı olması hem de askerî yaşesinde kullanılmasından ötürü oldukça önemlidir. Bkz. Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s.38-41.

⁸⁶¹ Özellikle şehirlerin yakınında bulunan köyler şehir ekonomisiyle iç içe olmuşlardır. Mesela İstanbul, Bursa, Kayseri, Konya, Tokat ve Amasya şehirlerinin etrafındaki köyler ürün kalitesi ve bolluğu bakımından daha ileri seviyededirler. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.37-38.

⁸⁶² Mesela derbencilik, köprücülük hizmetleri gibi.

⁸⁶³ Klasik Dönem Osmanlı Vergilendirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660* (çev. Adnan Tonguç), Alfa Yayınları, İstanbul 2019; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD*, C.5, S.5, Ankara 1947, s.483-511.

⁸⁶⁴ Esnafların ve şehirlerin ihtiyaçları bu şekilde karşılandıktan sonra fazla olan ürün, nüfusu 500.000 aşan İstanbul ile ordu ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanması için nakledilmiştir. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.57.

fiyatların denetim altında tutulması ve bürokrasinin yükünün hafifletilmesi hedeflenmiştir⁸⁶⁵.

Klasik Dönem Osmanlı ekonomisinin temelde tarım ağırlıklı olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra sanayi öncesi toplumlarda, tabii enerji kaynaklarına dayalı ziraî mahsulleri işlemeğe yönelik sanayi ve ticaret de ekonominin diğer unsurlarıydı⁸⁶⁶. Osmanlı sanayisinde üretim, genelde yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren küçük işletmelerle yapılmıştır. Bu durumun devletin müdahaleci anlayışından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Çünkü kurallar ve denetimler sanayinin dar bir alana sıkışmasına ve esnaf tipi örgütlenmesine neden olmuştur. Devlet, iktisadî yapısının sosyal ve eşitlikçi özelliğinden dolayı, koyduğu kurallar ve yaptığı denetimlerle, sistemin düzenli bir şekilde yürütülmesini amaçlamıştır⁸⁶⁷. Osmanlı sanayisinin belirli alanlarda ve belirli şehirlerde gelişmiştir⁸⁶⁸. Özellikle tarımsal ve hayvansal ürünlerin bolluğu sanayi ve ticaretin bu ürünler üzerinden şekillenmesine ve belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur⁸⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde iç ve dış ticaretin önemli bir yeri vardı. Devletin kuruluşundan itibaren özellikle iç ticaretin geliştirilmesine önem verilmiştir. Bunun için şehir merkezlerinde bedestenler, hanlar, çarşı ve pazarlar; şehirlerarasındaki yerlerde ise kervansaraylar kurulmuştur. Böylece kırsal alanlarda yaşayan insanlarla şehirlerde yaşayan insanların ilişki kurması ve işbirliğinin artması hedeflenmiştir⁸⁷⁰. İç ticarete

⁸⁶⁵ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.425. Halk ile esnafların arasındaki ilişkilerde ve esnafların denetiminden muhtesibler sorumluydu. Muhtesibin görevleri için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomi, Dini ve Sosyal Hayat)*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987.

⁸⁶⁶ Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 275.

⁸⁶⁷ Bu denetimler ve kuralların amacı halkın refah seviyesini en üst seviyede tutmak, hazineyi doldurmak, iç ve dış ticarete üretici ve tüketiciyi zarara uğratmamaktır. Bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, s.294-299.

⁸⁶⁸ Bu durumun ortaya çıkmasında, coğrafi özellikler, hammaddeye ve devlet merkezine yakınlık ile ulaşım belli başlı etkenlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıla kadar en geniş sınırlara ulaşması, askeri amaçlı silah sanayisinin gelişmesine neden olmuştur. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s.113-115.

⁸⁶⁹ Mesela tiftik keçisinin çok fazla bulunması sebebiyle, Ankara tiftik dokumacılığının merkezi olmuştur. Tiftik yününden yapılan sof kumaş, özellikle Avrupa'da aranan en meşhur kumaşlardan biriydi. Aynı şekilde pamuk ipliği üretiminin Adana ve çevresinde yoğunlaşması, temel gıda maddesi olan buğday ve arpanın özellikle İç Anadolu'da yaygın olması ve buna bağlı olarak gıda sanayisinin de bu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Berktaş), s.157, 173-178, 240-250.

⁸⁷⁰ Bu yerlerde satılacak ürünlerin tespiti, pazarlarda yer alacak dükkân sayıları vb. hususların hepsi devletin kontrolündeydi. Bkz. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1986, s.137-138; Ayrıca devlet bu yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla derbent teşkilatı

özellikle devlet merkezinin iaşesi önemliydi. Bu anlamda İstanbul nüfusunun çok fazla olması sebebiyle, gerek kara yoluyla gerekse deniz yoluyla birçok gıda malzemesi, Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden buraya sevk ediliyordu⁸⁷¹.

Osmanlı Devleti, XV. ve XVI. yüzyıllarda çevresinde bulunan denizleri denetim altına alarak İpek ve Baharat yollarına hâkim olmuştur. Bu sebepten devletin bu dönemde dış ticaretteki temel prensibi, sahip olduğu transit bölge özelliğini Avrupalı devletlere tanıdığı ayrıcalıklarla ve gümrük politikalarıyla sürdürmeye çalışmaktı⁸⁷². Bunun yanı sıra ticareti canlandırmak amacıyla yabancı tüccarlara ahitnameler verilerek, birçok ayrıcalık tanınmıştı. Ancak bu imtiyazlar, zamanla Osmanlı Devleti'ndeki yerli tüccarların aleyhine gelişmeye başladı⁸⁷³. Nitekim XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da meydana gelen gelişmeler karşısında, Osmanlı Devleti ticaret politikasının yönünü değiştirmek zorunda kalmıştır. Özellikle Avrupa'da üretici ve tüketicilerin siyasi güçlerinin artması, merkantilist politikalarla pazar ekonomisinin gelişmesi, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ucuz ve kaliteli malın üretilmesi ve son olarak yabancı tüccarlara geniş ayrıcalıklar verilmesi, Osmanlı Devleti'nde sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla beraber Osmanlı'da hammaddenin ucuz olması sebebiyle zenginleşen ve gelişen Avrupa devletlerinin sürekli hammadde almaya çalışması, iç ticarete esnafın zarar görmesine neden olmuştur. Bunun üzerine devlet, iç ticareti ve

kurmuştu. Derbentler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

⁸⁷¹ Özellikle nüfus bakımından orta büyüklükteki şehirlerde toplanan gıda ürünleri tüketimin fazla olduğu yerlere gönderilmişti. İstanbul'a her yıl dört milyon koyun, üç milyon kuzu, iki yüz bin sığır, beş yüz bin kg buğday tahsis edilmesi İstanbul'a gelen seyyahları bir hayli şaşırtmıştır. Bkz. Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul 1991, s.143.

⁸⁷² Lütü Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, S.1, İstanbul 1987, s.65-73.

⁸⁷³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, s.364-365.

esnafı korumak amacıyla birtakım mallara ihrac yasağı getirmiştir⁸⁷⁴. İhracı yasak olan mallar ise dönemin özelliğine göre değişiklik gösteriyordu⁸⁷⁵.

Osmanlı ekonomisini etkileyen ve üzerinde durulması gereken bir diğer unsur, devletin uygulamış olduğu para politikasıdır. Osmanlı Devleti ilk kurulduğu zamanlarda parasal bir güce sahip değildi. Bu dönemde fiyatlar genelde düşük, sürüm imkânları kısıtlı, talep ise yetersizdi. Ayrıca gümüş akçeye dayanan *monometalist* (tek madeni paraya dayalı) para sistemi kullanılıyordu⁸⁷⁶. Ancak devlet sınırlarının genişlemesiyle birlikte hâkim olunan ticaret yollarını kullanan devletlerin ve tüccarların ekonomiyi etkilemesi sebebiyle, tek tip para politikasından başka bir para politikasına geçilmeye çalışıldı. Nitekim sınırların genişlemesine paralel olarak Fatih döneminde Osmanlı altın parası (sultani) bastırıldı. Böylece ikili (altın ve gümüş) madene dayanan (*bimetalist*) dönem başlamıştır⁸⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla kadar para birimi olarak akçe kullanılmıştır. Devlet için hâkimiyetin temsili olan paranın ülkenin en ücra köşesine kadar yayılması

⁸⁷⁴ Suraiya Faroqhi, Avrupa'daki merkantalistlerin Osmanlı Devleti'ndeki ticaret üstünlüklerini elde ettiği anlayışına karşı çıkmıştır. Faroqhi, Osmanlı'daki kırsal alanlarda yaşayanların bile ticarete önemli bir rol oynadığı, bu durumun XVII. yüzyılda Ankara ve Bursa'da, XVIII. yüzyılda ise Balkan şehirlerinde önemli ölçüde sermaye birikimine ve toplumsal farklılaşmaya neden olduğu görüşündedir. Bkz. Suraiya Faroqhi, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914* (ed. Halil İncik, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.601; Şevket Pamuk, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki merkantalist anlayışa karşı ihracat yasağını getirmesini yanlış bulmuştur. Çünkü bu sırada diğer devletler ithalatta sınırlandırma getirerek devletlerini korumacı bir politika izlerken, Osmanlı Devleti Avrupa devletlerine karşı zaten az olan pazarlık gücünü ihracattan yana kullanılması, devletin ekonomik saldırılara karşı savunmasız bırakmıştır. Bkz. Şevket Pamuk, "The Evolution of Factor Markets in the Ottoman Empire 1500-1800" s.28-30; Mehmet Genç ise, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu zamanlarda bile işe (provizyonizm) ilkesine aykırı davranıldığını, ihracatın yasaklanarak ithalatın serbest bırakılması, XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin aleyhine ortaya çıkacak olan kapitülasyonlara zemin hazırladığı görüşündedir. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.58.

⁸⁷⁵ Mesela XVII. yüzyılın sonlarından başlayıp XVIII. yüzyılda da devam eden uzun savaşlar sebebiyle stratejik madenler, barut, gemi kerestesi, asker üniformaları için kumaş, ordu, saray ve başkent için tahıl ve et ihracı yasak olan belli başlı ürünlerdi. Bkz. Bruce McGowan, "Devlet ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914*, (ed. Halil İncik, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.841.

⁸⁷⁶ İlk gümüş akçenin Osman Bey zamanında bastırıldığı yönünde görüşler olsa da, genel görüş Orhan Bey döneminde (H.727/M.1326-1327) Bursa'da basıldığı yönündedir. I. Murat döneminde ise günlük alışverişlerde kullanılmak üzere bakır mangırlar basılmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.297.

⁸⁷⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.23; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.298; Osmanlı Devleti'nde siyasi, iktisadi ve sosyal düzen sanayi öncesi devletlerin özelliklerini göstermektedir. Bu devletlerin para ekonomisi gelişmediğinden aynı ekonomi hâkimdir. Bununla beraber mal ve hizmetler genellikle aynı olarak, malla, emekle veya vergi muafiyetle ödenmiştir. Sanayi öncesi devletlerin diğer özellikleri için bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Para Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.3, 3. Kısım, Ankara 2002, s.1-2.

oldukça önemliydi. Bunun için birçok yerde darphaneler kurulmuştur. Bu sayede talep edilen paranın arzı sağlanmışır⁸⁷⁸. Bunun yanı sıra ticaretin geliştiği dönemlerde devlet, yabancı devletlerin paralarının kullanılmasına da müsaade ederek piyasadaki para arzını karşılamıştır. Hatta tüm altın sikkeler, Venedik dükası esas alınarak uluslararası standartlarda birleştirilmiştir⁸⁷⁹.

Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika'nın keşfinden sonra, kıymetli madenlerin Osmanlı Devleti içerisinde kullanılması; fiyatların yükselmesine, yabancı para bolluğunun arttığı bir dönemin başlamasına neden oldu. Bunun yanı sıra “iyi para” konumuna geçen altının, piyasayı gümüş paraya terk etmesi (grasham kanunu) ve bunun sonucunda enflasyonun ortaya çıkması, Osmanlı Devleti'nde sikke tashihleri dönemlerini başlattı⁸⁸⁰.

3.2. Savaş ve İktisadî Bunalım

Dünya tarihine baktığımızda iktisadî beklentiler, genellikle savaşların çıkış sebeplerindedir. Ancak devletlerin ekonomik durumu, savaşların niteliğini ve sonucunu etkilemekteydi. Sun Tzu'nun ifade ettiği gibi “*Uzayan bir savaştan kazançlı çıkmış bir ülke yoktur*⁸⁸¹.” Nitekim 1683-1718 yılları arasında Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda devletin bütün kaynaklarının harcanması, çoğunlukla alınan başarısız sonuçlar ve yaşanan toprak kayıpları, devlet ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra tetkik ettiğimiz dönemde, sık sık yaşanan saltanat değişikliklerinden dolayı cülus harcamalarının artması ve vergi toplama konusunda giderek artan zorluklar, hazineye ağır yükler bindirmiştir⁸⁸². Bu durum, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve iktisadî sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

⁸⁷⁸ İstanbul, Edirne, Serez, Novobedre, Selanik, Gümüşhane, Erzurum, Bağdat, Şam ve Mısır belli başlı darphane kurulan yerlerdi. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, İstanbul 1962-63, s.148.

⁸⁷⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, s.96.

⁸⁸⁰ Bu tashihler önce 1578 ve 1590 yıllarında, daha sonra ise sırasıyla Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında (1592-1606), Osmanlı-İran savaşları sırasında (1603-1639) ve 1659 ile 1666 yıllarında yapılmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.304-305.

⁸⁸¹ Sun Tzu, *The Art of War* (Translated and with an Introduction by. Samuel B. Griffith with B. H. Liddell Hart), Oxford University Press, New York and Oxford 1971, s.73.

⁸⁸² Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.15-16.

XVI. yüzyılın ortalarında başlayan mali bunalım, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan uzun ve yıpratıcı savaşlarla daha da derinleşmiştir⁸⁸³. Özellikle 1683-1718 yılları arasında Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar, Osmanlı tarihi için önemli bir safha olup, askerî, sosyal ve ekonomi temelli büyük bir krizin yaşanmasına neden olmuştur.

Tablo 6. 1683-1718 Yılları Arası Bütçe Gelir ve Giderleri⁸⁸⁴

Yıl	Gelir	Gider	Fark
H. 1099/M. 1687-88	700 357 065	901 003 350	-200 646 285
H. 1102/M. 1690-91	565 751 408	812 878 365	-247 126 955
H. 1103/M. 1691-92	818 188 665	950 246 521	-110 994 245
H. 1104/M. 1692-93	828 373 518	919 012 036	-90 638 528
H. 1105/M. 1693-94	797 446 775	922 173 910	-152 799 750
H. 1106/M. 1694-95	946 680 191	1 114 192 325	-167 512 134
H. 1108/M. 1696-97	938 672 901	1 096 178 240	-157 505 339
H. 1110/M. 1698-99 a	1 053 446 625	1 176 071 292	-122 624 667
H. 1110/M. 1698-99 b	1 147 718 378	1 211 379 166	-63 560 888
H. 1112/M. 1700-01 a	1 173 142 514	1 109 781 204	63 361 310
H. 1113/M. 1700-01 b	1 157 457 903	1 062 533 100	94 924 803
H. 1113/M. 1701-02	1 179 973 780	1 051 065 312	129 126 886
H. 1114/M. 1702-03	1 213 176 608	1 059 852 406	153 324 202
H. 1116/M. 1704-05	1 254 856 289	1 150 927 314	103 928 975
H. 1122/M. 1710-11	1 295 082 370,5	1 000 684 957,5	294 396 413

Osmanlı Devleti'nde bütçeler, devletin savaş masraflarını öngören bir yapıya sahip değildi⁸⁸⁵. Nitekim tabloda görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nde bütçe, özellikle 1683-1699 yılları arasında sürekli açık vermiştir. En büyük bütçe açığı, 1690-1691 yılları arasındaydı. Bu dönemde askerî harcamaların artması hazineye ağır yükler getirmiştir. Öyle ki 1693 yılında 88.295 olan kapıkulu askerinin sayısı, 1697 yılında 166.683'e ulaşmıştır. Dolayısıyla kapıkulu askerlerinin sayısındaki artış %100'ü geçmiştir. Bununla birlikte, 1699 Karlofça Antlaşması'yla savaş harcamalarının azaldığı ve bütçenin rahatladığı görülmektedir⁸⁸⁶. Buradan savaşların yoğun olduğu dönem ile bütçenin açık verdiği dönemlerin birbirine paralel olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu dönemde genelde devlet harcamalarının özelde ise savaşların yaratmış olduğu aşırı maliyet artışı, Osmanlı ekonomisine büyük bir zarar vermiştir.

⁸⁸³ Bu dönemde yapılan savaşlar; Osmanlı-İran (Safevi) Savaşları (1577-1639), Girit'in Fethi (1645-1669), Lehistan Seferleri (1620-1676) ve Osmanlı-Avusturya Savaşları (1593-1699)'dir.

⁸⁸⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s.15-16.

⁸⁸⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.30.

⁸⁸⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.186,210.

XVI. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen gelişmeler ve doğurduğu sonuçlar, tüm Avrasya’yı etkilemiş, iktisadî ve askerî gelişmeleri ise tetiklemiştir⁸⁸⁷. XVI. yüzyılda Avrupa’da ateşli silahlara dayalı düzenli orduların kurulması, Osmanlı Devleti’nde tımarlı sipahilerin öneminin kaybolmasına neden olmuştur. Bu durum, ordunun tımarlı sipahi gücünden ateşli silah kullanabilen piyade gücüne dönüşmesini hızlandırmıştır⁸⁸⁸. Nitekim XVII. yüzyılın ortalarında kapıkulu askerlerinin sayısı 95.000 civarına yaklaşmıştır⁸⁸⁹. İdari alanda ise sıkıntıların baş gösterdiği XVII. yüzyıl ortalarında, Köprülü Mehmed Paşa’nın ve ardından oğlu Köprülü Fazıl Ahmed’in sadrazamlığa getirilmesi, Osmanlı maliye bürokrasisinin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır⁸⁹⁰. Ancak bütün gayretlere rağmen 1683 yılında yapılan İkinci Viyana Kuşatması ve ardından devam eden savaşlar, Osmanlı ekonomisini büyük bir çöküntüye uğratmıştır. Çöküntünün en açık belirtisi, sayıları gittikçe artan kapıkulları askerleriyle birlikte artan mevâcip (ulufe) ve cülus bahşişlerinin ödenmesinde görüldü. Çünkü hazineye para kalmadığı için, kapıkullarının bir senelik maaşlarının birikmesi, askerler arasında büyük bir kargaşaya sebep oldu⁸⁹¹. Bu durumun önlenmesi için öncelikle hazineye ek gelir sağlamak amacıyla yeni vergiler tahsis edilmeye başlandı. Mesela cülus-ı hümayun sebebiyle vakıf, maliye, divan-ı hümayun ve kadıasker beratlarının yenilenmesi emredilmiş ve berat yenileme esnasında görevlilerin birer aylık maaşlarına el konulmuştur⁸⁹². Öte taraftan, bir yanda uzayan savaşlar bir yanda da mevâcip ödemelerinin gecikmesinden ötürü zor durumda kalan asker taifesi cephelere gitmek istemeyerek toplumsal düzenin daha da bozulmasına sebep oluyordu. Asker taifesinin ayaklanması sonucu 1687 yılında başa geçen II. Süleyman, biriken maaşları ve cülus bahşişini ödemek amacıyla mangır denilen bakır para bastı. Yine bu tarihte cülus bahşişini ödemek amacıyla, iskelelerde görevli memurların birer aylık maaşlarına el

⁸⁸⁷ Michael Ursinus, “Osmanlı Mali Rejiminin Dönüşümü Yaklaşık 1600-1850”, *Osmanlı Dünyası* (ed. Christine Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s.541.

⁸⁸⁸ Suraiya Faroqhi, “Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.597.

⁸⁸⁹ Aynî Ali, *Kavânin-i Al-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.106.

⁸⁹⁰ Bu dönemde, başlıca görevi tahsildarlık ve muhasebesi olan bir maliye örgütü kuruldu. Bunun yanı sıra iltizam sistemi sayesinde, Osmanlı vergileri nakit olarak toplanmaya başlandı. Bkz. Linda T. Darling, “Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetiminin Rolü”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna), s.159.

⁸⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim’in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, s.486.

⁸⁹² *KŞS*, nr.96, s.32/1; *TŞS*, nr.42 (1856), s.25/1; *MŞS*, nr.170, s.53/2.

konuldu⁸⁹³. Daha sonra hazinedeki nakit para ihtiyacını karşılamak amacıyla Anadolu'nun her yerine fermanlar gönderilerek, imdâd-ı seferiyye namıyla Anadolu'daki şehirlerde ve kasabalarda bulunan zenginlerden “*ber vech-i karz*”⁸⁹⁴ şeklinde borç para alındı⁸⁹⁵. Bu borçlanma öncelikle Anadolu şehirlerinde maddi açıdan durumu iyi olanlardan yani “*zî-kudret ve kâr u kesb*” olanlardan talep edildi⁸⁹⁶. Bu bağlamda 1695 yılında Kayseri'den yetmiş nefer süvarinin tam donanımlı bir şekilde sefere gönderilmesi talep edilmiş ve masraflarının Kayseri'deki zengin kişiler (zî-kudret) arasında paylaştırılmasına karar verilmiştir⁸⁹⁷. Bu masrafların karşılanması için katkıda bulunanlar 4 ile 40 kuruş arasında değişen paralar verirken, bir kişi 45 kuruş; daha fazla zengin olduğunu düşündüğümüz kişilerin ise 50 kuruş verdikleri tespit edilmektedir. Bu listenin Kayseri'deki zenginleri tam olarak yansıttığını söyleyemeyiz. Ancak daha fazla para veren kişilerin varlık ve statüleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Buna göre, 45 ve 50 kuruş veren kişiler içerisinde bir kalaycı (Kalaycızade) ve bir sabuncu (Sabuncuzade) vardı. Bunların halen zanaatlarını sürdürüp sürdürmedikleri kayıtlı değildir. Yine 50 kuruş verenler içerisinde bir müftüzadenin ve bir imam oğlunun olması oldukça ilginçtir. Bu da bize şehrin ileri gelen köklü ailelerin dinsel kimlik taşıdıklarını göstermektedir. 50 kuruş verenlerden diğer ikisinin “ağa” ve “bey” unvanına sahip oldukları, diğerinin de seyyid olduğu görülmektedir. Talep edilen bu askerlerin aynı zamanda sefere katılmalarına dair kefil istenmiştir. Bu kefillerin ise genellikle askerlerin yakınları olduğu görülmektedir⁸⁹⁸. Listenin tamamını incelediğimizde, Kayseri'deki zenginlerin çok azının askerlikle ilgili unvanlı kişiler olduğu görülürken, çoğunluğunun ise dini unvanlara sahip kişiler oldukları anlaşılmaktadır⁸⁹⁹.

⁸⁹³ Trabzon iskelesinde görevli memurların birer aylık maaşlarının H.1099 tarihindeki cülus bahşişi için el konulmasına dair bkz. (TŞS, nr.42 (1856), s.32/1); Aynı şekilde Trabzon iskelesi beşlülerinin birer aylık maaşlarına da el konulmuştur. Bkz. TŞS, nr.42 (1856), s.27/4.

⁸⁹⁴ Karz: Ödünç vermek, borç vermek demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.565.

⁸⁹⁵ BOA. C. ML. Dosya nr.352, Gömlek nr.14462.

⁸⁹⁶ “... birkaç senelerden beri cevânib-i erba'ada seferlerin imtidâdı ve her tarafa ziyâde asker tedârükü için mesârîfîn izdiyâdı ile pey-ender-pey bu denli mühimmât-ı seferiyyeye sarf eylemeye ne mevcûd hazîne ve ne irâd-ı mu'ayyen vâfi olmağın, nâcâr memalik-i mahrûsada olan bi'l-cümle kasabât u bilâdın a'yân ü tüccârından birer mikdâr akçe istikrâz olunmak üzere karâr verdiler...” bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.297.

⁸⁹⁷ KŞS, nr.101, s.187/1.

⁸⁹⁸ KŞS, nr.101, s.157/3.

⁸⁹⁹ KŞS, nr.101, s.138-141.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hangi şartlarda ne gibi zorluklarla karşılaştığı açık bir şekilde görülmektedir. 1689 yılında Saruhan sancağında bulunan kadılara gönderilen bir emir, bu durumu gayet iyi özetlemektedir. Bu emre göre, birkaç seneden beri Avrupa devletlerinin saldırgan bir politika izleyerek Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz diktiği, savaşın tek bir cephede kalmayarak Mora, Bosna ve Belgrad taraflarına kadar sıçradığı, devletin Anadolu'nun birçok yerine fermanlar göndererek asker talep ettiği, aynı şekilde birçok cephenin açılmasıyla savaşın uzadığı ve bu durumun Osmanlı hazinesine ağır bir yük bindirdiği belirtilmiştir. Bu sebeplerden hazineye kaynak oluşturmak amacıyla, vakıflardaki görevli memurların gelirlerine altı aylık süreyle devlet tarafından el konulmuştur. Burada dikkate değer husus, devletin bunu yaparken vakıflardaki memurların durumunu gözetmesidir. Çünkü otuz günden oluşan bir ayın on beş günlük geliri hazineye aktarılırken; kalan on beş günlük gelirin memurlara bırakıldığı görülmektedir⁹⁰⁰.

Tablo 7. Saruhan Sancağında Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altışar Aylık Ücretler

Vakf-1 el-Merhûm Sultan Murad Han el-Vezâif Senelik: 381.960 Altı Aylık: 190.980	Vakf-1 Vâlide-i Sultan Süleyman el-Vezâif Senelik: 414.360 Altı Aylık: 207.180	Vakf-1 Vâlide Sultan Şehinşah el-Vezâif Senelik: 143.460 Altı Aylık: 71.735	Vakf-1 Defterdar İbrahim Efendi el-Vezâif Senelik: 10.080 Altı Aylık: 5.040
Vakf-1 İshâk Çelebi veled-i Saruhan el-Vezâif Senelik: 121.320 Altı Aylık: 60.660	Vakf-1 Cami-i Hâki Baba el-Vezâif Senelik: 4.320 Altı Aylık: 2.160	Vakf-1 Mescid-i der Nahiye-i Emlak el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Mescid-i Vanî Mehmed Efendi der mevzi-i Adaçarık el-Vezâif Senelik: 320 Altı Aylık: 160 (180)
Vakf-1 zaviye-i Tekerli der karye-i Tekeli el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 el-Hâc Mustafa mahalle-i (boşluk) el-Vezâif Senelik: 9.720 Altı Aylık: 4.860	Vakf-1 Hacı Mehmed el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Hacı Hüseyin Mahalle-i Hâki Baba el-Vezâif Senelik: 2.880 Altı Aylık: 1.440
Vakf-1 Koca Lala Paşa el-Vezâif Senelik: 10.800 Altı Aylık: 5.400	Vakf-1 Kethüda Hatun el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Keydan Ağa el-Vezâif Senelik: 540 Altı Aylık: 270	Vakf-1 Haydar Ağa el-Vezâif Senelik: 16.200 Altı Aylık: 8.100
Vakf-1 Lala Mustafa Paşa Cami-i Haydar Ağa el-Vezâif Senelik: 2.160 Altı Aylık: 1.080	Vakf-1 Harem Ağa el-Hâc Çaşnigir el-Vezâif Senelik: 360 Altı Aylık: 180	Vakf-1 Medrese-i Tekye el-Vezâif Senelik: 1.800 Altı Aylık: 900	Vakf-1 Muallim hane-i Yakub Ağa el-Vezâif Senelik: 2.520 Altı Aylık: 1.260
Vakf-1 Ağa-i mütekâ-yı? Valide-i Şehinşah el-Vezâif Senelik: 1.800	Vakf-1 Mevlana Seydi eş-Şehir Bakzı el-Vezâif Senelik: 720	Vakf-1 Hüseyin Ağa der Cami-i Ferman el-Vezâif Senelik: 5.580	Vakf-1 Haydar Çavuş karye-i Ali Begli el-Vezâif Senelik: 1.080

⁹⁰⁰ MŞS, nr.158, s.154/1.

Altı Aylık: 900	Altı Aylık: 360	Altı Aylık: 2.790	Altı Aylık: 540
Vakf-1 mezra-i Tazburun Nahiye-i Yund Dağı el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Hoşkadem Paşa el-Vezâif Senelik: 14.040 Altı Aylık: 7.020	Vakf-1 İbrahim Çelebi el-Vezâif Senelik: 14.720 Altı Aylık: 7.360 (7.380)	Vakf-1 çiftlik-i Çınar der Palamud el-Vezâif Senelik: 360 Altı Aylık: 180
Vakf-1 Medrese el-Vezâif Senelik: 3.960 Altı Aylık: 1.980	Vakf-1 medrese-i Sinan Beg el-Vezâif Senelik: 2.160 Altı Aylık: 1.080	Vakf-1 Süle-zâde Mustafa Çelebi el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 Çeşme-i Çakır Ağa el-Vezâif Senelik: 1.800 Altı Aylık: 900
Vakf-1 Mekteb el-Vezâif Senelik: 2.160 Altı Aylık: 1.080	Vakf-1 Şeyh İshak karye-i Tatarlu el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 Tekye-i Dedebaşı el-Vezâif Senelik: 360 Altı Aylık: 180	Vakf-1 Esideddin? el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720
Vakf-1 zaviye-i Gülgün Hatun el-Vezâif Senelik: 360 Altı Aylık: 180	Vakf-1 Adi Hatun der karye-i Kırtık el-Vezâif Senelik: 4.680 Altı Aylık: 2.340	Vakf-1 zaviye-i Milli Aşık el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 Seyyid İbrahim el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720
Vakf-1 zaviye-i Varanviran? Kara Dede der Yund dağı el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i Karaca Ahmed el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i İbrahim Paşa el-Vezâif Senelik: 360 Altı Aylık: 180	Vakf-1 zaviye-i Revâk-ı barek el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720
Vakf-1 mezra-i Hızır İlyas el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i Mum Koyu? Sandal Baba el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i Ayn Ali el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i evkâf-ı İshak Çelebi el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720
Vakf-1 zaviye-i Yahya Baba el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 zaviye-i Veli Dede ve karye-i Şeyh el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 Pir nefsu'l-vekâ? el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-1 Cami-i Hacı Ali el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540
Vakf-1 Ali Baba Sultan el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 mezra-i der Mekik el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-1 Taceddin el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 Yar Hasanlı ve Emir Çavuş el-Vezâif Senelik: 2.520 Altı Aylık: 1.260
Vakf-1 mescid-i Ali Ağa el-Vekâ Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-1 mescid-i Çaprasanlar el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-1 mezra-i Osmanlı el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Hamza Efendi el-Vezâif Senelik: 3.240 Altı Aylık: 1.620
Vakf-1 Çaşnigir Sinan Beg el-Vezâif Senelik: 6.480 Altı Aylık: 3.240	Vakf-1 mescid-i Bamir Abad el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-1 mescid-i Mahalle-i Ebe el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-1 Hacı Beg el-Vezâif Senelik: 3.260 Altı Aylık: 1.630
Vakf-1 Bektaş-i Sagir Mescidi el-Vezâif Senelik: 1.800 Altı Aylık: 900	Vakf-1 Hacı İvaz Paşa el-Vezâif Senelik: 5.760 Altı Aylık: 2.880	Vakf-1 Dilşikar Hatun ve Alay Bey el-Vezâif Senelik: 12.600 Altı Aylık: 6.300	Vakf-1 Abdullah Halife Mahalle-i Gergi? el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720

Vakf-ı Ali Çavuş Palamud el-Vezâif Senelik: 3.600 Altı Aylık: 1.800	Vakf-ı Cami-i Attarzâde el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Şeyh Yahya el-Vezâif Senelik: 1.800 Altı Aylık: 900	Vakf-ı zaviye-i Esvâlmiyasi? el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720
Vakf-ı Hacı Halil el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Aşık Baba Palamud el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Zaviye-i Kızıl Ahmedlü el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Cami-i Karye-i Hamurlu el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540
Vakf-ı zaviye-i Şeyh Zekeriya karye-i ? el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Ferhad Ağa karye-i Yaruşlu el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720		

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Manisa'daki vakıflardaki memurların bir senelik vazifelerinin toplamı 1.266.25 akçedir. Bunun altı aylık dönemine denk gelen 633.125 akçesine devlet tarafından el konulmuştur. 9 Ocak 1689 tarihinde Aydın ve Saruhan sancakları ve kazalarındaki vakıflarda görevli memurların bir senelik vazifelerinin toplamı 2.080.260 akçe; altı aylık ücretlerinin ise 1.040.130 akçe olduğu tespit edilmektedir⁹⁰¹. Bu durum, 1693 yılında tekrarlanarak, ulufeye mutasarrıf olan kişilerin birer aylık ücretleri devlet tarafından yeniden tahsil edilmiştir⁹⁰².

Tablo 8. Trabzon'da Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altışar Aylık Ücretler

Vakf-ı Sinan Bey Zaviyesi el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Sultan Mehmed Han el-Vezâif Senelik: 5.040 Altı Aylık: 2.520	Vakf-ı Ayasofya Camii el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-ı Ömer Çelebi el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540
Vakf-ı Cemile Hatun el-Vezâif Senelik: 1.080 Altı Aylık: 540	Vakf-ı Ferhat Ağa Mektebi el-Vezâif Senelik: 2.160 Altı Aylık: 1.080	Vakf-ı Yahya Paşa el-Vezâif Senelik: 1.800 Altı Aylık: 900	Vakf-ı Hüseyin Ağa Mescidi el-Vezâif Senelik: 3.240 Altı Aylık: 1.620
Vakf-ı Hüseyin Ağa Mescidi el-Vezâif Senelik: 720 Altı Aylık: 360	Vakf-ı Hacı Bozağı el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Hatuniye Medresesi el-Vezâif Senelik: 2.520 Altı Aylık: 1.260	Vakf-ı Tavaşi-i Mahmud Ağa ve Hacı Mustafa el-Vezâif Senelik: 2.160 Altı Aylık: 1.080
Vakf-ı İskender Paşa el-Vezâif Senelik: 16.920 Altı Aylık: 8.460	Vakf-ı Hacı Abdülgani el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Hacı Turan el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720	Vakf-ı Sinan Paşa el-Vezâif Senelik: 1.440 Altı Aylık: 720

Tablo-8'de de görüldüğü üzere, Manisa'dakine benzer durum Trabzon'da da görülmektedir. 1688-1689 yıllarında Trabzon'da bulunan vakıflardaki memurların yıllık

⁹⁰¹ BOA. EV. HMM. d. 531, s.6.

⁹⁰² MŞS, nr.162, s.29/1. Diğer örnekler için bkz. TŞS, nr.39 (1853), s.150/1, TŞS, nr.55 (1941), s.56/1; MŞS, nr.163, s.150/2.

ücreti 45.000 akçedir. Bunun altı aylık dönemine denk gelen 22.500 akçesine hazineye kaynak oluşturmak amacıyla devlet tarafından el konulmuştur⁹⁰³. Bununla beraber, 1690-1691 yıllarında Anadolu'daki bütün vakıflarda görevli memurların ücretlerine el konulmuş ve hazineye 5.970.350 akçe gelir sağlanmıştır⁹⁰⁴. Yukarıdaki tablo 7 ve 8'de de görüldüğü üzere, vakıflar devlet müdahalesinden muaf olmasına rağmen birçok vakıftan Osmanlı hazinesine katkı sağlanmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, vakıflar sadece şahıs veya ailelere hizmet eden kurumlar olarak değil, gerektiğinde kamu yararı için de kullanılmışlardır.

Diğer yandan, bu dönemde vergi tahsildarlarına yüklenen görev ve sorumluluklar da dikkat çekmektedir. Çünkü Anadolu'daki sancaklarda vergi mutasarrıfları önce 1686 yılının aralık ayından itibaren bir yıllığına Anadolu'ya gönderilmeyip, ordunun asker ihtiyacı bunlardan karşılanmaya çalışılmıştır⁹⁰⁵. Daha sonra ise vakıflardaki memurlar gibi vergi tahsildarlarının da Ekim 1690'dan Ağustos 1692'ye değin vazifelerinin yarı ücretine devlet tarafından el konulduğu görülmektedir⁹⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nin özellikle ekonomik anlamda sıkıntı yaşadığı, arşiv kaynaklarına açık bir şekilde yansımıştır⁹⁰⁷. Devlet hazinesinde para kalmadığından dolayı bazen asker mevaciblerinin Anadolu şehirlerindeki cizye, gümrük, avâriz, nüzul, sürsat ve mukataa mallarından karşılandığı tespit edilmektedir. 1693 yılında gönderilen bir fermanla, seferde görevli askerler ve kapıkullarına mevacip ödemelerinin yapılması için Manisa sakinlerinden olup Aydın, Manisa, Karesi, Sığla, Teke ve Alâiye sancaklarında ber vech-i iştirak mukataa sahibi olan Osman ve Ahmed'in zimmetinde olan 10 yük 98.810 akçenin bir an evvel tahsil edilmesi istenmiştir⁹⁰⁸. Kayseri'de de konargöçer aşiretlerden seferler için talep edilen askerlerin mevacibleri Kayseri'nin avâriz, nüzul ve sürsat malından karşılanması emredilmiştir⁹⁰⁹. Azak Kalesi muhafazasında görevli askerlerin mevacipleri için 1695-1696 yıllarında Aydın ve

⁹⁰³ TŞS, nr.42 (1856), s.158/2.

⁹⁰⁴ BOA. MAD. d. 3891, s.50/h.1. Temel Öztürk de benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bkz. Temel Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*, s.265-266.

⁹⁰⁵ MŞS, nr.157, s.191/1.

⁹⁰⁶ TŞS, nr.45 (1859), s.105/2.

⁹⁰⁷ "...hala mesârif-i seferiyem ve kapum kulları mevâcibleri için ziyâde hazineye tedâriki lâzım ve mühim olmağla..." GŞS, nr.49, s.202/1.

⁹⁰⁸ MŞS, nr.162, s.115/1; GŞS, nr.49, s.201/1.

⁹⁰⁹ KŞS, nr.97, s.124/2.

Saruhan sancaklarındaki bedel-i sürsat malından 20.000 kuruş gönderilmiştir⁹¹⁰. Bu paraların tahsili için idareciler de sık sık uyarılarak, zimmetlerinde kalan paraların bir an evvel hazineye gönderilmesi istenmiştir⁹¹¹.

Diğer yandan, bu dönemde kamu harcamalarındaki artışın reayaya ağır yükler getirdiği görülmektedir. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren savaşlar sebebiyle bozulan sosyal düzeni yeni inşa etmekle görevlendirilen vali, müfettiş, mutasarrıf ve voyvodaların menzil masrafları, reayaya başvurularak finanse edilmiştir⁹¹². Mesela Anadolu Valisi Hasan Paşa'nın Manisa'ya geleceği haberi üzerine, zahire vesair masrafları için toplam 1684 kuruş ve 10 sümün toplanması kararlaştırıldı. Bu meblağ şehrin mahalle ve köylerine hane başına tevzi olunarak; şehrin asıl hanesine ikişer kuruş, seksen dörder akçe; kesr hanesine yirmi altışar kuruş ve birer paye; nevâhi-i kuranın asıl hanesine birer kuruş on dörder akçe ve kesr hanesinin her bir sümününe on birer kuruş ve birer paye; piyade hanesinin asıl hanesine birer kuruş ve kesr hanesinin her bir sümününe beşer kuruş taksim edildi⁹¹³. Bu durum, uzun savaşlar sebebiyle maddi kayba uğrayan devlet görevlileri için yeni bir gelir kaynağının oluşmasına sebep oldu. Çünkü herhangi bir görev için Anadolu'ya geçen idareciler, reayadan kanun dışı taleplerde bulunmuşlardı. Özellikle merkezi otoritenin zayıflaması ve paranın değer kaybetmesi, Anadolu'daki şehirlerde tekâlif-i şâkka⁹¹⁴ türünden vergilerin sık sık alınmasına neden oldu⁹¹⁵.

1683 yılında İkinci Viyana Kuşatması'yla başlayan savaşlarla birlikte gider kalemleri ordu mevcudunun artmasına paralel olarak sürekli artış gösterdi. Bu yüzden askerlerin maaşlarını ödemek için artık "*Darü'l-İslam*" diye nitelenen Anadolu ve Rumeli'deki askerlerin mevaciblerinin üçte ikisine el konulurken üçte biri askerlere verildi. El konulan bu paralar, mevacip ödenemeyen yerlere ve savaş hazırlıkları için

⁹¹⁰ MŞS, 164, s.142/1.

⁹¹¹ TŞS, nr.55 (1841), s.56/1. Askerlerin mevaciblerinin karşılanması için nereden ne şekilde paranın talep edilmesi hususundaki örnekler için bkz. TŞS, nr.39 (1842), s.150/1.

⁹¹² Bu harcamalar, tevzî defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterlerde toplanan paraların miktarı, nerelere harcandığı, hane başına düşen miktarın ne kadar olduğu, paranın tahsili sırasında görevli memurların kimler olduğu ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Bu defterler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya 1981, s.135-155.

⁹¹³ MŞS, nr.175, s.131/1.

⁹¹⁴ "*İhtiyaca müstenid ve teklif kaidelerine uygun olmayan, vaz' ve tahmiline şer'î cevaz bulunmayan teklifler*" şeklinde tanımlanmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.III, s.437.

⁹¹⁵ Örnekler için bkz. MŞS, nr.174, s.16/4; GŞS, nr.36, s.24/1; GŞS, nr.44, s.190/3; GŞS, nr.49, s.193/1; TŞS, nr.41 (1855), s.97/1; TŞS, nr.45 (1859), s.119/3.

harcandı. Mesela 1691 yılında Trabzon Kalesi'nde bulunan 200 nefer askerın mevacıları üç yük 97.545 akçe idi. Ancak devlet bu paranın üçte ikisini yani 65.035 akçesini tahsil edebildi⁹¹⁶. Bu durum ise Anadolu'daki kalelerde görevli askerler arasında yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Çünkü maddi açıdan zor durumda kalan askerler, hazineye aktarılan paranın tahsiline engel olmaya başlamıştır. Mesela Giresun Kalesi dizdarı ve iki oğlu devlete aktarılan paranın tahsiline mani oldular⁹¹⁷. Özellikle kapıkullarının önem kazandığı bu dönemde, Anadolu'daki tımar sahiplerinin cebelüleriyle birlikte sefere gitmeleri emredilmişti. Cebelüleriyle birlikte sefere gelemeyecek durumda olanlardan ise, her bir cebelü için kırkar esedi kuruş tahsil edilmesine karar verildi⁹¹⁸. Nitekim hazinenin paraya ihtiyaç duyduğu bir zamanda alınan bu kararın, az da olsa askerî harcamaların masraflarına katkıda bulunduğunu düşünölmektedir.

Diğer yandan, savaşların uzun sürmesi nedeniyle otorite boşluğundan faydalanan vergi tahsildarlarının üzerlerine zimmetli paraları hazineye yollamamaları, savaş halinde bulunan devleti zor durumda bırakmıştı. Bu sebepten sancaklarda ve kazalarda bulunan idarecilerden, bir an evvel vergi tahsildarlarının ellerinde bulunan paraların gönderilmesi istenildi⁹¹⁹. Ancak vergi tahsildarları dönemin karakteristik özelliğine ayak uydurarak, reayadan haksız yere para talep etmeye devam ettiler. Bunun üzerine, 1718 yılında Anadolu'daki sancak ve kazalarda görevli vergi tahsildarlarına, tahsil ettikleri her bin kuruştan on iki buçuk kuruşun verilmesi kararlaştırılmıştır⁹²⁰. Böylece hem hazineye para akışının sağlanması hem de vergi tahsildarlarının reaya üzerindeki baskısının kırılması amaçlanmıştır.

Yukarıdaki örneklerde de göröldüğü üzere, Osmanlı Devleti bu sırada birçok cephede savaşmaya devam ederken bir yandan da Anadolu'daki şehirlerde yaşayan reaya üzerinden hazineye yeni gelir kaynakları yaratmaya çalışılıyordu⁹²¹. Ancak savaşlar, mali

⁹¹⁶ TŞS, nr.43 (1857), s.97/1.

⁹¹⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 102, s.75/h.347. (1 Aralık 1691)

⁹¹⁸ Aydın, Saruhan, Kütahya, Çankırı, Canik, Hüdavendigâr, Sivas, İçel, Alâiye sancaklarında bulunan tımar sahiplerinden istenen para hususunda gönderilen hüküm için bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d. 98, s.25/h.72.

⁹¹⁹ Mesela Trabzon'da 1688 yılında hazineye teslim edilmesi gereken 51.731 akçe bulunmaktaydı. BOA. D. BŞM. ZMT. d. 13737, s.4.

⁹²⁰ GŞS, nr.68, s.529/1.

⁹²¹ Bu dönemde iç hazinede ve kilerde altın ve gümüş eşyalar eritilerek sikke kesilmiş ve 1686-1687 yıllarında savaş masraflarını karşılamak için yüksek derecedeki ulemeden para talep edilmiştir. "...vezir-i

buhran ve devlet içindeki gelişmeler, Anadolu şehirlerinde olumsuz şekilde tezahür etmeye devam etti. Bu bağlamda, 1683-1718 yıllarında meydana gelen olayların ve devlet merkezinde alınan kararların iktisadî açıdan ne gibi sonuçlar doğurduğunu, Anadolu şehirleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

3.2.1. 1683-1718 Yılları Arasında İktisadî Alanda Alınan Tedbirler ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarda yüzyıllarca ayakta kalmasında hiç şüphesiz güçlü bir teşkilat yapısı etkili olmuştur. Osmanlı maliye teşkilatının da bu çerçevede düzenlendiğini söyleyebiliriz. Devlet, geniş hâkimiyet sahası içerisinde farklı coğrafyalarda farklı toplulukları bünyesinde barındırırken, onları hukuk çerçevesinde yönetmek ve korumakla yükümlüydü. Karşılığında ise devletin ekonomik kaynağını oluşturan reaya, vergisini vererek almış olduğu hizmetin bedelini ödüyordu. Bu çerçevede Osmanlı yönetimi imparatorluğun her bölgesinde ırk, kültür, iklim, iktisadî ve sosyal durumları göz önünde bulundurarak, ayrı ayrı vergi kanunnâmeleri düzenleme yoluna gitti⁹²². Bu şekilde hem kamu faaliyetlerinin devamlılığı hem de sosyal düzenin korunması sağlandı.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde vergiler şer'î ve örfî vergiler olmak üzere iki kısımdı. Öşür, haraç ve cizye şer'î vergiler arasında yer alırken; raiyyet rüsûmu⁹²³ olarak tahsil edilen çift, çift bozan, bennak, mücerred gibi vergiler de örfî vergiler içerisindeydi. Bunların dışında, savaş masraflarını kaynak oluşturmak için muayyen miktarlarda tahsil edilen avâriz türü vergiler (avâriz-ı divaniyye), cebelü ve beldar bedeli ile ilk defa XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan imdâd-i seferiyye vergileri de vardı⁹²⁴.

âzam arzıyla padişah hazretleri kaim-makâm paşaya hatt-ı hümayûn yazub müfti efendiden aşağı pâyede olan müderrisine varınca ulemâdan imdâdiyye akçe taleb buyurdular...” bkz. *Silahdâr Tarihi*, C.2, s.262, 375-376.

⁹²² Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.266.

⁹²³ *Raiyyet rüsûmu*: Raiyyete mahsus, raiyyetin (reayanın) ödediği vergilerdir. Askeri sınıf bu tür vergilere tabi değildir ve bu ayırım askeriyeyi reyadan ayırmaktadır. Raiyyet rüsûmu hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, C.XXIII, S.92, 1959 Ekim, s.575-610.

⁹²⁴ Osmanlı Devleti'nde reyadan alınan vergiler için bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reyadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, C.5, S.5, 1947, s.483-511; Şinasi Altundağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *AÜDTCFD*, C.5, S.2, 1947, s.187-197;

Şer'î vergiler denilince, esasında devlete ait olan arazinin işlenmesi ve elde edilen mahsul üzerinden reyanın icar bedeli olarak ödediği vergiler akla gelmektedir. Öşür adı altında toprak mahsullerinden alınan “*harâc-ı mukasemenin*” reaya tarafından ödenmesi kanunlarla belirlenmiştir. Genel kabule göre, öşür onda bir manasına gelmesine rağmen toprağın verimliliğine göre dörtte birden onda bire kadar değişiyordu⁹²⁵. Bunun yanı sıra devlet arazisinin kiracılığını kabul eden reayaya, arazinin kirası dışında birtakım vergiler de yüklenilmekteydi⁹²⁶.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da yaşanan iktisadî ve askerî değişimler, Osmanlı Devleti’ni birçok açıdan etkilemeye başlamıştı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise savaşların uzamasına bağlı olarak askerî ve bürokratik harcamaların artması ve toprak sisteminin bozulması Osmanlı maliyesinin yeniden şekillenmesine neden oldu. Özellikle 1683 yılında büyük umutlarla çıkılan İkinci Viyana Kuşatması’nda ve ardından Avrupa devletlerine karşı yapılan savaşlarda beklenen sonuçların alınamaması ve bu savaşların hazineyi tüketmesi, Osmanlı maliyesi üzerinde büyük bir baskı yarattı. Bununla beraber sosyal alanda eşkıyalığın yaygınlaşması, vergi veren nüfus üzerinde bir baskı oluşturdu. Devletin bu dönemdeki en temel sorunu, artan nakit para ihtiyacının nasıl karşılanacağı olmuştur. Öncelikle zaten savaşlar ve eşkıyalık olayları yüzünden zor durumda kalan reyanın incitilmemesi hedeflendi. Bu bağlamda, Osmanlı maliye bürokrasisince eskiden beri alınan vergilerde bir artışa gitmektense yeni vergiler alınmasını daha uygun görüldü. Daha sonra para politikasında değişikliğe gidilerek mümkün olduğunca gelirleri arttırmaya yönelik çalışmalar yapıldı.

3.2.1.1. 1691 Cizye Reformu

1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin gelirlerini arttırmaya yönelik değişen maliye politikalarının başında, 1691 yılında yapılan cizye reformu

Yavuz Cezar, “Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2, S.2, İstanbul 1984, s.69-103.

⁹²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, *İA*, C.9, Eskişehir 1997, s.485-488.

⁹²⁶ Mesela raiyyet rüsumu ile bâd-ı heva vergilerini söyleyebiliriz. Bâd-ı heva içerisinde cürm ü cinâyet, gerdek resmi, çiftlik tapusu, ev tapusu, tütün veya duhan resmi, yava (yitik hayvan), deştibâni (bekçilik) ve beytül mâl gibi vergiler sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Heva”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.416-418.

gelmektedir⁹²⁷. Cizye vergisi belirlenirken İslam hukukunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu da etkili olmuştur. Nitekim 1683 yılındaki İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra ortaya çıkan mali bunalım ve devam eden savaşlar yüzünden tahrirlerin yapılamaması sebebiyle, 21 Şubat 1691 tarihinde Köprülü Mustafa Paşa'nın yapmış olduğu düzenlemeyle, “*cizye reformu*” yapılmıştır⁹²⁸. Bu düzenlemeyle, bu tarihten önce hane başına tahsil edilen cizye vergisi, devleti ve gayr-i Müslimleri zarara uğratması sebebiyle terk edilmiştir. Alınan bu yeni kararlar birlikte, kişinin mali durumu gözetilerek, zenginler “*âlâ*”, orta halliler “*evsat*”, fakir olanlar ise “*ednâ*” olarak statülere ayrılmıştır. 1691 yılından itibaren bu statüler üzerinden tahsil edilen cizye vergisi, saf gümüş olarak 48, 24 ve 12 şer'î dirhem; altın olarak ise 4, 2 ve 1 şerifi altın şeklinde belirlenmiştir⁹²⁹. Buradan yapılan bu reformun gayr-i Müslimlere yönelik bir çalışma olduğunu da ifade edebiliriz. Çünkü bu düzenleme, gayr-i Müslimler arasındaki eşitsizliği de gidermeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti açısından ise bu düzenleme farklı bir anlam ifade etmektedir. Vezir-i azam Köprülü Mustafa Paşa'nın yapmış olduğu cizye reformu ile hem İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı toprağı olmayan yerlere göç eden gayr-i Müslim reayayı tekrar kazanarak maddi kaybın önüne geçilmesi hem de

⁹²⁷ Şer'î vergiler içerisinde yer alan cizye, 14-74 yaşları arasında, aklen ve bedenen sağlıklı gayr-i Müslim erkeklerden alınan bir vergidir. Cizye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.45-48; Boriss Chritof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye” *Belleten*, C.VIII, S.32, Ankara 1944, s.599-652; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C.LV, S.213, 1991 s.371-391.

⁹²⁸ “*Memâlik-i mahrûsada olan kefere ve Yahûd cizyesi hin-i tahrirde ve dahi sonralarda selâtin-i izâm ve sâir evkâfdan bazılarına hâsıl kayd olunup, bütün Rumeli ve Anadolu taraflarında olan kefere ve Yahûd'dan ve İstanbul'da “yâve cizyesi” deyü tahsil olunandanmecnû'u senede dört bin kese akçe hasıl ve bir kaleme mazbût olmayub, ziyâde cizye ve Baş-muhasebe ve Maden kalemlerinde kayd olunmağla sene be-sene kalem kalem fûruht ve niçe kimesneler hâliye edinüp intifâ ederlerdi. Köprülüzâde bu maddeyi ulemâ ile müşavere ve kütüb-i fikhiyyeye tatbik ve esnâf-ı selâse itibariyle tahsiline mübâşeret ve yed-i vâhiddin zabı ve cümlesin cizye kalemine kayd ve bazı evkâfa kaç nefer cizye yazılmış ise hisâb ve akçesi miriden istirdâd olunmak şurût bağlayup a'lâ ve evsât ve ednâ olmak üzere mühürler kazılıp ve her sene târih-i mühri cedid ve bir sene beyâz ve bir sene sarı ve kırmızı her sene elvân kâğıdlar mühürleyüp, her bir ehl-i zimmete bir kâğıd veriliüp, a'lâdan dört şerifi ve evsâtdan iki şerifi, ednâdan bir şerifi altın tahsil ve taraf-ı miriden mübâşire a'lâda on, evsâtda altı, ednâda dört para cihet-i ma'îşet tayin ve tahsil olundu. Bu husûsdan, gerek reaya ve gerek nâzırları çendân hazz eylemeyüp, lâkin şer'-i şerife tatbik olunmuş emri azim olmağla, kimesne söz söylemeğe cesâret edemedi. Ve “bir senede esnâf-ı selâ-sede reaya beynlerinde nizâ vaki oldu,” deyü cümleye evsât verdiler. Yine nizâmın buldurmayup böyle olduğu halde vech-i şer'î üzere olmamış olur. Yine esnâf-ı selâse karar verildi.” BOA, KK No: 3530, s.31-32; Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), s.19; Târih-i Râşid ve Zeyli, C.I, s.401-402; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, (haz. Abdülkadir Özcan), s.387. Mustafa Paşa'nın yapmış olduğu bu düzenleme, cizye ile ilgili yapılan çalışmalarda “*reform*” olarak nitelenmiştir. Bkz. Halil İnalçık “Cizye”, s.45-48; Boriss Chritof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye” s.634-635.*

⁹²⁹ Kayseri'de 1701 yılında toplanacak cizye için “...alâsından dört, evsâdından iki, ednâsından bir cedid-i eşrefi altın ahz olunmak üzere...” şeklinde emir gönderilmiştir. *KŞS*, nr.110, s.220/1; Diğer örnekler için bkz. *TŞS*, nr.47 (1861), s.78/1; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.138-139.

cizye tahsildarlarının yolsuzluklarının engellenmesi hedeflenmiştir. Öyle ki bu düzenlemeyle hazineye 240 milyon akçe ek gelir sağlanmıştır⁹³⁰. Linda Darling, XVIII. yüzyılın ilk yarısında cizye gelirinin dört kat arttığını ve bütçenin %40'ını cizye gelirlerinin oluşturduğunu belirtmektedir. Bu sağlanan gelirler ise ordunun mühimmat ve zahire masrafları için kullanılmıştır. Mesela 1694 yılında Ayntab'ın H.1105 senesine ait cizye malından 12.500 kuruşun askerlerin mevacipleri ve ordu masraflarında kullanılmak üzere talep edilmiştir⁹³¹. Öte taraftan, bu düzenlemenin gayr-i Müslimleri ne şekilde etkilediği üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Çünkü cizye reformundan sonra gayr-i Müslimlerin dinlerini değiştirdiğine dair belgeler oldukça fazladır⁹³².

Çalıştığımız dönem içinde Anadolu'daki şehirlerde cizye tahsiline dikkat edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Bu belgelerde en çok dikkat edilen husus, kanunlarla belirtilmiş olan miktardan fazla cizye alınmaması, gayr-i Müslim tebaanın incitilmemesi ve herkesin statüsüne göre cizye vergisinin tahsil edilmek istenmesidir⁹³³. Ancak XVII. yüzyılın sonlarındaki otorite boşluğundan faydalanan ehl-i örf taifesinin ve başıboş askerlerin gayr-i Müslimlerden çeşitli isimler altında fazladan para talep ettikleri görülmektedir. Mesela 1688 yılında Trabzon'da beylerbeyi ve sancakbeyine bağlı bir grup levendat taifesi, gayr-i Müslimlerden menzil akçesi adı altında para almışlardır⁹³⁴.

Bunun dışında padişah değişikliklerinde, cizye vergisinde değişimler olduğu görülmektedir. Mesela padişah değişikliği sırasında cülus bahşişi için 1688 yılında Halep eyaletindeki kadıllardan cizyeye beş kuruş zam yapılması istenmiştir⁹³⁵. Hazinesinin masraflarının arttığı bu dönemde, nakit para ihtiyacını karşılamak amacıyla cizye iltizama verilmeye de başlanmıştır⁹³⁶. 1688 yılında Ayntab'daki cizye tahsili 4.250 kuruşa ve bir

⁹³⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, C.3-4, s.132-133.

⁹³¹ *GŞS*, nr.44, s.153/1.

⁹³² 1691 yılından sonra Trabzon'da din değiştirme ile ilgili örnekler için bkz. *TŞS*, nr.45 (1859), s.128-129. Yücel Dursun, *Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)* isimli doktora çalışmasında Trabzon'da 1691 yılındaki düzenlemeden sonra din değiştirme hadiselerinin arttığını ve özellikle Ermenilerin daha fazla mahkemeye müracaat ettiklerini belirtmektedir. Bkz. Yücel Dursun, *Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2015, s.211-212.

⁹³³ Örnekler için bkz. *GŞS*, nr.49, s.199/1; *GŞS*, nr.60, s.4/1; *MŞS*, nr.166, s.102/1.

⁹³⁴ *TŞS*, nr.42 (1856), s.41/4.

⁹³⁵ *GŞS*, nr.37, s.6/2.

⁹³⁶ Boriss Chritof Nedkoff, bu uygulamanın II. Mustafa zamanında Köse Halil'in tavsiyesi üzerine yapıldığını belirtmesine rağmen II. Süleyman döneminde de yapıldığı görülmektedir. Nedkoff, bu uygulamanın III. Ahmed döneminde kaldırıldığını sonra yeniden uygulamaya konulduğunu ve en son tekrar

kesesi peşin olmak üzere Yusuf Ağa'ya iltizama verilmiştir⁹³⁷. Bu durum, mutasarrıfları ve vergi tahsildarlarını keyfi hareket etmeye sevk etmiştir. Nitekim mutasarrıfların gayr-i Müslimler üzerinden çeşitli isimler adı altında fazladan akçe talep ettikleri görülmektedir. 1708 yılında Ayntab sancağında malikânenin sülüs⁹³⁸ hissesine sahip olan Maraşlı Ahmed, levendat taifesi ile gayr-i Müslimlerin üzerlerine giderek birçok kişiyi katledip, evleri ve dükkânları basarak mal ve eşyaları gasp etmiştir⁹³⁹. 1714 yılında yine Ayntab'da malikâne mutasarrıfı olan Ahmed ve Veli, Ayntab'daki zimmilerden “*bâc-ı hamr*” namıyla her sene sekiz yüz kuruş; “*kıyafet akçesi*” namıyla her sene dört yüz kuruş; cizyedar olanlara da Ayntab'ın cizyesini iltizam edip, üç yüz kadar zimmiye de kâğıt vermeyerek üçer dörder kuruşlarını almışlardır⁹⁴⁰.

3.2.1.2. Olağanüstü Vergilerin Tahsil Edilmesi

XVII. yüzyıldan itibaren ateşli silahlara ve yaya askerlere bağımlılık artarken tımarlı sipahiler, ordunun temel direği olma vasfını kaybetmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde maaşlı kapıkulu askerlerinin sayısının hızla arttırmıştır. Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nde değişen para politikaları tımarlı sipahilerin tahsil ettikleri vergilerin değerinde düşüşe neden olmuştur. Bunun üzerine devlet, savaş harcamalarına kaynak oluşturmak amacıyla avâriz-ı divaniyye gibi olağanüstü vergileri doğrudan doğruya talep etmeye başlamıştır. Buradan devletin içinde bulunduğu malî durum sebebiyle pragmatik değişimlere izin verdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu değişimlerin ve düzenlemelerin ileride ne kadar fayda sağladığı tartışma konusu olmuştur. Çünkü nakit para ihtiyacının giderek arttığı bu dönemde, tımarlı sipahilerin yerine gelen yeni vergi tahsildarları olan mültezimlerin aynı anda yaygınlaşması dikkat çekmektedir.

Osmanlı maliyesinde olağanüstü durumlarda devletin savaş giderlerini karşılamak için toplatılan vergilere avâriz, avâriz-ı divaniyye veya tekâlif-i örfiyye denir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren savaşlarda istenilen sonuçların elde edilememesi sebebiyle

kaldırıldığını, bu durumun 1839 yılına kadar böyle devam ettiğini belirtmektedir. Bkz. Boriss Chritof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye” s.626-627.

⁹³⁷ GŞS, nr.36, s.61/2.

⁹³⁸ Üçte biri demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.1132.

⁹³⁹ GŞS, nr.59, s.8/1.

⁹⁴⁰ GŞS, nr.65, s.211/1.

bu vergi, düzenli olarak tahsil edilen vergiler sınıfına girmeye başlamıştır⁹⁴¹. Bu durumda, Anadolu'nun bazı şehirlerinde reayanın harekete geçmesine neden olmuştur. Mesela Manisa'da Yund Dağı hassına bağlı reaya avâriz vergisini ödemek istememiş, farklı köylerden toplanan tüfekli sekiz yüz kadar reaya bir araya gelerek emre itaat etmemişlerdir⁹⁴².

Avâriz vergileri içerisinde yer alan avâriz akçesi daima nakdî olarak; nüzul, sürsat ve iştirâ gibi vergiler ise önce aynî daha sonra ise nakdî olarak tahsil edilmiştir⁹⁴³. Devletin ihtiyaç duyduğu durumlarda fiilen yerine getirilen hizmet karşılığında reaya, avâriz türü vergilerinden muaf sayılmıştır. Bu vergiler, belge dilinde bedel kelimesi ile kullanılarak “*bedel-i nüzul*”, “*bedel-i sürsat*”, “*bedel-i iştirâ*” gibi isimlerle anılmıştır.

Avâriz türü vergiler içerisinde yer alan avâriz akçesi ve nüzul bedeli, “*avâriz hane*” adı verilen birimler üzerinden tahsil edilmekteydi. Vergilerin tahsili, başkentten gönderilen memurlar tarafından yapılmaktaydı. Memurlar, bu görevi yaparken “*mübâşir maişeti*” adı altında her avâriz ve nüzul haneden ücret almakta idiler. Mübaşir ücreti için avâriz hanelerden 50 akçe; nüzul hanelerden ise 30 akçe alınmıştır. Vergiler toplanırken belirli bir usule göre hareket ediliyordu. Merkezden gönderilen fermanlarda, tahsil edilen verginin akçe ve kuruş cinsinden değerleri ve tahsil edilen paranın özellikleri de veriliyordu⁹⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren tahsil edildiği düşünülen avâriz vergi oranında zamanla artış yaşandığı görülmektedir⁹⁴⁵. XVI. yüzyılın sonunda avâriz türündeki vergiler hane başına 250 akçe alınırken; XVIII. yüzyıla doğru 400 ile 600 akçe

⁹⁴¹ Bruce McGowan, “Osmanlı Avâriz-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.2, 11-15 Ekim 1976, Ankara, s.1328.

⁹⁴² MŞS, nr. 154, s.49/1.

⁹⁴³ Avâriz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İA*, C.2, İstanbul 1993, s.13-19; Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.108-109.

Avâriz akçesi: Başlangıçta savaş harcamaları için toplanan bu vergi zamanla düzenli şekilde tahsil edilen bir vergiye dönüşmüştür. XVII. yüzyılın sonlarında paranın değer kaybetmesi sonucu miktarı zamanla arttırılmıştır.

Bedel-i nüzul: Ordunun konakladığı menzillerde askerlerin iâşesi için hazırlanan zahiredir.

Bedel-i sürsat: Reayanın ordu için gerekli olan zahireyi belli bir fiyat üzerinden sağlamasıdır.

İştirâ bedeli: Piyasa fiyatları üzerinden devlete zahire satma mükellefiyetidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.156-161.

⁹⁴⁴ “... miri için alınan akçenin her yüz on akçesinden bir aynî esedi guruş olmak üzere akçe alındıkda frengi altun iki buçuk guruş ve şerifi ve macar altun iki guruş ve bir rub' halisu'l-ayâr parenin kırk bir guruş olmak üzere aldirub...” MŞS, nr.162, s.11/1.

⁹⁴⁵ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, s.38.

arasında değişmiştir⁹⁴⁶. İncelemiş olduğumuz şehirlerde avâriz akçesi tahsil olunurken hane başına Trabzon⁹⁴⁷, Kayseri⁹⁴⁸, Ayntab'da⁹⁴⁹ 400 akçe; Manisa'da ise 500 akçe kürekçi bedeli avâriz vergisi tahsil olunduğu tespit edilmektedir⁹⁵⁰. Bununla beraber avâriz akçesi ile aynı yıllarda toplanan nüzul bedeli tahsil olunurken ise avâriz ve nüzul hanelerin sayısı aynı olmasına rağmen nüzul bedeli hane başına 600 akçe olarak tahsil edildiği görülmektedir⁹⁵¹.

XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başındaki Avrupa devletleriyle yapılan savaşların yarattığı buhran ve devamındaki sosyal ve ekonomik sıkıntıların yarattığı göçler, Anadolu'daki şehirlerdeki avâriz hane sayılarının düşmesine neden olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda 1685 yılındaki bir kayıt, Anadolu'nun durumunu gayet iyi açıklamaktadır. Bu kayda göre, 1685 yılında Manisa, Turgutlu, Belen, Palamud, Yund Dağı ve Emlak haslarının 1.526 ve buçuk rub' avâriz hanesi olup, ahalinin birkaç seneden beri eşkıyaların saldırmasından dolayı perişan olduklarını belirterek avâriz hanelerinde indirim yapılması ricasında bulundular. Bunun üzerine alınan kararla avâriz hane önce 220 hane indirildi, daha sonra ise kalan 1.306 ve buçuk rub' avâriz hane alınan yeni bir kararla 1000 haneye kadar düşürüldüğü görülmektedir⁹⁵². Öte yandan, meydana gelen deprem, yangın, sel, kuraklık gibi tabii afetler de avâriz vergilerinin tahsilini kısmen etkilemiştir⁹⁵³. Mesela 1717 yılında Manisa'daki büyük bir yangın sebebiyle şehrin 941,5 ve buçuk sülüs avâriz ve bedel-i nüzul hanesine isabet eden vergiler tahsil edilememiştir⁹⁵⁴.

1683-1718 yılları arasında vergisini verecek hanelerde azalma olmasına rağmen, toplanacak hane üzerindeki ücretlerde bir indirim yapılmaması, reayanın en çok şikâyet ettiği konuların başında gelmektedir. Reaya eğer vergilerde indirim yapılmazsa perişan

⁹⁴⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, s.55-56.

⁹⁴⁷ *TŞS, nr.43*, s.111/1; Trabzon'da 1700 yılında Hasan Ağa tarafından avâriz ve nüzul akçesi olarak 23.760 akçe hazineye teslim edilmiştir. *BOA. AE. SMST. II, Dosya nr.132, Gömlek nr.14648*.

⁹⁴⁸ *KŞS, nr.99*, s.181/1.

⁹⁴⁹ *GŞS, nr.41*, s.128/1.

⁹⁵⁰ *MŞS, nr.161*, s.12/1.

⁹⁵¹ *KŞS, nr.116*, s.165/1-2.

⁹⁵² *MŞS, nr.166*, s.149/2.

⁹⁵³ 1717 yılında Kayseri'deki avâriz hane sayısı 377 ve 1 sümün iken 1718 yılında meydana gelen depremden dolayı avâriz hane sayısı 362 ve 1 sülüs'e düşmüştür. Bu tarihte Kayseri'deki avâriz vergisi, 175 hane üzerinden hesaplanmıştır. Bkz. *KŞS, nr.116*, s.165/2; *KŞS, nr.119*, s.27/2.

⁹⁵⁴ *MŞS, nr.177*, s.42/2.

olacağını, fakirleşeceğini ve bunun sonucunda toprağını bırakıp göç edeceğini belirtmiştir. Nitekim 1693 yılında Aydın ve Saruhan sancaklarındaki kadılıklardan tahsil edilmesi gereken avâriz ve nüzul vergisini vermek istemeyen reaya, şehirlerdeki zengin ve güçlü kişi olarak nitelenen ayanların yanlarına sığınmışlardır⁹⁵⁵. Aslında bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki bu dönemin temel karakteristiğini göstermektedir. Çünkü bu dönemde taşrada göç eden reayanın ayanların yanına sığınmaları ya da ayanların reayaya sahip çıkmaları, ayanların daha da güçlenmesine neden olmuştur. Bu durumda da reaya, ayanlardan güç alarak vergisini vermek istememiştir. Mesela Karaman Eyaleti'nde ayanların yanlarına sığınan reaya vergisini vermekte muhalefet edince, eski yerlerine gönderilmesi emredilmiştir⁹⁵⁶.

Diğer taraftan, reyanın göç etmesi, talep edilen verginin göç etmeyen reayaya taksim edilmesi kuşkusuz reaya üzerinde ekonomik baskıyı daha da arttırmıştır. Nitekim incelediğimiz belgelerde, “*halkın perâkende ve perişân*” olmasına dair ifadeler sıkça görülmektedir⁹⁵⁷. Sığla sancağına bağlı Akçeşehir kazası ahalisi perakende ve perişan olmaları ve avâriz vergisinin tamamını veremeyeceklerini bildirmeleri üzerine, kazada toprağını ekip biçen reayadan verginin tahsil edilmesi emredilmiştir. Bununla beraber perişan olan reaya, vergi indirimi konusunda merkeze talepte bulunuyordu. 1700 yılında Ayntab ve Telbaşer kazalarının dört yüz yetmiş iki buçuk avâriz hanesi vardı. Bu hanelerin yüz kırk beşi Türkmen ve Arap aşiretlerinin yapmış olduğu eşkıyalıklardan dolayı yerlerini terk etmişlerdi. Göç etmeyen reaya ise avâriz akçesi toplanırken yüz hane indirimine gidilmesini talep etmiş ve bu istekleri uygun görülerek kabul edilmiştir⁹⁵⁸. Ancak reyanın bu tarz istekleri kabul olmasına rağmen belli bir süre geçtikten sonra avâriz vergisinin tekrar eski hane üzerinden tahsil edildiğine dair şikâyetler de merkeze ulaşmıştır. Mesela 1682 yılında Kayseri'nin Şarkıyan Mahallesi'nin avâriz hanesinde indirimine gidilmesine rağmen, 1684 yılında avâriz akçesi eski hane üzerine yeniden talep edilmiştir. Fakat reyanın vergi verecek durumları olmadığını beyan etmesi üzerine, iki

⁹⁵⁵ MŞS, nr.162, s.103/1.

⁹⁵⁶ KŞS, nr.97, s.105/1; KŞS, nr.119, s.2/3.

⁹⁵⁷ BOA. MAD. d. 3241, s.9/1. (26 Nisan 1684)

⁹⁵⁸ GŞS, nr.51, s.167/1. Diğer bir örnekte 1686 yılında Manisa'nın dört yüz yirmi yedi ve bir rub' avâriz hanesi, reyanın perişan ve fakir olmasından ötürü dört yüze indirilmiştir. MŞS, nr.157, s.191/2.

yıl önceki durumun devam etmesine karar verilmiştir⁹⁵⁹. Buradan Anadolu'daki reyanın gittikçe fakirleştiğini ve vergi verecek insanların azaldığını söyleyebiliriz.

Bunların dışında, şehirlerde avâriz akçesi tahsil edilirken avâriz hanelerin idareciler tarafından fazla yazılması ya da birbirine komşu olan yerlerde farklı miktarlarda vergi talep olunması reyanın incitilmesine sebep olan konulardan biridir. Kayseri'de Köstere nahiyesine bağlı Köstehir ve Gergürin köylerinin avâriz haneleri fazladan yazılması sebebiyle, bu köylerde oturan reaya şikâyetle bulunarak, elli seneden beri üzerlerine düşen hisseleri aynı şekilde ödemek istediklerini belirtmişlerdir⁹⁶⁰. 17 Haziran 1701 tarihinde ise Saruhan köyleri ahalisi arzda bulunarak, bunlar üzerlerine düşen bedel-i nüzul ve avâriz akçesini ödemeye razılar iken, çevre köylerin kendilerinden daha az vergi ödediklerini haber alınca, rencide olduklarını ve buna göre tahsil edilecek verginin tekrar düzenlenmesini talep etmişlerdir⁹⁶¹. Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan şehirlerde bu durumun ortaya çıkmasında, muhtemelen ayanlar etkili olmuştur. Çünkü tahrirler yapılırken ayanlar artık daha fazla söz sahibidirler. Bu da taşranın en ücra köşelerinde dahi ayanlığın gücünü göstermektedir.

Avâriz türü vergilerinden olan sürsat bedeli ise askerî harcamaların karşılanmasına yönelik hazineye bir kaynak olmuştur. Daha çok aynî olarak tahsil edilen sürsat bedeli, ordunun sefer güzergâhındaki menzillere zahire temin edilmesi şeklinde toplatılırdı. Sürsat zahiresi ise genellikle ordunun yiyecek ve yem olarak kullanacağı arpa, saman, odun, un, koyun eti, yağ, bal vb. ürünlerden oluşmaktaydı⁹⁶². İncelemiş olduğumuz şehirlerden sürsat zahiresi olarak talep edilen ürünler çoğunlukla arpa, un, koyun, sadeyağ, bal, saman ve odundur. Belgelerde, talep edilen ürünlerin miktarı ve fiyatları belirtilmiştir. Ancak ürünlerin fiyatları devletin mali politikasına göre değişiklik göstermiştir⁹⁶³. Bununla beraber savaş bölgesine uzak yerlerden talep edilen zahire veya hayvan miktarı kadar para da tahsil edilmiştir. Ancak sürsat bedeli tahsilinde diğer avâriz

⁹⁵⁹ KŞS, nr.96, s.63/1.

⁹⁶⁰ KŞS, nr.99, s.182/2.

⁹⁶¹ MŞS, nr.167, s.8/1.

⁹⁶² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.158-159; Halil Sahillioğlu, "17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli", *Çele Dergisi*, S.11, 1964, s.15-21.

⁹⁶³ 1683 yılında başlayan İkinci Viyana Kuşatması öncesinde arpanın kilesi 40, unun kilesi 90, koyunun adedi 200, sadeyağın kıyyesi 30, balın kıyyesi 20, odunun arabası 70 ve samanının kantarı 30 akçe olarak belirlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için para ve fiyatlardaki değişim konusuna bakınız.

türü vergilerine göre bir fark göze çarpmaktadır. Çünkü sürsat bedeli tahsilinde, avâriz ve nüzul bedelinden muaf olanlar da dâhil edilmişlerdir⁹⁶⁴.

Bu dönemde devlet için gerekli olan sürsat bedelinin statüden ziyade, özellikle zenginleri hedeflediğini söyleyebiliriz. Yani bir nevi taşrada bulunan ayanlara müracaat edilmiştir. Mesela 1693 yılında Manisa'daki ayanlardan 4.647 kuruşun tahsil edilmesi emredilmiştir⁹⁶⁵. Yine Manisa'da 1699 yılında da “vilâyet mütemevvillerinden” (zenginlerinden) bedel-i sürsat talep edilmiştir. Buna göre kazâya bağlı yerlerde oturan zenginlerden otuz sekiz kuruş; piyade köylerinde⁹⁶⁶ oturan zenginlerden ise altı buçuk kuruş sürsat bedeli tahsil edilmiştir⁹⁶⁷. Bu durum, ayanlar açısından oldukça önemlidir. Çünkü kamusal alanda yaptıkları bu hizmetler, şehirlerde ayanların itibarını yükseltirken, toplum nazarında da daha da güçlenmelerine neden olmuştur.

Sosyal ve ekonomik açıdan oldukça zor şartlarda kalan reaya ise zaman zaman çeşitli bahaneler ileri sürerek sürsat bedelini ödemek istemedikleri görülmektedir. 13 Mart 1688 tarihinde Karaman eyaletine bağlı kadılıklara ferman gönderilerek, üç bin iki yüz kırk üç ve sülüs esedi sürsat zahiresi bedeli talep olunmuştur⁹⁶⁸. Reaya “*bu sene sefer yoktur, sürsat ferman olunmamıştır*” diyerek sürsat bedeli ödemeye razı olmamıştır. Ancak sancak ve kazalara gönderilen emirlerde, bu tür sözlere itimat edilmemesi ve bir an evvel sürsat bedelinin tahsil olunması istenmiştir⁹⁶⁹.

Osmanlı Devleti, özellikle 1683-1699 yılları arasında Avrupa devletlerine karşı birçok cephede savaşa devam ederken, askerlerin zahire ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanması için Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden hazineye kaynak için akçe talebinde bulunuyordu. Bunun için şehirlerden tahsil edilen sürsat bedeli de bu tür harcamalara

⁹⁶⁴ GŞS, nr.68, s.529/1; TŞS, nr.40 (1854), s.101/1.

⁹⁶⁵ MŞS, nr.162, s.132/2.

⁹⁶⁶ Osmanlı Devleti, kurulduğu coğrafyada kalıcı olabilmek amacıyla farklı askeri sistemler uygulamıştır. Yeniçeri ocağının kuruluşuna kadar devletin ilk maaşlı ve sürekli ordusu Türkmen ve gönüllülerden oluşan yaya ve müsellemlerdi. Bu askeri grup savaş zamanı cephelerde görevli iken barış zamanlarında ise çiftlikleriyle uğraşıyordu. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgiler piyade defterlerine tutulmuştur. Özellikle Saruhan sancağı ve civarında birçok piyade çiftliklerinin olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Bizbirlik ve Yusuf Çiçek, “XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı’nda Piyâde Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri ve Demografik Yapı”, *Türkiyat Mecmuası*, C.23, 2013, s.1-26.

⁹⁶⁷ “...vilâyet ma’arifetiyle reayâdan cem’ olunmamak üzere kazâ-yı mezbûra tâbi’ kara mütemevvillerinden otuz sekiz guruş, piyâde karyelerde olan mütemevvillerinden altı buçuk guruş tahsil olunmak için cümle ma’arifetiyle işbu defter tahsildâr Ahmed Ağa’ya virildi...” MŞS, nr.166, s.1/2; 123/1-2. Diğer örnekler için bkz. KŞS, nr.101, s.187/1; TŞS, nr.41 (1855), s.145/3; TŞS, nr.42 (1856), s.33/3.

⁹⁶⁸ KŞS, nr.96, s.48/1.

⁹⁶⁹ KŞS, nr.96, s.48/2.

kaynak olmuştur. 1683 yılında Kefe kalesini savunmakla görevli dört yüz otuz iki yeniçerinin ihtiyaçları, Trabzon sancağından tahsil olunan sürsat bedelinden karşılanmıştır⁹⁷⁰. 1693 yılında da sefer için talep edilen etin ücreti, sürsat bedelinden temin edilmiştir⁹⁷¹. 1694 yılında ise yeniçerilerin H.1104 senesine ait masar ve recec mevacipleri için Saruhan Sancağındaki sürsat malından 8.707 esedi kuruş gönderilmiştir.⁹⁷²

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin 1683-1718 yılları arasında hem asker ihtiyacını karşılamak hem de hazineye ek gelir sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almaya devam ediyordu. Bu anlamda, XVII. yüzyılın sonlarında başlayan uzun süreli savaşlarda devletin asker ihtiyacını karşılamak amacıyla, Anadolu ve Rumeli'deki sancak ve kazalardan genç, kuvvetli ırgatlar arasından beldar talep edilmiştir. Beldarların hangi sancak ve kazalardan ne miktarda yazılacağı konusunda standart bir uygulama yapılmadığı görülmektedir. Ancak beldar bedelinin alınmasında, hizmet mahalline uzaklığı ve devletin nakit paraya olan ihtiyacı etkili olmuştur⁹⁷³. 1688 yılında İzmir kârhânesinde (imalathane) işlenecek barut için Saruhan sancağına bağlı kadılıkların üç bin üç yüz otuz dört buçuk haneleri olup her yirmi haneden bir nefer ve her bir neferden de onar bin akçe bedel-i beldar tahsil olunmasına karar verilmiştir⁹⁷⁴. 1689 yılında ise Trabzon ve Gönnye'den 22.833 kuruş beldar bedeli tahsil olunmuştur⁹⁷⁵. 1695 yılında da Ayntab'ın 496 nüzul hanesinin her on beş hanesinden güçlü, kuvvetli beldar talep edilmiştir⁹⁷⁶. Daha sonra da Ayntab'ın her hanesinden dokuz buçuk kuruş; Telbaşer'in de her hanesinden yedi buçuk kuruş beldar bedelinin tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁷⁷. Yine 1695 yılında Belgrad, Bosna, Mora ve Babadağı taraflarında devam eden seferlerde askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Kayseri sancağında her bir haneden altışar yüz akçe tahsil olunması istenmiştir⁹⁷⁸. Aynı şekilde 1696 yılında Saruhan sancağındaki

⁹⁷⁰ TŞS, nr.39 (1853), s.107/4.

⁹⁷¹ MŞS, nr.162, s.177/1.

⁹⁷² BOA. A. DVNS. MHM. d. 103, s.56/h.385. (6 Nisan 1694)

⁹⁷³ *Beldar*: kazıcı, toprak kazan ve kürekçi anlamlarına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde özellikle savaş dönemlerinde yol açmak ve hendek kazmak gibi görevlerde sıkça kullanılmışlardır. Beldar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çelik, "Beldar", *DİA*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s.181-183.

⁹⁷⁴ MŞS, nr.158, s.92/1.

⁹⁷⁵ TŞS, nr.42 (1859), s.73/2.

⁹⁷⁶ GŞS, nr.44, s.165/1.

⁹⁷⁷ GŞS, nr.44, s.166/2.

⁹⁷⁸ KŞS, nr.102, s.85/2.

kadılıkların üç bin üç yüz elli sekiz buçuk ve bir buçuk rub‘ hanelerinden altışar yüz akçe tahsil edilmesi emredilmiştir⁹⁷⁹. Ancak hükümet bu şekilde savaş harcamalarından doğan bütçe açıklarını koymuş olduğu yeni vergilerle gidermeye çalışırken, reyanın maddi durumu daha da kötüleşmiştir. Bu sebeple beldar bedelinde 1697-1698 yıllarında hane başına yüz akçe indirimle gidilmiştir⁹⁸⁰. Ancak bu önlem de reyanın üzerindeki mali baskıyı azaltmamıştır. Nitekim Karlofça Antlaşması’ndan sonra Amcazâde Hüseyin Paşa’nın mali alanda yapmış olduğu reformla beldar bedeli ve bazı vergiler, reyanın içinde bulunduğu şartların elverişli olmaması nedeniyle kaldırılmıştır⁹⁸¹.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hazinenin artan harcamalarını karşılamak amacıyla ortaya çıkan bir diğer vergi ise cebelü bedeliyyesidir. Bu vergi öncelikle, sefere katılmayan sipahilerden tahsil ediliyordu⁹⁸². Buna göre cebelü bedelleri, Anadolu’da küçük yaşta (sıbyan) ve yaşlı (mütেকâid) olan kişilerin tasarrufunda olan tımarlara karşılık her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için ise 40 kuruş iken⁹⁸³; Rumeli tarafında her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için ise 50 kuruş bedel ödenmekteydi. Ancak savaşların uzamasından ve masrafların artması sebebiyle Anadolu’daki cebelü bedelinde artış yapılmıştır. Alınan bu yeni karara göre, tımar tasarruf edenlerden her 5000 akçe için 1 cebelü, her 1 cebelü için ise 60 kuruş bedel ödemelerine karar verilmiştir⁹⁸⁴. Cebelü bedeli için tahsil edilen paralar ise askerî harcamalar ve sarayın mutfak giderleri için kullanıldığı görülmektedir⁹⁸⁵. Cebelü bedelinin daha sonraları da miri mukataaların içine dâhil edildiği tespit edilmektedir. Mesela 1711 yılında Ruslarla yapılan savaşa katılmayan Kütahya, Karesi, Hüdavendigar, Sultanönü, Kangırı, Ankara, Manisa, Saruhan ve Kastomonu sancaklarındaki tımar ve zeamet sahiplerinin 100.000 akçe değerindeki mahsulünün zapt edilmesi için Gedüklü çavuşlardan Hüseyin’e iltizam olarak verilmiştir⁹⁸⁶. 1712 yılında ise malikâne mutasarrıflarından hazineye teslim ettikleri 1000

⁹⁷⁹ *MŞS*, nr.165, s.107/3. Ayntab’da da dört yüz yetmiş altı buçuk haneden beşer yüz akçe beldar bedeli tahsil olunması için ferman gönderilmiştir. *GŞS*, nr.47, s.45/2. Diğer örnekler için bkz. *KŞS*, nr.94, s.12/2; *KŞS*, nr.101, s.142/2.

⁹⁸⁰ Örnekler için bkz. *KŞS*, nr.103, s.220/1; *MŞS*, 164, s.39/1; *MŞS*, nr.166, s.50/1.

⁹⁸¹ Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2006, s.162.

⁹⁸² Feridun M. Emecen, “Cebelü”, *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s.188-189.

⁹⁸³ *MŞS*, nr.167, s.51/1.

⁹⁸⁴ *KŞS*, nr.101, s.169/2.

⁹⁸⁵ *MŞS*, nr.167, s.51/1.

⁹⁸⁶ Burada 12.000 akçe geliri olan Kütahya sancağı bu sancaklardan ayrı tutulmuştur. *BOA. MAD. d. 9505*, s.245/3. (5 Ekim 1711)

kuruş için 100 kuruş cebelü bedeli tahsil edilmesi emredilmiştir⁹⁸⁷. Bu durum, malikâne sahiplerinin gelirlerinin %10 azalmasına neden olmuştur.

1683-1718 yılları arasında yapılan savaşlardaki harcamalara kaynak oluşturmak amacıyla tahsil edilen bir diğer vergi imdâdiyye uygulamalarıdır. Başlangıçta “*ber vecchi karz*”⁹⁸⁸ yani bir iç borçlanma mahiyetinde tahsil edilen bu vergi, savaş giderlerine ve askerlerin ulûfe ödemelerine katkı sağlamak amacıyla çıkarılmıştır⁹⁸⁹. XVII. yüzyılın sonlarındaki imdâdiyye mükelleflerinin genellikle şehirlerdeki zengin ve varlıklı kişiler olduğu görülmektedir⁹⁹⁰. Mesela 1687 yılında Trabzon’daki yirmi beş mahalle, üç nahiye ve bir kazadaki zengin reayadan 11.028 kuruş, Trabzon’daki hamamlardan 44 kuruş; ayân ve eşraftan ise 1.180 kuruş borç para talep edilmiştir⁹⁹¹. Ancak vergi tahsilinde gecikme yaşanması üzerine 1688 yılında Trabzon’daki zenginlerden yirmi kise imdâdiyye akçesinin bir an evvel tahsil olunması istenmiştir⁹⁹². Hatta bu durumun hızlandırılması için 1688 yılında yeniden ferman gönderilerek, halen ayânların zimmetinde kalan 1 kise ve 474 akçenin bir an evvel tahsil ettirilerek hazineye gönderilmesi emredilmiştir⁹⁹³.

Özellikle 1683-1699 yılları arasındaki uzun savaş döneminde taşradaki idarecilerin kapı halkı besleyerek savaşa gitmeleri gelirlerinin bir hayli azalmasına neden oldu. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarından itibaren imdâdiyye vergileri, yüksek rütbeli idarecilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tahsil edilen bir vergi haline dönüştü.

⁹⁸⁷ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s.299; GŞS, nr.61, s.279.

⁹⁸⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.221.

⁹⁸⁹ Bu konuda Yavuz Cezar, imdâdiyye uygulamasının 1656 yılında devam eden Girit seferi dolayısıyla çıkarıldığını kabul ederken; Ahmet Tabakoğlu ise en erken kaydın 1687 yılında olduğunu belirtmektedir. Bkz. Yavuz Cezar, “Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdâdiyye” Uygulamaları”, s.70; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.266-268; Ahmet Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, DİA, C.22, İstanbul 2000, s.221-222.

⁹⁹⁰ “...Astâne-i sa'âdet kâimmakâmından yirmi kîse ve cebecibaşidan beş kîse ve Âstâne bostâncıbaşısından üç kîse ve Âstâne defterdârı vekilinden ve darbhâne nâzırından ve tersâne eminden beşer kîse akçe ve Mîrâhûr-ı sâni ağadan üç kîse ve İstanbul ağasından iki kîse ve Mısır kapu kethüdasından üç kîse ve ihtisâb ağasından bir kîse akçe istimdâd olunup, cem'an bu mezkûr-ı l- manâsib kimselerden kırk kîse ve evkâf-ı selâtin-i izâm izdiyâdından yüz otuz yedi kîse ve eyâlet-i mısır-ı Kahire için vezîria'azamlar tarafından virilegelen elli kîse câize ve sair uzma-yı erkân-ı devlete verilegelen altmış kîse akçe...” *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.554.

⁹⁹¹ Mahalleler içerisinde en fazla borç 938 kuruş ile Hoca Halil Mahallesinde oturan reayadan alınmıştır. Buradan bu mahallede oturan kişilerin diğer mahallelere göre maddi açıdan durumlarının daha iyi olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra belgede borç para olarak 10.000 kuruş gözükmesine rağmen toplamda 12.252 kuruş talep edildiği görülmektedir. *TŞS, nr.41 (1855)*, s.93/2.

⁹⁹² *TŞS, nr.41 (1855)*, s.145/3.

⁹⁹³ *TŞS, nr.42 (1856)*, s.33/3.

Mesela 1698 yılında Saruhan sancağında arpalık mutasarrıfı olan Kasım Paşa'ya vilayetin imdâdiyye vergisi olarak 850 kuruş verilmiştir⁹⁹⁴. Netice itibariyle, başlangıçta varlık vergisi⁹⁹⁵ gibi ortaya çıkan imdâdiyye vergisi yıllık bir vergi haline getirilerek 1711 yılındaki Prut seferinden itibaren taşradaki idarecilere ek bir kaynak yarattı⁹⁹⁶. 1717 yılında Anadolu eyaletlerindeki kadılara gönderilen fermanla da bu verginin niteliği gayet iyi açıklanmıştır. Bu fermana göre, Anadolu Eyaleti'ndeki hasların gelirlerinin azalması sebebiyle, idarecilerin eşkıya ile mücadelede bulundurması gereken kapı halkı masraflarının arttığı ve bunun sonucunda zor durumda kaldıkları özellikle vurgulandığı görülmektedir⁹⁹⁷.

İncelediğimiz tarih aralığı içerisinde belgelerden de anlaşılacağı üzere, imdâdiyye vergisi çeşitli isimler altında ve amacının dışında talep edilmiş ve bu durum reayanın sömürülmesine ve perişan olmasına neden olmuştur⁹⁹⁸. Özellikle Anadolu, Rumeli, Karaman ve Sivas eyaletlerindeki mutasarrıfların kanuna aykırı taleplerinin reayayı zor durumda bıraktığı tespit edilmektedir. Mesela Manisa mutasarrıfı Seyyid Ahmed Paşa geçen yıl imdâd-ı seferiyye namıyla reayadan bin kuruş aldıktan sonra bu yıl da “sefere memurum diyerek” onlardan bin kuruş daha almaya kalkışmıştır⁹⁹⁹. Ayntab'da imdâdiyye tahsiline giden mutasarrıflar ise, şehirlerde ileri gelen kişilerin muhalefetiyle karşılaşmışlardı. Nitekim Ayntab'daki Dimoscü Ahmed Ağa, Nakib Ali, Emin Efendi imdâdiyye tahsiline karşı çıkmaları üzerine Rakka'ya gönderilmiştir¹⁰⁰⁰. Burada uygulanan yöntem hayli ilginçtir. Çünkü bu dönemde vergi mutasarrıflarının reayaya kötü davranması ortadayken devletin eyalet ve sancaklarda ilk müracaat ettiği bu zengin kişilere karşı tavrı dikkat çekmektedir. Ayntab'daki bu kişiler kendilerinden talep edilen vergiyi ya vermek istememişler ya da reayayı korumaya yeltenmişlerdir. Bunun üzerine

⁹⁹⁴ MŞS, nr.166, s.86/1.

⁹⁹⁵ Varlık vergisi gibi yorumlanması tek seferlik alınmasından kaynaklanmaktadır. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.267.

⁹⁹⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.34-54.

⁹⁹⁷ MŞS, nr.177, s.22/2. (13 Ocak 1717)

⁹⁹⁸ “Ordu-yı hümâyûna mülhak u mülâkî olduklarında perişân kapu ile gelüp mansıbımızdan gereği gibi imdâd-ı seferiyyemizi alamadık deyü...bu ana gelince seferler vukû'unda eyâlet ve elviye mutsarrıfları olan vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân imdâd-ı seferiyye nâmıyla re'âyâ fukarasından bî-nihâye mâl alup nâm-ı devr ile sükkân-ı memalik-i mahrûsayı pâ-mâl-i gadr u cevr etdüklerinden...” , *Raşid Tarihi*, C.2, s.1083

⁹⁹⁹ BOA, A. DVNS. ŞKT. d. 57, s.552 (28 Şubat 1712); 1717 yılındaki bir hükümde de, Manisa'da bulunan mutasarrıfların reaya üzerine giderek konakçı, bayrak ve kurban akçeleri aldıkları anlaşılmaktadır. MŞS, nr.178, s.268/2.

¹⁰⁰⁰ GŞS, nr.68, s.446/1.

devlet, Anadolu’da şehirlerinde görülen ya da görülecek bu tarz örneklerin önüne geçmek amacıyla, çeşitli isimler altında talep edilen bu vergide bir düzenlemeye gitmiştir. Bu alınan yeni karara göre, olağanüstü durumlar ve savaş zamanında tahsil edilen imdâdiyye vergisinden tahsil edilen tutarın miktarı ile nereye harcanacağına belirtilmesi ve bu verginin sadece savaş zamanlarında alınması istenmiştir¹⁰⁰¹. Bunun yanı sıra barış zamanlarında da imdâd-ı seferiyyenin yarısı kadar imdâd-ı hazeriyye adı altında yeni bir verginin tahsil edilmesine karar verilmiştir¹⁰⁰². İmdâd-ı seferiyye’nin tamamlayıcısı niteliğinde olan bu verginin farkı ise tutar olarak daha az tahsil edilmesi, barış dönemlerinde alınması ve taksitler halinde ödenmesidir¹⁰⁰³. Bütün bu düzenlemeler, yerel idarecilerin ve maiyetinin vergi kaynağı olan reayaya zarar vermesini engellemek için yapılmasına rağmen, artık düzenli hale getirilen bu vergilerin aynı yöntemlerle reayanın soyulması neden olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki vergi düzenlemelerinin yanı sıra, hazineye kaynak oluşturmak amacıyla alınan diğer kararlar şunlardır:

1. 1688 yılında alınan kararla kahve, tartı vergisi, hububat ve kumaş vergisi belirli bir ölçüye bağlandı. Buna göre bir kantar kahve yüz seksen vukıyye kahve olup bir kantardan yüz akçe vergi alınmasına; arpa ve buğdayın her bir kilesinden bir akçe, beyaz pamuklu keten bezenin topunun uzunluğu 20 cm olup, her bir topuna bir damga vurularak her bir damgadan 1 akçe alınmıştır¹⁰⁰⁴.

2. 1690-1691 yılında savaş masrafı gerekçesiyle hazineye giren para ile çıkan para arasında bir fark yaratıldı. Buna göre hazineye giren kuruş 120, şerifi altın 270, yaldız altını 300 akçe; hazine çıkışlarında ise kuruş 160, şerifi altın 360, yaldız altını 400 akçe ve pâre 4 akçe olarak belirlendi¹⁰⁰⁵. Bu kararla devlet, deyim yerindeyse “*alacağında şahin vereceğinde ise karga*” duruma gelmiştir.

¹⁰⁰¹ “...sinin-i mâziyede eyâlet ve elviye mutasarrıflarına hadd-ı evsât üzere vire geldikleri imdâd-ı seferiyyelerin, seferler vâki oldukda kemâ- fi’l-evvel vereler...” MŞS, nr.178, s.268/2.

¹⁰⁰² Ahmet Tabakoğlu 1717-1718 yılı Anadolu’daki imdâd-ı seferiyye tutarının 330 kese (16.500.000 akçe) olduğunu, 1750 yılında ise imdâd-ı hazeriyyenin 62.504 kuruş (7.500.240 akçe) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tabakoğlu, zaman farkına rağmen hazeriyyenin yaklaşık olarak seferiyyenin yarısı kadar olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.268-269.

¹⁰⁰³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, s.54-57; Bu konuda Aydın, Mentеше ve Saruhan sancaklarındaki kadırlara gönderilen hüküm için bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d. 127, s.373/h.1649. (30 Nisan 1719)

¹⁰⁰⁴ KŞS. nr.96, s.62/2.

¹⁰⁰⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.401.

3. İstanbul gümrüğüne bağlı olan Resm-i Duhan Mukataasında 1690-1691 yılına kadar satandan on iki alandan sekiz akçe tahsil olunurken, bu tarihten sonra reyanın tütüne bağımlılığından dolayı elli beş yük akçe hazineye ek gelir sağlayacağı öngörülerek bir mukataa haline getirildi ve işletmesi de Mustafa Ağa'ya verildi¹⁰⁰⁶. Daha sonra 1696-1697 yıllarında tütünler cins ve kalitesine göre sınıflandırılarak 20 ila 60 akçe arasında gümrük resmi konuldu. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında sancaklardaki tütün alımları da buna göre belirlendi. Mesela Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarki kazalarında ekilen tütün tarlalarının her dönümünden iki buçuk kuruş devlete ve kalemiyye masrafları ile kadının masrafları için de on kuruş tahsil edilmesi istenmiştir. Ayrıca tütün üzerinden uygulanacak gümrüğün öncelikle tüccara uygulanması, eğer tütün eken de başka bir yere tütününü satmak için götürürse bu uygulamanın onlar için de geçerli olacağı kararlaştırılmıştır¹⁰⁰⁷.

Sonuç olarak uzun savaşlarla birlikte XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde vergi toplama sistemi artık değişmez kuralları olmayan ve gelir miktarını daima arttırmayı amaçlayan bir duruma geçtiği görülmektedir. Merkezi yönetim vergi toplamadaki denetimini kaybetmiş, vergi toplama görevi başkentte orta ve üst düzey memurlar arasından seçilen ve azledilmeleri daha zor olan mültezimlerin eline geçmiştir. Bu durum, bir yandan devletin nakit ihtiyacının tedarikini kolaylaştırmış bir yandan da Anadolu'daki şehirlerin asayişinin bozulmasına neden olmuştur¹⁰⁰⁸.

3.2.1.3. Malikâne Sistemi'ne Geçiş

Sanayi öncesi toplumlarda vergilendirme ve vergi toplama konusu ile ortaya çıkan ekonomik sorunlar, devletlerin kendilerine has metotlarla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştı. Buna göre, vergi gelirleri iki şekilde yapılırdı. Bunlardan birincisi doğrudan, ikincisi ise dolaylı tahsilattır. Doğrudan tahsilat, belirlenmiş olan usullerle vergilerin hazineye taşınması veya hazinenin herhangi bir harcama alanına, ilgili usullere göre bırakılmasıdır. Dolaylı tahsilat ise, geliri doğrudan hazineye ait olmayan, ancak devletin

¹⁰⁰⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.402.

¹⁰⁰⁷ *TŞS, nr.52 (1866)*, s.72/1. Râşid Efendi, bu uygulamayla devletin hazinesine kırk dört bin akçe daha fazla girdiğini belirtmektedir. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.527-528; Yavuz Cezar, "Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları", s.79-80.

¹⁰⁰⁸ Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Oktay Özel, Canay Şahin), s.41-42.

adına bir vazife karşılığında bırakılmış vergilerin genellikle askerî zümre mensupları tarafından toplanmasıdır¹⁰⁰⁹. Buna göre Osmanlı Devleti de uygulamış olduğu metotlarla mevcut iktisadî durumuna göre vergi toplama konusunda çeşitli çözümler üretmiştir. Bu metotlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Tımar Sistemi (Dolaylı tahsilat)
- ✓ İltizam Sistemi (Doğrudan tahsilat)
- ✓ Malikâne Sistemi (Doğrudan tahsilat)

Tımar sisteminde devlet, kendisine ait toprakları tasarruf eden reayanın ödediği vergileri hazineye koymak yerine, devlet memuruna bırakmaktadır. Çoğunluğu sipahilerden oluşan bu devlet memurları, nakdi maaş yerine reayadan kendi hesaplarına vergi toplamışlardı. Tımar sistemi adı verilen bu uygulama, XVI. yüzyılın ortalarına kadar başarılı bir şekilde uygulanmıştı. Ancak uzun ve başarısız savaşlar dönemine girilmesi tımar sistemini zayıflattı. Nitekim XVII. yüzyıldan itibaren devletin aynı gelirleri nakde dönüştürme çalışmaları, tımar sisteminin önemini kaybolmasına neden oldu. Özellikle 1645 yılında başlayıp yaklaşık 25 yıl süren Girit seferi ve 1683-1699 yılları arasında Avrupa devletleriyle yapılan İkinci Viyana Kuşatması ve Kutsal İttifak savaşları Osmanlı maliyesini derinden sarstı. Bu amaçla, Osmanlı devleti bütçe açıklarını kapatmak ve artan masrafları azaltmak amacıyla birtakım tedbirler almasının yanı sıra, iltizam usulü denilen sistemi yaygın bir şekilde uygulamaya başladı.

Devletin vergi toplama hakkını özel çıkarlara devretmesine iltizam sistemi denir. Bu sistemde mültezimler, müzayede konusu olan mukataayı gelir, masraf ve kâr üçgeninde değerlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edecekleri meblağı teklif ederlerdi. En yüksek teklifi veren mültezim, tahvil adı verilen ve 1-3 yıl arasında değişen süre ile mukataayı işletme hakkına sahip oluyordu¹⁰¹⁰.

İltizam sistemi, ilk zamanlar tımar sistemine paralel şekilde işledi. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, hızla artan masraflarını ve bütçede ortaya çıkan

¹⁰⁰⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.2.

¹⁰¹⁰ İltizam hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.154-158; Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, 1996, s.39-50. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde mukataa gelirleri, emanet usulü ile de tahsil olunmuştur. *Emanet Usulü*: Hazineye ait vergi gelirlerinin devlet eliyle bir memur kadrosu tarafından tahsil edilmesi demektir. Bu usulde vergi toplayan kişiye emin denilirdi. Emin devletten almış olduğu maaşla bu görevi yapardı. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.2.

açıklarını kapatmak amacıyla, iltizam sistemini yaygın bir şekilde uygulamaya başladı¹⁰¹¹. Osmanlı Devleti'nde iltizam sisteminin hızla yayılması, merkez ve taşra ilişkilerinin yeniden şekillenmesine neden oldu. Bu dönemde bazı tipik örnekler, Osmanlı Devleti'nde alt birimlerin bir araya getirilmesine neden olurken, özellikle sancakbeylerinin vasfı kaybolmaya başlamış, şehirlerin gelir kaynakları arpalık ve zamîme adı altında beylerbeylerine tahsis edilmiştir. Ayrıca Osmanlı taşrasında bu dönemde sonra mültezimlerin önemi daha da artmaya başlarken, sancakbeyliği satılık konumuna gelmiştir. Nitekim Anadolu'nun bazı şehirlerinde mütesellim tayinleri atama yerine “*satılık*” olarak geçmeye başlamıştır¹⁰¹². Mesela 1691 yılında Dimos-ı Ayntab köylerinden Burç köyünün mahsulünü toplayan Mehmed, köyü Ekrad eşkıyalarına satınca köy ahalisi perişan olmuştur. Daha sonra köy ahalisinin ricasıyla hem ürün hem de 1000 akçe verilmesi şartıyla köyün iltizama verilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim bu köy, H.1103 senesinde 460 kuruşa Seyyid Ömer'e iltizama verilmiştir. Burada başlangıçta hazineye kaynak oluşturmak amacıyla uygulanmaya başlanılan iltizam sisteminin köylerin muhafazasını sağlamak koşuluyla da verildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz dönemde Osmanlı Devleti, kimi zaman mukataaların işletecek mültezimlerden bazı isteklerde bulunduğu tespit edilmektedir. Özellikle devletin savaş halinde olması sebebiyle, ordu için mühimmat ve asker tedarik ettirilmesi belli başlı isteklerdi. Mesela Karaman Eyaleti'nde senede altı yük yetmiş yedi bin kırk akçe malı olan eşkün mukataası H.1101 senesinde kimseye verilmemiştir. Mukataayı işletecek kişilerden her vukıyyesi altmışar akçe olmak üzere, İstanbul baruthanesine güherçile getirmeleri istenmiştir¹⁰¹³.

Diğer yandan, değişim ve dönüşüm dönemi olarak nitelenen XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başında taşrada bulunan yerel seçkinlerin güç sahibi olmak için iltizam sistemine başvurdukları görülmektedir¹⁰¹⁴. Özellikle ordu taifesinden olan kişiler, büyük iltizamlara sahip olmak istiyorlardı¹⁰¹⁵. Bunun yanı sıra düşük rütbeli asker taifesi ulufesinin bir kısmını hazineye bırakarak şehirlerde iltizam sahibi oldukları tespit

¹⁰¹¹ Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s.39-40.

¹⁰¹² Örnekler için bkz. *GŞS*, nr.35, s.233/4; s.236/2; s.283/2; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, s.72.

¹⁰¹³ *KŞS*, nr.99, s.154/2.

¹⁰¹⁴ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, s.303-304.

¹⁰¹⁵ Örnekler için bkz. *MŞS*, nr.165, s.6/1, 8/1; *MŞS*, nr.166, s.134/1; *KŞS*, nr.93, s.245/1; *KŞS*, nr.98, s.174/2; *TŞS*, nr.39 (1853), s.121/2; *GŞS*, nr.37, s.93/2; *GŞS*, nr.38, s.200/2; *GŞS*, nr.39, s.11/3.

edilmektedir. “*Hazine-mânde*” denilen bu uygulama ile devlet hem askerin maaşından kurtulmuş hem de vergi kaynağının devamını sağlamıştır¹⁰¹⁶.

İlk ortaya çıktığı dönemde Osmanlı toplumunda birçok grubu bir araya getirmekte başarılı olan iltizam sistemi, özellikle çalıştığımız dönem içerisinde köylünün suistimal edilmesine ve mültezimlerin çeşitli isimler altında reayayı soymasına neden olmuştur¹⁰¹⁷. Ayrıca avâız grubu vergilerinin de iltizam sistemiyle birlikte düzenli bir vergi haline dönüştürülmesi, reayayı zor durumda bırakmıştır¹⁰¹⁸.

Malikâne Sistemi:

1683’deki İkinci Viyana Kuşatması’nın ardından Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletleriyle yaptığı uzun savaşlarda, bütçe ciddi açıklar vermeye başladı. Bu nedenle XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan mali buhranı azaltmak ve hazinenin artan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla, 1695 yılında malikâne sistemine geçildi¹⁰¹⁹. Malikâne Arapçada malik kelimesinden türemiş olup, “*sahip, bey, hükümdar*” anlamlarına gelmektedir¹⁰²⁰. Osmanlı maliyesinde ise malikâne sistemi, mukataanın mülkiyetine ömür boyu sahip olmak demektir¹⁰²¹. Malikâne sisteminde müzayede ile satışa çıkartılan mukataanın işletme hakkını elde eden kişi, hazineye muaccele¹⁰²² adı verilen satış bedeli üzerinden bir miktar para ile sahip olduğu malikânenin her yıl vergisini vermekle

¹⁰¹⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.156. Örnekler için bkz. *KŞS, nr.99, s.156/2; KŞS, nr.100, s.167/4; GŞS, nr.35, s.233/1; GŞS, nr.37, s.25/4; GŞS, nr.40, s.143/3.*

¹⁰¹⁷ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, s.303-307

¹⁰¹⁸ Oktay Özel, “Avâız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (der. Halil İnalıcık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s.7.

¹⁰¹⁹ *BOA. KK. d. 5040*, s.1 (10 Ocak 1695); *BOA. AE. SAMD. II, Dosya nr.2, Gömlek nr.173*. Başdefterdar Köse Halil Paşanın arzıyla Suriye, Şam, Halep, Diyarbakir, Mardin, Adana, Malatya, Ayntab ve Tokat’daki mukataaların kayd-ı hayat şartıyla satılması talep edilmişti. Sadrazam ve ulemanın uygun görmesiyle de onaylandı. Ancak malikâne sisteminin ne zaman başladığı konusunda farklı fikirler bulunmaktadır. Hammer ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı malikânenin 1695 yılı başında padişah II. Ahmed’in fermanıyla; Muradgea D’ohsson sistemin başlangıç tarihini 1695 yılı kabul etse de uygulamada II. Mustafa’nın fermanıyla başladığını belirtmektedir. Bkz. Avdo Suceka, “Malikâne (Osmanlı İmparatorluğu’nda Mirî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı)” (çev. M. Özyüksel), *İÜİFM, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan*, C.41, S.1-4, İstanbul 1985, s.276-278; Erol Özvar ise 1694 yılından itibaren iltizamların ömür boyu “*ber vech-i te’bid*” şeklinde verildiğini tespit etmiştir. Bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.20.

¹⁰²⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s.1260; Mehmet Genç, “Malikâne”, *DİA*, C.27, İstanbul 2003, s.516-518.

¹⁰²¹ Ünlü tabiri ile malikâne sistemi, “*mefrûzu’l-kalem ve maktû’ü’l kidem min külli’l-vücûh sebestiyyet üzere hayatda oldukça tasarruf olunmak*” demektir.

¹⁰²² Mirî yani devlete ait iltizam (malikâne) ve mukataattan ve taksitle satılan emlaktan peşin olarak alınan paraya verilen isimdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın “Muaccele”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, s. 550.

yükümlüydü¹⁰²³. Malikâne sahibinin hazineye ödediği muaccelle miktarı yıllık karın 2 ile 10 katı arasında değişmekteydi. Malikâne sistemiyle, sık sık değişen mültezimlerin daha fazla gelir elde etmek için zarar verdiği vergi kaynağı olan reayayı ve devlet hazinesini korumak amaçlanmıştı. Çünkü reayanın zarar görmesi, vergi gelirlerinin düşmesi ve bütçenin daha fazla açık vermesi demektir¹⁰²⁴. Bu açıdan sisteminin kurulmasındaki ilk hedefin bütçe açıklarını kapamak ve nakit para akışını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz.

Malikâne sistemi uygulanmaya başlandığı yıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başladı ve çeşitli mukataalar malikâne mukataa statüsüne çevrilip özel kişilere satıldı¹⁰²⁵. Ancak her mukataanın malikâne olarak satılması mümkün değildi. Öncelikle bir yerin malikâne olarak satılabilmesi için mukataa statüsünde olması yani miri mukataalar içerisinde merkezi hazineye ait gelir kaynaklarından biri durumunda olması gerekirdi. Miri mukataalar ise havass-ı hümâyuna dâhil, başka bir deyişle tımar alanları dışındaki yerlerdi¹⁰²⁶. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tımar alanlarının özellikle beylerbeyi ve sancakbeyi hasları, haslıktan çıkartılarak iltizam ve malikâne olarak verilmeye başlandığı görülmektedir. Mesela Mirlivâ-i Ayntab hassı Menbiç Ravendan hassı ile birleştirilerek senelik 10.000 kuruş malı olan bir mukataaya dönüştürülmüştür¹⁰²⁷. İşte bu şekilde uygulanmaya başlanılan malikâne sistemi, XVIII. yüzyılda devletin finansmanı açısından önemli bir araç haline geldi. Nitekim 1695 yılından itibaren bu sistemin etkisiyle çok kısa süre içerisinde araziler ve müesseseler

¹⁰²³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.100-106.

¹⁰²⁴ “...mirî mukâta’âtın ekser kurâsı ricâl-i devlet ve a’yân- memleket uhdelelerinde olup, lâkin her sene âhara der-uhde olunduğundan re’âyâ himâyet ü sıyânet olunmayub def’-i müzayakalarına i’ânet olunmamağla bi’z-zarûre murâbahacıardan za’fi ile aldıkları akçe murabahasına zirâ’at ü hırâsetleri ve bâğ ve bâğçeleri ve sâir kârlarının hâsılı kifâyet etmediğinden mâ’adâ der-uhde edenler dahi “zabt edeceğim bir sene yâhûd iki senedir” deyü bi’l-cümle hâsılların ellerinden almak için cevri eziyyet eyledüklerinden ekseri perâkende vü perişân olup...” *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.1, s.479; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.19-21.

¹⁰²⁵ Mesela Danişmendli Türkmen reayasından on sekiz aşiretin her yüz koyundan beş kuruş, her bir bennâktan dörder kuruş, üç neferden bir kuruş ve her kuruş ikişer akçe olmak üzere senede sekiz bin beş yüz altmış bir buçuk esedi kuruş mukataa geliri Seyyid Ali ve Seyyid Derviş’e malikâne olarak verilmiştir. *BOA. MAD. d. 9885*, s.185/3. (20 Ocak 1700)

¹⁰²⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, s.33-34.

¹⁰²⁷ Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı’nın İdarî ve Malî Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, s.271. Ayrıca XVIII. yüzyılda askeri, idarî ve mali açıdan beylerbeyi ve sancakbeyi hasları haslıktan çıkartılmıştır ki, bunların iltizama veya malikâneye dönüştürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s.39-50.

hızlı bir şekilde satılmaya başlandı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde piyasa rekabetinin artmasına ve devlet kaynaklarının özelleştirilmesine neden oldu¹⁰²⁸.

1695 yılında başlayan malikâne uygulaması, başlangıçta imparatorluğun bütününe içine almamasına rağmen, çok kısa süre içerisinde genişleyerek imparatorluğun tamamına yayıldı¹⁰²⁹.

Tablo 9. 1695-1697 Yılları Arasında İncelenen Şehirlerdeki Malikâne Satışları¹⁰³⁰

Şehir	Malikâneye Verilen Yer	Senelik Malı	Muaccele Bedeli	Malikâne Sahibi
Ayntab ¹⁰³¹	Telbaşer mukataasına bağlı köyler	63.200 akçe	850 kuruş	Başmuhasebe hulefasından el-Hac Hasan Halife
Ayntab ¹⁰³²	Ayntab'da bir köy	1.870 akçe	75 kuruş	Ali
Ayntab ¹⁰³³	Ayntab'da bir köy	9.116 akçe	60 kuruş	Dergâh-ı muallam kapıcılarından emektar Yusuf
Saruhan ¹⁰³⁴	Ahmedlü mukataasına bağlı köyler	30.000 akçe	205 kuruş	Sâmih
Ayntab ¹⁰³⁵	Ayntab'daki köyler	7.090 akçe	605 kuruş	İbrahim
Ayntab ¹⁰³⁶	Ayntab'da bir köy	18.060 akçe	-	Debbağ Mustafa Efendi oğulları Mehmed, Mahmud ve Mustafa
Kayseri ¹⁰³⁷	Hoca Münir Zaviyesi	8.000 akçe	25 akçe ulufesini hazine-mande ederek malikâne sahibi olmuştur.	Müezzınbaşı Ali'nin oğlu Mustafa

¹⁰²⁸ Malikâne sistemi özel mülkiyete doğru giden uzun ve meşakkatli bir yolun ilk adımı olarak ifade edilir. Bkz. Murat Çizakça, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)", *Osmanlı*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.225.

¹⁰²⁹ 1695-1697 yılları arasında Adana, Bosna, Diyarbakir, Erzurum, Girit, Halep, Anadolu, Karaman, Rumili, Şam-ı Şerif, Maraş, Kıbrıs, Trablusşam, Rum (Tokat) ve Erzurum eyaletlerinde malikâne sistemi görülmüştür. Bu yerlerdeki malikâne satışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.30

¹⁰³⁰ 1695-1697 yılları arasında malikâne satışlarını ihtiva eden defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) fonunda, kayıtlı 3423 numaralı defterdir. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları* isimli çalışmasından da bu defterden sıkça istifade etmiştir. Biz de çalışma alanımıza dâhil olan şehirlerdeki malikâne satışlarını bu defterden faydalanarak tespit etmeye çalıştık.

¹⁰³¹ BOA. MAD. d. 3423, s.26/2.

¹⁰³² BOA. MAD. d. 3423, s.47/3.

¹⁰³³ BOA. MAD. d. 3423, s.72/4.

¹⁰³⁴ BOA. MAD. d. 3423, s.72/5.

¹⁰³⁵ BOA. MAD. d. 3423, s.87/1.

¹⁰³⁶ BOA. MAD. d. 3423, s.97/2.

¹⁰³⁷ BOA. MAD. d. 3423, s.127/4.

Kayseri ¹⁰³⁸	Kapan-ı Dakik Kitabeti	1.000 akçe	40 kuruş	Cafer ¹⁰³⁹
Kayseri ¹⁰⁴⁰	Ali Cafer Zaviyesi	12.000 akçe	172 kuruş	Kadı İmamzâde Mahmud
Ayntab ¹⁰⁴¹	Telbaşer Nahiyesine bağlı köyler	645 akçe	310 kuruş	Hüseyin
Kayseri ¹⁰⁴²	Sahra Nahiyesine bağlı Erkilat köyü	15.000 akçe	500 kuruş	Kalaycızâde el-Hâc Mehmed
Saruhan ¹⁰⁴³	Menemen Memlahası	410.000 akçe	1.150 kuruş	Abidin zide mecdûhuya
Ayntab ¹⁰⁴⁴	Köy	71 akçe	100 kuruş	Hüseyin
Kayseri ¹⁰⁴⁵	Köy	2.400 akçe	100 kuruş	El-Hac Mehmed
Saruhan ¹⁰⁴⁶	Marmara kazasındaki Dalyahane-i Gedük	20.000 akçe	70 kuruş	Hassa Mühürbaşısı Ali'nin oğlu İbrahim'e (Daha önce babasında)
Manisa ¹⁰⁴⁷	Serulus mukataası	144.000 akçe	700 kuruş	Fırkate kapudanlarından Mustafa'ya verilmişken Mehmed'e verilmiştir.
Kayseri ¹⁰⁴⁸	İhtisab mukataası	25.000 akçe	750 kuruş	Karayazıcı Mehmed'e tabi Mehmed
Kayseri ¹⁰⁴⁹	Kayseri sancakbeyi haslarına tabi mukataalar	14.100 akçe	515 kuruş	Başbakikulu müteveffa el- Hâc Mehmed'in kardeşi el- Hâc Ahmed'in oğulları Osman ve Murtaza

¹⁰³⁸ BOA. MAD. d. 3423, s.162/3.

¹⁰³⁹ 1711 yılında Cafer'e kapana gidip, Kıyık kâtibi olması ve vazifeye devam etmesi için ferman verilmişti. 1730 yılında kapan kâtipliği 40 kuruşa Mehmed'e verilmişti. Mehmet Karagöz, 1700-1730 yılları arasında Kapan mukataasının gelirini 144.000 akçe olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1993, s.262.

¹⁰⁴⁰ BOA. MAD. d. 3423, s.215/7.

¹⁰⁴¹ BOA. MAD. d. 3423, s.226/2.

¹⁰⁴² BOA. MAD. d. 3423, s.228/5.

¹⁰⁴³ BOA. MAD. d. 3423, s.233/2.

¹⁰⁴⁴ BOA. MAD. d. 3423, s.275/3.

¹⁰⁴⁵ BOA. MAD. d. 3423, s.309/1.

¹⁰⁴⁶ BOA. MAD. d. 3423, s.319/2.

¹⁰⁴⁷ BOA. MAD. d. 3423, s.343/2.

¹⁰⁴⁸ BOA. MAD. d. 3423, s.394/1

¹⁰⁴⁹ BOA. MAD. d. 3423, s.396/2.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1695-1697 yılları arasında çalışmamız için seçilen Anadolu şehirlerinden Ayntab'da 7¹⁰⁵⁰; Kayseri'de 7 ve Manisa'da 4 mukataanın malikâne olarak satıldığı tespit edilmektedir. Trabzon'da ise mukataa satışı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. İlgili dönemde şehirlerde satılan malikânelerin yıllık gelirlerinin toplamı 781.552 akçedir. Tespit ettiğimiz 18 malikâne satışına göre malikânegilerin ödemesi gereken muaccele bedeli ise 6.202 kuruştur.

Malikâne uygulamasının başlamasıyla birlikte Ayntab'da özellikle köy ve mezraların malikâne olarak satıldığı görülmektedir. Ayntab'daki mukataaların *Dimosât-ı Ayntab*¹⁰⁵¹ mukataası ya da *Dimosât-ı mukataa-i Ayntab* ismiyle satıldığı tespit edilmektedir¹⁰⁵². Ayntab'da satılan malikâne satışlarını incelediğimizde, yıllık geliri yüksek olan yerlerin sahiplerinin askerî zümreye mensup kişiler olduğu, bir malikânenin ise ortak olarak satın alındığı görülmektedir.

1695 yılında uygulama konulan malikâne sisteminin Anadolu eyaletlerinde uygulandığı ilk yerlerden biri Manisa'dır. Manisa'daki malikâne satışlarında, yıllık geliri en yüksek olan yer Menemen memlahasıdır. Buna göre 12 Ekim 1696 tarihinde Abidin'e 1.150 kuruş muaccele bedeli karşılığında verilen Menemen memlahasının H.1108, H.1109, H.1110, H.1111 yıllarındaki toplam 1.720.000 akçe geliri ile H.1112 yılındaki ihracat ve diğer gelirlerinin dışında 262.788 akçe geliri hazineye teslim edilmiştir¹⁰⁵³.

İncelediğimiz şehirlerden malikâne satışı yapılan bir diğer yer de Kayseri'dir. Burada vakıfların malikâne içerisine dâhil edilmesi dikkat çekmektedir. Buradan vakıf gelirlerinin mukataa yoluyla toplatılmakta olduğunu ve bu durumun vakıfları zarara uğrattığını söyleyebiliriz.

1695 yılında itibaren uygulanmaya başlanan malikâne sistemi, bütçe açığının kapanmasına katkı sağladıysa da çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Uzun yıllar ekonomi alanında çalışmış olan ve 1703 yılında Defterdarlık görevine getirilen Sarı

¹⁰⁵⁰ Erol Özvar, 1695-1697 yılları arasında Ayntab'da 40 mukataanın malikâne olarak satıldığını tespit etmiştir. Yapmış olduğumuz çalışma ile Erol Özvar'ın çalışmasındaki farkın nedeni, mukataa defterlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Özvar *BOA. MAD. d. 3423* numaralı defterin yanı sıra 1695-1697 yılları arasındaki mukataa satışlarını da incelemiştir.

¹⁰⁵¹ *Dimos*: Tarımsal üretimden alınan bu vergi öşür anlamına gelmektedir. Osmanlı vergi sisteminde *dimos*, Suriye ve çevresinde rastlanılmaktadır. Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, s.269.

¹⁰⁵² Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.157.

¹⁰⁵³ *MŞS, nr.167*, s.52/1.

Mehmed Paşa¹⁰⁵⁴, malikâne sistemini “*bedâyi’-i seyîye*” olarak nitelemektedir. Bu sistemin devlete geçici bir fayda sağladığı görüşünde olan Sarı Mehmed Paşa, iltizam sistemini savunmaktadır. Çünkü Paşaya göre, askerî bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’nin malikâne sistemiyle birlikte, askerî amaçlar için verilen iltizamlardan bundan sonra savaşlarda istenildiği kadar faydalanamayacak ve bu zümre perişan olacaktır¹⁰⁵⁵.

Gerek reayayı gerekse mukataayı koruma gayesiyle uygulanan bu sistemle, malikâne sahibi olanlar mukataalarından elde etmiş oldukları gelirleri hazineye ödemekte sorun çıkarmaya başladılar. 1700 yılında Dimosat-ı Ayntab’ta malikâne sahibi olan Mir Ali ve Kulu Yusuf kanuna aykırı harekette bulunmuş ve devlete vermesi gereken vergiyi vermek istememiştir. Bunun üzerine alınan kararla, Mir Ali’den¹⁰⁵⁶ sözleşme gereği tahsil edilecek tutarın üç taksit halinde alınmasına karar verilmiştir¹⁰⁵⁷. Ancak 1711 yılında yapılan Osmanlı-Rus savaşı sırasında yeni bir karar alınarak, artan harcamalara bağlı olduğu gerekçe gösterilip daha önceki yıllara ait borçların bir an evvel kapatılması istenmiştir¹⁰⁵⁸.

Bununla beraber, mukataalara başka kişiler tarafından müdahale edilmesi veya gelirlerin tahsiline engel olunması, malikâne sahiplerine zarar vermekteydi. Bu durum, hiç kuşkusuz devletin malikâne sahiplerinden tahsil edeceği gelirlerin eksik olmasına sebep oluyordu. Ayntab’ta duhan gümrüğü mukataası malikâne olarak Hüseyin’e verilmiştir. Ancak tahmis emini olan Mustafa ve bazı eminlerin her yük başına vergi alınmasını talep etmeleri, malikâne sahibi gelirinin azalmasına neden oldu¹⁰⁵⁹. Daha sonra, Ayntab’ta yıllık 45.346 akçe geliri olan kahve-i Ayntab ve buna bağlı mukataalar, malikâne olarak Mustafa’ya verildi. Ancak dışarıdan gelen Yusuf, Tellioğlu Hamid, Behramzâde, Karacaoğlu Mehmed ile Abdulvehab oğluna bağlı kişiler “*mukataanın*

¹⁰⁵⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *DİA*, C.9, İstanbul 1994, s.98-100.

¹⁰⁵⁵ Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Mâlî Bazı Görüş ve Faaliyetleri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul 1983, s.242-243.

¹⁰⁵⁶ Askeri zümreden olan Mir Ali, 1695-1697 yılları arasında Ayntab’da biri ortak, toplam yedi malikâne satın almıştır. Mir Ali’ye ait malikânelerin yıllık geliri 199.322 akçedir. Yedi adet malikâne için yatırdığı muaccelle bedeli ise 199.322 akçedir. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.161.

¹⁰⁵⁷ *BOA. MAD. d. 9885*, s.286/h.2. (25 Nisan 1700)

¹⁰⁵⁸ Bu konuda Maraş Beylerbeyi ve Ayntab kadısına gönderilen emir için bkz. *BOA. MAD. d. 9505*, s.4/1 (14 Mart 1711)

¹⁰⁵⁹ *GŞS, nr.54*, s.25/2.

tamamını verdik” diyerek taşradan gelen kahvenin kanun üzere tahsil edilmesi gereken gelirin toplanmasına engel olmuşlardır¹⁰⁶⁰.

XVIII. yüzyılın başında, devletin içinde bulunduğu mali buhran ve tımar alanlarının hızlıca mukataalaşması, Osmanlı Devleti’nde fiyatların artmasına sebep oldu. Bu durum ise özellikle devlet elitini, ayanları ve askerî zümreyi oldukça kârlı kıldı. Çünkü büyük ve kârlı mukataalar uygun muaccele bedeliyle bu kişilerin eline geçti. Nitekim malikâne sistemiyle birlikte artık belirli bir grubun zenginleşmesi hızlıca gerçekleşiyordu. Ancak malikâne mutasarrıfları ile reaya arasındaki sorunlar giderek derinleşmeye başladı. Haksız kazanç sağlama düşüncesinden vazgeçmeyen mutasarrıfların ve mültezimlerin, devletin içinde bulunduğu durumdan faydalanarak özellikle Ayntab’daki reayaya zarar verdikleri görülmektedir. 1698 yılında Ayntab’ta havass-ı hümâyun köylerinde malikâne mutasarrıfı olan Ömer, haksız yere reayadan vergi talep etmiştir¹⁰⁶¹. 1699 yılında Ayntab’a Telbaşer nahiyesinden Telsivar ve Oruş köyleri malikâne olarak el-hac Ebubekir’e verilmişti. Ancak malikâne mutasarrıfı Telsivar köyünde dikilen 24 ağaçtan ve Oruş köyüne dikilen 12 fidandan fidan başına 2 kuruş alıp, on kadar adamıyla köylere gelip reayadan zorla yiyecek alarak reayaya eziyet etti¹⁰⁶². 1705 yılında Ayntab’ta malikâne mutasarrıfı olan Mustafa ile dışarıdan gelen bazı kişiler, vergilerin tahsilini engellediler¹⁰⁶³. Ayrıca bununla da yetinmeyerek, reayadan yaylak ve kışlak namıyla zorla para almaya kalkıştı¹⁰⁶⁴. 1708 yılında ise yine Ayntab sancağında sülüs hissesine malikâne ile mutasarrıf olan Ahmed ile kardeşi Veli reayaya zulmetmiş, gayr-i Müslimlerden kanuna aykırı şarap vergisi almış ve levendat taifesi ile birlikte hareket ederek, vergi tahsiline mani olmuşlardır. Bu şikâyetlerin devam etmesi üzerine devlet, taşrada eşkıyadan farklı davranmayan malikâne mutasarrıflarının suçları var ise ellerinden malikânelerinin alınmasına karar vermiştir¹⁰⁶⁵. Malikâne mutasarrıfların reayaya bu şekilde davranması, hem reyanın hem de malikâne sahibinin aleyhine olan gelişmelerin yaşanmasına neden oluyordu. Öncelikle reaya, mutasarrıfların bu kötü davranışları sebebiyle toprağını bırakmak zorunda kalıyordu. Malikâne sahibi ise,

¹⁰⁶⁰ BOA. MAD. d. 7551, s.118/h.2. (26 Ocak 1709)

¹⁰⁶¹ GŞS, nr.49, s.215/1.

¹⁰⁶² GŞS, nr.50, s.308/1.

¹⁰⁶³ GŞS, nr.56, s.331/1.

¹⁰⁶⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 44, s.23/h.87. (29 Eylül 1705)

¹⁰⁶⁵ BOA. AE. SAMD. III, Dosya nr.196, Gömlek nr.18912. (28 Temmuz 1708)

mutasarrıfı olduğu yerlerdeki reayanın göç etmesi sebebiyle gelir kaybına uğruyordu. Bunun yanı sıra göç eden reayanın askerî çiftliklere sığınması malikâne sahibi ile çiftlik sahiplerinin karşı karşıya gelmesine neden oluyordu¹⁰⁶⁶.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti 1691 yılında konargöçer aşiretleri iskâna tabi tutmuştu. Bu amaçla Rakka mukataasından ayrılan Ayntab'daki Menbiç Revândan mukataasının boşalan ve harabe haline gelen köy ve mezralarına İlbeyli Türkmen aşireti iskân olunarak, hem buranın şenlendirilmesi hem de Arap eşkıyalarının engellenmesi amaçlandı. Daha sonra harap halde bulunan bu köy ve mezralar havâss-ı hümâyûna dâhil edilip, Hass-ı Mirliwa-i Ayntab ve Menbiç Revândan mukataası ile birleştirildi. Senelik on bin kuruş malı olan bu mukataa Ayntab sancakbeyi Mustafa ve kardeşi Ahmed'e malikâne olarak verildi. Ancak iskân kararına uymayan konargöçer aşiretler de malikâne sahiplerini zarar uğratmışlardır¹⁰⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte, tımar alanlarının mukataaya dönüştürülmesi hızlanmış ve havâss-ı hümâyuna dâhil edilen bu tımarlar iltizama verildi¹⁰⁶⁸. XVII. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan otorite boşluğu da Osmanlı taşrasındaki idarecilerin kendi otoritelerini sağlama alma çalışmalarını hızlandırdı. Nitekim merkezin ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak, hazineye yeni kaynaklar oluşturmak amacıyla devlet, iktisat yapısını düzenleyen ilkeler doğrultusunda müdahaleci bir anlayış göstermeye başladı. İşte bu sebeplerden, idarî ve iktisadî kaygılarla Anadolu'daki birçok sancakta muhassıllar görevlendirildi. Bunların temel görevi, öncelikle sancaktaki gelirleri toplamaktı. Ancak daha sonra sancakların yönetiminden de sorumlu tutuldular¹⁰⁶⁹. Bu açıdan taşradaki idarî örgütlenmenin ve mali yapının yeniden şekilleneceğini söyleyebiliriz¹⁰⁷⁰. 1695 yılında gönderilen, fermanla 1693-1695 yılları arasında iltizama verilmeyen mukataalar ile 1695 yılında rağbet görmeyen mukataaların muhassıllara ve ayanlara verilmesine karar verildi¹⁰⁷¹. Bu karar,

¹⁰⁶⁶ KŞS, nr.105, s.157/1.

¹⁰⁶⁷ BOA. MAD. d. 7551, s.43/1.

¹⁰⁶⁸ Mesela Manisa'da İhtisâb (Şehir Emni) havaslarının 1300 kuruş peşin ve her ay yüz kuruş teslim edilmesi şartıyla Mahmud Ağa ve Hasan Beşe'ye iltizam olarak verilmiştir. MŞS, nr.165, s.107/2.

¹⁰⁶⁹ Ayla Efe, "Osmanlı Devleti'nde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği", *Tarih Dergisi*, S.49, İstanbul 2010, s.62-64.

¹⁰⁷⁰ Manisa, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Aydın muhassıllığı idaresine verilmiştir. M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.108.

¹⁰⁷¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.548.

Osmanlı Devleti'nde ayanların, XVIII. başlarından itibaren Anadolu şehirlerinin yönetiminde ön plana çıktıklarını göstermektedir¹⁰⁷². Mesela Kayseri'de 1693 yılında Hacı Ramazan b. Seydi, şehir halkının ve köylülerin temsilcisi durumundaydı. Gerek Müslüman ve gerekse gayr-i Müslim reayanın çok güvendiği bu kişinin sayesinde Kayseri'den Tokad, Amasya, Merzifon, Adana ve Payas taraflarına göç eden beş yüz gayr-i Müslim Kayseri'ye geri döndü¹⁰⁷³. Malikâne uygulamasının yaygınlaşmasıyla sancak yönetimlerinde de değişikliğe gidildi. Bu bağlamda Ayntab sancağı malikâne sistemiyle yönetilmeye başlandı. 1705 yılında Devocioğlu Mehmed, oğlu Mustafa ve Yusuf ve Mehmed'e 6.000 kuruş muaccele bedeli karşılığında sancağın yönetimi verildi¹⁰⁷⁴. İdari alanda söz sahibi olmaya başlayan ayanlar, malikâne olarak yönettikleri yerlerde asayiş ve düzeni sağlamakla görevlendirildiler. Öyle ki Tablo 9'daki kayıtlarda da görüleceği üzere, bürokrat ve taşradaki ileri gelen kişilerin mukataa satışlarının yapıldığı müzayedelere hâkim oldukları açıkça görülmektedir. Ancak malikânelerin kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlanması, Anadolu'da rüşvete dayalı bir girişimi ve ayanlık iddialarını da hızlandırmıştır. Çünkü malikâne sistemiyle özellikle taşradaki zengin ve güçlü kişiler, geniş imtiyazlara sahip oldular. Ayrıca belirli bölgelerde güçlenen aşiret reisleri de 1695 yılından sonra güçlenen ayanların ilk temsilcileri oldukları görüldü. Mesela aşiret reisleri arasında hızlı bir şekilde yükselip 1707-1737 yılları arasında Maraş Beylerbeyliği'ni ellerinde tutan Rişvanzâdeler olmuştur¹⁰⁷⁵. Bu bağlamda 1702 Mayıs ve Haziran aylarından başlayıp 29 Ocak 1703 tarihine kadar Rişvanzâde Halil'e, Manisa sancağı arpalık olarak tevcih olunmuştur¹⁰⁷⁶. Daha sonra hızlı bir şekilde yükselişe geçen Rişvanzâde Halil'e önce Ayntab'da bedel-i tımar adı altında toplanan vergilerin tahsili¹⁰⁷⁷, daha sonra ise iskândan firar eden aşiretlerin tekrar Rakka'ya gönderilmesi görevleri verilmiştir¹⁰⁷⁸. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Rişvanzâdelerin malikâne

¹⁰⁷² Devlet merkezinden gönderilen fermanlarda "ayan"lara da hitap edilmiştir. Yaşanan sorunlarda onlara da yükümlülük verildiğini gösteren birçok belge bulunmaktadır. Mesela "...livâ-i mezbûr mütesellimi zîde mecdûhü mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân ayân-ı vilâyetin iş erleri zîde kadrühüm intihâ olunur ki..." GŞS, nr.41, s.9/1.

¹⁰⁷³ KŞS, nr.100, s.92/1.

¹⁰⁷⁴ GŞS, nr.55, s.236-237; BOA. MAD. d. 9496, s.55.

¹⁰⁷⁵ Orhan Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimati-Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.132-133.

¹⁰⁷⁶ MŞS, nr.170, s.24/1.

¹⁰⁷⁷ GŞS, nr.64, s.45/2.

¹⁰⁷⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 58, s.76 (10 Nisan 1710)

uygulaması başladıktan sonra XVIII. yüzyılın başlarında iyice güçlendikleri görülmektedir.

Erol Özvar, 1695-1697 yılları arasında malikâne sahiplerinin genel özelliklerini farklı yönlerden incelemiştir. Özvar, Ayntab'da malikâne sahiplerinin diğer malikâne sisteminin uygulandığı yerlere nazaran askerî ve reaya arasındaki farkın daha az olduğunu tespit etmiştir¹⁰⁷⁹. Buradan Ayntab'daki sivil sermayenin güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Yine Kayseri'de de bu dönemde sivil sermayenin güçlü olduğuna işaret eden bulgular vardır¹⁰⁸⁰. Öyle ki kadınların XVII. yüzyılın sonlarında özel mülkiyette söz sahibi olmaya başladıkları görülmektedir. Suraiya Faroqhi, XVII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de tarım arazisi satın alan kadınların oranının %11 olduğunu, dönemin sonunda ise bu oranın %20'ye yükseldiğini tespit etmiştir¹⁰⁸¹.

Diğer yandan, sermayenin sivil alana kayması, Osmanlı Devleti'nde vakıf sayısını bir hayli arttırmıştır. Çünkü taşradaki zengin kişiler, mallarını devlete karşı güvence altına almak için vakıf kurma girişimlerini hızlandırmışlardı¹⁰⁸². Bu durumun oluşmasında tarımsal ekonominin, zenginler için birer cazibe merkezi haline gelmesi neden olmuştur. Bu nedenle birçok verimli tarım arazileri vakfedilmeye başlanmıştır. Ancak bu durum, vakfa verilmiş birçok köyün mutasarrıf zulmüne uğramasına da neden olmuştur¹⁰⁸³.

XVIII. yüzyılın başlarında malikâne satışlarının hızla artmasıyla birlikte şüphesiz devlete ciddi anlamda nakit akışı sağlanmıştır. Çalışmamız için seçilen şehirlerde 1712 ve 1713 yıllarında yedi adet malikâne satışı yapıldığı tespit edilmektedir. Bunların 5'i Manisa'da kalan iki satış ise Ayntab ve Kayseri'de gerçekleşmiştir. Satılan yerlerin yıllık geliri toplam 119.806,5 akçedir. Muaccele bedeli ise 3.820 kuruştur¹⁰⁸⁴. Ancak devlet şehirlerde satılan malikânelerden kâr etmesine rağmen mevcut sistem üzerinde çeşitli aksaklıklar vardı. Bu aksaklıklar şu şekilde sıralanabilir¹⁰⁸⁵:

¹⁰⁷⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, s.159.

¹⁰⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. *KŞS, nr.101*, s.138-141.

¹⁰⁸¹ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), s.256.

¹⁰⁸² Faruk Tabak, XVI. yüzyılda Halep'te 61 vakıf olduğunu, XVIII. yüzyılda ise bu sayının 596'ya ulaştığını belirtmektedir. Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü (Yak. 1700-1850)", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.159.

¹⁰⁸³ Örnekler için bkz. *TŞS, nr.39 (1853)*, s.131/1; *MŞS, nr.173*, s.103/1.

¹⁰⁸⁴ *BOA. KK. d. 182*, s.10, 45, 117, 149, 193, 225, 233.

¹⁰⁸⁵ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, s.310; Linda T. Darling, "Kamu Maliyesi Osmanlı Merkezi Yönetimin Rolü", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç*

1. Hükümet daha yüksek gelir beklediği malikânelerden yeterince yararlanamıyordu.

2. Malikâne sahiplerinin malikâneye ne kadar süre sahip olacağı belli değildi. Bu da devletin iltizam arazilerini tekrar satışını engelliyordu.

3. En büyük malikânelere sahip olan idareciler, vadesi gelmiş borçlarını devlete ödememişlerdir¹⁰⁸⁶. Mesela Saruhan Sancağında Turgudlu ve tevâbi' hassı mukataasının yıllık 15.750 kuruş geliri olup, malikâne olarak İsmail ve oğlu Abdülkadir'e verilmiştir. Ancak malikâne mutasarrıflarının H.1116 ve H.1117 yıllarından kalan 9.266 kuruşu hazineye vermemeleri üzerine, malikâneleri ellerinden alınarak 10.000 muaccele ile el-Hâc Hamza'ya verilmiştir. Bu sebeple, 20 Aralık 1714 tarihinde bir tezkire gönderilerek bazı malikâne mutasarrıflarının ödemelerini sene içerisinde hazineye teslim etmemeleri halinde malikânelerine el konulacağı bildirilmiştir¹⁰⁸⁷. Ancak malikâne mutasarrıflarının devleti zarara uğratmaya devam ettikleri görülmektedir. 1716 yılında Zâviye-i Davud Paşa ve Karataş nahiyesi mukataasına malikâne ile mutasarrıf olan Mahmud, on bir yıldan beri devlete olan borcunu ödememiştir¹⁰⁸⁸.

4. Malikâne sahiplerinin birçoğu gayr-i resmi yollarla malikânelerini mültezimlere satmışlardır. Bu da hem mültezimlerin güçlenmesine hem de onların kanun dışı vergi talepleriyle reyanın yükünün artmasına neden olmuştur¹⁰⁸⁹.

5. Osmanlı merkez bürokrasisi malikâne sahiplerinin ölümlerini iyi izleyememiştir. Nitekim malikâne satışlarının beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir.

İşte bu nedenlerden dolayı, 1715 yılında bazı eyaletlerdeki malikâneler hariç tutulmak üzere, imparatorluk çapında bir karar alınarak bütün malikâneler lağvedildi¹⁰⁹⁰. Bu durum, idarî alanda Anadolu'da daha önce malikâne şeklinde yönetilen Ayntab'da değişikliklere de neden oldu. Nitekim Ayntab, İnebahtı Kalesi muhafızı olan Mustafa Paşa'ya ber vech-i zamîme arpalık olarak tevcih edildi¹⁰⁹¹. Ancak bu tarihten sonra Ayntab'ı arpalık olarak yönetenler de yerlerine mültezimleri göndererek şehirde

Osmanlı İmparatorluğu (çev. Fethi Aytuna), s.161-163; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.34.

¹⁰⁸⁶ BOA. MAD. d. 9501, s.55/1.

¹⁰⁸⁷ BOA. İE. ML. Dosya nr.84, Gömlek nr.7924.

¹⁰⁸⁸ BOA. MAD. d. 22213, s.94/2.

¹⁰⁸⁹ Örnekler için bkz. KŞS, nr.99, s.171/3; GŞS, nr.50, s.19/4.

¹⁰⁹⁰ Raşid Tarihi, C.2, s.893; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.109.

¹⁰⁹¹ GŞS, nr.65, s.210.

sıkıntılarının yaşanmasına neden oldu. Mesela 1717 yılında Ayntab'ı arpalık olarak yöneten Maraş Beylerbeyi Rişvanzâde Mehmed zamanında, Ayntab'ta büyük bir kargaşa çıktı. Çünkü kısa süre aralıklarla değişen arpalık yönetimi, Ayntab'taki reayaya ağır yükler bindirmiş, her yeni gelen paşa imdâd-ı seferiyye talebiyle onlara zulmetmiştir¹⁰⁹².

Diğer yandan, malikâne sahiplerinin devlete ödemesi gereken muaccele bedellerini ödememesine rağmen malikânelikten çıkarılmadıkları tespit edilmektedir. 1718 yılında Halep Eyaleti'ndeki kadılara gönderilen fermanda bu durum açıkça belirtilmektedir. Fermanda, 1715 yılında Osmanlı Devleti'nde malikâne sisteminin kaldırıldığı belirtilse de Halep Eyaleti'ndeki malikâneler devam etmiştir. Bu durumun oluşmasında, Osmanlı Devleti'nin 1714-1715 yıllarında Venediklilere karşı savaş ilan etmesi başlıca sebep olarak görülmektedir. Çünkü Ayntab'da malikâne sahiplerinden muaccele bedeli alınmamış, bunun yerine 1712 yılında olduğu gibi malikâne mutasarrıflarının verdikleri her bin kuruş muaccele bedelinden iki nefer ve her nefer için altışar yüz kuruş tahsil olunmasına karar verilmiştir. Buna göre toplam muaccele bedeli 161.326 kuruş olup, bunun 16.132,5 kuruşunun bir an evvel tahsil edilmesi emredilmiştir¹⁰⁹³.

1715 yılında kesintiye uğrayan malikâne sistemi, tespit edilen aksaklıklar düzeltildikten sonra 1717 yılında tekrar uygulanmaya başlandı. Yeni düzenlenen bu uygulamanın bir öncekinden farkı, kapsamının daha da genişletilmesi ve yıllık vergi oranlarındaki belirgin artışların yapılmasıydı. Öyle ki imparatorluk sınırları içerisinde pazar yerleri, loncalar, idarî mevkiler, gümrük gelirleri ve vergiler sisteme dâhil edilerek mali alanda birbirini sarmalayan bir ağ oluşturuldu¹⁰⁹⁴. Bu bağlamda bu tarihten sonra Anadolu'da şehirlerdeki malikâne satışlarını incelediğimizde, birçok malikâne sözleşmesi daha fazla kâr elde etmek amacıyla feshedildiği görülmektedir. Buna göre çalışmamız kapsamında incelenen şehirlerde 1718 yılında satılan malikânelerin toplamı 20'dir. Bunun 9'u Ayntab, 7'si Manisa'ya ve 4'ü de Kayseri'ye aittir. Bu malikâne beratlarının %50'si ref edilerek yüksek muaccele bedeli ile yeniden satıldığı tespit

¹⁰⁹² Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s.86-87.

¹⁰⁹³ *GŞS*, nr.68, s.175-176.

¹⁰⁹⁴ Ariel Salzmann, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Règime'i* (çev. Ayşe Özdemir), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.135-136.

edilmektedir¹⁰⁹⁵. Buradan malikâne sisteminde yapılan bu düzenlemelerle hem yıllık verginin sürekli akışı sağlandığını hem de devletin daha fazla kâr ettiğini söyleyebiliriz.

Netice olarak, malikâne sistemi yürürlüğe girdiği 1695 yılından itibaren hazineye önemli katkılar sağlamıştır. Ancak mültezimlerin ve malikâne sahiplerinin kanuna aykırı davranışları, malikâne sisteminin revizyona uğramasına neden oldu. Bunun yanı sıra malikâne sistemiyle birlikte devlet merkezi ile taşra ilişkileri yeniden düzenlendi. Özellikle ileri gelen devlet adamları, ayanlar ve malikâne sahipleri ile merkezi hükümet arasındaki ilişkiler, Osmanlı bürokrasinde yeni bir sayfanın başlangıcı kabul edildi. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan olaylar, devletin aleyhine gelişerek, taşradaki zengin ayanların daha da güçlenmesine neden oldu.

3.3. 1683-1718 Yılları Arasında Meydana Gelen Sosyal ve İktisadî Gelişmelerin Ekonomiye Etkisi

3.3.1. Tarımdaki Etkileri: Reayanın Topraktan Kopması

1683-1718 yılları arasında Anadolu’da eşkıyalık olaylarının yaygınlaşması, tımar alanlarının mukataalaştırılması ve malikâne olarak verilmesi tarım sektörünü doğrudan etkilemiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde açıklandığı üzere, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren askerî, sosyal ve iktisadî problemler sebebiyle, reaya toprağını bırakıp başka yerlere göç etmeye başlamıştır. Bu durum, kuşkusuz mahsullerin ve reaya üzerinden alınan vergilerin azalmasına neden olmuştur. Kayseri sancağında ziraat ile uğraşan reayadan bazıları “*bizler artık asker taifesindeniz*” diyerek öşür vermek istememişlerdir. Bu durum sancaktaki toplam mahsulün azalmasına da neden olmuştur¹⁰⁹⁶. Manisa’da 1695 yılında 75.060 akçe geliri olan zeamet köylerinin mutasarrıfı Divan kâtibi Mehmed, ortak tasarruf ettiği yerlerin mahsulünü toplamak için subaşısını göndermiş, ancak reaya “*ortaklarına verdik*” diyerek subaşığı oyalayıp vergi vermek istememiştir¹⁰⁹⁷. 1696 yılında Trabzon’un Of kazasında tımar sahibi olan Hüseyin, öşür vergisini talep etmeye

¹⁰⁹⁵ BOA. KK. d. 185, s.15, 21, 39, 41, 75, 91, 107, 127, 135, 137, 139, 145, 147, 155, 161, 163, 169, 175, 177, 181.

¹⁰⁹⁶ KŞS, nr.97, s.96/3.

¹⁰⁹⁷ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 21, s.106/h.490. (27 Aralık 1695)

gittiğinde Osman, Hasan, Çalık Hasan adlı kişiler ile bunlarla hareket eden reaya, “*biz sana öşür vermeyiz*” diyerek itaat etmedikleri gibi adı geçen Hüseyin’i de yaralamışlardır. Daha sonra bu zorba reayalar, resm-i tapu vergisinin tahsiline mani olmuşlar ve mahkemeyi de basarak davaların görülmesini engellemişlerdir¹⁰⁹⁸. Benzer şekilde Manisa’da da Hanzâdelerden Şahbaz Giray Sultan’ın mutasarrıfı olduğu hasların reayası, zabıt Seyyid Mustafa’ya kendilerinin başka zeamet ve tımar reayası olduklarını iddia ederek 1697 yılında ödemeleri gereken vergiyi vermemişlerdir¹⁰⁹⁹.

Diğer yandan, vergiler gelirlere göre belirlense de mali talepler her zaman tarımla uğraşan reayanın ödeme gücüyle orantılı olmamıştır. Bu durum ise devletin iktisadî durumuna göre değişmiştir. Mesela bazen devletin çiftçiden tahıl talebi çok fazla olmuş bazen de tahıl yerine para talep edilmiştir. Özellikle İkinci Viyana Kuşatması’ndan sonra hazinenin ihtiyaç duyduğu bir paranın sosyal ve iktisadî olarak zor durumda kalan reayanın karşılaması oldukça zordu. Bununla beraber ordunun geçeceği menzillere tahıl taşıma talep edilmesi aslında talep edilen tahıl ürünlerinin masraflarının çok üzerindeydi. Bu masraflar da ister istemez Osmanlı köylüsünün üzerine yüklenilmiştir. Mesela 1695 yılındaki sefer için Manisa’dan talep edilen 6800 kile arpa ve nakliye bedeli, Manisa reayasına taksim edilmiştir. Bu taksimde, Manisa’daki askerî çiftliklerden tahsil edilen arpa ve para hayli dikkat çekmektedir. Ayrıca Manisa’daki yörüklerin de bu taksime dâhil oldukları görülmektedir¹¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti’nde köylüler yasalara göre özgür insanlar olarak kabul ediliyordu. Hatta taşradaki yerel yöneticilerle anlaşmazlıklarını, kadılara ya da İstanbul’daki makamlara iletme hakkına sahiptiler¹¹⁰¹. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha da yoğunlaşan miri toprakların mülk haline getirilmesi ve bu topraklarda yaşayan köylülerin de kaydedilmeye başlanması, reayayı artık özel mülkün bir parçası haline getirdi. Yani artık köylüler de özgürlüklerini kaybetmişlerdir¹¹⁰². Bu süreç, mukataalaşma süreciyle daha da hızlandı. Nitekim büyük çiftliklerin ortaya çıkmasındaki

¹⁰⁹⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 21, s.170/h.741. (16 Ocak 1696)

¹⁰⁹⁹ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 29, s.243/h.1076. (6 Ekim 1698)

¹¹⁰⁰ MŞS, nr.163, s.59, 60.

¹¹⁰¹ Suraiya Faroqhi, “Kırsal Yaşam”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Fethi Aytuna), s.447.

¹¹⁰² Rıfa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Oktay Özel, Canay Şahin), s.85.

en önemli gelişme, açık arttırma ile çeşitli şahıslara mukataa edilmesiyle gerçekleşmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde en eski dönemlerden beri, reyanın tasarrufunda olmayan ve işlenmeyen ama ekilebilir durumda olan miri arazi, bu şekilde mukataa edilmeye başlandı¹¹⁰³. Bu durum, köylerin dışarıdan müdahaleye açık hale gelmesine neden oldu. Bu sebeple, Ayntab'daki havass-ı hümâyün köylerine rüsum-ı serbest olmasına rağmen, dışarıdan müdahale edilmesi hoş karşılanmadı¹¹⁰⁴. Burada dikkate değer bir husus, dini açıdan da toprağa müdahalenin meşru kabul edilmemiş olması ve her ne olursa olsun ehl-i örf taifesinin de bu kurallara uyması gerektiğinin hatırlatılmasıdır.

Mukataalaşmanın hızlı bir şekilde artması, Osmanlı köylüsünün perişan olmasına ve köylerdeki ürünlerin azalmasına neden oldu. Kayseri'deki eşkün mukataası, mukataalar içerisinde en fazla geliri olan mukataa idi. Tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri'deki köy ve mezraların eşkün mukataası için tahrirleri, Abdülkerim isimindeki zaîm tarafından yapılmıştı. Ancak Abdülkerim'in eşkin bedeliyle yetinmediği, bazı köylerin iki baştan tımar olmasına rağmen eşkin kabul etmeyip civardaki ziraat ile uğraşan köyleri de üzerine geçirmiş ve her bir eşkün için reyadan üç bin akçe tahsil etmiştir. Bu durum, kuşkusuz reyanın perişan olmasına neden olmuştur¹¹⁰⁵. Öyle ki ziraat ile uğraşan reyanın bir kısmı haslarına bırakarak yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Reyanın köyünü terk etmesi gıda fiyatlarını da doğrudan etkilemiştir. Mesela 1702 yılında Trabzon'da buğday ve ekmek fiyatları; bir keyl-i Trabzon halis buğday-ı Tuna kıyye:92, semen 22, dirhem:130; hubz (ekmek) dirhem 130, meblağ:1 olarak belirlenmiştir¹¹⁰⁶.

Diğer yandan, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde sosyal düzenin bozulması ve eşkıyalık olaylarının artması, tarım arazilerine ve çiftçilere büyük zararlar verdiği tespit edilmektedir. Mesela Ayntab'da Güdülüoğlu ve Ali Kaya, Kantara isimindeki tımar köyüne müdahalede bulunarak kırk sekiz yıldır çiftçilik yapılan topraklara ve ürünlere zorla el koydular¹¹⁰⁷. Aynı şekilde Manisa'daki ayanlardan

¹¹⁰³ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), s.29.

¹¹⁰⁴ GŞS, nr.35, 243/2.

¹¹⁰⁵ BOA. MAD. d. 2931, s.191/1.

¹¹⁰⁶ TŞS, nr.52 (1866), s.79/3.

¹¹⁰⁷ GŞS, nr.47, s.28/4.

Mehmed'in malikâne olarak tasarrufunda olan çiftliklerin mahsulü, subaşı olan İbrahim tarafından zorla alınarak malikâne sahibi zarara uğratılmıştır¹¹⁰⁸.

XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde bazı uygulamalar sonucu, toplumda sınıflar arasındaki ilişkilerin gevşediği görülür. Nitekim toprakla uğraşan reaya, gerek savaşlarda gerekse eşkıya ile mücadelede aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Anadolu'daki şehirlerde tımar tahsislerinin de artık savaşlara katılma şartına bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde birbirinden farklı iki sonuca neden oldu. Birincisi, savaşlarda hizmet etmenin önemi vurgulanarak, cepheye asker sevk edilmesinin kolaylaştırılması sağlandı. İkincisi ise, toprağın asıl sahiplerinin artık ordu mensuplarının içine katılmaları sağlandı. Bu da topraktan alınan ürünün ve verimin düşmesine neden oldu. Diğer yandan da, XVII. yüzyıldan itibaren ateşli silahların kullanılması, paralı askerlerin sayısını arttırdı. Halil İnalcık'ın ifadesiyle artık "*hafif silahlara ulaşabilen*" Orta Anadolu'da bulunan Kayseri'deki köylerin bu değişimi ve askerliği bir gelir kapısı olarak görmeleri, XVII. yüzyılda Anadolu'da tarımla uğraşan reyanın ihtiyaçlarını ve tepkilerini etkiledi¹¹⁰⁹. Nitekim tetkik ettiğimiz dönem içerisinde tarımla uğraşan reyanın askerliğe merak saldığına ve Anadolu'daki kırsal kesimde silahlanmanın arttığına dair izler mevcuttur.

1695 yılında uygulamaya konulan malikâne sistemiyle beraber, malikâne mutasarrıfları toprakla uğraşan reaya eziyet etmeye başlamışlardı. Mesela 1708 yılında Ayntab'da Beylerbeyi ismindeki köyün malikâne mutasarrıfı ve voyvodalar, reyadan resm-i bennak adıyla bir kuruş, resm-i mücerred adıyla yarım kuruş, resm-i çift adıyla iki kuruş aldıktan sonra her bin teğek bağdan da iki kuruş aldıkları tespit edilmektedir. Ayrıca ağalık, yazıcılık, hizmet, at arpası ve taş usta namıyla reyanın paralarını almaya devam ettikleri görülmektedir¹¹¹⁰. Bu durum, malikâne sistemiyle birlikte, Osmanlı taşrasında ayanların daha da güçlenmesine neden olduğu gibi, devlet idaresindeki boşluktan yararlanan ayanların reaya üzerinden gelirlerini arttırmanın ve çeşitlendirmenin yoluna girişmelerine neden olmuştur. Nitekim malikâne sisteminin etkisi ve ayanların etkisinin artması, Osmanlı Devleti'nde çiftliklerin sayısını arttırken, özellikle XVIII. yüzyıldan

¹¹⁰⁸ MŞS, nr.165, s.156-157.

¹¹⁰⁹ KŞS, nr.97, s.96/3; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), s.156.

¹¹¹⁰ GŞS, nr.59, s.20/2.

itibaren çiftliklerin gelişmesi, köylü bağımsızlığına dayalı eski tarım düzenini de gittikçe zayıflamıştır.

3.3.2. Sanayi ve Ticaret Alanlarına Etkisi

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleriyle yaptığı uzun ve maliyetli savaşların, sanayi ve ticareti doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Özellikle 1683-1699 yılları arasındaki Kutsal ittifak savaşları, nüfus ve sermaye birikimini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Çünkü bu dönemde yapılan savaşlar iş gücünü azalttığı gibi, bütçeden sanayi için yeteri kadar sermayenin aktarılmasına sebep olmuştur. Bununla beraber, uzun savaşlar için talep edilen mal ve hizmetler, ilgili sektörlerde bir daralma meydana getirmiştir. Bu durum, üretimin azalmasına ve iktisadî olarak devletin küçülmesine sebep olmuştur. Ayrıca savaşlar için talep edilen malların piyasa fiyatlarındaki artış, sanayi ve ticaret üzerinde bir baskı oluşturmuştur¹¹¹¹. Fiyatların bu ve benzeri sebeplerle artması, piyasadaki birtakım malların talebini azaltırken, iş hacmi üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır. Bütün bu gelişmelerin sonu Sabri Ülgener'in deyimiyle, Osmanlı Devleti'nde "*darlık buhranları*" diye nitelenen bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur¹¹¹².

Çalışmamızın temelini oluşturan dört Anadolu şehrinde çeşitli sanayi kollarının geliştiği görülmektedir¹¹¹³. Ancak Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başında Avrupa devletleriyle yapmış olduğu savaşlar, Anadolu'daki şehirlerin sanayisini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti gibi sanayi öncesi toplumların ekonomisi, genellikle pamuklu ve deri sanayisine bağlıydı. Bu bağlamda savaşların uzun sürdüğü bu dönemde, nefîr-i âmm uygulaması ilan edilerek bütün reayanın cephelere gönderilmesi, Osmanlı taşrasında iş gücünü azaltmıştır. Mesela Ayntab'dan İkinci Viyana Kuşatması sırasında devletin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla satıcı ve zanaatkârlar temin edilmesi istenmiş, bunların bir kısmı cepheye gitmekle,

¹¹¹¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.95-97.

¹¹¹² "*Bu takdirde tüccarın celb ve bey'e arzettiği emvâl ve eşyaya rağebât-ı nâs kalil olup sük ve bazar kâsîr ve beldenin hali fâsîd olur.*" Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, s.40-41.

¹¹¹³ Özellikle Trabzon'da bakır, mum ve demir sanayisinin; Manisa'da deri, pamuk, hububat ve yağ sanayisinin; Ayntab'da dokuma, deri ve madeni eşya imalatının; Kayseri'de ise deri sanayisi oldukça gelişmiştir. Bu sanayi dallarının gelişmesinde, kuşkusuz coğrafi konumları ile insanların uğraş alanları belirleyici olmuştur.

marangozlardan oluşan diğer grup ise Rakka Kalesi'ni tamir etmekle görevlendirilmiştir¹¹¹⁴. Ayrıca eşkıyalık olaylarının artması, köylerdeki reyanın ağır vergilerden bunalması ve saruca sekbanlığı özenmesi, Osmanlı ekonomisinin bütününe etkilemiştir. Çünkü reyadan alınan olağanüstü vergilerin savaş harcamalarına ve donanma sanayisine harcanması, diğer sanayi kollarının zayıflamasına neden olmuştur. Mesela XVII. yüzyılın sonlarında Birecik'te inşa olunan donanma için Anadolu'nun birçok yerinden para, demir ve yük hayvanları gönderilmiştir¹¹¹⁵. Aynı şekilde barut yapımının temel malzemesi olan güherçilenin temini için avâriz ve nüzul mallarının takas edildiği tespit olunmaktadır¹¹¹⁶. Bu örneklerde de görüldüğü üzere, bu dönemde yapılan harcamalardan birçoğunun askerî alanla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, bu dönemde merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak Anadolu'da eşkıyalık olaylarının artması ve bazı şehirlerde görülen iklimsel olaylar, reyanın yerini yurdunu terk etmesine neden olmuştur. Bu durum, özellikle tarımla ilgili sanayi kollarını zayıflatmıştır. Keza geçimleri hayvancılığa dayanan aşiretlere uygulanan iskân politikası hayvansal ürünlerle ilgili alanları da etkilemiştir. Bu durum şehirlerde gerek et fiyatlarının gerekse temel gıda ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde fiyatları incelediğimizde, özellikle savaş döneminde çalışmamız için Anadolu şehirlerinde bu tür ürünlerin fiyatlarının arttığı tespit edilmektedir¹¹¹⁷.

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin 1711 yılına kadar denge siyaseti izlediği hatta kaybettiği bazı yerleri geri aldığını görmekteyiz. Mehmet Genç, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren 1760 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin toparlandığını, buna bağlı olarak Osmanlı ekonomisi ve sanayisinde ilerlemeler olduğunu belirtmektedir¹¹¹⁸. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda büyük çiftliklere sahip olan ayanların güçlenmesi ve 1695 yılından itibaren iltizamların ömür boyu verilmesi anlamına gelen malikâne sisteminin doğması, bu dönemde Osmanlı ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmuş olması mümkündür. Çünkü devletin

¹¹¹⁴ *GŞS, nr.35, s.230/1-2; GŞS, nr.41, s.13/2.*

¹¹¹⁵ Birecik donanmasının hazırlanması ile ilgili *BOA. MAD. d. 9885* numaralı defterde birçok kayıt bulunmaktadır.

¹¹¹⁶ *MŞS, nr.165, s.113/1; Güherçilenin Kayseri, Manisa'dan temin edilerek işlenmesi için Konya ve İzmir'e nakledildiği görülmektedir. KŞS, nr.101, s.131/1.*

¹¹¹⁷ Bu konu, "Para ve Fiyatlardaki Değişimler" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

¹¹¹⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s.213-216.*

gelirlerini arttıran malikâne sistemi ve büyük çiftliklerin doğuşu, eski toprak düzenini zayıflatırken, şehirlerde ise yeni ticari pazarların kurulmasına neden olmuştur. Mesela 1706 yılında Kayseri'nin Çırlavık köyünde Ahmet ve Hasan Ortaköy denilen yerde kendileri güherçileyi çıkarmak ve işletmelerini kurmak için şirket-i mudârebe kurmuşlardır¹¹¹⁹. Nitekim tarımdaki ve ticaretteki bu serbest uygulamalar, Mehmet Genç'in de ifade ettiği gibi, 1760 yılına kadar Osmanlı ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamış olmalıdır.

XVI. yüzyılda Avrupa'da Coğrafi Keşifler'le birlikte yeni ticaret yollarının keşfedilmesi, Avrupa'da yeni bir ekonomi anlayışını doğurmuştu. Avrupa Devletleri'nin zenginleşme yolu olarak gördükleri bu anlayış ile temel hedef, artan ihracat hacmi ile denizaşırı topraklarda koloniler kurarak pazarlarını genişletmekti. Böylece gelişen teknoloji ile birlikte Avrupa devletleri dışarıdan almış olduğu hammaddeyi seri bir şekilde işleyerek, denizaşırı ülkelere kolayca ulaştırmışlardır¹¹²⁰. Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de hiç şüphesiz etkilemiştir. Bu dönemde ülke sınırları içerisinde üretilmeyen ürünlerin Avrupa devletlerinden ithal edilmesine izin verilerek, gümrük gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca yabancı tüccarlara uygulanan düşük gümrük vergisi ile devletin iktisat politikalarından biri olan iâşe ilkesi gereği, piyasada yeteri kadar mal ve arzın karşılanması amaçlanmıştır. Bununla beraber, 1683-1718 yılları arasında sosyal ve iktisadî sebeplerden ötürü artan nüfus baskısı ve savaşların getirmiş olduğu olağanüstü harcamalar, devletin iâşe anlayışı çerçevesinde hareket etmesini gerektirmiştir. Nitekim düşük gümrük vergisi, hammadde bolluğunun yarattığı kaçakçılık ve karaborsacılık imkânı, bu dönemde yabancı tüccarlar için Anadolu şehirleri bir fırsat alanını oluşturmuştur.

Diğer yandan, İkinci Viyana Kuşatması ve ardından devam eden savaşlarla birlikte devlet otoritesinin kaybolması, Anadolu'daki eyalet, sancak, kaza ve köylerde eşkıyalığın ve yolsuzluğun artmasına neden olmuştu¹¹²¹. Bu durum, ticaret amaçlı gelen tüccarların güvenliğine zarar vermeye başladı. Çoğu tüccar, bu eşkıyaların saldırılarına maruz kalmış, mal ve eşyalarını kaybetmek zorunda kalmıştır. Özellikle çalışmamız kapsamında örnek olarak seçtiğimiz Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon şehirlerinin

¹¹¹⁹ KŞS, nr.110, s.39/4.

¹¹²⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.103-105.

¹¹²¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.445.

coğrafi konumu sebebiyle birer ticaret merkezi hüviyetinde olması ve işlek yollar üzerinde bulunmaları, bu tür olayların çok fazla yaşanmasına sebep olmuştur¹¹²². 1688 yılında Maraş valisi Hüseyin Paşa'ya gönderilen fermanda, başıboş askerler ve kuttâ-i tarik eşkıyaları yüzünden Konya'daki tüccarların rahat edememeleri üzerine, bu tüccarların güvenilir bir şekilde gidecekleri yerlere ulaştırılması istenmiştir¹¹²³. Aydın ve Saruhan sancağı muhassılı Nasuh'un Manisa, İzmir ve Kuşadası reayasını Aydın hududuna yerleştirmesinden ötürü buralarda kuttâ-i tarik eşkıyaları ortaya çıkmış ve bu eşkıyalar tüccar taifesinin mallarını gasp etmişlerdir¹¹²⁴. Yine aynı mahalde kuttâ-i tarik eşkıyalarından Gökgöz Mahmud isimindeki bölükbaşı, yanına topladığı eşkıyalar ile yollara inip tüccarlara zarar vermiştir¹¹²⁵. Ayrıca 1691 yılındaki iskândan firar eden konargöçer aşiretlerin de ticaretle uğraşan kişilere saldırdıkları görülmektedir¹¹²⁶.

Bunların dışında şehirlerin coğrafi yakınlıkları, tüccarlara zarar veren eşkıyaların yönünü belirliyordu. Nitekim bir liman şehri olan İzmir'de tüccarlara zarar veren eşkıyalar, genellikle yakın bölgelerdeki sancak ve kazalara sığınıyorlardı. Mesela 1717 yılında İzmir sakinlerinden Hasan Derviş oğlu Musli, Macar Halil ve Dervişoğlu Hasan'ın oğlu Ahmed İzmir'e gelen Fransız, Hollandalı ve İngiltereli tüccarların paralarını alıp yakınlarda bulunan dağlık alanlara kaçmışlardı¹¹²⁷. Muhtemelen bu eşkıyalar, Manisa'daki Yund Dağı'na sığınmışlardır. Çünkü burası, çok önceden beri eşkıyaların saklandığı bir yerdi.

Osmanlı Devleti'nde bir malın ülke içerisinde girmeden denetlendiği yerlere gümrük, bu denetleme esnasında alınan vergiye de gümrük resmi denilmektedir. Gümrük vergileri eyaletten eyalete, sancaktan sancağa değişiklik gösteriyordu. Ayrıca Müslüman

¹¹²² Ayntab'da Şam-Haleb-Hama ve Humus güzergâhı; Kayseri'nin doğu batı istikametindeki güzergâhı, Manisa'nın İzmir, Alaşehir ve Menemen güzergâhı, Trabzon'un önemli bir liman kenti olmasından ötürü Kuzey Kafkasya'dan İran'a giden güzergâhları tüccarların en çok kullandıkları yollardı.

¹¹²³ KŞS, nr.96, s.72/2.

¹¹²⁴ MŞS, nr.168, s.5/1. "...Manisa ve İzmir ve Kuşadası kazaları Aydın Sancağı hudûduna karîb ve ittisâl olub ve zikr olunan kazalar beynlerinde vâki' yollarda ve bellerde kuttâ'-i tarik eşkiyâsı hâlî olmayub mürur ve 'ubûr iden ebnâ-ı sebîl ve tüccâr tâ'ifesi şerlerinden emn olmayub eyyâm ve evkâtda üzerlerine çıkub emvâl ve erzâkların nehb ü gâret ve katl-i nüfus ittistiklerinden..." BOA, A. DVNS. MHM. d. 111, s.303/h.1066.

¹¹²⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d. 111, s.558/h.1952. (28 Mayıs 1701)

¹¹²⁶ Bu konuda Maraş valisi vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümdede, tüccarların yollarını kesen ve mallarını yağmalayan Türkmen ve Ekrad taifesinin bölgeden arındırılması istenmiştir. Bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d. 122, s.158/h.470. (29 Eylül 1714)

¹¹²⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 124, s.78/h.274. (4 Aralık 1717); M. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s. 74.

ve gayr-i Müslimler ile harbîlerin (ahidnâme verilmemiş olanlar) ödedikleri gümrük vergisi de farklı idi¹¹²⁸.

Buna göre 1705 tarihli Trabzon gümrük mevzuatı şu şekilde düzenlenmiştir¹¹²⁹:

- Müslüman (tüccar) olsun kâfir (tüccar) olsun, Trabzon iskelesine karadan gelse (mallarını) Trabzon'da satsa, 100 akçede 3'er akçe gümrük alınır.
- Ve illâ satmayub gemiye koyub aher yere alub gitse, 100 akçede 3'er akçe gümrük alınır.
- Kumaş, gemi ile Trabzon'a gelse Müslüman ve kâfir mallarından mutad olduğu üzere kıymet vaz olunub, 100 akçede 4 akçe gümrük alınır.
- Ve deryadan meta götüren kimesne meta'ı sattıktan sonra deryadan keten bezi alub gitse 100 akçede 4 akçe gümrük alınır.
- Ve haraçgüzar olmayub darü'l-harbden bazârgan eğer karadan eğer deryadan gelse 100 akçede dahi 5 akçe gümrük alına.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere, XVIII. yüzyılın başlarındaki gümrük resmi oranları, 1519-1520 yıllarındaki mevzuatla benzer olsa da Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında düşük gümrük tarifesi uygulanırken, daha sonraları ise ufak artışlar yapılmıştır. Ancak belirlenen bu kurallara rağmen incelemiş olduğumuz dönem içerisinde merkezi idarenin zayıflaması ve ahlâkî zihniyetteki değişimle beraber, sanayi ve ticaret ile ilgili karşımıza çıkan en büyük sorun gümrüklerde görülmektedir. Gümrüklerde özellikle iki sorun çok fazla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki

¹¹²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, s.373-376; 1519-1520 tarihli Trabzon Sancağı Kanunnâmesinde Trabzon iskelesine gelen mallar için uygulanan gümrük tarifesi şu şekildedir: Karadan kumaş gelse, Müslüman olsun kâfir olsun, Trabzon'da satsa, yüz akçeden üçer akçe alınır. Satmayıp gemiye koyup âhar yere alıp gitse, yüz akçeden dört akçe alınır. Kumaş gemi ile Trabzon'a gelse, Müslüman eğer kâfir kumaşının bahâları mütehammil olduğu üzere kıymet konulup (kumaşın değeri biçildikten sonra) yüz akçeden dört akçe alınır. Deryadan mal getiren kimse malını sattıktan sonra keten bezi alıp deryadan gitse yüz akçeden dört akçe alınır. Haraç-güzar olmayıp (Osmanlı tebaasından olmayan gayrimüslim) dârü'l-harbden (yabancı memleketten) gelen tüccar karadan ve denizden gelse yüz akçede beşer akçe alınır. Kantarda tartmaya müsait mal gelse, kantar hakkı olarak bir akçe satandan ve bir akçe alandan alınır. Eskiden gümrükten kumaşını saklayan/kaçıran tüccardan (yakalandığı zaman) ceza olarak emin ve âmil (mültezim) tarafından iki kat gümrük alınarak malı kendisine iade edilirdi. Ancak, şimdi bu kumaşın beylik için (beylerbeyi adına) zabt olunması emr olundu. Kara tarafından kumaş getirip yerine keten bezi alıp yine karadan giden satıcıdan ve müşterisinden yüz akçede üç akçe alınır. vd. için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, 6. Kitap, II. Kısım, İstanbul 1993, s.297-298.

¹¹²⁹ *TŞS, nr.54 (1868)*, s.108/1.

gümrüklerde görevli memurların tüccarlardan haksız yere vergi alma girişimleri, diğeri ise tüccarların mal ve vergi kaçırmaya teşebbüsleridir.

Osmanlı Devleti, savaşların birçok cephede devam ettiği bir sırada zahire ve mühimmat temininde sıkıntı yaşamamak adına bazı kararlar almıştı. Ancak Anadolu içlerine gelen yabancı tüccarların zahire ve mühimmatları topladıklarına dair devlet merkezine şikâyetler geliyordu. Bunun üzerine 1688 yılında Trabzon, Samsun, Sinop, Araklı, Amasra, Bartın ile Karadeniz yalılarında bulunan kadılara gönderilen fermanla, Karadeniz sahilinde bulunan iskelelere seferler için Anadolu'dan getirilen zahirelerin ne miktar geldiği, nereden geldiği kayıt altına tutulması istenmiştir. Burada dikkate değer bazı hususlar vardır¹¹³⁰. Öncelikle iskelelerde yapılan bu denetim, Anadolu içlerinden ve Tebriz-Erzurum İpek Yolu'ndan gelen malların İstanbul'a aktarılmasında başta Trabzon olmak üzere Karadeniz'de bulunan iskelelerin devlet için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca devletin bu dönemde yaşanan iklimsel değişimler ve savaşlar sebebiyle zahire kıtlığının önüne geçmeye çalıştığını da söyleyebiliriz. Zira bu tarihlerde iklimin çok kurak ve soğuk olduğu, Ayntab ve Manisa'da şiddetli bir kuraklığın olduğu tespit edilmektedir¹¹³¹. Bununla beraber, Akdeniz tarafına giden gemiler de denetim altında tutulmuş, satılması yasak olan mühimmat, zahire ve eşyanın başka memleketlere kanunsuz bir şekilde götürülmesine müsaade edilmemeye çalışılmıştır¹¹³².

Yabancı tüccarlar eskiden beri iki akçe resm-i kapan vergisi ödediklerini ve aynı zamanda İzmir ve İstanbul'daki gümrüklerde vergilerini ödemeye devam ettiklerini bildirmelerine rağmen, Manisa ihtisab mutasarrıfı, resm-i kapan vergisi için tüccarlardan onar akçe talep ediyordu¹¹³³. Trabzon coğrafi konumu ve arazi yapısından dolayı tahıl üretimi için uygun olmayan bir yerdi. Dolayısıyla şehrin tahıl ihtiyacı başka yerlerden karşılanmaktaydı. Gümrüklerde özellikle tahıl ürünleri için herhangi bir vergi alınmamaktaydı. Ancak 1702 yılında Trabzon'a dışarıdan getirilen buğday için gümrük emini, tüccarlardan her iki İstanbul kilesinden birer akçe gümrük alarak, tüccar taifesini zarara uğratmışlardır¹¹³⁴. 1704 yılında ise iki Ermeni acem tüccarı, Trabzon gümrük emini Süleyman Ağayı şikâyet etmişlerdir. Süleyman Ağa, İstanbul'dan Trabzon

¹¹³⁰ TŞS, nr.41 (1855), s.153/1.

¹¹³¹ Ayrıntılı bilgi için İklimsel Değişimler: Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar konusuna bakınız.

¹¹³² BOA, A. DVNS. MHM. d. 113, s.28/h.114. (14 Ağustos 1702)

¹¹³³ MŞS, nr.171, s.116/1.

¹¹³⁴ TŞS, nr.52 (1866), s.16/1.

iskelesine deniz yoluyla gelen tüccardan %4; kara yoluyla gelen tüccardan ise %3 oranında gümrük vergisi almaya kalkışmıştır. Hâlbuki kanunda belirtilen ücret %2 idi. Ancak Süleyman Ağa'nın kanuna aykırı davranışlarda bulunmaya devam ettiği görülmektedir. Öyle ki Trabzon'a gelen her cam şişe yükünden 15 kuruş, boncuk yükünden ise 18 kuruş talep ettiği ve kanuna aykırı 100 altından 4 altın aldığı şikâyet konusu olmuştur¹¹³⁵. Bununla beraber tüccarlara zarara veren yalnızca gümrük memurları değildi. Şehirlerde görevli ehl-i örf taifesi de gümrüklerde görev yapan memurlarla bir olup tüccarlar üzerinden haksız kazanç sağlamaya çalışıyorlardı. 1706 yılında Osmanlı Devleti'nden Avrupa'ya giden Acem tüccarları vergilerini verip herhangi bir sıkıntı yaşamadan yollarına devam ederken, onların birkaç seneden beri gümrüklerdeki memurlar ile ehl-i örf taifesinin taleplerinden dolayı zulme uğradıkları yönünde şikâyetler gelmiştir. Bunun üzerine merkezden gönderilen emirlerde, tüccarların gerek gümrük memurları gerekse ehl-i örf taifesi tarafından rencide edilmemesi istenmiştir¹¹³⁶. Gümrüklerde yaşanan bu sıkıntılar, şüphesiz devletin maliyesini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Çünkü tüccarların yaşamış olduğu bu tür sıkıntılar gümrük gelirlerinin azalmasına ya da vergilerin eksik tahsil edilmesine neden oluyordu.

Tüccarların da Osmanlı Devleti'nin savaş döneminde yaşanan sıkıntılar ve otorite boşluğundan faydalanarak gümrüklere girmemeye veya mal kaçırmaya çalıştıkları görülmektedir. Acem diyarından gelen tüccarın önce İzmir gümrüğüne gelip kanun üzere ödemesi gereken gümrük vergisini ödedikten sonra eda tezkiresi (izin belgesi) verilerek, getirmiş oldukları malları istedikleri yerlere götürme hakkına sahip olmuşlardı. Yani izin tezkiresi alan tüccarların Osmanlı Devleti genelinde serbestçe dolaşım hakkı elde ettiklerini söylebiliriz. Ancak 1687 yılında gümrük mukataası emini el-Hâc Şaban'ın şikâyetiyle, tüccarlar birkaç seneden beri gümrük vermemek için İzmir'e gitmedikleri, bu tüccarların Manisa, Menemen, Tire ile çevre kasaba ve köylere dağılarak vergiden kaçtıkları anlaşılmaktadır. Bu durumun hem devleti hem de gümrükleri işleten iltizam sahibini zarara uğratması üzerine, tüccarlardan önce İzmir'e gelerek gümrük vergisini ödemeleri, aksi takdirde mallarına el konulacağı bildirilmiştir¹¹³⁷. Fakat bu karardan üç yıl sonra Halep ve diğer taraflardan gelen Yahudi tüccarların yine İzmir gümrüğüne

¹¹³⁵ TŞS, nr.54 (1868), s.97/2-3.

¹¹³⁶ TŞS, nr.55 (1869), s.43/1.

¹¹³⁷ BOA. MAD. d. 3241, s.193/h.2. (28 Temmuz 1687)

uğramadan Manisa ve Tire taraflarında dağılarak gümrük ödemekten kurtulmaya çalıştıkları tespit edilmektedir¹¹³⁸.

Diğer yandan, Basra, Bağdad, Musul, Diyarbekir, Erzurum, Halep, Şam ve Anadolu'nun diğer kara gümrüklerinden İstanbul'a gelen acem tüccarlar 1664-1665 yılından beri doğrudan İstanbul gümrüğüne gelip, vergilerini ödeyerek izin belgelerini alıyorlardı. Ancak birkaç seneden beri acem tüccarlarının doğrudan İstanbul'a gelmedikleri şikâyet konusu olunca, bu tüccarların daha fazla kâr elde etmek amacıyla Karadeniz yalılarında bulunan iskelelere gelip, "bâc-ı geçer" namıyla buralardaki gümrük emine haraç vererek mal kaçırdıkları anlaşılmaktadır. 1708 yılında Trabzon gümrük emini şikâyette bulunarak, iltizamında bulunan Gönye iskelesine gelen tüccarın gümrük vermemek için başka yerlere kaçtıkları ve bu durumun da ekonomik açıdan kendilerini zarar uğrattıklarını belirtmiştir¹¹³⁹. Tüccarların vergi vermemek için saklandıkları yerler sadece Karadeniz kıyıları değildi. Özellikle Batı Anadolu bölgesinde İzmir gümrüğüne yakın olan Manisa, Kula, Uşak ve Aydın da vergi vermek istemeyen tüccarların saklandıkları diğer yerlerdi¹¹⁴⁰. Devlet, bu tarihte almış olduğu kararla hem kendisinin hem de gümrük mukataalarını işleten iltizam sahiplerinin zararını azaltmak amacıyla, bundan sonra gümrüklerden mal kaçırın veya gümrük resmi vermek istemeyen tüccarlardan yakalandıkları yerlerde iki kat gümrük alınmasına karar vermiştir¹¹⁴¹. Ancak Anadolu'nun güneyinde tüccarların mal kaçırmaya devam ettikleri görülmektedir¹¹⁴². 1716 yılında gönderilen fermandan anlaşıldığına göre, Bağdad, Basra, Diyarbekir ve Erzurum taraflarından gelen tüccarları gümrükten mal kaçırarak için doğrudan Halep'e gitmemişlerdi. Bu tüccarların bazıları Ayntab, Kilis ve Maraş hattına doğru kaçarak mallarını buralarda satmış, bazıları da Payas taraflarındaki iskelelere kaçarak mal-ı miriyi zarara uğratmışlardır. Bu sebeplerden ötürü alınan kararla, izin belgesi verilmeyen tüccarların mallarının herhangi bir yerde açılmasına müsaade edilmeden doğrudan Halep'e gönderilmesi ve Halep'e gelecek tüccarların idareciler tarafından dikkat edilmesi

¹¹³⁸ BOA. MAD. d. 21880, s.2/h.2. (17 Kasım 1690)

¹¹³⁹ TŞS, nr.46 (1860), s.106/1.

¹¹⁴⁰ MŞS, nr.165, s.38/2.

¹¹⁴¹ BOA. MAD. d. 7551, s.266/h.1. (5 Aralık 1708)

¹¹⁴² Özellikle Diyarbekir, Güneydoğu Anadolu'nun ana gümrük kapısıdır. Van'dan gelen bir tüccar mallarını doğrudan Diyarbekir'de açması gerekirdi. Ancak merkezin buralara uzak olması yerel idarecilerin rüşvet ve yolsuzluğunu arttırmıştır. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Berktaş), s.64.

istenmiştir¹¹⁴³. Çünkü XVIII. yüzyılda kırsal ve kentsel üretimin çöküşü, Halep'in köylerden kaçan sığınmacılarla dolmasına ve geçim koşullarının zorlaşmasına neden olacaktır¹¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nde belirli ürünlerin ve mühimmatın dışarıya çıkarılması yasak olmasına rağmen, yereldeki idarecilerle anlaşan tüccar taifesinin bunların elinden harp aletleri ve zahire satın aldıkları tespit olunmaktadır. 1698 yılında gümrük emirleri, Karadeniz kıyılarında bulunan gemi reislerinin Gönnye ahalisinden zorla aldıkları mal ve erzakı Abaza eşkıyalarına satmalarına göz yummuşlardır¹¹⁴⁵. Yine 1706 yılında Karadeniz kıyılarında gezen gemi reislerinin ve bazı tüccarların Darü'l-İslam'dan tüfek, kılıç, kurşun, barut, gülle ve buna benzer harp aletlerini Abaza eşkıyalarına götürdüklerinin haber alınması üzerine, bu bölgelerdeki kadılar uyarılmalarına rağmen, gemi reisleri çeşitli bahaneler öne sürerek devleti zarara uğratmışlardır¹¹⁴⁶. Ayrıca Karadeniz kıyılarında bulunan tüccarların Abaza eşkıyalarla birleşerek, reayaya zulmetmeye kalkışmışlardır¹¹⁴⁷. Yine tetkik ettiğimiz dönem içerisinde savaşların uzun sürmesi, askerî harcamaların artmasına; bütçenin açık vermesi ise parasal istikrarsızlık dönemlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, devletin almış olduğu tedbirlere rağmen altın ve gümüşün yabancı tüccarlar tarafından çoğu defa acem diyarına kaçırıldığını görmekteyiz. Mesela tüccarlardan bazıları, 1718 yılında kesilen altın ve gümüşü toplayarak Erzurum, Gümüşhane, Kili, İsmail, Payas, Selanik ve İzmir iskelelerinden acem diyarına kaçırmışlardır¹¹⁴⁸. Buradan 1683-1718 yıllarında özellikle gümrüklerde görevli memurların tüccarlar ve eşkıyalarla anlaşarak devlete ihanet ettikleri söylenebilir.

Tüccarlara uygulanan düşük gümrük tarifesinin 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan buhran ve kargaşa sebebiyle yabancı tüccarlar tarafından

¹¹⁴³ GŞS, nr.67, s.32/1.

¹¹⁴⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* (çev. Gül Çağalı Güven, Özgüre TÜresay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.13.

¹¹⁴⁵ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 30, s.24/h.109. (6 Ekim 1698)

¹¹⁴⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.151/h.627. (7 Kasım 1706); 1708 yılında ise Tophaneli Arap Hacı Mehmed'in Çenber sefinesine asker olan Çukadar Abdullah Reis, Kara Hasan, Mısırlı İsmail, Hacı Abdullah kethüdası Kör Şahin ve Tophaneli Hacı Mehmed ile 60 nefer asker, yabancı memleketlere satılması yasaklanmış olan harp aletlerini götürürken yakalanmışlardır. BOA. A. DVNS. MHM. d. 115, s.614/h.2701.

¹¹⁴⁷ TŞS, nr.52 (1866), s.76/1.

¹¹⁴⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d. 127, s.261/h.1095. (4 Kasım 1718). Diğer örnekler için bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d. 127, s.266/h.1128 (14 Kasım 1718); TŞS, nr.63 (1877), s.51/1.

istismar edildiğini, vergi ve mal kaçırıldığını yukarıda vermiş olduğumuz örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu durum, kuşkusuz yerli tüccara ve esnafa da zarar vermiştir. Oysaki Osmanlı Devleti'nde yerli tüccarın ve esnafın hakları her zaman gözetilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönem düşük gümrük tarifesine rağmen gümrük vermek istemeyen tüccarların Anadolu içlerine dağılması, yerli esnafın zarara uğramasına neden olmuştur. 1701 yılında Manisa kazası ahalisi, kadıya bir arzda bulunarak kasaba ve köylerine gelen acem tüccarlarının dükkân ve hanlarda eşya sattırmadıkları, “*nisvân*” yani kadınlarla bir olup mahalle mahalle gezdikleri ve ahaliye zulmettikleri yönünde şikâyet etmişlerdi¹¹⁴⁹. Burada acem tüccarlarının kadınlarla ittifak yapması oldukça ilginçtir. Bu durum, dışarıdan gelen tüccarların yerleşmeye yönelik çalıştıkları ve kadınların ticarete söz sahibi olmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir¹¹⁵⁰.

İncelediğimiz dönemde esnaf teşkilatının da bozulduğunu görmekteyiz¹¹⁵¹. Esnaf ve yerel ticaretteki bozulmalarda Çağatay Uluçay, ordu mensuplarını işaret etmektedir¹¹⁵². Çünkü gelirlerini kaybeden muhtesip, yeniçeri ve sipahi zabitleri ile mutasarrıflar haksız kazanç sağlama yollarına girişmişlerdi. Ayntab'da bazı dükkânların miri arazi üzerinde olmasından ötürü dükkân sahipleri zemin kirası adı altında vergi vermeye razılar iken, mukataa sahiplerinin kanuna aykırı bir şekilde bunlardan fazla para talep ettiği görülmektedir¹¹⁵³. Bununla beraber esnafın kendilerine tahsis edilen yerler dışında ürünlerini satmaya kalkışmaları, vakıfların zarara uğramasına neden oluyordu. Kayseri'de Mustafa Paşa Evkafı içerisinde yer alan bedestende eskiden beri Halep kumaş ve çukası satılmasına rağmen bazı kişilerin bedesten dışında mallarını satması vakfın gelirinin azalmasına neden olmuştur¹¹⁵⁴. Aynı şekilde İstanbul'da Ali Paşa'nın tersâne-i amirede inşa ettirdiği Cami Vakfı'na bağlı Kebeciler Hanına Adana, Karaman, Bor, Niğde ve Kayseri'den gelen astar tüccarları arasına karışan koltukçu taifesinin istedikleri hanlarda ürünlerini satması üzerine, astar tüccarlarına nizam verilmesine karar

¹¹⁴⁹ MŞS, nr.168, s.13/2.

¹¹⁵⁰ Suraiya Faroqi de, XVII. yüzyıl boyunca Kayseri ve Ankara'da gayr-i menkul satın alan kadınların sayısının bir hayli arttığını tespit etmiştir. Bkz. Suraiya Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), s.194-196.

¹¹⁵¹ Esnaf hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kal'a, “Esnaf”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.423-424.

¹¹⁵² M. Çağatay Uluçay, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.71.

¹¹⁵³ GŞS, nr.36, s.38/1.

¹¹⁵⁴ KŞS, nr.93, s.256/1.

verilmiştir¹¹⁵⁵. Bununla beraber bazı esnafların da kendi meslekleri dışında ürünleri sattıkları görülmektedir. Manisa’da bakkal taifesinden bazı kişiler demirci, keçeci ve pabuççu esnaflarına ait ürünleri bakkallarda satmaya kalkışmışlardır¹¹⁵⁶. Son olarak yeniçeri ocağına mensup birinin kasapbaşı olarak atanması, esnaf taifesinin bu dönemde Anadolu şehirlerindeki durumunu özetlemektedir¹¹⁵⁷.

Netice itibariyle, 1683-1718 yılları arasında meydana gelen gelişmelerin Osmanlı sanayisini ve ticaretini etkilediğini söyleyebiliriz. Özellikle toplumsal alanda ortaya çıkan eşkıyalık olaylarıyla ortaya çıkan kargaşa ortamının ve sosyal alanlarda meydana gelen gelişmelerin gerek iç ticarete gerekse dış ticarete fazlasıyla hissedildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte, Avrupa’da gelişen kapitalizmin dış ticarete ayrıcalık tanınan yabancı tüccarlar vasıtasıyla, Osmanlı ekonomisine büyük zararlar verdiği görülmektedir.

3.3.3. Para ve Fiyatlardaki Değişimler

Devletin devamlılığının ve padişahın gücünün en önemli göstergelerinden biri paradır. Bu sebeple para ile alakalı alınacak her türlü karar oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin iktisadî ve malî durumunun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başladığı kabul edilir¹¹⁵⁸. Bu dönemle birlikte parasal alanda istikrarsızlıkların yaşandığı bir döneme girildiği görülmektedir. Bilhassa orduda maaşlı askerlerin artması ve bütçe harcamalarının gelirden fazla olması ve Amerika’dan Avrupa’ya değerli madenlerin gelmesi, Osmanlı Devleti’ndeki iktisadî sorunları daha da arttırmıştır. Bu durum, iç piyasada fiyatlar üzerine hemen yansımış ve aşırı bir fiyat artışını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Avrupa devletlerine ve tüccarlara tanınan ayrıcalıklar, devletin artan harcamaları ve para arzının artması, Osmanlı maliyesini iyiden iyiye zorlamıştır. Osmanlı Devleti bu durumu önlemek amacıyla, sikke taşıması yani bugünkü anlamıyla devalüasyon politikasını uygulamak zorunda kalmıştır. Nitekim 1580’lerin

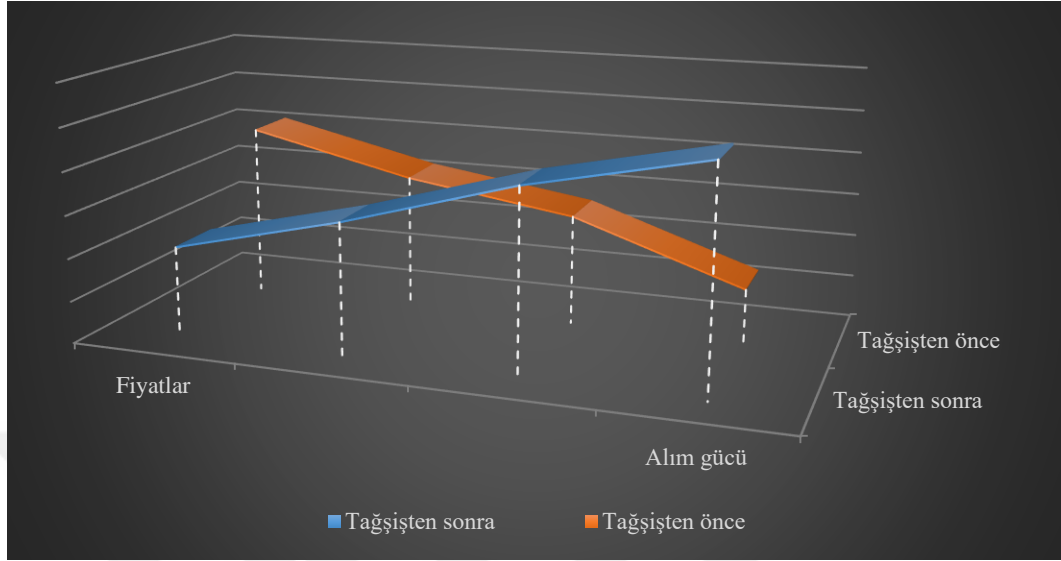
¹¹⁵⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d. 115, s.555/h.2464. (11 Mayıs 1708).

¹¹⁵⁶ MŞS, nr.170, s.108/1.

¹¹⁵⁷ On beşinci bölükten on sekiz akçe ulufeye mutasarrıf olan İbrahim Çelebinin kasapbaşı atanmasına dair bkz. MŞS, nr.168, s.98/1.

¹¹⁵⁸ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyılda yaşanan siyasi gerilemeyi demografik krizi ve ekonomi alanında yaşanan bunalımı, 1580 ve 1590’lı yıllarda yaşanan mali krize bağlamaktadır. Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), s.545.

başındaki tağşişten önce 100 dirhem “halis ayar” gümüşten 450 akçe kesilirken, tağşişten sonra aynı miktarda gümüşten 850 akçe kesilmeye başlanmıştır¹¹⁵⁹. Böylece paranın içindeki maden miktarı azaltılarak para arzının karşılanmasına çalışılmıştır.

Grafik 1. Para Tağşişleri Öncesi ve Sonrasında Alım Gücündeki Değişim

Grafik 1’de görüleceği üzere, devalüasyonun ardından akçenin satın alma gücü oldukça zayıflamış, fiyatlar daha da yükselmiş ve bunun sonucunda enflasyon ortaya çıkmıştır. Buradan sikke tağşişleri olduğu dönemde enflasyonun da arttığı söylenebilir. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin sık sık narh cetvelleri yayınlamasına ve fiyatlara müdahale etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren para sisteminde ortaya çıkan bozukluk ve paradaki değer kaybı, sikke tağşişlerine rağmen hızla devam etti. Yapılan devalüasyonlar sonucunda akçe çok küçük bir sikke haline geldi ve %85 oranında değer kaybetti. Bu durum, ekonomide gümüş ve bakır sikke talebini arttırdı. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti’nde serbest piyasa ekonomisi anlayışıyla gelişen farklı

¹¹⁵⁹ Sikke tağşişleri konusunda iktisat tarihçilerinin farklı tarihlerden bahsettikleri görülmektedir. Ahmet Tabakoğlu, sikke tağşişlerinin 1606, 1618, 1659 ve 1666 yıllarında olduğunu belirtirken (bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.303); Şevket Pamuk ise 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında sikke tağşişine müracaat edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti’nde Paranın Tarihi*, s.153; Halil Sahillioğlu da tağşişlerin zamanlamasına dikkat çekmiştir. Sahillioğlu, iktisadî bunalımın ve tağşişlerin zamanlamasını etkileyen bir unsur olarak sıvış yıllarını belirtmektedir. Çünkü merkezi hazinenin tarımdan ve diğer unsurlardan sağladığı vergi gelirleri güneş takvimine göre belirlenirken, devletin harcamaları ay yılına göre düzenlenmiş olan hicri takvime göre yapılmıştır. Neticede bir hicri yıl içerisinde devlet bir kez vergi toplarken iki kez ödeme kapmak zorunda kalmıştır. Bkz. Halil Sahillioğlu, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İrcica Yayınları, İstanbul 1999, s.1-27.

ülkelerin büyük boy sikkelerinin kullanılmasına izin verilmesi¹¹⁶⁰, sikke standartlarının denetlenemez duruma gelmesine neden olurken; gümüşün yeterince darphanelere gelmemesi ve ucuz Amerikan gümüşlerinin darphaneleri işlevsizleştirmesi, taşradaki darphanelerin kapanmasına yol açtı¹¹⁶¹. Bununla birlikte devam eden parasal istikrarsızlık, değerli maden ve sikke kıtlıkları, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini olumsuz yönde etkilemeye devam etti. Nitekim devletin günlük işlemlerinde gereksinim duyduğu küçük ölçekli paranın Avrupa devletleri tarafından içeriye sokulan yabancı kalp paralarla karşılanmaya çalışılması, yerli ve yabancı kalp sikkelerin çoğalmasına neden oldu¹¹⁶². Bu durum, şehirlerde gelir kaybına uğrayan memurların da dikkatini çekti. Mesela Manisa'nın Turgudlu Nahiyesindeki Mustafa Ağa Vakfı çalışanları, hak ettikleri maaşları kuruş üzerinden almak istemişlerdir¹¹⁶³.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren artan savaş harcamaları, köylünün topraktan kopmaya başlaması ve sosyal alanda da eşkıya ile mücadele için harcamalar Osmanlı hazinesine ağır yükler getirmiştir. Bunun yanı sıra, yenicegilere ödenmesi gelenek haline gelmiş olan cülus bahşişinin ödenememesi, Osmanlı merkezinde büyük bir sıkıntıya sebep oldu¹¹⁶⁴. Bunun üzerine 1687 yılında tahta geçen II. Süleyman zamanında, mangır veya pul denilen bakır paralar basılmaya karar verildi¹¹⁶⁵. Basılan mangır itibari bir para

¹¹⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde yerli para biriminin yanında tedavül edilen yabancı para birimleri şunlardır: Hollanda taleri (esed-i gurus), İspanya'nın sekiz reallik büyük gümüş sikkesi, Avusturya taleri, Polonya zolotası, Venedik dükası ve Macar altını. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, s.161; Tedavülde bulunan paralardan Osmanlı kuruluşuna örnek olarak en çok 2/3 ağırlığındaki Zolota para seçilmiştir. Fakat devletin para birimi fiilen darp edilmeyen esedi kuruştur. Tahsiller esedi ile yapılırken ödemeler zolota ile yapılmıştır. Buçuk zolota bir esediye karşılık gelmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1965, s.91.

¹¹⁶¹ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Para Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, s.1603.

¹¹⁶² Osmanlı Devleti'nin bozuk para ihtiyacını ifade için o döneme ait meşhur bir deyim vardır; "*fûls-i ahmere (kıvıll renkli bakır sikkeye) muhtaç olmak*". Bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para*, Maliye ve Toplum, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003, s.23.

¹¹⁶³ *MŞS*, nr.154, s.30/3.

¹¹⁶⁴ Seferlerin uzaması ve artan harcamalar sonucu mangır paranın basılması süreci dönemin kaynaklarına şu şekilde yansımıştır: "*Temâdi-i esfâr sebebiyle kasret-i mesârif-i bi-şümârdan nâşi Hazîne-i âmirede küllî muzâyaka âşkâre olmağın, bu ahvâlin tedârükü husûsu vükelâ-yı devlet ile müşâvere vü müzâkere olundukda, "selâtin-i mâziye zâmanlarında dahi böyle seferler mütemâdi ve kasret-i mesârif muzâyaka-i hazineye bâ'is ü bâdi oldukça bi-haseb-i-iktizâ mangır kat' olunduğu vâki' olmuşdur"* deyi ihbâr ve hazineye vüs'at hâsil oluncaya dek bu def'a dahi mangır kat' olursa mesârif-i seferiyyeye fi'l-cümle imdâd olur idi" deyi bast-ı güftâr eylediler. Binâen alâ-zâlik bir vakıyye hâlis nuhâsdan **sekiz yüz mangır kat' ve ikisi bir akçeye râyic olmak üzere fermân olundu...**" *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.347.

¹¹⁶⁵ XVI. yüzyılın sonuna kadar sekiz'i bir akçe, XVII. yüzyılın başında dördü bir akçe olan mangır, II. Süleyman döneminde ikisi bir akçe olarak tedavüle sürülmüştür. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.308.

idi. Yani maden değeri ile nominal değeri arasında büyük bir fark vardı. Bu sebepten mangırın serbest darp hakkı yoktu.

II. Süleyman zamanında basılan bu para, piyasada olumlu karşılanmıştı. Bu gelişme üzerine merkezi hükümet mangırın üretim kapasitesini arttırmak için birtakım girişimlerde bulundu. Öncelikle insanları bu paraya alıştırmak ve esedi kuruş ile altın olarak tahsil edilen vergileri ödemekte zorluk yaşayan reayayı rahatlatmak için, vergi ödemelerinin mangırla yapılabileceği ilan edildi¹¹⁶⁶. Diğer yandan da Karadeniz, Akdeniz, Bursa, İzmir ve diğer vilayetlere gönderilen emirle, mangırların kullanılmasını engellemeye çalışanların uyarılmaları, aksi takdirde cezalandırılacakları bildirilmiştir¹¹⁶⁷. Nitekim mangır darbından daha büyük bir kâr elde etmek ve içinde bulunulan iktisadî sıkıntıyı azaltmak isteyen Osmanlı Devleti'nde 1 mangırın 1 akçeye tedavül edilmesine karar verildi. Buna göre bir okka bakır eşya, işçilik dâhil 150 akçeye; bir okka mangır ise 800 akçeye denk geldi¹¹⁶⁸. Ancak devletin almış olduğu bu kararda her ne kadar reaya gözetilmişse de, piyasalardaki gıda fiyatlarının artması reayayı zor durumda bıraktı¹¹⁶⁹. Bununla birlikte aşırı miktarda piyasaya küçüklü büyüklü mangır sürülmesi, Osmanlı piyasalarında huzursuzluğa ve mangıra olan güvenin kaybolmasına neden oldu. Bunun üzerine tüccar, kendisini zarara uğratacak mangır parayı kullanmak istememiş, mecbur tutulunca da şehre mal getirmekten kaçınmıştır¹¹⁷⁰.

Osmanlı piyasalarında mangırın değer kaybı, diğer paraların fiyatlarında bir artışa neden oldu. 1691 yılında alınan kararlar, hazineye para giriş çıkışlarında şerifi ve macarî altın 270 akçeden 360'a, yaldız 300 akçeden 400'e, kuruş 120 akçeden 160'a, pâre 3

¹¹⁶⁶ “İşbu sene-i mübârekede sefer-i hümayûnum mühimmâtı için avârizhanelerden tahsili fermânım olan akçenin edâsında guruş ve esedî ve tâm'l-vezin ve sâhibü'l-ayâr altun bulup virmekde fukaranın kemâ-i mertebe aczi olduğundan mâ'adâ tahsilinde usret çekildiği i'lâm olunmağla sen ki vezir-i müşârün-ileyh ve mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin fukaranın hallerine merhamten guruş-ı esedî ve tâmü'l-vezin altun ve hâliyâ râyici olan meşkûk mangırın her biri bir akçeye alınup virilmek bâbında...” BOA, A. DVNS. MHM. d. 98, s.64/h.192. (2 Ocak 1689)

¹¹⁶⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 98, s.102/h.334. (11 Şubat 1689)

¹¹⁶⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d. 98, s.64/h.192. (2 Ocak 1689)

¹¹⁶⁹ Öyle ki İstanbul'daki durum hiçte iç açıcı olmamıştı. “...mankırın birer akçeye râyic olduğu mahal olmağla lahm-ı ganemin her kıyyesi kırk mankıra ve pirinci kilesi ikişer yüz mankıra ve sâir me'külât ü melbûsât dahi buna kıyâs ile değer bahasından za'fi mertebe bahâya çıkup taraf-ı sadrı'zamâden narh husûsuna takayyüd olunmayacağına yakîn-i tahsil eyledüklerinde, zümre-i esnâf insâflarına göre fûrûht etmeleriyle İstanbul şehrinde fukarâ vü zu'afâ' eytâm ü erâmil âciz ü fûru-mânde olduklarından...” Târîh-i Râşid ve Zeyli, C.I, s.402; Zübde-i Vekâyât, s.388.

¹¹⁷⁰ BOA, A. DVNS. MHM. d. 98, s.102/h.335. (11 Şubat 1689)

akçeden 4 akçeye yükseltildi¹¹⁷¹. Bu artışlarla devlet, aslında yabancı paralar üzerinden hazineye yeni bir kâr getirmeyi amaçlamıştı. Nitekim gelirler eski kur üzerinden, giderler ise yeni kur üzerinden hesaplanarak, hazineye %25 ila %33 arasında ek bir gelir sağlandı¹¹⁷². Ancak para rayiçlerinin farklılaştırılması, resmi kurlar ile piyasa kurlarının yakınlaşması fiyatların yükselmesine neden oldu. Buradan hareketle piyasalardaki diğer paraların artışıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde artık mangır paraya dayanan enflasyon döneminin başladığını söyleyebiliriz¹¹⁷³. Enflasyonun doğal sonucu olarak da piyasada aşırı derecede fiyat artışı meydana gelmiş ve iç pazar durma noktasına gelmiştir. Özellikle halkın elinde bulunan değerini kaybetmiş mangırlar, XVII. yüzyılın sonlarında birçok alanda problemlerle uğraşan Osmanlı Devleti'nde ekonomi alanında ortaya çıkan bunalımın daha da artmasına neden olmuştur¹¹⁷⁴.

XVII. yüzyılın sonlarında devlet hazinesine kilit vurulmasına neden olan İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan savaşlar silsilesi, para sisteminde yeni bir hesap birimini ve düzenini doğurdu. Özellikle 1683-1718 yılları arasında vergilerin arttırılması ve çoğaltılması ile sikke taşışlarının yapılması para istikrarını sağlamada yetersiz kaldığı göstermektedir. Bunun üzerine “*Osmanlı kuruşu*” adı altında yeni bir hesap birimiyle,

¹¹⁷¹ BOA, A. DVNS. MHM. d. 101, s.82/h.266. (17 Haziran 1691). Pâre 2 akçeden hesaplanırsa sağ, 4 akçeden hesaplanırsa çürük olarak kabul edilmiştir. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, s.285.

¹¹⁷² Halil Sahillioğlu, para rayiçlerinden doğan artışın hazineye %25 oranında yansıdığını belirtmektedir. Halil Sahillioğlu, “Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi (H.1099-1103/M.1687-1691)”, *Türk Nümizmatik Derneği Bülteni*, No:10, İstanbul 1982, s.21; Ahmet Tabakoğlu ise %33 oranında arttırdığını tespit etmiştir. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, s.284.

¹¹⁷³ Halil Sahillioğlu da bakır paraya dayanan enflasyon devresinin başlangıcı olarak 1 mangırın 1 akçeye tedavül ettirilmesiyle başladığı görüşündedir. Halil Sahillioğlu, “Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi (H.1099-1103/M.1687-1691)”, *Türk Nümizmatik Derneği Bülteni*, s.9.

¹¹⁷⁴ Silahdar, Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki durumunu şu şekilde özetlemiştir: “...her şey beleğâ mâ belâğ bahaya çıkıp geçinme husus-ı mefkud alım satım ahvâli mesdûd tüccâr tâifesi gelmez ve kalanlar denkerin çözmez ortaklıktan altun ve gümüş kalkub halkın nukûdu bakır olub nice bin bezirgân berbâd - niceleri akl-u şu'ürdan dûr mecnun olmuş idi. Merhûm sadr-ı sâbık Fâzıl Mustafâ Paşa me'külâta narh olmaz dimekle, muhtekir tâ'ifesi dibelik Fir'avnulup, fırsat buldılar diledikleri gibi bir akçalık şeyi beş on akçaya satmaya fukaranın ciğercigin dağlamaya başladılar. Meselâ lahm kıyye yarım guruşa, otuz dirhem itmek bir akçaya, ol dahi siyâh balçığa benzer, bir kîle pirinç üç guruşa, buğday dahi ana göre gemiler hod ağzına berâber tolu sâ'ir me'külât [u] meşrûbât, elbise-i mütenevvi 'ât bâhâda ve böyle ziyâde el-iyâzen billâh birkaç zamân dahi böyle gideydi halk terk-i vatan idüp, memâlik-i Osmâniye'nün harâblığı mukarrer idi.” Bkz. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s.1391.

1690 yılında ilk gümüş sikkeler basılmaya başlandı. Bu sistemde, 1 kuruş 40 paraya ya da 120 akçeye eşit olarak ayarlandı¹¹⁷⁵.

Diğer yandan, mangır paraya olan güvenin azalmasına rağmen mangırın maden değeri ile nominal değeri arasındaki farkın çok fazla olması, özellikle Rumeli ve Trakya taraflarında bulunan kalpazanların dikkatini çekti¹¹⁷⁶. Nitekim sahte mangırlar Avrupa'dan gemilerle Osmanlı Devleti içerisine sokuldu. Bunun sonucunda ortaya çıkan enflasyon sebebiyle, 1691 yılında bakır sikke tedavülünden kaldırıldı¹¹⁷⁷. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde sikke taşışları döneminin belli bir süreliğine bittiğini göstermektedir¹¹⁷⁸.

1691 yılından itibaren başlayan yeni para rejimi, Osmanlı ekonomisinde önemli yapısal değişimin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu tarihle beraber Osmanlı Devleti'nde yeniden altın ve gümüş para darp edilmesi, yerli paranın tekrardan önem kazanmasına neden olan bir gelişmeydi¹¹⁷⁹. Ardından yerli parayı güçlendirmek ve para birliğini sağlamak amacıyla, 1696 yılında Padişah II. Mustafa da bazı tedbirler aldı. Öncelikle piyasadaki düşük ayarlı paraların toplatılmasına karar verildi. Daha sonra yabancı para tedavülü yasaklamak amacıyla zolota ve esedilerin üzerindeki işaretler “*tuğra-yı hümayunla*” değiştirildi, “*cedîd zolota*” ve “*kuruş*” adı altında Anadolu'daki darphanelerde basılması için karar alındı¹¹⁸⁰. Çünkü İstanbul altının 100 âdeti 110 dirhem olmak üzere, 106 dirhem halis altında 4 dirhem ayar gümüş bulunurken; Mısır altının 100 âdetinin 108 ve 107 dirhem gelmesi en önemli sebeplerden biridir. Buna göre darphaneye

¹¹⁷⁵ Bu konu üzerinde birçok çalışması bulunan Halil Sahillioğlu, bu sikkelerin II. Süleyman'ın tahta çıkış tarihi olan H.1099/M.1687-1688 tarihini simgelediğini belirtmektedir. Ayrıca Sahillioğlu, sikkelerin en büyüklerinin 6 dirhem ya da yaklaşık olarak 19.2 gr ağırlığında olduğunu tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, s.91-94.

¹¹⁷⁶ Mesela 1689 yılında Bihlişte kazasına bağlı Bukelivce köyünde darphaneler kurulup sikke ve mangırların taklit edilerek kesilmeye başlandığına dair şikâyetler gelmiştir. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 98*, s.247/h.312. (5 Eylül 1689). Diğer örnekler için bkz. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.40/h.132, *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.71/h.269, *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.113/h.428, *BOA, A. DVNS. MHM. d. 100*, s.114/h.433, *BOA, A. DVNS. MHM. d. 101*, s.80/h.256.

¹¹⁷⁷ Halil Sahillioğlu, “Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi (H.1099-1103/M.1687-1691)”, *Türk Nümizmatik Derneği Bülteni*, s.17.

¹¹⁷⁸ Osmanlı Devleti'nde daha sonra en büyük taşışlar II. Mahmud döneminde (1808-1839) yapılmış, gümüş içerikli Osmanlı parası bu dönemde bakır ya da pula dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.312.

¹¹⁷⁹ Belgelerde merkezden talep edilen veya merkeze gönderilen paralar için artık “*esedi kuruş*” ve “*şerif altun*” gibi birimler kullanılmaya başlanmıştır. Örnekler için bkz. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 103*, s.60/h.410; *GŞS, nr.40*, s.156/1.

¹¹⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.282-283.

getirilen her altından yedişer pâre, Mısır altını ve yaldız altını getirenlerden ikişer kuruş ile birer rub´, bir şerifi altın verenlerden ve ayarı noksan olanlardan on ikişer pâre, yabancı sikke, esedi ve zolota ve nısfı sülüs ve bir rub´ kuruş verenlerden ikişer altın, eski şerifi ve Mısır altını verenlerden ikişer kuruş, şerifi ile vezin ayarı noksan olanlardan da on ikişer pâreden yirmi dört pâre alınmıştır¹¹⁸¹. Böylelikle devletin yabancı paraların yeni paraya çevrilmesine yönelik almış olduğu bu karar, Osmanlı hazinesine ek bir gelir getirmiştir. Ayrıca hazinenin gelirini kısa sürede arttırmak ve bu süreci hızlandırmak amacıyla bir seneden sonra devlet içerisinde yabancı paraların geçerli olmayacağı ilan edilmiş, vergi tahsildarlarından üzerlerinde bulunan yabancı para ve ayarı noksan olan paraları bir an evvel darphaneye getirmeleri istenmiştir¹¹⁸². Yerli zolota paranın piyasada özendirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla da birtakım tedbirler alınmıştır. Mesela 1699 yılında İstanbul’da acil olarak on altı çift zolota ve dört çift sülüs sikkenin bastırılması emredilmiştir¹¹⁸³. Burada dikkate değer başka bir husus, devlet mali durumundan dolayı mümkün olduğu kadar darphaneler ile hammaddelerin yakınlığını göz önünde bulundurarak hem zaman hem de para kaybının önüne geçmeyi amaçlamasıdır¹¹⁸⁴.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti’nin iktisadî anlamda hazineye ek gelir sağlamanın yanı sıra, 1695 yılından sonra Akdeniz genelinde yaşanan ekonomik kriz ve dünya genelinde aşırı gümüş artışıyla beraber küresel para sistemindeki köklü değişimler, Osmanlı Devleti’ni ekonomik olarak bu dönemde az da olsa rahatlamıştır¹¹⁸⁵. Ancak Avrupa devletleriyle devam eden çok cepheli savaşlar, Zenta’da ordunun ağır bir mağlubiyete uğraması ve 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması, 1700’lerin başında fiyatların tekrar artmasına neden olmuştur ki, bu durumdan da malikâne sahipleri kârlı çıkmış olmalıdır¹¹⁸⁶.

¹¹⁸¹ MŞS, nr.165, s.89/1; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.402; *Zübde-i Vekâyiât*, s.530-536.

¹¹⁸² MŞS, nr.165, s.95/1; MŞS, nr.166, s.34/1. Bunun yanı sıra Mısır irsaliyesi 220 kese ayarı ve vezni bozuk olan para, yeni şerifi altın ile 78 keseye karşılık gelmiştir. Bu da gösteriyor ki Mısır parasının bozulması, devleti oldukça zarara uğratmıştır. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.274.

¹¹⁸³ BOA. MAD. d. 9885, s.34/h.3. (18 Temmuz 1699)

¹¹⁸⁴ 1699 yılında gümüş ihtiyacının Gümüşhane’den karşılanmasına rağmen, mesafenin uzak olmasından dolayı darphanenin Erzurum’a taşınmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA. MAD. d. 9885, s.93/h.2. (17 Ağustos 1699)

¹¹⁸⁵ Ariel Salzmann, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Règime’i* (çev. Ayşe Özdemir), s.106.

¹¹⁸⁶ Çünkü büyük malikâneler devlet içerisindeki seçkin kişilere tahsis edilmiştir. Ayrıca malikânelerin devlet denetiminin dışında tutulması malikâne sahiplerinin işlerini kolaylaştırmıştır.

III. Ahmed döneminde (1703-1733) para politikasında halen bir istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Bu dönemde paralar arasındaki düzensizliğinin giderilmesi, kalp ve kırkık akçelerin ortadan kaldırılması için çeşitli tarihlerde kararlar alınmıştır. 1704 yılında Anadolu eyaletinde bulunan valilerden ve Manisa kadısından darphâne-i amire'de kesilmesi kararlaştırılan yeni paranın çoğaltılması istenmiş ve reayanın elinde bulunan “*tevkîr ve teneşir*” paranın karışıklığa sebep olduğu bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine ellerinde kalp ve kırkık akçe bulunduranlar, kendi istekleri ile darphaneye gelip bu paraları değiştirdiklerinde 100 dirhem esas alınarak, 70 ayarlı paranın 10,5 dirhemi için 10 dirhem daha verilmiştir. Ayrıca tahsildarlar, vergileri toplarken her 110 dirhem bozuk paraya karşılık 100 dirhem yeni paradan verilerek piyasada dolaşan bozuk paraların toplanması amaçlanmıştır¹¹⁸⁷. 1709 yılında cedîd para 3 akçe ve her bir kuruş 120 akçe; tuğrâ-yı cedîd eşrefî altın 300 akçe ve çil akçenin rayiç olduğu züyuf akçenin ise men edildiği yönünde kararlar alınmıştır¹¹⁸⁸. Daha sonra 1713 yılında Zincîrli, 1716 yılında Fındık ve 1729 yılında Zer-i mahbûb denen paralar darp edilerek, kırkık ve kalp paraların toplanmasına çalışılmıştır. Ancak Osmanlı piyasalarında meskuk kalp zolota, kalp para, züyuf akçe ve ayarı düşük altınların halen insanlar arasındaki ticaretlerde kullanılmaya devam ettiği görülmektedir¹¹⁸⁹. Bu durum, en çok kalpazanlar ile bu işle ilgili diğer meslek gruplarında bulunan kişilerin işine yaramış, bunlar vakit kaybetmeden kolay para kazanmanın yollarına girişmişlerdir. 1718 yılında gönderilen bir fermanla, öncelikle paranın devletin temel direği olduğu vurgulanmıştır. Ardından İstanbul’da yakalanan kalpazanlardan Hakkâk¹¹⁹⁰ Mehmed’in taklit ile sikke yaptığı ve bunu kalpazanlara verdiği tespit olunmuştur. Bunun üzerine hakkâk işiyle uğraşanlar teftiş edilerek, bu işle ilgili olmayan kişiler bu meslek grubundan atılmışlardır¹¹⁹¹. Ayrıca darphanedeki görevli bazı kişilerin rüşvet alarak noksan para bastıkları ve bu durumdan darphanedeki aşçıların dahi haberi olduğu tespit edilmektedir¹¹⁹².

¹¹⁸⁷ MŞS, nr.170, s.95/1; MŞS, nr.170, s.107/1; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.728.

¹¹⁸⁸ Halkın ve esnafın züyuf akçeden dolayı perişan olduklarına dair şikâyetleri üzerine züyuf akçenin kaldırıldığına dair Bor kadısına gönderilen hüküm hakkında bkz. *BOA, A. DVNS. MHM. d. 116*, s.216/h.914. (5 Eylül 1709)

¹¹⁸⁹ *BOA, A. DVNS. MHM. d. 127*, s.100/h.397. (21 Mayıs 1718)

¹¹⁹⁰ Hakkâk: Taş, maden, fildişi ve ahşap gibi sert maddeler üzerine oyma ve kazıma yapma sanatıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Hakkâklık”, *DİA*, C.15, İstanbul 1997, s.204-205.

¹¹⁹¹ *BOA, A. DVNS. MHM. d. 127*, s.116/h.451. (30 Mayıs 1718).

¹¹⁹² *BOA, A. DVNS. MHM. d. 127*, s.254/h.1072. (24 Ekim 1718)

XVIII. yüzyılda özellikle altın ve gümüşün doğudaki ve güneydeki devletlere kaçırılması altının resmi fiyatının belirlenmesinde ve piyasa fiyatından geride kalmasına sebep oluyordu¹¹⁹³. Bu sebepten altın ve gümüş kaçırılması konusunda devlet ihtiyatlı davranmaktaydı. Kasım 1718 yılında altın ve paranın nizamı hususunda ilgili olan kişilerle yapılan müzakereler sonucu şu kararlar alınmıştır:

- Altın ve gümüşü Mısır ve Acem'e götüren tüccarların Osmanlı piyasalarından men edilmesi,
- Halis gümüşün her 1 dirhemi 20 sağ akçeye; 24 kırat olan halis altının ise 470 sağ akçeye sermaye sahibi olan tüccara alınıp-satılması
- Ecnebi, kuyumcu, Mısır, Acem tüccarı ve koltukçu tairesinin asla altın ve gümüş talebinin karşılanmaması, yüksek fiyatlar söz konusu olsa bile bunlarla alım-satım işleminin yapılmaması
- Mısır ve Acem tüccarlarıyla bu kararlara rağmen halen ticari ilişki kuranların cezalandırılmaları¹¹⁹⁴.

Alınan bu kararların pek bir işe yaramadığı görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde tüccarlar altın ve gümüş için çok daha fazla para ödeyerek satın almakta ve bunları diğer devletlere kaçırmaya devam ettikleri tespit edilmektedir. Altın ve gümüş değerinden fazla para verilmesi, insanlar arasında kolay para kazanma yöntemi olarak algılanmış ve bu durum ticarete dönüşmüştür. Nitekim Acem tüccarlarının zolota parayı dışarıya kaçırmamasından ötürü darphaneye gümüş gelmemiş ve Osmanlı piyasalarında zolota paraya ihtiyaç duyulmasına sebep olan gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum, şüphesiz fiyatların artışına da sebep olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, 1719 yılında altın ve gümüşün dışarıya çıkarılmasını yasaklamıştır¹¹⁹⁵. Ayrıca piyasanın ihtiyacının karşılanması için kesilecek paraların şartları tekrar belirlenmiştir¹¹⁹⁶. Buna göre, her biri 8 dirhem ve doksanar akçe olan zolota paraların darp edilmesine karar verilmiştir¹¹⁹⁷.

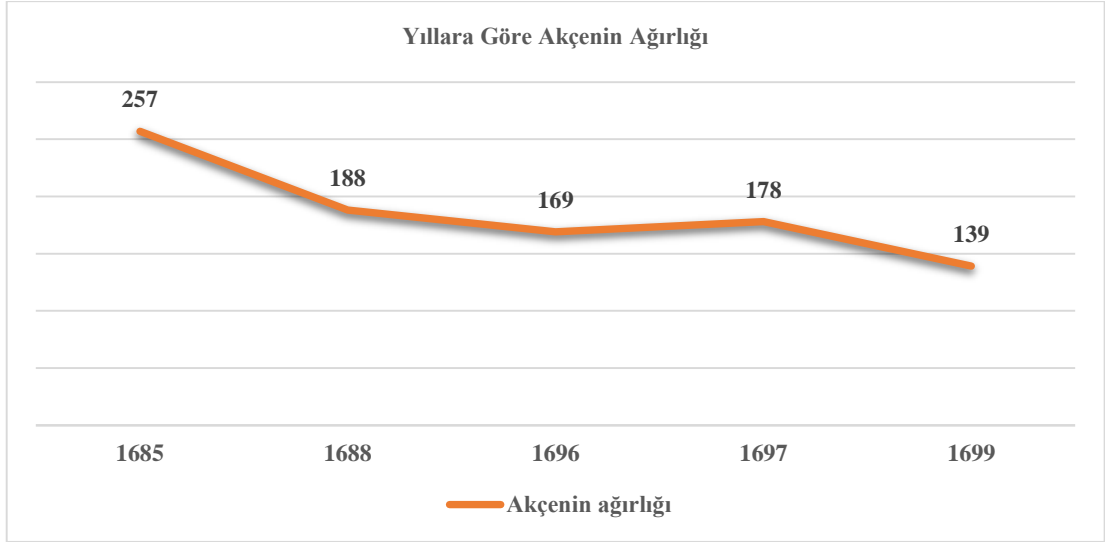
¹¹⁹³ Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler, *Belgeler*, C.IV, S.7-8, Ankara 1967, s.3.

¹¹⁹⁴ BOA, A. DVNS. MHM. d. 127, s.266/h.1128. (14 Kasım 1718)

¹¹⁹⁵ Mesuk olan altın ve gümüşün dışarıya çıkarılmaması hususunda Trabzon kadısına ve mütesellimine emir gönderilmiştir. Bkz. TŞS, nr.63 (1877), s.51/1.

¹¹⁹⁶ BOA, D. BŞM. DRB. d. 16616, s.2.

¹¹⁹⁷ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.1168-1169.

Grafik 2. 1685-1699 Yılları Arasında Akçenin Ağırlığı¹¹⁹⁸

Grafik 2’de de görüleceği üzere, tetkik ettiğimiz dönem içerisinde her padişahın saltanatı sırasında Osmanlı para tarihinde kendine has gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1683-1699 yılları arasında yaşanan uzun savaşların yarattığı kaotik ortam, fiyatların artmasına ve paranın değer kaybetmesine neden olmuştur. Öyle ki 1685 yılında 0,257 gr. akçe ağırlığı 1699 yılında 0,139 gr. ağırlığına düşmüştür. Bu da demektir ki 1683-1699 yılları arasında akçe, %45,9 oranında değer kaybetmiştir.

Bunun yanı sıra, Mehmet Genç’in de sıklıkla üzerinde durduğu Osmanlı iktisat politikasında temel ilkelerden biri olan provizyonizmin (iaşecilik), XVII. yüzyılın sonlarında etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Zira dış ticarete ihracatı zorlaştıran ithalatı kolaylaştıran bu anlayış, III. Mustafa’nın uygulamaya çalıştığı yerli para rejimine ters düşmüştür. Çünkü dışarıdan serbest bir şekilde gelen yabancı tüccarlar, Osmanlı Devleti’ndeki altın ve gümüşü dışarıya kaçırmışlardır. Bu durum da piyasada birçok ayarı düşük paranın dolaşmasına neden olmuştur.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan uzun süreli savaşların getirmiş olduğu bunalım, iç güvensizlik ortamı, toprak sisteminin gittikçe bozulmasıyla beraber ortaya çıkan işgücü açığı ve üretim yetersizliği, iklimsel değişimler ve son olarak devletin uygulamış olduğu iktisadî politikalar hiç şüphesiz fiyatlar üzerinde de etkili olmuştur. Fiyatlar, devletin ekonomik durumunu gösteren en önemli unsurlardan biridir. Fiyat

¹¹⁹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s.285. Grafikte değişimler ve kırılmaların daha belirgin olduğu göstermek amacıyla, değerlerin önüne 0 (sıfır) koyulmamıştır. Normalde değerler 0,257; 0,188; 0,169; 0,178; 0,139 şeklindedir.

düzenlemeleri ve fiyatlamalar narh sistemi ile sağlanırdı. Genel olarak narh sistemi, üretilen malların standartlarının ve fiyatlarının resmi makamlarca tespit edilmesi demektir¹¹⁹⁹. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'deki şehirlerde narhlar, kadıların huzurunda toplanan esnaf temsilcileri ve ayân-ı vilâyet şehrin önde gelenlerin huzurunda toplanan narh meclislerinde belirlenirdi¹²⁰⁰. Dolayısıyla karşılıklı rıza ve anlayışa dayanan bir fiyatlamamanın olduğu söylenebilir. Narh meclislerinde alınan kararlarda dikkate değer bir husus, özellikle ehl-i örf taifesinin ve esnafların reayayı istismar etmesi muhtemel olan zaruri gıda ve ihtiyaç maddelerine narhlar verilmesine dikkat edilmektedir. Bununla beraber, devletin belirli bir fiyat koyarak vergileri tahsil etmesi de narhın Osmanlı ekonomisi için oldukça önemli bir sistem olduğunu göstermektedir. Ancak kimi zaman başa geçen sadrazamların narh ile ilgili vermiş olduğu kararlar, halkı perişan etmiştir. 9 Kasım 1689 tarihinde sadrazam olan Fazıl Mustafa Paşa almış olduğu kararlarla devletin siyasî, sosyal ve iktisadî alanlarında önemli işler yapmasına rağmen, narh uygulamasını gereksiz bularak gereken ilgiyi göstermemiştir¹²⁰¹. Bu durum, fiyatların artmasına ve halkın ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep olmuştur¹²⁰².

Fiyatların değişmesine sebep olan temel unsurlar ise devletin siyasî, sosyal ve iktisadî alanlarda yaşanan durumlar, mevsimler, tabii ve doğal afetlerdir. Çalışmamızda fiyat hareketlerinin tespitine dair elimizde bulunan en önemli arşiv kaynağı Şer'iyeye sicilleridir. Bu defterlere kaydedilen bazı belgelerde şehirlerle ilgili fiyat hareketlerindeki gelişmeleri yakından takip etmek mümkündür. Bu belgeler şu şekildedir¹²⁰³:

¹¹⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s.3.

¹²⁰⁰ Osmanlı Devleti'nde narh sistemine dair ilk örnekleri Oruç Beğ tarihinde görmekteyiz. Yıldırım Bayezid zamanında ulemanın kendilerine göre para düzenlemeleri, kadıların rüşvet almaları halkın perişan olmasına neden olmuştu. Bunun üzerine kadıların gelir bulmak amacıyla miras davalarından 1000 akçede 20 akçe, şer'î mektup yazımlarında ise her mektuba 2 akçe almalarına karar verildi. Bkz. Oruç Beğ Tarihi, *Osmanlı Tarihi (1288-1502)* (haz. Necdet Öztürk), s.33-34.

¹²⁰¹ “*Veziri'azam hazretlerinin gerci nizâm-ı ahvâl-i 'aleme tâkayyüd u ihtimâmları ne mertebe iduğu muhtâc-ı tavsîf olmayup ve kemâl-i salâh ü diyânet ve takvâsından nâşî her ahvâlini Şer'-i şerîfe tâtbik ile mübâşeret itmeleriyle 'avn-i bari yâver ü yâri olup, tevfikin refik itmekle eshel vechile husûle karîn olduğu ma'lûm-ı 'alemiyândır. Ancak narh-ı rûzî husûsuna kat'â râğbet ü i'tibâr göstermeyüp musâmaha tarafına zâhib olmuşlar idi. Mukarrebânımdan ba'z-ı hayr-ı hâhları bu ahvâle dahi himmetleri buyurulmak için ifade vü'arz eylediklerinde, “ahvâl-i narh kitâblarda musarrah değildir. Herkese lâzım olan m'külât ü meşrûbât ve melsûbât her ne ise bâyi'den rızâlarıyle iştirâ eylesünler” deyü cevâb idü, bu husûsda isrâr eylediler.*” Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.388.

¹²⁰² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C.I, s.402.

¹²⁰³ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikaları ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten*, C.LV, S.212, Ankara 1991, s.97-98.

- Tedavülde olan altın ve gümüş paraların denetimi hususunda gönderilen fermanlar
- Devletin resmi kayıtlarını gösteren narh kayıtları
- Şehirlere gönderilen idareciler için talep edilen zahire kayıtları¹²⁰⁴
- Tereke kayıtları¹²⁰⁵

1683-1718 yılları arasında birçok cephede devam eden savaşlar, ordu için gerekli iaşenin temin edilmesinde sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntı avâriz türü vergiler olan nüzul ve sürsat ile giderilmeye çalışıldı. Ordunun geçeceği güzergâhlar üzerinde bulunan menzillerde ne kadar süre kalacağı tespit edildikten sonra bütün masraflar hesaplanarak kimi zaman toplam avâriz hane göz önünde bulundurulmadan sürsata muhatap olan reayaya taksim edilirdi. Buna göre savaş bölgelerine yakın yerlerden ordu için gerekli un, arpa, buğday, et, bal vb. ürünler talep edilirken, uzak yerlerden ise talep edilen hayvan ve ürünün bedelleri istenirdi. Talep edilen fiyatlar, devlet tarafından belirlenmekte olup, rayiç fiyat üzerinden tahsil edilirdi¹²⁰⁶. 1683 yılında başlayan İkinci Viyana Kuşatması öncesinde arpanın kilesi 40, unun kilesi 90, koyunun adedi 200, sadeyağın kıyyesi 30, balın kıyyesi 20, odunun arabası 70 ve samanının kantarı 30 akçe olarak belirlenmiştir¹²⁰⁷. Ancak kimi zaman bu fiyatların değiştiği görülmektedir. 1685 yılında Trabzon'a gönderilen bir belgede, arpanın kilesine 20, unun kilesine 45, koyunun adedine 100, sadeyağın kıyyesine 15, balın kıyyesine 10 akçe zam yapılmıştır.

XVII. yüzyılın sonlarında başlayan savaşlar, kuşkusuz Osmanlı ekonomik yapısına zarar vermişti. Özellikle tımar sisteminin gittikçe bozulması ve tımar topraklarının mukataalaştırılması, bozulan asayişle beraber reayanın toprağını bırakıp göç etmesi devletin mali yapısının sıkışmasına neden oldu. Bunun üzerine devlet hem askerlerin geçeceği menzillere ürün stoklamaya hem de ordunun iaşesini sağlamak amacıyla zahire satın almaya başladı. 1687 yılında gönderilen fermanla, Trabzon'dan

¹²⁰⁴ Bu tür kayıtlardan da devletin resmi narh kayıtlarına ulaşmak mümkündür.

¹²⁰⁵ Tereke kayıtlarında tahriri yapılan ürün ve malzeme fiyatlarının yanılıcı olarak kaydedildiği kabul edilir. Bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", *Belleten*, C.XLI, S.161, Ankara 1977, s.66.

¹²⁰⁶ Lütfi Güçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s.93-108.

¹²⁰⁷ Bu fiyatlar üzerinden İkinci Viyana Kuşatması'nın başladığı sıralarda Ayntab'dan H.1094 senesinde 8.100 akçe (*GŞS*, nr.35, s.221/1); Trabzon'dan 5.501 akçe (*TŞS*, nr.39 (1853), s.123/2); Manisa'dan 11.030 buçuk esedi kuruş (*MŞS*, nr.154, s.10/3), Kayseri'den ise 3.243 ve sülüs sürsat bedelinin tahsil olunması emredilmiştir. Bkz. *KŞS*, nr.96, s.48/1.

kilesi 20 akçeden 5000 İstanbul kilesi arpa satın alınması, arpa yoksa kilesi 40 akçeden buğday alınması emredilmiştir¹²⁰⁸. Böylelikle olası bir zahire kıtlığının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Burada dikkate değer başka bir husus ise 1683, 1685 ve 1687 yıllarında arpa ve buğday fiyatlarındaki oynaklıktır. Görüldüğü üzere fiyatlar, hazineye ek gelir sağlamak veya daha az masraf yapılmasına göre düzenleniyordu. Zira 1683 yılında Trabzon'da kilesi 40 akçe olan arpaya 1685 yılında 20 akçe zam yapılarak kilesi 60 akçeye çıkmış, 1687 yılında ise devlet satın alırken arpanın kilesi 20 akçeden satın alınması istenmiştir. Buradan Osmanlı Devleti'nin mali darlık içerisinde kaldığı bir dönemde hazineye ait gelirleri yukarı çıkarmaya hedefleyen fiskalizm ilkesinin uygulanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu ilkenin ne kadar başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü bu dönemde bütün yük reayanın sırtına bindirilmiştir. Ancak devletin vergi kaynağı olan reayanın durumu, bir yandan köylerine konan eşkıyalar bir yandan da devletin koymuş olduğu aşırı vergiler yüzünden içler açısıydı.

Tetkik ettiğimiz dönemde savaşların birçok cephede devam etmesi ve çok uzun sürmesi fiyatları da etkiledi. Ordunun iaşesi sağlanmaya çalışılırken bir yandan savaşların getirmiş olduğu olağanüstü vergiler ve sosyal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan durum, doğrudan reayayı etkilemektedir. Bu sebepten, şehirlerdeki temel gıda ürünlerinin fiyatlarındaki değişimleri takip etmek, konumuz açısından oldukça önemlidir. Özellikle çalışmamız için seçilen Trabzon ve Ayntab'daki narh kayıtları bu açıdan zengin bilgiler verirken; Manisa ve Kayseri'de ise narh ile ilgili kayıtların azlığı fiyat tespitlerini zorlaştırmaktadır.

Tablo 10. 1683-1718 Yılları Arasındaki Ayntab ve Trabzon'daki Gıda Fiyatları

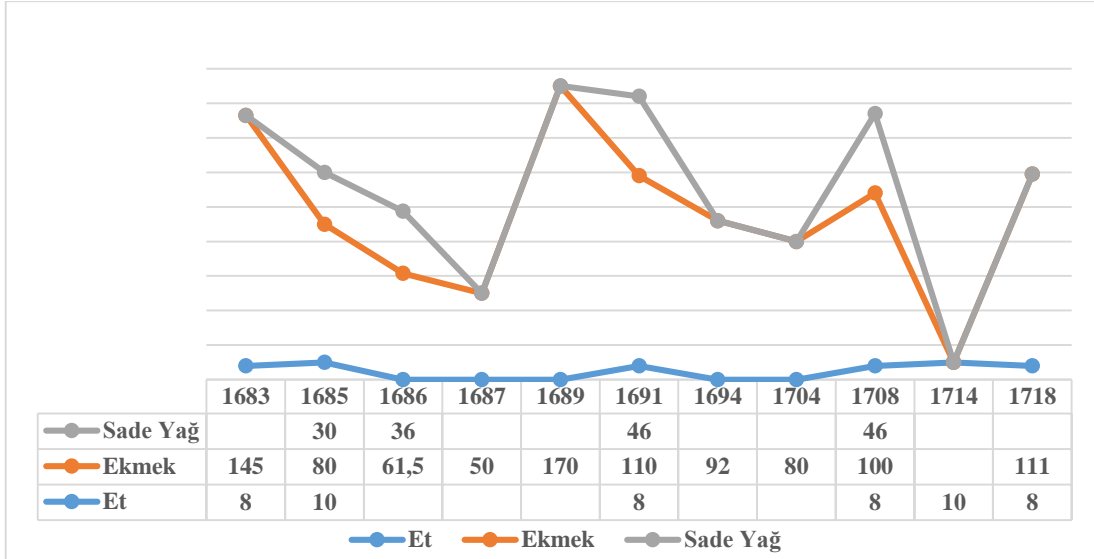
Yıl	Ürün	Ayntab ¹²⁰⁹	Trabzon ¹²¹⁰
1681	Et	18 akçe	10 akçe (Koyun eti)
	Döğme	12 akçe	
	Bal	54 akçe	
	Ak Helva	12 akçe	
1683	Ekmek		145 dirhem 1 akçe
	Et		8 akçe
1685	Ekmek		80 dirhem 1 akçe
	Et		10 akçe
	Sadeyağ		30 akçe
1686	Ekmek		61,5 dirhem 1 akçe

¹²⁰⁸ TŞS, nr.41 (1855), s.84/1.

¹²⁰⁹ GŞS, nr.39,44,45,48,50,57,58,61,65 numaralı Şer'iyye Sicillerindeki narh kayıtları.

¹²¹⁰ TŞS, nr.39 (1853), nr.40 (1854), nr.41 (1855), nr.42 (1856), nr.43 (1857), nr.44 (1858), nr.45 (1859), nr.46 (1860), nr.54 (1868), nr.56 (1870), nr.60 (1874), nr.63 (1877) numaralı Şer'iyye Sicillerindeki narh kayıtları.

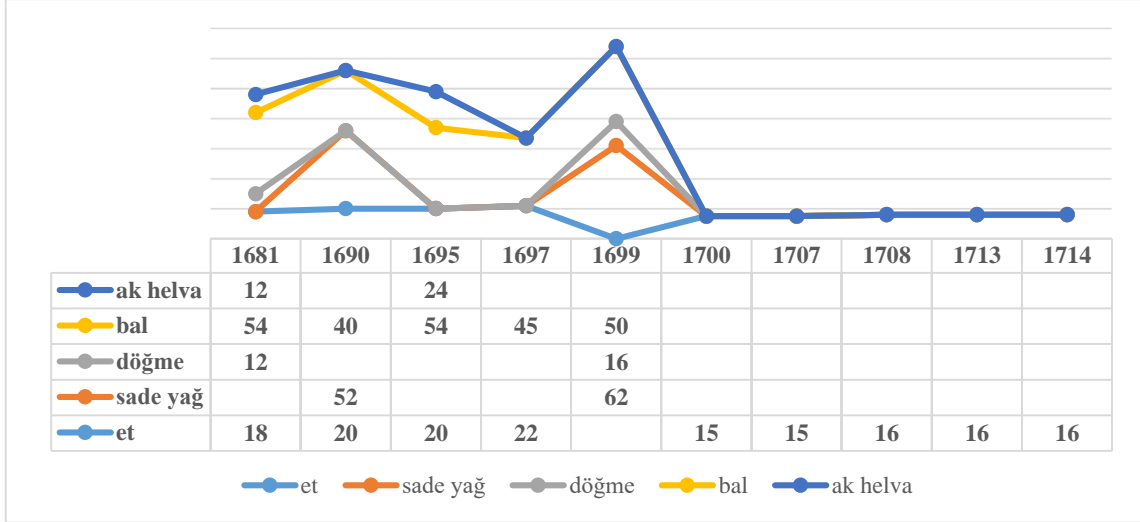
	Sadeyağ		36 akçe
1687	Ekmek		50 dirhem 1 akçe (8 Mayıs 1687) 70 dirhem 1 akçe (5 Haziran 1687)
1689	Ekmek		125 dirhem 1 akçe (13 Mart 1689) 150 dirhem (1689) 170 dirhem 1 akçe (1 Ekim 1689)
1690	Et	20 akçe	
	Döğme	16 akçe	
	Bal	40 akçe	
	Sadeyağ	52 akçe	
1691	Ekmek		110 dirhem 1 akçe
	Et		10 akçe daha sonra 8 akçeye indirilmiştir
	Sadeyağ		46 akçe
	Nohut		12 akçe
1694	Ekmek		92 dirhem 1 akçe
	Et		10 akçe
1695	Bal	44 akçe(Haziran 1695 54 akçe(Kasım 1695))	
	Et	20 akçe (Haziran 1695 18 akçe (Kasım 1695))	
	Ak helva	16 akçe (Haziran 1695 24 akçe (Kasım 1695))	
	Yağlı ekmek	16 akçe (Haziran 1695 14 akçe(Kasım 1695))	
	Bulgur	6 akçe	
1697	Et	22 akçe	
	Yağlı ekmek	15 akçe	
	Bulgur	8 akçe	
	Bal	48 akçe	
	Nohut	8 akçe	
1699	Sadeyağ	62 akçe	
	Bal	50 akçe	
1700	Et	16 akçe	
1704	Ekmek		80 dirhem 1 akçe
1707	Et	15 akçe	
1708	Ekmek		100 dirhem 1 akçe
	Et	15 akçe	8 akçe
	Sadeyağ		46 akçe
1713	Et	18 akçe (8 Mayıs 1713) 16 akçe (10 Temmuz 1713)	
1714	Et	16 akçe	10 akçe
	Yağlı ekmek	12 akçe	
	Ekmek		111 dirhem 1 akçe
1718	Et		8 akçe

Grafik 3. 1683-1718 Yılları Arasında Trabzon'daki Gıda Fiyatlarındaki Değişmeler

Yukarıdaki tabloda ve grafikte de görüleceği üzere, temel gıda fiyatlarındaki artış savaşların daha yoğunlaştığı bir dönemle paralellik göstermektedir. Tablo-10'da, Trabzon'da temel besin maddelerinden olan ekmekteki değişimi, 1683-1718 yılları arasında tespit etmek mümkündür. Buna göre, 1683 yılında ekmeğin 145 dirhemi 1 akçe iken; İkinci Viyana Kuşatması başladıktan iki yıl sonra ekmeğin gramajında büyük bir düşüş olduğu izlenmektedir. 1686 ve 1687 yıllarında ekmekteki gramaj düşüşü devam etmiş, 1687 Haziran'ında ise gramajda ufak bir yükseliş olmuştur. 1689 yılında ekmeğin dirhemi 125, 150 ve 170'e yükselmiştir. Bu durum, ekmeğin fiyatlarının arttığını açık bir şekilde göstermektedir. Bununla beraber, 1691-1718 yılları arasında Trabzon'daki ekmeğin dirheminin 110 ile 80 dirhem arasında değiştiği tespit edilmektedir. Trabzon'daki ekmeğin fiyatlarındaki değişimde, savaşların etkisi kadar Trabzon'un coğrafi özellikleri de etkili olmuş olmalıdır. Çünkü Trabzon'un iklimi tahıl üretimine elverişli değildi ve ürünler genellikle Anadolu'nun iç kesimlerinden buraya gelmekteydi.

Diğer yandan, 1683-1718 arasında Trabzon'daki yağ fiyatlarını incelediğimizde, özellikle 16 yıl süren Kutsal İttifak savaşları sırasında belirgin bir artış olduğu tespit edilmektedir. Zira 1685 yılında 1 kıyyesi 30 akçe olan yağ %53 artış göstererek 1691 yılında 46 akçeye kadar çıkmıştır. Bu dönemde Trabzon'daki et fiyatlarına da bakacak olursak, genellikle et fiyatlarının 8 ile 10 akçe arasında değiştiği izlenmektedir.

Grafik 4. 1683-1718 Yılları Arasında Ayntab'daki Gıda Fiyatlarındaki Değişmeler

1683-1718 yılları arasında Ayntab'daki temel gıda ürünlerinin fiyatları da Trabzon'da olduğu gibi savaşların arttığı dönemlerde artış gösterdiği görülmektedir. Burada özellikle bazı ürünlerde %100'e varan artışların olduğu tespit edilmektedir. 1681 yılında 1 kıyyesi 12 akçe olan ak helva 1695 yılında 24 akçe kadar çıkmıştır. Yine aynı şekilde sadeyağın 1 kıyyesi 1690 yılında 52 akçe iken, 1699 yılında 62 akçeye; hammaddesi buğday olan döğme 1681 yılında 12 akçe iken, 1690 yılında 16 akçeye yükselmiştir. Döğmenin bu kadar artması buğday fiyatlarının da arttığını göstermektedir.

Diğer yandan, Ayntab'daki et fiyatlarının 22 akçe ile 15 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Bununla beraber özellikle Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaştığı sırada, Ayntab'daki et fiyatlarının 22 akçeye kadar yükseldiği tespit edilmektedir. Burada dikkate değer bir husus, Ayntab'da Trabzon'a göre hayvancılık yaygın olmasına rağmen buradaki et fiyatları Trabzon'a göre daha yüksektir. Bu fark, iklimsel özelliklerden ve Ayntab'da çok fazla et tüketilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Zira burada hammaddesi et olan kelle paçacı ve kebabçı esnaflarının çokluğu narh kayıtlarında sıkça görülmektedir. Buradaki bal fiyatlarını incelediğimizde ise 1681 yılında 54 akçe olan balın 1 kıyyesi 1690 yılında 40 akçeye kadar düşmüştür. Çünkü bal, Osmanlı Devleti'nin savaşa girdikten sonra fiyatı düşen nadir ürünlerden biridir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tetkik ettiğimiz dönemde Kayseri ve Manisa'ya ait narh kayıtlarının yeterince olmaması, gıda fiyatlarının tespitini zorlamaktadır. Bu şehirlerle ilgili ulaşabildiğimiz fiyatlar ise şu şekildedir: Kayseri'de 27 Ağustos 1690 tarihinde 1 akçe olan ekmeğin dirhemi önce 120 iken daha sonra 130'a yükselmiştir.

Bununla beraber aynı tarihlerde Kayseri’de etin 1 kıyyesi 14 akçe, sadeyağ ise önce 44 akçe daha sonra 45 akçe olarak satılmıştır.¹²¹¹ 1717 yılında ise Rakka valisi Osman Paşa’nın Kayseri’ye geldiği için tutulan masraf defterinde, 1000 kıyye etin 75 kuruşa, 1000 kıyye pirinçin 117 kuruşa, 16 kıyye balın 4 kuruşa satıldığı görülmektedir¹²¹².

Diğer yandan, Manisa’da ise 1702 yılında has ekmeğin dirhemi 125 akçe, bal 30 akçe, keçi eti 12 akçe ve yağ 36 akçe iken¹²¹³; 1732 yılındaki bir narh kaydına göre has ekmeğin dirhemi 66 akçe, bal 24 akçe, keçi eti 14 akçe, yağ 45 akçe olarak tespit edilmektedir¹²¹⁴. Buna göre ekmeğin gramajında büyük bir düşüş olduğu görülürken, keçi eti %16,6; yağ %25 oranında artmış; balın fiyatı ise %20 düşmüştür. Buradan Osmanlı Devleti’nde zevk ve eğlencenin arttığı 1730’lı yıllarda temel gıda fiyatlarında bir artış yaşandığı söylenebilir.

¹²¹¹ KŞS, nr.97, s.93/1.

¹²¹² KŞS, nr.119, s.16/2.

¹²¹³ MŞS, nr.168, s.239/2.

¹²¹⁴ M. Çağatay Uluçay, *XVII. inci Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, s.29-30.

SONUÇ

XVII. yüzyılın sonlarında vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hırsıyla çıkılan İkinci Viyana Kuşatması ve ardından on altı yıllık uzun ve çok cepheli Kutsal İttifak savaşlarında, Osmanlı Devleti'nin büyük topraklar kaybettiği görülmektedir. Nitekim 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan koştığı ve güç dengesinin artık Avrupa devletleri lehine değiştiği kabul edilmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında ise Avrupa'da yaşanan Veraset Savaşları'nda denge siyaseti uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, devlet adamlarının yanlış siyaseti ve birbirleriyle çekişmeleri nedeniyle, tekrar savaflara başlamak zorunda kaldı. Bu nedenle 1711 yılında Ruslarla, 1714 yılında Venediklilerle ve 1716 yılında da Avusturyalılara karşı savaflar yapıldı. Bu savafların bazılarında kısmen başarılar elde edilse de 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti yeni bir döneme girdi.

1683-1718 yılları arasında hem iç hem dış sebepler nedeniyle meydana gelen olayların Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumuna etkisinin incelendiği bu çalışmada, Anadolu'nun farklı bölgelerinden dört önemli şehir seçilmiştir. Bu şehirler: Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'dur. Fakat genellikle bu şehirler özelinde olaylar anlatılsa da, birçok araştırmacı ve tarihçi tarafından değişim ve dönüşüm dönemi olarak isimlendirilen bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır.

1683-1718 yılları arasında Anadolu'daki şehirlerde sosyal düzeni bozan hadiselerin başında eşkıyalık olayları gelmektedir. Bu dönemde Anadolu'da Yadiğâröğlü, Akkaş, Kara Mahmud, Topal Osman, Topal Bektaş, Yenidünya ve Yeğen Osman Paşa adında eşkıya liderlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Şehirlerde görülen eşkıyalık olaylarına incelediğimizde, tek tip bir eşkıyalık türünden söz etmemiz mümkün değildir. Özellikle uzun savaflar sırasında idarecilerin görev yaptıkları yerlerden ayrılması, yeniçeri ocağının gittikçe bozulması, vergi toplama sistemindeki değişiklikler, kanuna aykırı vergi talepleri ve son olarak ahlâkî bozulmalar sebebiyle Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'da farklı türlerde eşkıyalık olaylarının arttığı tespit edilmektedir. Eşkıyalık olaylarından en fazla etkilenen yerlerin şehirlere göre daha az korunaklı olan köy ve kasabalar olduğu görülmektedir. Sosyal düzeni bozan eşkıyalık olaylarının genellikle asker taifesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, reayanın

yollarını kesen kuttâ-i tarik eşkıyalarının, yeniçerilik ve ayanlık iddiasında bulunanların, konargöçer aşiretlerin ve devlet görevlilerinin birbiriyle anlaşarak Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'da yaşayan reayadan zorla para aldıkları, çarşı ve pazarda onları eziyet ettikleri, ticaretle uğraşan kişilerin ve hacıların yollarını kesip haraç kestikleri tespit edilmektedir. Ayrıca kadınların sosyal düzene bozan eşkıyalık olaylarına kalkışmaları ve şehirlere gelen acem tüccarlarıyla bir olup, ahaliye zarar vermeleri hayli ilginçtir. Diğer yandan, reayaya zarar veren eşkıyaların kaçıp saklandıkları yerlerin genellikle korunaklı dağlık kesimler olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Manisa'da Yund Dağı, Trabzon'un dağlık kesimleri ve Ayntab Kilis arası eşkıyaların belli başlı saklandıkları yerler olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu dönemde konargöçer aşiretlerin özellikle Ayntab, Kayseri ve Adana üçgeninde eşkıyalık yaptıkları tespit edilmektedir. Konargöçer aşiretlerin eşkıyalık yapma sebepleri, diğer eşkıyalık olaylarından nispeten farklıdır. Çünkü diğer eşkıyalık olayları merkezi otoritenin zayıflaması ve devletin savaş halinde olmasından kaynaklanmıştır. Ancak 1691 yılında Anadolu ve Suriye coğrafyasında virane köylerin canlandırılması ve aşiretler üzerinden düzenli vergi sağlanması amacıyla yapılan iskân uygulaması, devletin yanlış politikası sebebiyle pek başarılı olmamıştır. Zira Rakka, Hama ve Humus gibi sıcak yerlerin iklimi Türkmen ve Ekrad aşiretlerin yaşam koşullarına uygun olmadığı gibi, buralardaki Arap kökenli aşiretler ile iskâna tabi tutulan aşiretler arasındaki çatışmalar, aşiretlerin iskâna uymamasına neden olmuştur. Bu aşiretler daha sonra Anadolu şehirlerine dağılarak eşkıyalık yapmışlardır. Yine bu dönemde İçel sancağında bulunan yörüklerin iskân yerlerinden firar ederek, Manisa ve çevresinde reayaya zarar verdikleri görülmektedir.

İncelediğimiz dönemde eşkıyalık olaylarına sebep olan bir diğer unsur da ehl-i örf taifesidir. Devlet görevlilerinin eşkıyalık hareketlerine baktığımızda, genellikle iktisadî kaygının ön planda olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde savaşların uzaması, idarecilerin daha fazla kapı halkını beslemesine sebep olurken, bu durum da onların gelir kaybına uğramasına yol açmıştır. Bununla birlikte, XVII. yüzyılın sonlarında merkez-taşra ilişkilerinin değiştiği görülmektedir. Özellikle tımar sisteminin zayıflamasıyla iltizam sisteminin yaygınlaşması ve 1695 yılında uygulanmaya konulan malikâne sistemine geçilmesiyle birlikte reaya ile devlet arasında kalan aracılardan ya da ayanların söz sahibi olmaya başlaması, şehirlerde ikinci derecedeki memurların ön plana çıkmasına

neden olmuştur. Bu durumun devlete büyük zarar verdiği anlaşılmaktadır. Zira Trabzon gibi denize kıyısı olan yerlerde, bu memurların savaş halinde olan bir devletin mühimmat ve erzaklarını yabancı devletlere ve eşkıyalara satma teşebbüsüne kalkıştıkları tespit edilmektedir. Ayrıca bu durumun, yerli ahaliye de sirayet ettiği, birçok kişinin satılması yasak olan ürünleri, Abaza eşkıyalarına sattıkları anlaşılmaktadır.

Devletin eşkıya ile mücadele bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Merkezi hükümet eyalet ve sancaklara emirler yollayarak, eşkıyalara karşı birlikte hareket edilmesini ve şehirlerdeki idarecilerden de reayayı korumaları talep edilmektedir. Ayrıca eşkıya ile mücadelede şeyhülislamdan fetva alınıp, bunların katledilmesinin caiz olduğu yönünde kararlar çıkartılıyordu. Ancak bu dönemde Anadolu şehirlerine gönderilen eşkıya müfettişlerinin, muhassılların eşkıyalardan farklı davranmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde idari yetenekten yoksun ehl-i örf taifesinin eşkıyalarla birlikte hareket etmesi, Anadolu'daki şehirlerde eşkıyalık olaylarının artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu durum, devletin hem sosyal düzeninin bozulmasına hem de iktisadî olarak olumsuz etkilenmesine neden oluyordu.

Osmanlı devlet anlayışında daire-yi adalet ve reaya-asker ayrımı oldukça önemlidir. Ancak bu dönemde gerek adalet dairesinin gerekse reaya-asker ilişkisinin reaya aleyhine geliştiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi, şüphesiz artan eşkıyalık olayları karşısında reayanın maddi ve manevi zarar görmesidir. Ancak asker ihtiyacının karşılanması ve eşkıya ile mücadele için sürekli nefir-i âmm ilan edilerek reayanın silah altına alınması, reaya-asker ayrımına büyük zarar verdiği görülmektedir. İncelediğimiz şehirlerde de bu durum gayet açık gözükmektedir. Nitekim ziraî işlerle uğraşan reayanın "*bizler artık asker taifesindeniz*" diyerek toprağını bırakıp askerliğe merak saldığı ve vergisini vermek istemediği tespit edilmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumsal tabakasında reaya-asker ayrımının klasik Osmanlı dönemine göre gevşediğini göstermektedir. Yine bu dönemde eşkıyalık olaylarında ilmiye mensuplarından da yararlanılmaya çalışılması, bir buhran döneminde toplumsal tabaka arasındaki katı kuralların ortadan kalkabileceğini net bir şekilde açıklamaktadır.

1683-1718 yılları arasında sosyal düzenin bozulmasına sebep olan eşkıyalık olayları şüphesiz Anadolu şehirlerinin nüfusu üzerinde de etkili olmuştur. İncelediğimiz şehirlerin avâsız haneleri tespit olunmasına rağmen, bir avâsız hanenin kaç gerçek haneden oluştuğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmaması, şehirlerin gerçek nüfusları

hakkında herhangi değerlendirme yapılmasına imkân vermemektedir. Ancak tetkik edilen dönemde ortaya çıkan sosyal ve iktisadî sorunların şehirlerin nüfusuna olan etkisi ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 1683-1718 yılları arasındaki savaşlar sırasında cephelere uzaklık veya yakınlığın avârız hane sayılarının değişiminde etkili olduğu düşünülmektedir. Zira Manisa ve Kayseri, önemli kavşak noktalar üzerinde bulunmaları ve ordunun önemli ikmal ve iâşe üsleri olmaları sebebiyle, asker sevkleri sırasında şehirlerde bir nüfus yoğunluğunun yaşandığı tahmin edilmektedir. Ayntab'ın, merkeze ve cepheye uzak olmasından dolayı başlangıçta gelişen olaylardan etkilenmediği görülmektedir. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri, bu bölgede yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Trabzon'un ise, avârız hane sayılarında belirgin bir değişme olmamasına rağmen, XVII. yüzyılın sonlarındaki olaylardan kısmen etkilendiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra eşkıyalık olayları sebebiyle, kırsal alanların da artık güvenilir olmadığı ve köylerde yaşayan reayanın artan vergiler nedeniyle zor durumda kaldığı görülmektedir. Bu nedenle Ayntab, Kayseri ve Manisa'daki bazı köylerin yakın kazalara bağlandıkları tespit edilmektedir.

Öte taraftan, savaşların uzaması sebebiyle sürekli asker talep edilmesi, eşkıyalık olaylarının sebep olduğu düzensiz ortam, tımar sisteminin zayıflaması ve vergi toplamadaki usulsüzlükler ve değişiklikler reayanın perişan olmasına neden olduğu gibi, birçok reayanın yerini yurdunu terk etmesine de neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerinin düşmesini, üretimin azalmasını ve fiyatların artmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde savaş, eşkıyalık ve vergilerden dolayı zor durumda kalan reayanın devlete karşı göç tehdidinde bulunduğu düşünülmektedir. Coğrafi konum, şehirlerin yakınlığı-uzaklığı ve iktisadî kaygıların göçlerin yönünü etkilediği görülmektedir. Bu bakımdan 1688 yılında İzmir'de yaşanan deprem nedeniyle, şehirde yaşayan gayr-i Müslimlerin İzmir'e yakın bir yer olan Manisa'ya; Trabzon'dan Gümüşhane göç eden gayr-i Müslimlerin iş alanları sebebiyle göç ettikleri tespit edilmektedir. Ancak göç eden grupların veya kişilerin gittikleri yerlerde sosyal düzeni bozmaları ve gayr-i ahlâkî davranış göstermeleri, bu dönemde Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'da göç edenler ile yerli ahali arasında sorunların çıkmasına neden olmuştur.

Eşkıyalık olaylarıyla ya da devlet görevlilerinin zulmü sebebiyle, reaya kendisini daha güvende hissettiği askerî çiftliklere sığınmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde çiftliklerin doğuşunu hızlandırmıştır. Reayanın yerini yurdunu bırakıp bu çiftliklere

sığınması, Anadolu şehirlerinde ayanlığın güçlenmesine neden olmuştur. Ancak ordu mensubu kişilerden çiftliklerin kurulması istenirken, bir yandan da çiftliklere sığınan reayanın harap köylerine döndürülme çabaları dikkat çekmektedir. Bu durum, devletin taşrada hem ayanların güçlenmesini desteklediğini hem de mukataalaştırılan tımar alanlarındaki gelirlerin arttırılma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Anadolu şehirlerinde özellikle XVIII. yüzyıla birlikte ayanların güçlendikleri ve tımar alanlarının hızlıca mukataalaştırıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan, Manisa’da Karaosmanoğullarının, Ayntab’da Devecizâdelerin ve Kayseri’de de Kalaycızâdelerin ortaya çıkmasında, bu dönemde yaşanan gelişmelerin büyük bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Buradan Anadolu’nun farklı bölgelerindeki şehirlerde ayan ve eşraf ailelerinin artık sosyo-ekonomik hayatta ve taşra yönetiminde söz sahibi olduklarını söyleyebiliriz.

1683-1718 yılları arasında uzun savaşlar sebebiyle asker ihtiyacını karşılamak ve hazineye kaynak oluşturmak amacıyla, Kayseri’deki ve Trabzon’daki ayanlardan taleplerde bulunulmuştur. Buna göre, Kayseri’deki ayanlardan 70 nefer süvarinin tam donanımlı bir şekilde hazırlanması ve masraflarının da Kayseri’deki zengin kişiler arasında paylaşılması, Trabzon’dan ise yirmi beş mahalle, üç nahiye ve bir kazadaki zengin reayadan 11.028 kuruş, hamamlardan 44 kuruş; ayân ve eşraftan ise 1.180 kuruş istenmiştir. Fakat Trabzon’dan talep edilen bu paranın tamamının tahsil edilemediği, ayânların zimmetinde 1 kise ve 474 akçenin kaldığı anlaşılmaktadır. Devletin ayanlardan talepleri, bu dönemde Anadolu şehirlerindeki ayanların durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Kayseri’den talep edilen 70 nefer süvarinin masraflarının ödenmesine katkıda bulunanların 4 ile 40 kuruş arasında değişen paralar verdikleri bir kişinin 45 kuruş, daha fazla zengin olduğunu düşündüğümüz kişilerin ise 50 kuruş verdiği tespit edilmektedir. 45 kuruş ve 50 kuruş verenler içerisinde bir kalaycı (Kalaycızade) ve bir sabuncunun (Sabuncuzade) olduğu, 50 kuruş verenlerden ikisinin ise “ağa” ve “bey” unvanı taşıdıkları, diğerinin de seyyid olduğu görülmektedir. Bununla beraber zor durumda kalan devletin bu dönemde şehirlerdeki ayanlardan para talep etmeye başlaması, artık ayanların hem kamusal alanda hem de toplum nazarında itibarının arttığını göstermektedir.

Anadolu’daki şehirlerde sosyal düzenin bozulmasında doğal afetler ve salgın hastalıkların da etkili olduğu görülmektedir. Zira tetkik edilen dönemde bu tür hadiselerin

savaşlar dönemine denk gelmesi, devleti ve reayayı derinden etkilemiştir. Nitekim Ayntab ve Manisa'daki kuraklık, Kayseri'deki deprem, Trabzon'daki aşırı yağışlar ve XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde baş gösteren veba salgınının savaş halinde olan Osmanlı Devleti'ni sosyal ve ekonomik bakımlardan etkilediği tespit edilmektedir.

1683-1718 yılları arasında askerî harcamaların artması, taht değişiklikleri sebebiyle askerlere verilecek cülus bahşişlerinin birikmesi hazineye ağır yükler getirmiştir. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarında yapılan savaşlar, bütçenin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Devletin merkezinde yaşanan bu malî bunalım, kuşkusuz Anadolu'daki şehirlerde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde devlet, bütçe açıklarını kapatmak ve hazineye ek gelir sağlamak amacıyla bazı malî tedbirler alırken, başvurulmuş yeni uygulamalar, gerek sosyal alanda gerekse iktisadî alanda büyük etki yapmıştır.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren devlet, önce hazineye kaynak yaratmak amacıyla vakıf, maliye, divan-ı hümâyun ve kadıasker beratlarını yenilemiş, memur maaşlarına bir ya da altı ay süreyle el konulmuştur. Buna göre, Manisa'daki vakıf görevlilerinin altı aylık döneme denk gelen 633.125 akçesine, Trabzon'daki vakıfların da 1688-1689 yıllarında 22.500 akçesine devlet tarafından el konulmuştur. Şahıs ve kurumlara daha fazla hizmet eden vakıfların devletin ihtiyaçlarını karşılaması oldukça önemlidir. Nitekim bu uygulamanın 1690-1691 yıllarında Anadolu'daki bütün vakıflara uygulandığı ve bu tarihte hazineye 5.970.350 akçe gelir sağlandığı görülmektedir. 1691 yılında uygulanan cizye reformuyla da hazineye 240 milyon akçe ek gelir sağlanmıştır. Yine bu dönemde Anadolu ve Rumeli'deki askerlerin mevaciplerinin üçte ikisine de el konulup, mevacip ödenemeyen yerlere ve askerî giderlere harcandığı tespit edilmektedir.

1683-1718 yılları arasında tekâlif-i şer'îye, tekâlif-i örfiyye, avârız vergileri ve imdâdiyye vergileri, reayanın ödemesi gereken vergilerdi. Ancak şehirlere gelen vergi tahsildarlarının, mutasarrıfların ve devlet görevlilerinin reaya üzerinden haksız talepleri, reayayı zor durumda bıraktığı görülmektedir. Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'da beylerbeyi ile sancakbeyi adamlarının, mültezimlerin, vergi tahsildarlarının ve diğer idarecilerin Müslüman reaya ve gayr-i Müslimlerden tekâlif-i şakka türünden vergiler talep ettikleri, tespit edilmektedir. Bu haksız ve kanuna aykırı talepler, reayanın perişan olmasına neden olmuştur.

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde malî buhranı azaltmak ve hazineye ek gelir sağlamak amacıyla 1695 yılında uygulamaya konulan malikâne sistemiyle, mukataalar belli bir muaccele karşılığında kayd-ı hayat şartıyla verilmiştir. Bu sistemle birlikte, tımar alanları hızlı bir şekilde mukataalaştırılıp, devletin kaynakları da özelleştirilmeye başlanmıştır. Başlangıçta belirli yerlerde uygulanan bu sistemin, çalışmamız için seçilen Ayntab, Kayseri ve Manisa'da da uygulandığı görülmektedir. Ayntab'daki mukataaların Dimosât-ı Ayntab mukataası ya da Dimosât-ı mukataa-i Ayntab şeklinde satıldığı, Manisa'da geliri fazla olan yerlerin, Kayseri'de ise bazı vakıfların malikâneye verildiği tespit edilmektedir. Büyük ve kârlı mukataaların ayanların ve güçlü kişilerin eline geçmesi, merkezi-mutlak yönetim anlayışının başka bir yöne evrilmesine neden olmuştur. Ancak bu sistemle birlikte Anadolu şehirlerinde ayanlık iddiaları ve malikâne mutasarrıflarının zulmü daha da artmıştır. Mevcut sistemin devlet aleyhine gelişme göstermesi üzerine, malikâne sistemi 1715 yılında kaldırılmış, 1717 yılında ise revize edilip tekrar uygulanmıştır. Bu tarihten sonra malikâne satışlarını incelediğimizde, birçok malikâne sözleşmesinin daha fazla kâr elde etmek amacıyla feshedildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, incelenen şehirlerde 1718 yılında satılan malikânelerin toplamı 20'dir. Bunun 9'u Ayntab'a, 7'si Manisa'ya ve 4'ü de Kayseri'ye aittir. Bu malikâne beratlarının %50'si ref' edilerek yüksek muaccele bedeli ile yeniden satıldığı görülmektedir.

Bunun dışında 1683-1718 yılları arasında yaşanan sosyal ve iktisadî olayların hem Osmanlı Devleti'ne hem de Anadolu'daki reayaya derinden etki etmiştir. Reayanın topraktan kopması tarımı, nüfus ve sermaye birikiminin savaşlarda kullanılması sanayi ve ticareti olumsuz etkilemiştir. Özellikle şehirlerde bulunan esnafların savaşlarda görevlendirilmesi, Osmanlı taşrasında iş gücünün azalmasına neden olmuştur. Devlet, bu dönemde iktisat politikalarından işe ilkesi çerçevesinde hareket ederek düşük gümrük vergisi uygulamıştır. Bunun sonucunda hammadde bolluğunun yarattığı kaçakçılık ve karaborsacılık girişimlerinin, Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon'un coğrafi konumları ve bu şehirlerin birer ticaret merkezi olmaları sebebiyle, buralarda daha yoğun bir şekilde görüldüğü tespit edilmektedir.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu malî tedbirlerin para ve fiyatları da etkilediği anlaşılmaktadır. Zira XVII. yüzyılın sonlarında hem iç hem de dış sebeplerle istikrarsız para dönemlerinin yaşandığı görülmektedir. Devlet bu durumu önlemek için

sık sık sikke taşışleri yaparak önlem almaya çalışsa da, fiyatların artmasını engelleyememiştir. Özellikle savaş hali olması sebebiyle, şehirlerdeki temel gıda fiyatlarının arttığı tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, 1683 1718 yılları arasında yaşanan olayların Anadolu'nun farklı bölgelerindeki şehirleri sosyal ve ekonomik açıdan derinden etkilediği görülmektedir. 1683 Viyana Kuşatması'ndaki ağır mağlubiyetden sonra gelen 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları'yla son bulan uzun savaşlar silseleri, klasik Osmanlı yapısını çözülmeye zorlamıştır. Bu bağlamda, Anadolu'daki şehirlerde merkez ile yerel güç odaklarının ilişkisi karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde şekillenmiş ve yerel güçlerin etkisi şehirlerde hissedilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1683-1718 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin artan harcamalar karşısında, gelirlerini arttırma gayretinin idarî, sosyal ve iktisadî bakımdan sağlam temellere oturtulamadığını ve bu durumun da devletin iktisadî anlayışına büyük zararlar verdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Şer'iyeye Sicilleri

1.1.1. Ayntab Şer'iyeye Sicilleri

35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 129, 172 numaralı defterler.

1.1.2. Kayseri Şer'iyeye Sicilleri

91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119 numaralı defterler.

1.1.3. Manisa Şer'iyeye Sicilleri

153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 203 numaralı defterler.

1.1.4. Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

12, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 numaralı defterler.

1.2. Mühimme Defterleri

98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 180 numaralı defterler.

1.3. Maliyeden Müdevver Defterler

532, 2931, 3236, 3241, 3423, 3439, 3891, 7543, 7551, 8458, 8507, 9484, 9496, 9501, 9505, 9885, 10160, 21880, 22213, numaralı defterler.

1.4. Atik Şikâyet Defterleri

10, 12, 13, 14, 21, 24, 26, 29, 30, 32, 38, 44, 45, 46, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61 numaralı defterler.

1.5. Kâmil Kepeci Defterleri

182, 185, 2703, 5040 numaralı defterler.

1.6. Diğer Tasnifteki Belgeler

BOA. AE. SMST. II, Dosya nr.132, Gömlek nr.14648.

BOA. AE. SAMD. II, Dosya nr.2, Gömlek nr.173.

BOA. AE. SAMD. III, Dosya nr.137, Gömlek nr.13383.

BOA. AE. SAMD. III, Dosya nr.196, Gömlek nr.18912.

BOA. C. DH. Dosya nr.257, Gömlek nr.12823.

BOA. C. ML. Dosya nr.352, Gömlek nr.14462.

BOA. D. BŞM. DRB. d. 16616.

BOA. D. BŞM. ZMT. d. 13737.

BOA. EV. HMH. d. 531.

BOA. İE. ML. Dosya nr.84, Gömlek nr.7924.

2. Kaynak Eserler

AHMED CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet (Tertib-i Cedîd)*, C.1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

AHMED VASIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'il Ahbâr* (haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

AYNÎ ALİ, *Kavânin-i Al-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.

AZİZ EFENDİ, *Kanûn-nâme-i Sultânî li'Aziz Efendi: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman* (haz. Rhoads Murphey), Harvard University, ABD 1985.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekâyiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni* (çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1969.

Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü (çev. Esat Mermi Erendor,), Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.

Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'idü'n-Nefais Fi-Kava'idi'l-Mecalis (haz. Mehmet Şeker), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

HOCA SAADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih* (sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1974.

KÂTİP ÇELEBİ, *Düstûrü'l-amelli Islahi'l-halel* (Ayn Ali, Kavânîn-i Âl-i Osmân içinde), İstanbul 1280.

Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipâhisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları) (haz. Harun Tolasa), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1986.

KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risâlesi* (haz. Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risâlesi*, (haz. Zuhurî Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihan-nümâ-Osmanlı Tarihi (1288-1485)* (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyic ül-Vukuât*, (sad. Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Na'imâ Târihi*, (çev. Zuhurî Danışman), Kardeş Matbaası, İstanbul 1969.

ORUÇ BEĞ TARİHİ, *Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetâb Kitabı Mesallihî'l Müslimin ve Menafî 'i'l Müminin, (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ VE ÇELEBİZÂDE İSMAİL ÂSİM EFENDİ, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdâr Tarihi*, İstanbul 1928.

SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretnâme* (sad. İsmet Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.

YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN, *Prut Seferi'ni Beyanımdır* (haz. Hakan Yıldız), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

YUSUF HAS HACİP, *Kutadgu Bilig*, (haz. Mustafa S. Kaçalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Yayın Nr: 3137, Ankara 2008.

ZÜLFİKÂR PAŞA, *Viyana'da Osmanlı Diplomasisi (Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Tahriri 1688-1692)* (haz. Songül Çolak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

3. Araştırma ve İncelemeler

ABOU EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Oktay Özel, Canan Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2000.

ABOU EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, State University of New York Press, New York 1991.

ABOU EL-HAJ, Rıfa'at Ali, "The Former Closure of Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of The American Oriental Society*, 89:3 (Jul-Sep 1983), s.467-475.

ABOU EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı* (çev. Çağdaş Sümer), Tan Yayınları, İstanbul 2011.

ABOU EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Ph. D. Princeton University, ABD 1963.

- ACUN, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulanması, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.899-908.
- ACUN, Fatma, “Celâlî İsyanları (1591-1611)”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.695-709.
- AFYONCU, Erhan, “Sultan III. Ahmed’in Gözünden Pasarofça Barışı”, *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2019, s.1-19.
- AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- AFYONCU, Erhan-ÖNAL, Ahmet-DEMİR, Uğur, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- AHISHALI, Recep, “Rami Mehmed Paşa”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.449-451.
- AKAD, Mehmet Tanju, *Bir Savaş Nasıl Kaybedilir?*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- AKDAĞ, Mustafa, *Tük Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999.
- AKDAĞ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi,” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4/6, Ankara 1966, s.202-247.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4-5, Ankara 1965, s.139-156.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri (1730-1839)” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s.51-61.
- AKDAĞ, Mustafa, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *AÜDTCF Dergisi*, C.5, S.3, Ankara 1947, s.291-313.
- AKDAĞ, Mustafa, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *AÜDTCF Dergisi*, C.3, S.4, 1945, s.419-431.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, 6. Kitap, II. Kısım, İstanbul 1993.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul 1988.
- AKTAŞ, Necati, "Atik Şikâyet Defteri", *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s.68.
- AKTEPE, M. Münir, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s.8-9.
- AKTEPE, M. Münir, "Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara", *İA*, C.VIII, İstanbul 1971, s.736-738.
- AKTEPE, M. Münir, "Baltacı Mehmed Paşa", *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.35-36.
- AKTEPE, M. Münir, "Prut Seferi İle İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, *Tarih Dergisi*, (M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı), S.34, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s.19-54.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirahur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi İle İlgili Bir Konuşma Zaptı", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C.XIX, İstanbul 1980, s.7-64.
- AKYILDIZ, Ali, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para*, Maliye ve Toplum, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003.
- ALTINAY, Ahmed Refik, *Felaket Seneleri (1683-1699)*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1332.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *1711 Prut Seferi Baltacı Mehmet Paşa Büyük Petro'ya Karşı*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Türkler ve Büyük Petro*, İstanbul 1932.
- ALTINAY, Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

- ALTUNDAĞ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *AÜDTCF Dergisi*, C.5, S.2, 1947, s.187-197.
- ANDREASYAN, Hrand D., “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları”, *İÜEFTD*, C.XIII, S.17-18, İstanbul 1968, s.131-142.
- ANDREASYAN, Hrand D., “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.11, S.15, İstanbul 1960, s.47-64.
- ANDREYEVİÇ, Pyotr, *Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (çev. İbrahim Allahverdi), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- ATEŞ, Şuayp, *17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe “Vekâyi-i Viyâna” (Transkripsiyon ve Değerlendirme) (1075-1098/1664-1687)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015.
- AYBETİ, Gülçin Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- AYCİBİN, Zeynep, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti’nin Siyasi ve Sosyal Durumu*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- AYDIN, Suavi-EMİROĞLU, Kudret-ÖZEL, Oktay-ÜNSAL, Süha, *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019.
- BALTACI, Cahit, “Arpalık”, *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.392-393.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkîya”, *DİA*, C.11, İstanbul 1988, s.463-466.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “933-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.19, S.1-4, 1960, s.219-276.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Öşür”, *İA*, C.9, Eskişehir 1997, s.485-488.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Timar”, *İA*, C.12/1, 1993, s.286-333.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız”, *İA*, C.2, İstanbul 1993, s.13-19.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü, *Ülkü*, S.55, 1937, s.147-159.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, s.209-237.
- BARKEY, Karen, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi* (çev. Ebru Kılıç), Versus Yayınları, İstanbul 2008.
- BATMAZ, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, 1996, s.39-50.
- BAYDUR, Nezahat, *Kültepe ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler, *Belgeler*, C.IV, S.7-8, Ankara 1967, s.49-77.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Rami Mehmed Paşa”, *İA*, C.9, İstanbul 1964, s.623-624.
- BAYIR, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- BAYRAK, Şaban, *Anadolu'da Eşkîyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.
- BAYSUN, Cavid, “Ali Paşa”, *İA*, C.1, İstanbul 1977, s.327-330.
- BEŞİRLİ, Mehmet, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya İlerlemesi Sürecinde Avrupa Politikası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s.251-262.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Yeniçeri”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.451-454.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Prut Antlaşması”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.359-362.
- BEYHAN, Mehmet Ali, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler “Vak'a-yı Hayriyye”, *Osmanlı*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.258-272.

- BEYHAN, Mehmet Ali, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışına Dair Bir Risale: Güzlâr-ı Fütühât”, *Ata Dergisi*, S.7, Konya 1997, s.237-250.
- BİZBİRLİK, Alpay-ÇİÇEK, Yusuf, “XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı’nda Piyâde Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri ve Demografik Yapı”, *Türkiyat Mecmuası*, C.23, 2013, s.1-26.
- BLOUNT, Henry, *Doğu Akdeniz’e Yolculuk* (çev. Dilek Berilgen Cenkçiler), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010.
- BOSTAN, Hanefi, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, C.2, İstanbul 1990.
- CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- CANBAKAL, Hülya, “The Ottoman State and Descendants of the Prophet in Anatolia and the Balkans (c.1500-1700)” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.52, 2009, s.542-578.
- CEYHAN, Erdal, *Gaziantep Tarihi*, Gaziantep Ticaret Odası Yayınları, Gaziantep 1999.
- CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- CEZAR, Mustafa, “Yeniçeriler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S.27 (Mart 1952), s.1382-1384.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2, S.2, İstanbul 1984, s.69-103.
- CEZAR, Yavuz, “Bir Âyanın Muhallefatı”, *Bellekten*, C.XLI, S.161, Ankara 1977, s.41-78.

- CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇABUK, Vahid, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, Emre Yayınları, İstanbul 1996.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, C.5, S.5, Ankara 1947, s.483-511.
- ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2006.
- ÇAKAR, Enver, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ertem Basım, Ankara 2012.
- ÇAKAR, Enver, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- ÇAM, Nusret, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 27/Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S.6, 1999, s.49-110.
- ÇELİK, Şenol, “Beldar”, *DİA*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s.181-183.
- ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskânı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001.
- ÇETİNTÜRK, Salâhaddin, “Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *AÜDTCFD*, C.II, Ankara 1943, s.107-116.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ÇINAR, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı’nın İdarî ve Malî Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2008, s.267-297.
- ÇİÇEK, Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1992, s.746-764.

- ÇİZAKÇA, Murat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)”, *Osmanlı*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.223-226.
- ÇOLAK, Songül, “Aziz Efendi’nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu”, *History Studies*, C.2, S.2, 2010, s.101-112.
- COOK, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia (1400-1600)*, Oxford University Press, 1972.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- DARLİNG, Linda T., “Kamu Maliyesi: Osmanlı Merkezi Yönetimin Rolü” *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- DARLİNG, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660* (çev. Adnan Tonguç), Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- DÁVID, Géza, “Maliye Tarihi Kaynağı Olarak Timar Defterleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.87, Aralık 1993, s.223-236.
- DERİN, Fahri Ç., “Mustafa II’ya Dâir Bir Risale”, *Tarih Dergisi*, C.9, S.13, 1958, s.45-70.
- DEMİRTAŞ, Faruk, “Bozulus Hakkında”, *AÜDTCFD*, S.1, C.7, Ankara 1949, s.29-46.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Asya Üretim Tazı ve Osmanlı Toplumunu*, Külliyyat 2, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- DOĞAN, Güner, *Venedikli ile Dahi Sulh Oluna*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- DOĞAN, Güner, “Osmanlı Venedik Sınırında Son Savaş ve Pasarofça Antlaşması”, *Halil İnalçık Armağanı III*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2017, s.106-154.
- DURŞUN, Yücel, *Trabzon Eyaleti’nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2015.

- DURŞUN, Yücel, "XVII. Yüzyılın Ortasında Trabzon Eyaleti'nde Köy Terklerine Dair Bazı Gözlemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, 2016, s.593-604.
- EFE, Ayla, "Osmanlı Devleti'nde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği", *Tarih Dergisi*, S.49, İstanbul 2010, s.59-89.
- EMECEN, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- EMECEN, Feridun M., "Cebelü", *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s.188-189.
- EMECEN, Feridun M., "Saruhanoğulları", *DİA*, C.36, İstanbul 2009.
- EMECEN, Feridun M., "Tavaif-i Mülûkdan Osmanlılaşmaya", *Türkiye Günlüğü*, S.58, 1999, s.28-31.
- EMECEN, Feridun M., "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, C.3, S.5, 2017, s.107-139.
- ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, C.LV, S.213, 1991 s.371-391.
- ERCAN, Yavuz, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, C.50, S.198, Ankara 1986, s.679-722.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- FAROQHİ, Suraiya, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.543-562.
- FAROQHİ, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- FAROQHİ, Suraiya, "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Fethi Aytuna), C.3, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

- FAROQHÎ, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914* (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.601-655.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.563-600.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* (çev. Gül Çağalı Güven, Özgüre TÜresay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Berktay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- GENÇ, Yusuf İhsan-KÜÇÜK, Mustafa-vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- GENÇ, Mehmet-ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.154-158.
- GENÇ, Mehmet, “Malikâne”, *DİA*, C.27, İstanbul 2003, s.516-518.
- GOFFMAN, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev. Ülkün Tansel), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Köprülüler”, *İA*, C.VI, İstanbul 1993, s.892-907.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)”, *Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc*

ve Macar Mültecileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Baha Matbaası, İstanbul 1976, s.180-210.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan’a Armağan*, İstanbul 1950-1955, s.93-108.

GÖKÇE, Turan, “II. Mustafa’nın Avusturya Seferi (1695) İle İlgili Bir Fetihnâme: Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş”, *Acta Viennensia Ottomanica, Akten 13. CIEPO-Symposiums*, (ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer), Wien 1999, s.121-127.

GÖKÇE, Turan, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından “Mufassal-İcmâl” Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, S.1, 2005, s.71-134.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Timar Tevcihleri Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul 1995, s.67-74.

GÖYÜNÇ, Nejat, “16. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s.71-102.

GRANT, Jonathan, “Osmanlı “Gerilemesi”ni Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu’nun Konumu”, *Osmanlı Geriledi mi?* (haz. Mustafa Armağan), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.175-198.

GRİSWOLD, J. William, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611* (çev. Ülkü Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

GÜÇER, Lütfi, “XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Politikası”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, S.1, İstanbul 1987, s.1-128.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

GÜLER, Mustafa, *Zülfikâr Paşa’nın Viyana Sefâreti ve Esâreti (1099-1103/1688-1692)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.

- GÜNDOĞDU, Raşit, *Uşşakkizâde Tarihi (1106-1124/1694-1712)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri (1540-1640)"*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.
- GÜRAN, Tevfik, "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü 1793-1839", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.44, 1988, s.245-275.
- HAGGMAN, Bertil, Poltava'nın Neticesi: Rusya'yı Yenmeye Yönelik İsveç-Ukrain-Osmanlı-Kırım Tatar Stratejileri", *Emel Dergisi*, S.220, Ankara 1997, s.10-14.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, İstanbul 1981, s.123-132.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.12, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- HATHAWAY, Jane, "Rewriting Eighteenth Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, C.19, S.1, 2004, s.29-53.
- HEYD, Uriel, "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat" (trc. Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, Ankara 1983, s.633-652.
- HOBSBAWM, Eric J., *Eşkiyalar*, (çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), Avesta Yayınları, İstanbul 1997.
- ITKOWİTZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek* (çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul 1977.
- İLGÜREL, Mücteba, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA*, C.26, Ankara 2002, s.258-260.
- İLGÜREL, Mücteba, "Osmanlılar IV. Mehmet-II. Mustafa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s.69-108.
- İLGÜREL, Mücteba, "Yeniçeriler", *İA*, C.13, İstanbul 1986, s.385-395.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- İNALCIK, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, S.6, 1980, s.282-337.

- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, C.XXIII, S.92, 1959 Ekim, s.575-610.
- İNALCIK, Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.1-14.
- İNALCIK, Halil, “Timar”, *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.168-173.
- İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.15-34.
- İNALCIK, Halil, “Cizye”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.45-48.
- İNALCIK, Halil, “Adaletnameler”, *Belgeler*, C.2, S.3-4, Ankara 1965, s.49-145+4 belge sureti.
- İNALCIK, Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (eds. Thomas Naff and Roger Owen), London 1977, s.27-52.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Feyzullah Efendi'nin Biyografisine Dair S.F. Meservey'in Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Erzurum 2015, s.145-150.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Ehl-i Örf”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519-520.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kayseri”, *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.96-101.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İlmiye” *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.141-145.
- İSLAMOĞLU, Huricihan-KEYDER, Çağlar, “Agenda for Ottoman History”, *Review*, C.1, S.1, 1977, s.37-52.
- JENNINGS, Ronald C., “Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *International Journal Middle East Study*, C.7, S.1, 1976, s.21-57.

- JENNINGS, Ronald C., “Zimmis (Non-Muslim) in Early 17th Century Ottoman Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI/III, 1978, s.225-293.
- KAFADAR, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınevi, İstanbul 2014.
- KAL’A, Ahmet, “Esnaf”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.423-430.
- KANTEMİR, Dimitri, *Yükseliş ve Çöküş Tarihi III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- KARAGÖZ, Mehmet, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1993.
- KARAGÖZ, Mehmet, “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri’nin Sosyal Durumu”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-14 Eylül 1994)*, C.3, TTK Yayınları, Ankara, s.773-786.
- KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *OTAM Dergisi*, S.6, Ankara 1995, s.173-194.
- KARAKAŞ, Muhammed, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (çev. Ş. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- KASABA, Reşat, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar* (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- KAYA, Ali İrfan, “Osmanlı Belgeleri Işığında Tökeli İmre’nin Osmanlı Himayesindeki Mücadelesi ve Osmanlı Devletinden Sağlanan Parasal Yardımlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.62, Erzurum 2018, s.345-374.
- KAYA, Süleyman, *Fetava-yı Feyziye-i Şeyhülislam Feyzullah Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi (Ekonomi, Dini ve Sosyal Hayat)*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987.

- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.
- KOÇAŞ, Sadi, “Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S.24, Aralık 1951, s.1163-1166.
- KOÇU, Reşad Ekrem, “Acemi Oğlanlar Ocağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1958, s.186-188.
- KÖSE, Ensar, *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- KÖSE, Osman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.256-265.
- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- KURAT, Akdes, Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- KURAT, Akdes, “XVIII. Yüzyıl Başı “Avrupa Umumî Harbi'nde Türkiye'nin Tarafsızlığı”, *Belleten*, C.VII, S.26, Ankara 1943, s.245-272.
- KURAT, Akdes, *Prut Seferi ve Barışı (1711)*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1951.
- KURAT, Akdes, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KURTARAN, Uğur, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.
- KURTARAN, Uğur, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XVII, 2014, s.393-419.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki, “Hakkâklık”, *DİA*, C.15, İstanbul 1997, s.204-205.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), C.I, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

- MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.
- MARDİN, Şerif, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.79-118.
- MCGOWAN, Bruce, "18. Yüzyıla Bir Bakış", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.761-767.
- MCGOWAN, Bruce, "Devlet ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.833-844.
- MCGOWAN, Bruce, "Osmanlı Avârız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.2, 11-15 Ekim 1976, Ankara, s.1327-1331.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- MURPHEY, Rhoads, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century", *Poetics Today*, C.14, S.2, 1993, s.419-443.
- NAGATA, Yuzo-EMECEN, Feridun M., "Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *TTK Belgeler*, C.25, S.29, Ankara 2004, s.1-67.
- NEDKOFF, Boriss Chritof, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye" *Belleten*, C.VIII, S.32, Ankara 1944, s.599-652.
- OFLAZ, Mustafa, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.695-708.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2005.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.

- ORHONLU, Cengiz, “Osmanlı Teşkilatına Dair Küçük Bir Risale (Risale-i Terceme)”, *TTK Belgeler*, C.IV, S.7-8, Ankara 1967, s.39-50.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.
- ORHONLU, Cengiz, “II. Mustafa”, *İA*, C.VIII, İstanbul 1993, s.695-700.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi, İstanbul 1994.
- ÖZ, Mehmet, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1298-1336.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZ, Mehmet, “Osmanlı Çözülme Litaratüründe İktisat Boyutu”, *Osmanlı Tarihi Üzerine I-Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s.200-214.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Köprülü Fazıl Ahmed Paşa”, *DİA*, C.26, Ankara 2002, s.260-263.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, C.29, Ankara 2002, s.246-249.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.504-507.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Sekban”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.326-328.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Pençik”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.226-228.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Mâlî Bazı Görüş ve Faaliyetleri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul 1983, s.239-248.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *DİA*, C.9, İstanbul 1994, s.98-100.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Pasarofça Antlaşması”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.177-181.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Turnacıbaşı”, *DİA*, C.41, İstanbul 2012, s.428.
- ÖZDEMİR, Rifat, “Avârız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.IV, Ankara 22-26 Eylül 1986, s.1581-1613.

- ÖZEL, Oktay, “Şiddetin Egemenliği, 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (ed. Christine Woodhead, çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s.245-268.
- ÖZEL, Oktay, “Avâriz ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001.
- ÖZEL, Oktay, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19 Yüzyıllar)”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.557-591.
- ÖZEL, Oktay, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.43, İstanbul 1986, s.159-171.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.4, S.3, 2009, s.1779-1793.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2006.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Bellekten*, C. XXXVIII, S.151, Ankara 1974, s.445-491.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü,” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya 1981, s.135-155.
- ÖZKAYA, Yücel, “Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge”, *AÜDTCF Dergisi*, S.1-2, C.23, Ankara 1965, s.75-92.
- ÖZKAYA, Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.171-208.

- ÖZKAYA, Yücel-AKYILDIZ, Ali, “Muhassıl”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.6, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Belleten*, C.54, S.211, Ankara 1990, s.963-993.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Para Politikası”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.3, 3. Kısım, Ankara 2002, s.1593-1604.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Klasik Sisteminin Değişmesinin Sosyal Sonuçları veya Âyanlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler Kitabı*, C.IV/2, Ankara 2015, s.899-907.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikaları ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten*, C.LV, S.212, Ankara 1991, s.87-100.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Tarihten Günümüze Ayntab-Antep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2018, s.185-214.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Haleb Avârız-hâne Defteri”, *OTAM Dergisi*, S.8, 1997, s.249-293.
- ÖZTÜRK, Temel, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- ÖZTÜRK, Yücel, “Osmanlı Kuruluş Döneminin Kuramsal Çerçevesi Üzerine Bir Deneme”, *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.328-350.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Timar Tevcihâtı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme” *OTAM Dergisi*, S.21, 2009, s.81-93.
- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZVAR, Erol, “Rum Eyaletine Ait H.1043-44/M.1634-35 Tarihli Bütçenin Tahlili”, *Osmanlı*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.150-157.

- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi*, (çev. Belkis Dişbudak Çorapçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Devleti'nde Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- PAMUK, Şevket, “*The Evolution of Factor Markets in the Ottoman Empire 1500-1800*”
The Rise, Organization and Institutional Framework of Factor Markets, Utrecht 2005, s.1-36.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850* (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.
- PAPP, Sándor, “Yanikkale”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.315-316.
- PESÁLJ, Jovan, “1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Habsburg-Osmanlı İlişkileri”,
Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul 2019, s.37-53.
- PIERCE, Leslie, *Ahlak Oyunları (1540-1541) Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* (çev. Ülkü Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, 1985, s.415-449.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli”, *Çele Dergisi*, S.11, 1964, s.15-21.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”, *ODTÜ Gelişime Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı*, Ankara 1978.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Bâd-ı Heva”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.416-418.

- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, İstanbul 1962-63, s.145-218.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi (H.1099-1103/M.1687-1691)”, *Türk Nüsmatik Derneği Bülteni*, No:10, İstanbul 1982, s.7-40.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1965.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İrcica Yayınları, İstanbul 1999.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- SALZMANN, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Règime'i* (çev. Ayşe Özdemir), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- SALZMANN, Ariel, “An Ancien Règime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, C.21, S.4, 1993, s.393-423.
- SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- SAYAR, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1986.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.
- SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. Mehmet Harmancı), C.1, E Yayınları, İstanbul 2008.
- SOYUDOĞAN, Muhsin, “Devlet-Eşkıya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkıyalığı”, *Kebikeç*, S.21, 2006, s.147-174.

- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- STOYE, John, *Viyana Kuşatması*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- SUCESKA, Avdo, “Malikâne (Osmanlı İmparatorluğu'nda Mirî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı)” (çev. M. Özyüksel), *IÜİFM, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, C.41, S.1-4, İstanbul 1985, s.273-282.
- SÜMER, Faruk, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, S.1-4, 1952, s.509-523.
- TABAK, Faruk, “Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü (Yak. 1700-1850)”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.143-164.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “İmdadiyye”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.221-222.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.43, İstanbul 1987, s.111-150.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- TAMDOĞAN, Işık, “Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek” XVIII. Yüzyıl Adana'sında Ayanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.1, 2005, s.77-96.
- TAMDOĞAN, Işık, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, *Kebikeç*, S.21, 2006, s.135-146.
- TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- TAYŞI, Mehmet Serhan, “Seyyid Feyzullah Efendi”, *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s.527-528.

- TEMELKURAN, Tefvik, “Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, İstanbul 1975, s.129-175.
- TOPAL, Mehmet, *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos) Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- TUĞLUCA, Murat, “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Âmm Halkı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.40, Konya 2016, s.87-110.
- TUKİN, Cemal “Pasarofça”, *İA*, C.IX, İstanbul 1964, s.514-523.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- TÜRKER, Fatma Akay, *Avusturyalıların Gözünden “Büyük Türk Savaşı” 1683-1699*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2018.
- TZU, Sun, *The Art of War* (Trasnlated and with an İntroduction by. Samuel B. Griffith with B. H. Liddell Hart), Oxford University Press, New York and Oxford 1971.
- UDEH, Abdülkadir, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk* (çev. Akif Nuri), C.4, İhya Yayınları, İstanbul 1976.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Şer’iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma”, *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul 1953, s.285-298.

- URSİNUS, Michael, “Osmanlı Mali Rejiminin Dönüşümü Yaklaşık 1600-1850”, *Osmanlı Dünyası* (ed. Christine Woodhead), Alfa Yayınları, İstanbul 2018 s.541-556.
- UZUN, Efkan, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.3 (1. Kısım), Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, C.4 (1. Kısım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış Vesikalar”, *Belleten*, C.XLI, S.163, Ankara 1977, s.507-554.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Âyân”, *İA*, C.2, İstanbul 1979, s.41-42.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İA*, C.3, Eskişehir 1997, s.563-565.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Belleten*, C.XLII, S.165, Ankara 1978, s.67-93.
- ÜLGENER, Sabri, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi*, Toplu Eserler I, Derin Yayınları, İstanbul 2006.
- ÜLKER, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehir Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014.
- ÜSTÜN, Cevad, *1683 Viyana Seferi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

- WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6-7, Isparta 2002, s.17-33.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.479-511.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, "Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658)", *Vakıflar Dergisi*, C.23, 1994, s.177-228.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- YILMAZ, Gülay, "The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-1604", *Bellekten*, C.LXXIX, S.286, Ankara 2015, s.901-931.
- YILMAZ, Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D., Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 2011.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım1998) Bildiriler Kitabı*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2000, s.253-266.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- YURDUSEV, Nuri, "Karlofça Antlaşması ve Diplomasi Tarihi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, S.4, 2006, s.1-16.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Çoban Oğulları Beyliği Çandar Oğulları Beyliği Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- ZİNKEİSEN, Johann Wilhemm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

4. Ansiklopedi ve Lügatler

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II-III, İstanbul 1993.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

Türk Hukuk Lûgati, Maarif Matbaası, Ankara 1944.

5. İnternet Tabanlı Kaynaklar

<https://www.raremaps.com/gallery/detail/59604/vienna-1683-siege-vienna-assediata-dalle-armi-ottomanegrossi> (Erişim Tarihi: 01.09.2019)

EKLER

Ek 1. Doktora Tez Çalışması Orjinallik Raporu

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI BENZERLİK RAPORU

FORM
30

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Yavuz KISA
Öğrenci Numarası	151211204
Anabilim Dalı	TARİH
Programı	Yeniçağ Tarihi
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Tez Başlığı (Türkçe)	İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Anadolu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu: Ayntab, Manisa, Kayseri ve Trabzon Örneği (1683-1718)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 260 sayfalık kısmına ilişkin, 20/07/2020 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 16'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

Danışmanın Adı-Soyadı

(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet AKSİN

Anabilim Dalı Başkanı ✓

(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

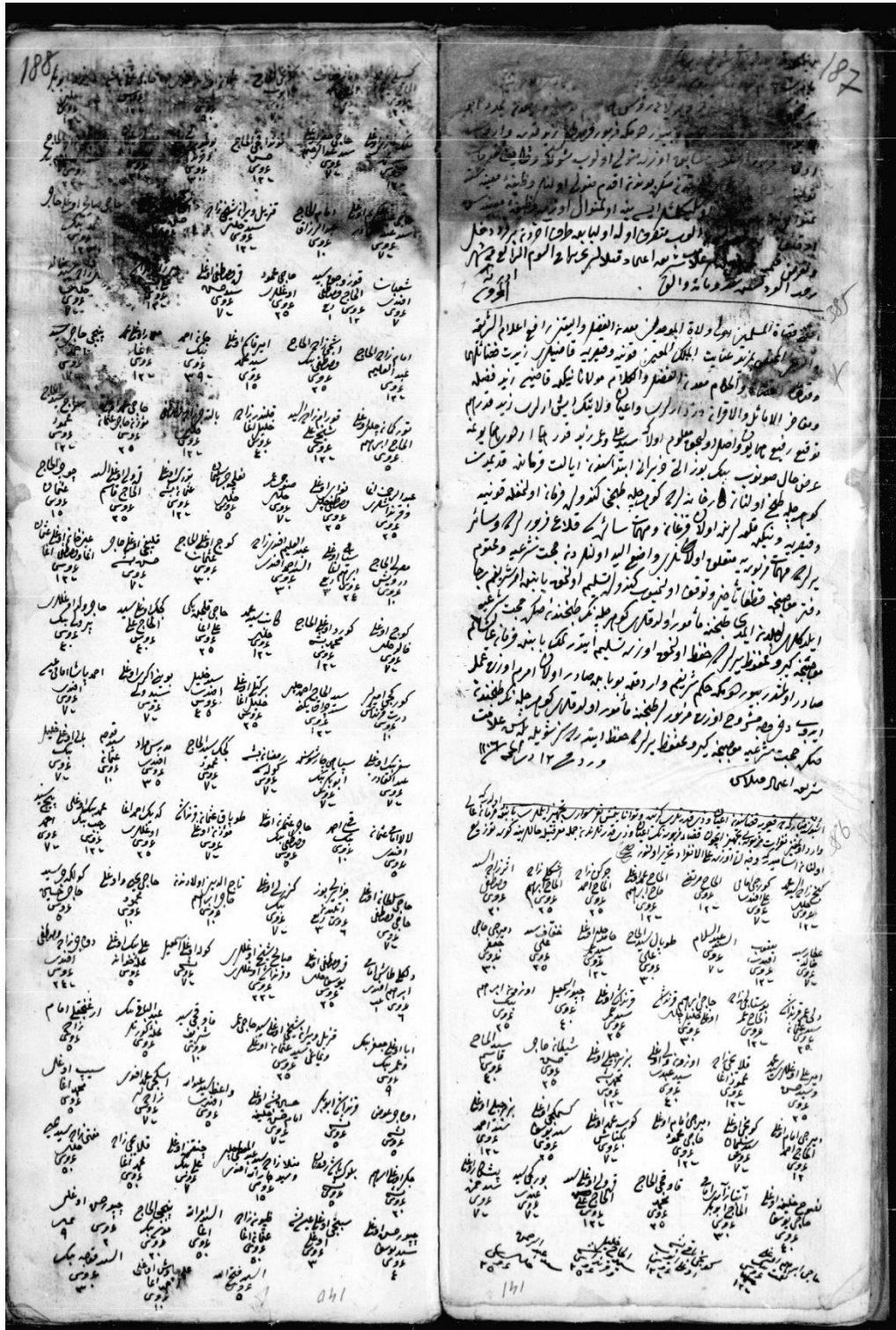
İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Firat Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
23119 – Elazığ / TÜRKİYE

<http://sosbe.firat.edu.tr/>

Telefon : +90 424 241 5480
Fax : +90 424 233 2180
e-posta : sosbilenst@firat.edu.tr

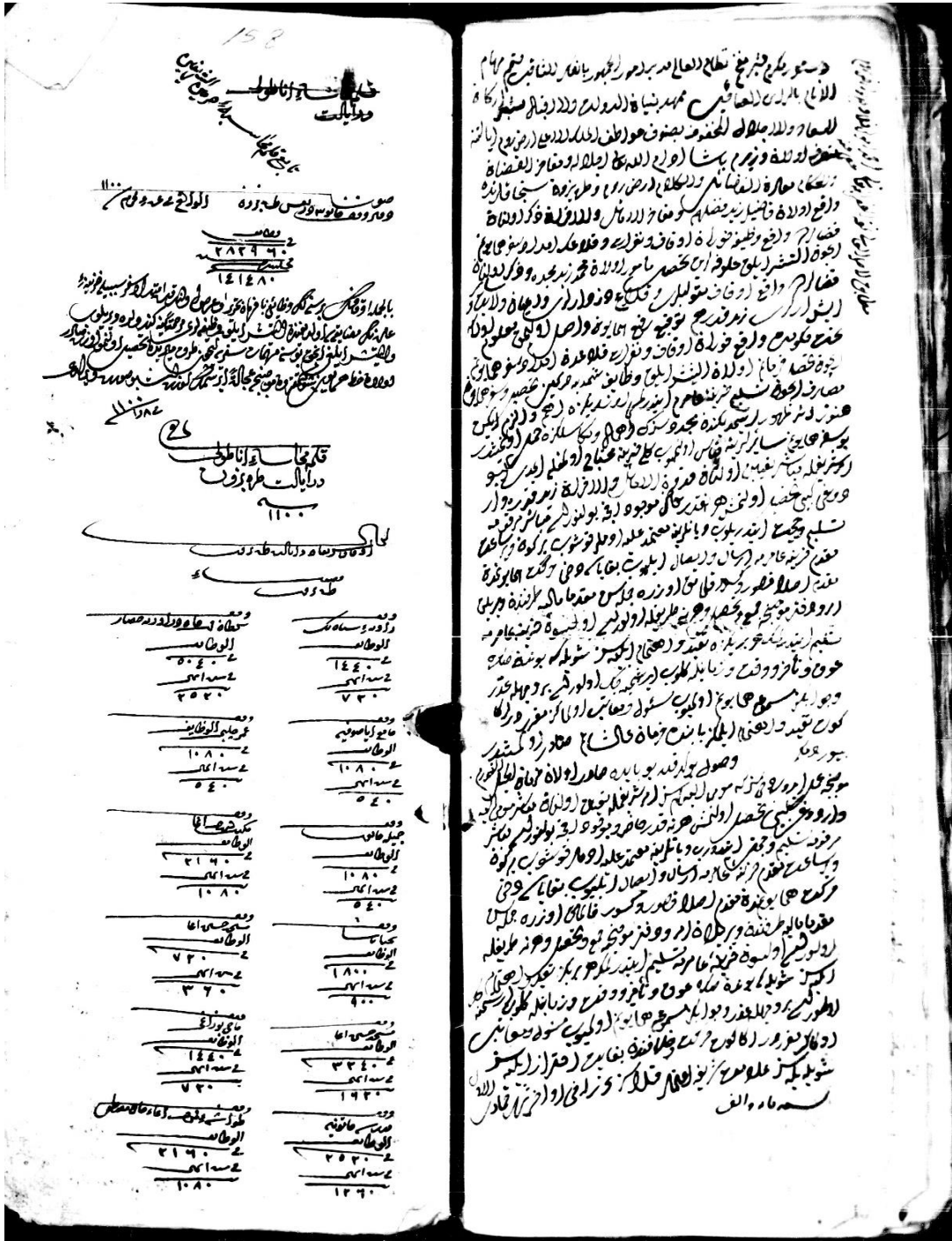
Ek 3. 1695 Yılında Kayseri'de Oturan Ayan ve Zenginlerden Yetmiş Nefer Tam Donanımlı Süvarinin Talep Edilmesi¹²¹⁶

¹²¹⁶ KŞS, nr.101, s.140-141.

Ek 4. Trabzon'da Bulunan Vakıflardan Hazineye Aktarılan Altı Aylık

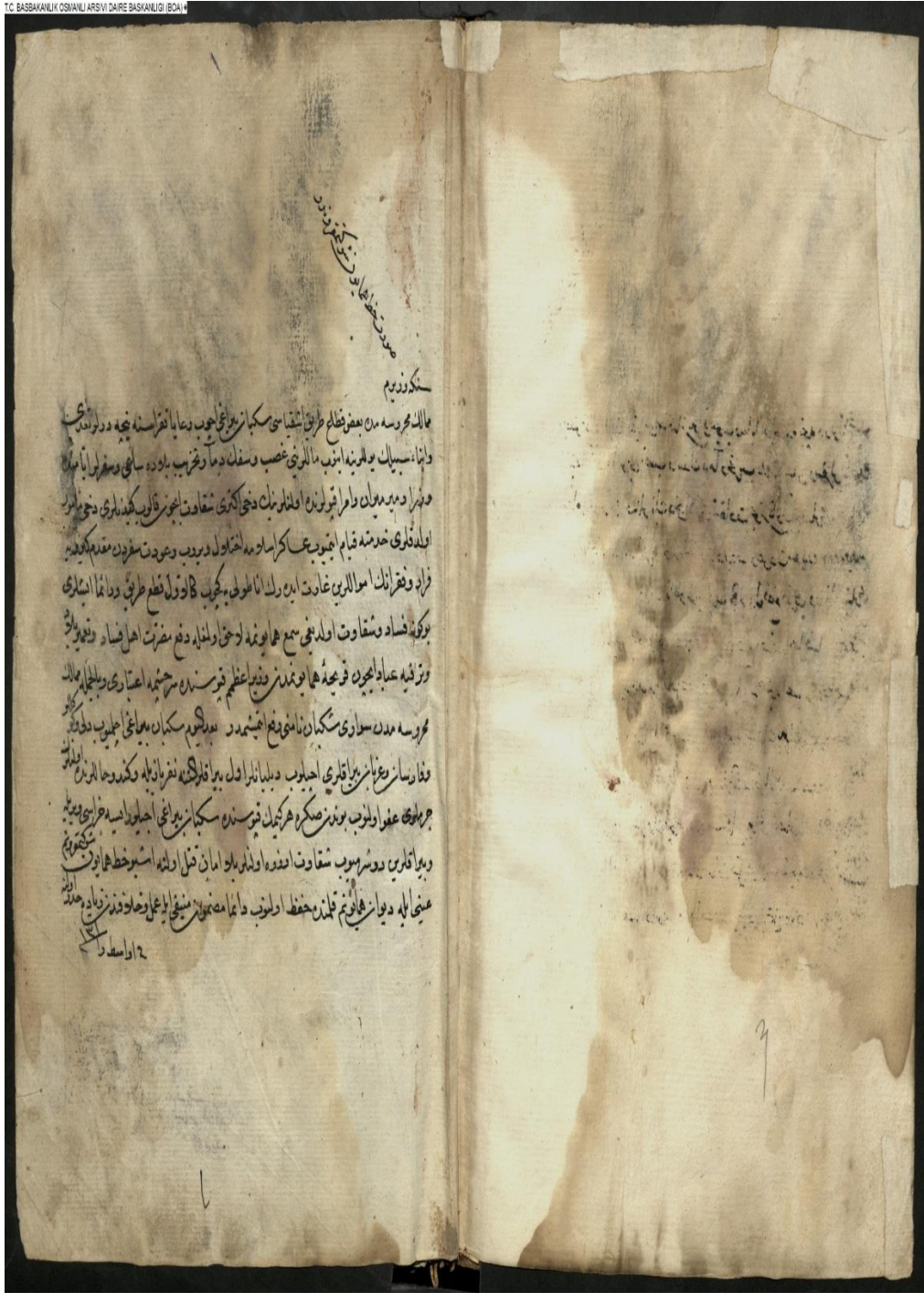
Ücret¹²¹⁷

¹²¹⁷ TŞS, nr.42 (1856), s.158/2.

Ek 5. 1719 Yılında Saruca Sekban İsminin Yasaklanması¹²¹⁸

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI İBDA

A. DVNSMHHM.d.00127

¹²¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 127, s.1/h.1. (12 Mart 1719)

ÖZGEÇMİŞ

Yavuz KISA, 1987 yılında Uşak'ta doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Uşak'ta tamamladı. 2009 yılında Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimini tamamlayıp, aynı yıl içerisinde doktora öğrenimine başladı. Evli ve bir çocuk babası olup, 2013 yılından beri Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

